

Atatürk Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ (AUEDFD)

Atatürk University

Journal of Faculty of Letters

(ULUSAL HAKEMLİ DERGİ)

sayı / number: 61

aralık / december 2018

ISSN: 2602-2788

<http://dergipark.gov.tr/atauniefd>

**ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ**

Sayı / Number 61, Kış / Winter 2018

Yayımlayan / Published
Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Sahibi / Owner

Yönetim Kurulu Adına
Edebiyat Fakültesi Dekanı
Prof. Dr. Veyis Değirmençay

Yayın Yönetmenleri / Editors

Doç. Dr. Süleyman Efendioğlu
Doç. Dr. Ali Yalçın Tavukçu
Dr. Öğr. Üyesi Nursan İldırı

**Yabancı Dil Editörleri / Editors of Foreign
Language**

Arş. Gör. Cansu Gür
Arş. Gör. Esma Seçen

Yazı İşleri / Editorial Secretary

İsmail Yıldız

Editör Yardımcıları / Assistant Editors

Arş. Gör. Elif Koç
Arş. Gör. Pınar Laloğlu

Halkla İlişkiler/ Public Relations

Arş. Gör. Dr. Esra Yavuz

Kapak Tasarım / Cover Design

Dr. Öğr. Üyesi Sinan Dinç

Teknik Redaksiyon/ Technical Reduction

Arş. Gör. Fatih Ekici

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Sedat Adıgüzel (Başkan) (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Sarı (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Aysel Ergül Keskin (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Erol Kürkçüoğlu (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Haldun Özkan (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin Baydemir (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Kâzım Köktekin (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Zaman (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Funda Kara (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mine Kaya Keha (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Nurullah Yılmaz (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Ümit Kılıç (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Cemal Sevindi (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Savaş Eğilmez (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Zerrin Tavukçu (Atatürk Üniversitesi)

Yabancı Dil Danışmanları/ Foreign Language Consultants

Prof. Dr. Ahmet Beşe (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Kenan Demirayak (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Bahar Demir (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatma Öztürk Dağabakan (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Kamil Civelek (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Asuman Gökhan (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Oktay Akarsu (Atatürk Üniversitesi)

Dizgi / Typesetting

Dr. Öğr. Üyesi Nursan İldırı

Yazışma Adresi / Correspondence

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanlığı
25240 ERZURUM
Telephone: 0 442 231 1905
e-posta: edebiyatfakultesidergisi@atauni.edu.tr

Baskı / Press

Edebiyat Fakültesi Baskı Atölyesi / Erzurum

ISSN 2602-2788

**ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
ULUSAL HAKEMLİ BİR DERGİDİR.**

HER YIL HAZİRAN ve ARALIK AYLARINDA YAYIMLANMAKTADIR.

Makalelerin dil, üslup ve içerik sorumluluğu yazarlara aittir.

Yazılarda ifade edilen görüş ve düşünceler dergimizin ve kurumumuzun görüşlerini yansıtmaz.

EDİTÖRDEN

Değerli Bilim İnsanları,

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi olarak 1970 yılından itibaren çeşitli isimlerle çıkardığımız Edebiyat Fakültesi Dergisi'nin 61. sayısı ile karşınızdayız. Yeni ismiyle (**Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**) ikinci kez okuyucularıyla buluşan dergimizin bu sayısında, alanında uzman hakemler tarafından incelenmiş, sosyal bilimlerin hemen hemen bütün alanlarına katkı sunabilecek 16 makale ve 1 çeviri yer almaktadır.

Dergimizin bu sayısının çıkarılma aşamasında önemli desteklerini gördüğümüz Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yöneticilerine, editör, yazar ve hakem olarak katkıda bulunan hocalarımıza, dizgi ve baskısında gayret gösteren değerli meslektaşlarımıza ve Fakülte çalışanlarımıza teşekkürü bir borç biliriz.

DANIŞMA KURULU

- Prof. Dr. Ahmet BEŞE
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
- Prof. Dr. Ahmet Kâzım ÜRÜN
(Selçuk Üniversitesi / Konya)
- Prof. Dr. Aysel ERGÜL KESKİN
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
- Prof. Dr. Ayten ER
(Gazi Üniversitesi / Ankara)
- Prof. Dr. Bakican TAHLİYEV
(Taşkent Nizami Devlet Pedagoji Üniversitesi/
Özbekistan)
- Prof. Dr. Berikbay SAĞINDUKULI
(Farabi Üniversitesi / Kazakistan)
- Prof. Dr. Cevat BAŐARAN
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
- Prof. Dr. Dündar ALİKILIÇ
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
- Prof. Dr. Erdoğan ERBAY
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
- Prof. Dr. Fahri IŞIK
(Akdeniz Üniversitesi / Antalya)
- Prof. Dr. Gürsel UYANIK
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
- Prof. Dr. Haldun ÖZKAN
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
- Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU
(Sakarya Üniversitesi / Sakarya)
- Prof. Dr. İbrahim YEREBAKAN
(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi / Rize)
- Prof. Dr. Kâzım KÖKTEKİN
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
- Prof. Dr. Kenan ARINÇ
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
- Prof. Dr. Mehmet KARAOSMANOĞLU
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
- Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
- Prof. Dr. Mehmet ZAMAN
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
- Prof. Dr. Mevlüt ÖZBEN
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
- Prof. Dr. Mukadder ERKAN
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
- Prof. Dr. Mustafa ÇIÇEKLER
(Medeniyet Üniversitesi / İstanbul)
- Prof. Dr. Mükremin YAMAN
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
- Prof. Dr. Nevzat CAN
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
- Prof. Dr. Nevzat H. YANIK
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
- Prof. Dr. Nimet YILDIRIM
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)

Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)

Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)

Prof. Dr. Saliha KODAY
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)

Prof. Dr. Sarah ATIS
(Wisconsin Madison Üniversitesi/ABD)

Prof. Dr. Sedat ADIGÜZEL
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)

Prof. Dr. Selami BAKIRCI
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)

Prof. Dr. Selami KILIÇ
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)

Prof. Dr. Veyis DEĞİRMENÇAY
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)

Prof. Dr. Yavuz ASLAN
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)

Prof. Dr. Orhan Kemal TAVUKÇU
(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi / Rize)

Prof. Dr. Yıldız AKPOLAT
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)

Prof. Dr. Ali UTKU
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)

Prof. Dr. Mine KAYA KEHA
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)

Doç. Dr. Ali Yalçın TAVUKÇU
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)

Doç. Dr. Bahar DEMİR
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)

Doç. Dr. Süleyman EFENDİOĞLU
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)

BU SAYININ HAKEMLERİ

- Prof. Dr. Ali İPEK (İğdır Üniversitesi / İğdır)
Prof. Dr. Eren YÜRÜDÜR (Gaziosmanpaşa Üniversitesi / Tokat)
Prof. Dr. Gülhan ATNUR (Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
Prof. Dr. Hikmet KORAŞ (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi / Niğde)
Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR (Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
Prof. Dr. Mehmet ZAMAN (Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
Prof. Dr. Mine KAYA KEHA (Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
Prof. Dr. Murat KACIROĞLU (Erzurum Teknik Üniversitesi / Erzurum)
Prof. Dr. Rıfat KÜTÜK (Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
Prof. Dr. Sedat ADIGÜZEL (Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
Prof. Dr. Tuncay İMAMOĞLU (Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
Prof. Dr. Yavuz ASLAN (Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
Doç. Dr. Ahmet TOPAL (Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
Doç. Dr. Mehmeddin İSPİR (Erzurum Teknik Üniversitesi / Erzurum)
Doç. Dr. Recai KIZILTUNÇ (Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
Doç. Dr. Süleyman EFENDİOĞLU (Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
Doç. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ (Erzurum Teknik Üniversitesi / Erzurum)
Dr. Öğr. Üyesi Bülent ŞİĞVA (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi / Erzincan)
Dr. Öğr. Üyesi Firdevs TEMİZGÜNEY (Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
Dr. Öğr. Üyesi Gürkan Fırat SAYLAN (Giresun Üniversitesi / Giresun)
Dr. Öğr. Üyesi Hüsna KOTAN (Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt YÜKSEL (Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
Dr. Öğr. Üyesi Orhan TURAN (Batman Üniversitesi / Batman)
Dr. Öğr. Üyesi Önder ÇETİN (Ege Üniversitesi / İzmir)
Dr. Öğr. Üyesi Savaş EĞİLMEZ (Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
Dr. Öğr. Üyesi Serkan ÇAKMAK (Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
Dr. Öğr. Üyesi Serkan ERDAL (Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
Dr. Öğr. Üyesi Sevda ÖNAL YILMAZ (Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
Dr. Öğr. Üyesi Tuğba AYGAN (Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin YAYLALI (Atatürk Üniversitesi / Erzurum)

İÇİNDEKİLER

Semra YILMAZ ÇILDAM

Şehrsel Toponomi: Cadde Adları, Bandırma Örneği

City Toponymy: Names of Streets, Bandırma As An Example (1-25)

Nazire ERBAY

Geleneksellik Düzleminde Tokatlı Kâni'nin Gazelleri ve Gazellerindeki Nasihat Söylemi

Lyrics of the Tokat Kâni's in the Context of Tradition and Advice Speech in his Lyrics (27-43)

Sevda ÖNAL KILIÇ

Cemâl Halvetî'nin Bilinmeyen Bir Mesnevisi *Esrâr-ı Garîbe*

An Unknown Mesnevi of Cemâl Halvetî: *Esrâr-ı Garîbe* (45-58)

Gürsoy SOLMAZ - Kerra ALTUĞ

Taht-Düzü Neresidir? Bu Coğrafyadaki Tarihi İzler

Where is the Taht-Düzü? Historical Traces in This Geography (59-78)

Ayla ÖNDER

The Influence of "Fear" and "Beauty" on the Growth of Wordsworth's Poetic Mind in *The Prelude*

"Korku" ve "Güzellik" Kavramlarının Wordsworth'un Şiirsel Aklının Gelişmesine Olan

Etkilerinin *The Prelude* Adlı Eserinde İncelenmesi (79-92)

Orhan KILIÇARSLAN

Mahlas Beyitlerinde Müteradif Yapılar

Synonymous Structures in Pseudonym Couplets (93-111)

Yücel ÖZTÜRK

Tayyare Cemiyeti'nin Havacılığı Geliştirme Faaliyetleri: Tayyarelere İsim Verme Törenleri

Activities of Turkish Aeronautical Association for the Development of Aviation:

Naming Airplanes Ceremonies (113-132)

Mücella CAN

Platon'un Düşüncesinde Ahlaki Değerlerin Ruhla Olan İlişkisi

The Relationship between Moral Values and Spirit in Plato's Thought (133-144)

Veyis DEĞİRMENÇAY

Nâfi' ve Farsça Şiirleri

Nâfi and Persian Poems (145-160)

Süleyman EFENDİOĞLU

Kazak Türkçesi ve Kazak Edebiyatı Üzerine Türkiye'de Yapılan Bilimsel Çalışmalar

Scientific Studies Carried Out in Turkey on the Kazakh Turkish and Kazakh Literature (161-214)

Esra YAVUZ

Özbek Türkçesi-Türkiye Türkçesi Arasındaki Aktarım ve Çeviri Yazı Problemleri

The Problems of Translation and Transcription between Uzbek Turkish and Turkey Turkish (215-253)

Dilaver DÜZGÜN

Sözlü Gelenekteki Âşık Tarzı Halk Hikâyelerinin Yapısı

Structure of Minstrel Style Folk Stories in Oral Tradition (255-271)

Selçuk URAL - Nesrin HANGÜL

Kâzım Karabekir'in Vefatının Türk Basınındaki Akisleri

The Echoes of Kazım Karabekir's Death in Turkish Media (273-285)

Gülbadi ALAN - Ayşegül KUŞ

Amerikan Board Misyoneri Asahel Grant'ın Memoir of Asahel Grant ve the Nestorians or the Lost Tribes

Adlı Çalışmalarının Orta Doğu'yu Anlama Açısından Kurgusal ve İçerik Analizi

The Fictional and Content Analysis of the Works of the American Board Missionary Asahel Grant

Titled Memoir of Asahel Grant and the Nestorinas or the Lost Tribes to Understand the Middle East (287-309)

Kâzım KÖKTEKİN

Eski Anadolu Türkçesinde Manzum ve Kısa Manzum Hikâyeler,

Dâsitan-ı Hz. İsa (Cimcime Sultan) ve Dil Özellikleri

Poems and Short Narrative Poems in Old Ottoman Turkish. Jesus Christ Epic

(Cimcime Sultan) and Language Characteristics (311-335)

Nursan ILDIRI

Özbek Türkçesinde Yer Alan "Nafaqat" Yapısının Türkiye Türkçesine Aktarımı

Transfer of the Structure "Nafaqat" in the Uzbek Turkish to Turkish (337-347)

ÇEVİRİLER

Feride VECDÂNÎ

Şahnâme'de Aklın Eleştirisi

Criticism of Wisdom in Shahnameh

Çeviren: Serpil YILDIRIM (349-360)

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi Yayın İlkeleri (361-370)

ŞEHİRSEL TOPONOMİ: CADDE ADLARI, BANDIRMA ÖRNEĞİ

City Toponymy: Names of Streets, Bandırma As An Example

(Makale Geliş Tarihi: 14. 11. 2018 / Kabul Tarihi: 13. 12. 2018)

Semra YILMAZ ÇİLDAM*

Öz

Şehirler çağın ihtiyaçlarına cevap verebilmek için kendi kendini yenileyen dinamik bir yapıya sahiptirler. Hızlı şehirselleşme yeni şehirselleşme formların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu formlardan biri de şehirlerin önemli bileşeni olan cadde ve sokaklardır. 20.yüzyılın sonlarına doğru büyüyen şehirlerde cadde sokak sayıları da artmıştır. Şehirselleşme için bu derece önem arz eden cadde ve bulvarlar ad verme konusunda en çok etkilenen ve gözde olan mekânlardır. Cadde ve bulvarlar şehirlerin yaşayan hafıza unsurlarıdır. Bu çalışmada cadde ve bulvarlar toponimi bilimi açısından incelenmiştir. Çalışmada temel başvuru kaynağı Bandırma Belediyesi, mahalle muhtarları, meclis kararları ve şehir planı olmuştur. Belediye tarafından yıllara göre basılmış şehir rehberleri ve diğer kitaplarda incelenmiştir. Vatan topraklarını kaniyle sulayan şehitler de unutulmamış, çok sayıda caddeye isim vermişlerdir. Bandırma'nın omurgasını oluşturan ana arterlerde kurtuluş savaşının izlerinin yaşatıldığı, özellikle cumhuriyet caddelerinin (Cumhuriyet Meydanı, Atatürk Caddesi ve İsmet İnönü Caddesi) aktif olduğu görülmektedir. Bu caddeler şehrin tarihi tüpleridir. Bu bağlamda Bandırma'nın bir cumhuriyet şehri olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun yanında hem ulusal anlamda hem de yerel anlamda ülkeye mal olmuş kişi isimlerine rastlanmaktadır. Beşeri ve fiziki unsurların etkisiyle yer-yön belirten caddeler de sayıca fazladır.

Anahtar Kelimeler: Bandırma, Cadde Adları, Cumhuriyet Caddeleri, Şahıs Caddeleri, Yer-yön Belirten Caddeler.

* Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü; *Assist Prof. Dr. Siirt University, Faculty of Science and Literature, Department of Geography, semrayc@gmail, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7026-6088>*

Abstract

The cities have a dynamic structure that renews itself to meet the needs of the time. Rapid urban changes lead to new urban norms. One of these norms is the streets and alleys which are important components of the cities. The number of streets increased towards the end of the 20th century. The streets and boulevards that are very important for urban identity are most affected by naming. Streets and boulevards are the memorable elements of the cities. In this study, streets and boulevards were investigated in terms of toponomy science. The main sources of information in the study were records from Bandırma Municipality, neighborhood mukhtars, records of parliamentary decisions and city plans. In addition, city guides and other books published yearly by the municipalities were also included as reference. Many streets have been named after martyrs who sacrificed their life for the homeland and have not been forgotten. Memories of the War of Independence are being kept alive in the names of main streets such as Republic Square, Ataturk street and İsmet İnönü street that serve as the backbone of Bandırma. These streets serve as the historical structures in the city. In this context, it can be concluded that Bandırma is a city of the Republic. In addition, names of people who have been well known nationally and locally have also been used. There are numerous street names indicating direction of the human and physical elements.

Keywords: Bandırma, Street Names, Streets Of Republic, Streets Named After People, Street Names Indicating Direction.

Giriş

Toplumsal kültürün gelecek kuşaklara aktarımı ve kendi farklılığını ortaya koyma yollarından biri de ad verme eylemidir. Yaşanmışlıklar birikir, adlandırılır ve böylece mekânlar yere dönüşür. İnsan-şehir ilişkisi, basit bir temas veya yan yana gelme ilişkisi değildir. Bu ilişki, çeşitli psiko-sosyal boyutları olan derinlikli ve kapsamlı bir etkileşimdir (Bilgin, 2011: s. 44). Bir milletin iskân tarihi açısından en önemli belgelerinden biri yer adlarıdır (Güleysoy, 1995). Yer, mekânla bağ kurmanın ve dünyada var olmanın yegâne yoludur. Dolayısıyla mekânı anlamlı bir yere dönüştürebilmek için başarılı bir yer oluşturmak gerekmektedir (Demircioğlu, 2016; Çeliktöpus, 2015).

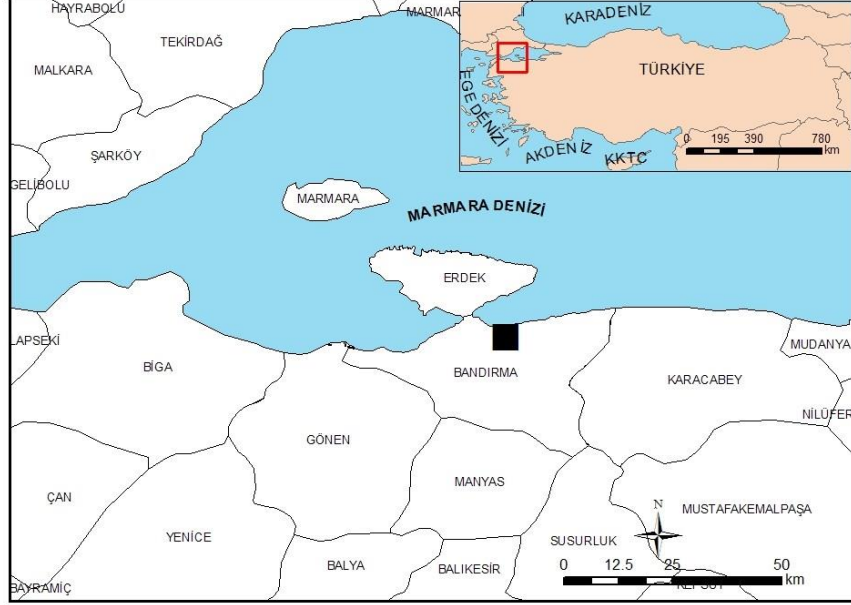
Her şehrin ruhu ve dili farklıdır. Bu farklılıklar isimlere yansır. Ad bilimi iki açıdan inceleyebilir. Biri sözcük – kavram ilişkisi açısından; diğeri ise köken bilgisiyle birlikte özel adlar üzerinde durmakla mümkündür. Onomastik özel adlar bilimi anlamına gelen bir kelimedir. Onomastik biliminin kişi adlarını, konu alan bölümüne antroponimi (atroponymie), yer adlarını konu alan bölüme ise toponimi (toponymie) adı verilmektedir (Kurt, 1980; Aksan 2000; Eren, 2010; Yavuz ve Şenel, 2013). Toponomi yer adlarını köken, oluşum, dağılışı vb. birçok farklı yönleriyle inceleyen bir

bilim dalıdır (Eren,1966; Yediyıldız 1984; Budagov, 1988; Vardar, 2002; Şahin, 2002; Açıkkel, 2003; İlhan, 2006; Akar, 2006; Uyanık, 2006; Çağbayır, 2007; Gül, 2009; Metin, 2009; Eren, 2010; Şahin, 2010). Bu bilim, “Namenkunde, Onomasiologie, Bezeichnungslehre” gibi adlarla da anılır (Sakaoğlu 2001). Çalışma alanı çok geniş olan ad bilimi dilbiliminden antropolojiye, tarihten coğrafyaya, jeolojiden botaniğe, felsefeden sosyolojiye kadar birçok bilim dalının araştırma konusu olmuştur. Toponomi bilimi müstakil bir bilim dalı olarak XX. yüzyılın başlarında Fransa’da ortaya çıkmıştır.Türkiye’de bu alanda ilk ciddi çalışmaları Hasan Eren yapmıştır. Eren’den başka bazı Türkologların da dikkatini çeken Türk toponimisi üzerinde birtakım tasnif çalışmaları yapılmış ve genellikle köy adları üzerine çalışılmıştır (Yağmur, 2014). Ülkemizde toponomi çalışmaları 1920’lerde başlamıştır (Baykara, 2000).

Günümüzde yer adları batılı araştırmacılar tarafından bir güç, kültür ve kimliğin sembolü olarak görülmektedir (Light, 2004: 154). Yer isimleri geçmişteki coğrafi çevrenin ve coğrafi çevredeki değişimin en önemli kanıtlarındandır (Tunçel, 2000). Yer isimleri siyasi ve sosyal kimlik üzerinde baskı kurarak yerini sağlamlaştırır (Alderman, 2000). Yer isimlerinin değişmesi bazen siyasi olguların en temel göstergelerindedir (Kara, 2012). Cadde adlarının kimi zaman ülkelerin bağımsızlık mücadelelerinde sonra ulusal kimlik oluşturma çabalarından etkilendiği görülmektedir (Yeoh,1996).

Yer adlandırmalarında politik süreçlerin mekân üzerindeki etkisi bilinmektedir. Bunun yanında adın kökeni, anlamı vb. özellikleri de oldukça önemlidir. Çalışma Bandırma şehrinde ad verme eyleminde bütün bu süreçleri göz önünde bulundurarak bir sonuca ulaşmaya odaklanmıştır.

Bandırma, Balıkesir ilinin kuzeyinde yer alan ve Marmara denizine kıyısı olan bir liman şehridir. 40° 21’ 30” kuzey enlemi ve 27° 48’ 59” doğu boylamında yer alır. Şehrin kuzeyinde Marmara Denizi ve Kapıdağ yarımadası, güneyinde Manyas Gölü, Manyas Kuş Cenneti, batısında Gönen, doğusunda Karacabey ilçesi yer alır (**Şekil 1**). 690 km² yüzölçümüne sahiptir. Ülkemizin üç büyük kenti İstanbul, İzmir ve Bursa’ya ortalama 2 saatlik uzaklıktadır. Bandırma; kara, deniz, hava ve demiryolu ulaşım olanaklarının tamamına sahiptir. Karayolu ile Balıkesir üzerinden Ege’ye ve güneye, Bursa üzerinden tüm Anadolu’ya ve İstanbul’a, Çanakkale üzerinden de Trakya’ya, kısaca yurdumuzun her yanına rahat ulaşım olanağı olan bir kenttir. Bandırma, Marmara Denizi’nin İstanbul’dan sonra ikinci, ülkemizin de beşinci büyük limanına sahiptir. Balıkesir ilinden yapılan ihracatın %90’nı karşılayan Bandırma limanının yıllık ortalama ticaret hacmi ise 800 milyon dolardır. TÜİK 2016 yılı verilerine göre ilçe nüfusu 149.469 kişidir. Bandırma, bölgenin önde gelen sanayi kentlerinden biridir. Bandırma ve çevresi turizm açısından da zengin bir potansiyele sahiptir (Bandırma Belediyesi, 2018).

Şekil 1: Çalışma Alanı Lokasyon Haritası.

Çalışma giriş bölümü ile birlikte 5 bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde ilgili yayınlardan bahsedilmektedir. Üçüncü bölümde kavramsal çerçeve ve yöntem üzerinde durulmaktadır. Dördüncü bölümde Bandırma'daki cadde isimleri Aliğaoğlu ve Uzun (2011) tipolojisine göre analiz edilmektedir. Beşinci bölümde ise çıkan sonuçlar değerlendirilmiş olup, elde edilen genellemelerle çalışma sonlandırılmıştır.

1.İlgili Yayınlar

Şehirleşme, sanayileşme ve sanayi sonrası kentsel alanlarda yoğunlaşan kamusal ve özel aktivitelerle bu aktivitelerin çevresel etkilerinin bir bütünü olarak tanımlanabilir (Bilim ve Teknik, 2002). Mekân, felsefeden siyasete birçok bilimin ilgi alanını oluşturmaktadır (Alver, 2017; Bal, 2008). İnsanoğlu şehirsel mekânı sahipler ve işaretler. Bu işaretlemenin çeşitlerinden biri de ad vermedir. Böylece o alana bir kimlik vermiş olur. Şehirsel mekânın önemli bir ögesi olarak cadde ve sokaklar şehirlerde mimari değişimin önemli bir ara yüzüdür (Ergen, 2011). Kimlik esasında temsil niteliği taşır (Lynch, 1984; Proshanskyand vd.,1983). Kişi içinde yaşadığı kültürden bağımsız düşünemez ve hayata da bu pencereden bakar. Dışarıda gördüğü mekânı ise bu bilgiler ışığında adlandırmak ister. Şehir planı, cadde-sokak sistemi, kent formu sanayi devriminden oldukça farklı bir relief sunar (Akdemir ve İncili, 2014: s. 220). Politik süreçler sonucunda oluşturulan siyasi mekân, ideolojinin devamı ve sürekli hatırlatması için ortam sağlayacaktır (Özkan ve Yoloğlu, 2005).

Cadde ve sokaklar, toplanma mekânlarına insanları ileten ve onların dağılmasını sağlayan geçiş mekânlarıdır. (Ergen, 2011: s. 14). Cadde ve sokaklar şehrin içinde oluşturduğu sınırlarla kamusal, yarı kamusal ve özel alanlar arasında geçişleri sağlayan koridorlardır (Pekşen, 2015: s. 73). Geçişlere olanak sağlayan cadde ve sokaklar toplum içinde etkileşime imkân yaratmakta ve şehir toplum arasında farklı ilişki biçimlerini ortaya çıkarmaktadır. Cadde ve bulvarlar salt ulaşımı sağlamaz; toplumun bütün yaşanmışlıklarına ev sahipliği yapan yerlerdir. Bayram kutlamalarından tutun da toplumsal başkaldırıların, kalkışmaların yaşandığı, topluma ait mutluluk ve hüznün en kurşunu adresleridir. Özel mülkiyetin bittiği noktayı temsil eden sokaklar, insanın sosyalleşme sürecinin en önemli mekânlarından biridir (Demircioğlu, 2016: 98). Cadde adlarının ülkelerin hem bağımsızlık mücadelelerinde hem de ulusal kimlik oluşturma çabalarından etkilendiği görülmektedir (Yeoh, 1996).

Geniş bir yelpazeye dağılan görevleri olan caddeler şehirlerin önemli unsurlarıdır. Caddeler hem bir tasarım ürünü hem de sosyal yaşamın mekanlarıdır (Çelik vd., 2007). Caddeler şehrsel belleği oluştururlar. Ayrıca egemen politik ve toplumun ortak hafızasını da yansıtır (Azaryahu, 2009, 2011; Cohen ve Kliot, 1992). Cadde adlarının üç ana fonksiyonu bulunmaktadır. Bunlar farklı caddeleri birbirinden ayırmak, şehirdeki halkın yön ve adres bulmalarını sağlamak ile şehir üzerinde yönetim kontrolünü sağlamaktır (Azaryahu, 1996: s. 312). Bu fonksiyonları ile cadde adlarının değeri ulusal kimliğin anlamlı ifadeleri olması nedeniyle özellikle siyasi ve kültürel coğrafya alanında önem kazanmaya başlamıştır (Alderman, 2003: s. 672-684; Light, 2004: s. 154; Azaryahu, 1996: s. 312). *Seçmen ya da birey dokunabildiğin sürece senindir* paradigması siyasal yapıya kentleri ve mekânları yeniden fethetmenin anahtarı gibi gelmektedir. Ayrıca psikolojik üstünlük kurmanın bir aracı olarak da kullanılabilmektedir (Kara, 2012: s. 150).

Cadde isimlerinin devamlılığı toplumun yaşanmışlıklarından çıkmasıyla direkt ilgilidir. Her yerleşim birimi, orada yaşayanların geçim biçimi ve bunun bir yansıması olarak hayat tarzıyla kimlik ve kişilik kazanır. Toplumların kültür havuzları olan buraları, taşıdıkları kültürel kimlikleriyle var oldukları toplumların hafızalarını canlı tutarlar ve bunun geçmişten geleceğe aktarılmasında önemli rol oynarlar. Kendisini oluşturan toplumların dil, tarih ve coğrafi özellikleri adeta bu adlarda hayat bulurlar (Sarı, 2007: s. 487).

Cadde ve sokak isimleri sosyal gerçekliğin algılanması, kurgulanması yapılandırılmasında aktif bir role sahiptir (Alderman, 2003). Geçmiş deneyimler cadde ve sokağın birçok kamusal etkinliğe ev sahipliği yapabildiğini ortaya koymaktadır. Pazarlar, kutlamalar, yürüyüşler gibi birçok etkinlik sokakta gerçekleştirilmekte, cadde ve sokak bu etkinliklerle anlamlı bir yere dönüşmektedir (Demircioğlu, 2016: iv).

Şehrin algılanması sadece fiziksel çevresi ile değil, o çevrede yaşayan insanlar ve onların her türlü sosyal ve gündelik yaşam pratiklerinin mekâna kattığı anlam ile mümkündür (Yüksel, 2013: s. 1). Şehir ve siyaset ilişkileri kuramsal ve görgül

olarak ele alınmalıdır (Keleş, 2006). Yerel isimler özellikle (meydanlar vs.) siyasal katılımın en önemli toplumsal mekânlarını oluşturmaktadır. Özellikle katılımın çok olduğu aktif toplumsal mekânlar, eylemsel faaliyet alanları bakımından değerli mekânlardır (Kara, 2012). Kentlerin; bulvarları, caddeleri, sokakları ve parkları yerel demokrasilerin siyasal işlevlerini çalışır hale getirdikleri mekânlardır (Kara, 2012: s. 152). Bir şehrin geçmiş bilincinin cadde ve sokak isimleri ile şehre monte edilmesi şehirsel bellek oluşumunda oldukça önemlidir (Light, 2004). Dünyanın farklı ülkelerinde cadde isimleri devrim, kurtuluş vb. büyük olaylar neticesinde değişmektedir (Azaryahu, 1997).

Şehirlere işlevsellik katan ana unsurlar cadde ve sokaklardır. Diğer bir deyişle şehirlerin ana damarları cadde ve sokaklardır. Türkiye’de yapılan çalışmaları Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar götürebiliriz. Yer adları konusunda yapılan en eski çalışmalar olarak 1925 yılında Fuad Köprülü’nün *Türkiyat Mecmuası*’nda yayımlanan “*Oğuz Etnolojisine Dair Tarihi Notlar*” başlıklı makalesi ile 1928’de H. Nihal, A. Naci tarafından aynı dergide yayımlanan “*Anadolu’da Türkler’e Ait Yer İsimleri*” adlı çalışmalar sayılmaktadır (Kurgun 2007: s. 735). Ülkemizde 1960’lı yıllardan itibaren yapılan çalışmaların sayısında ciddi bir artış olduğu gözlenmektedir. Bu artışa karşılık henüz yer adlarının incelenmediği yerlerin sayısı bir hayli fazladır. Türk toponomisi üzerine 2010 yılına kadar yapılmış 284 çalışma mevcuttur (Şahin, 2010). Türk topolojisine ait çalışmaların 152 tanesinin kitap ve makalelerden, 69 tanesinin kongre ve sempozyumlarda sunulmuş bildirilerden, 63 tanesinin ise bitirme, yüksek lisans ve doktora tezlerinden oluştuğunu söylemektedir. (Yağmur, 2014). Ulusal anlamda yapılan çalışmaların önemli bir kısmı kırsal adlar ile ilgili olmaktadır (Günel vd., 2011; Alkan, 2017). Türkler yerleşme yerlerine ad verirken ilk olarak çevreden, ikinci planda ise bireyden yararlanmışlardır (Aksan, 1974: s. 190). Wittek Kiepert, Ramsay yer adları ile ilgili araştırmalar yapmış ve çeşitli kitaplar yayınlamışlardır.

Tarihçiler konuya genelde iskân tarihi açısından bakarken (Baykara, 1991; Erpolat, 1994) dilbilimciler yer adlarının kökeni (Aksan,1974) üzerinde durmuşlardır. Coğrafyacılara toponomi konusunun fiziki ve beşeri unsurları, bu unsurların etkisi ve dağılışı ile ilgilenmektedirler. Diğer bir deyişle coğrafyacılara bütüncül bir bakış açısıyla konuyu ele almışlardır (Koday, 2000; Tunçel, 2000 vb.).

Türkiye’de cadde adları daha çok yerel politik süreçlerle bağlantı kurularak açıklanmaya çalışılmıştır. Ankara şehrinde cadde adları üç farklı dönemde üç sembole açıklanmaya çalışılmıştır (Erdentuğ ve Burçak, 1998). Ankara’da 1994 yılından sonra İslam’ın şehir üzerindeki etkisine bakılmıştır (Özkan ve Yoloğlu, 2005). Şanlıurfa şehrinde coğrafi şartların cadde isimleri üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Ekonomik faaliyetlerin ve yerel siyasetin isimlendirme üzerinde etkili olduğu ortaya çıkmıştır (Günel ve vd., 2011). Batman şehrinde mekân üzerinde politik arka planın etkilerine vurgu yapılmıştır. Dini, siyasi ve etnik adlandırmaların arttığı görülmüştür (Günel, 2012). Niğde şehrinde yerel iktidarın farklı dönemlerde (MHP-1999/2009, AKP-2009 ve sonrası) farklı şekillerde mekânı adlandırdıkları görülmüştür. Baykan

ve Kara'nın Aydın ili için yaptığı çalışmalar dikkate alındığında derin ideolojik kav-galar içermediği, bununla birlikte tüm renkleri uç dozlara kaçmadan bünyesinde barındırdığı -özellikle milli mücadelede cumhuriyet ile alakalı terimler- görülmektedir. Anadolu'daki köy adlarından yola çıkılarak yaptığı araştırmasında Türklerin ad ve-rirken önce çevreden daha sonra ise bireyden yararlandığını ortaya koymuştur (Ak-san 1974: s. 190). Kilis şehirdeki ulaşım ağındaki hiyerarşi çıkmaz sokak, sokak, çar-şılar, meydanlar olarak ilerliyordu. Bu konumu ve özellikleri ile şehir dokusu bir bit-ki yaprağının üzerindeki damar ve hücre yapısına da benzetilmiştir (Akdemir, 2014: s. 228).

Osmanlı şehirlerinde cadde ve sokak sistemi düzensizdir. Sokak dar ve kısa ve çok fazla yön değiştirmektedir (Cansever, 2010).

Şehirler zaman içinde büyümekte ve arazi kullanımında farklılıklar yaşan-maktadır. Osmanlı gibi muazzam bir geçmişe sahip ülkemizde Osmanlı şehir planı-nın nüvesini oluşturan imaret, bedesten ve cami şehir çekirdek kısmını oluşturmakta-dır. Uzun çarşı denilen uzun cadde farklı iş kollarına açılmaktadır (Aliağaoğlu'ndan Ergenç, 2014: s. 312). Cami, bedesten ve imaret klasik dönem Osmanlı şehir plânına hâkim unsurlardır. Bütünüyle şehirsal alanın %15-20'sini oluşturan bu alan ekono-mik faaliyetlerin en büyük bölümü, yani sanayi ve ticari faaliyetin yapıldığı yerdir (Şahinalp ve Günel, 2012: s. 155). Çarşılar, coğrafya bilimi içinde, özellikle de "şehir coğrafyası" açısından büyük bir önemi olan ekonomik alanlardır. Bu nedenle Os-manlı şehircilik anlayışı içinde, coğrafi bir yaklaşımla çarşıların ele alınıp analiz edilmesi ve bir takım sonuçlar ortaya konulması büyük bir önem taşımaktadır (Şah-nalp ve Günel, 2012: s. 150). Şehirler çok fonksiyonlu yerleşmelerdir.

Ülkemizde belediyeler, yer isimlerini belirlemeyi veya değiştirmeyi 5393 sayılı belediye kanunu ile gerçekleştirmektedirler. Bu kanunun 18.maddesinin ben-dinde "*meydan, cadde, sokak, park, tesis ve benzerlerine ad vermek; mahalle kurul-ması, kaldırılması, birleştirilmesi, adlarıyla sınırlarının tespiti ve değiştirmesine ka-rar vermek belediye tanıtıcı amblem, flama ve benzerlerini kabul etmek*" şeklinde ifade edilmektedir. Bandırma belediyesi bu maddeyi bazalarak cadde isimlerini belir-lemektedir.

2. Kavramsal Arka Plan ve Yöntem

İnsan-şehir ilişkisi, basit bir temas veya yan yana gelme ilişkisi değildir. Bu ilişki, çeşitli psiko-sosyal boyutları olan derinlikli ve kapsamlı bir etkileşimdir. (Bil-gin, 2011: s. 44). Meydanlar, caddeler, kavşaklar ve parklar aynı zamanda benzeşik olanla farklı olanın buluştuğu kaynaştığı yerler ya da farkların kendilerini ötekilerle anlattığı, tanıttığı mekânlardır (Kara, 2012: s. 152).

Yürütülen her bir faaliyet mekâna farklı şekillerde yansımaktadır (Aliağaoğ-lu ve Uğur, 2016: s. 203). Cadde ve sokaklar bireylere ulaşım imkânları sunmanın yanında dinlenme, eğlenme vb. aktivitelerini gerçekleştirdikleri alanlardır. Caddeler

isimlendirilirken iki farklı yaklaşımdan faydalanılmaktadır. Bunlardan biri Fransız yaklaşımıdır. Fransız yaklaşımında cadde ve sokakların neyi hatırlattıkları, kökenleri ve oluşum süreçleri üzerinde durulmuştur (Koolos, 2010). Azaryahu tarafından temsil edilen diğer yaklaşım ise isimlendirmede esas faktör politik süreçler ve sosyal süreçlerdir. Politik süreçler otoriteleri bu yolla artırmaktadırlar (Azaryahu, 2009). Günümüzde nüfusun büyük çoğunluğu kentlerde yaşamaktadır. Bu sosyal olgu özellikle genel ve yerelde iktidar olmak ve iktidarı sürdürmek bakımından siyasetçilerin dikkatini çeken, üzerinde hâkimiyet kurma çabalarını yoğunlaştırdığı alanlar olmuştur. Diğer taraftan siyasetin konjoktürel değişimindeki hız özellikle siyasetçileri mekân ve mekâna hâkim olma düşüncesine götürmektedir (Kara, 2012: s. 150). Politik süreçler dışında adlandırma sürecini etkileyen başka faktörler de vardır. Yerleşmelerin doğal ve beşeri özellikleri, önemli kişiler, tarihe damga vurmuş olaylar bunlardan en belirgin olanlardır. Bu çalışmada Bandırma şehrinde cadde adları Aliğaoglu ve Uzun (2011) tipolojisine göre çözümlenmektedir.

Bandırma'da cadde adları belediyeden alınmıştır. Şehir planı da incelenmiştir. Mahalle muhtarlarının da bilgisine başvurulmuştur.

3. Bandırma'da Şehirsel Toponimi

1.Dünya Savaşı yıllarında Bandırma; Çanakkale Boğazının kapatılması ile bölgesel olarak büyük önem kazanmıştır. Kurtuluş Savaşı öncesinde, Anadolu'nun birçok yöresi gibi itilaf Devletleri'nin işgaline uğrayan Bandırma'nın kurtuluşu ise, 17 Eylül 1922 tarihinde, Yarbay Hüseyin Vecihi Bey ve emrindeki 200 kadar asker tarafından gerçekleştirilmiştir. Tamamiyle hasar gören şehir yeniden inşa edilmiş ve 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanı ile Balıkesir'e bağlı olarak bir ilçe haline gelmiştir. 1924 ve 1936 yıllarında Yunanistan'dan gelen Türklerin ilçeye yerleştirilmesi, şehrin bugünkü sosyolojik yapısının oluşumunda önemli bir rol oynamıştır (Bandırma'nın Coğrafi, Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Yapısı, 1998; Eski Fotoğraflarla Bandırma, 1999). Askeri ve ekonomik alandaki bu stratejik konum, nüfusun da artmasına neden olmuştur. 1924 yılında şehitlerimiz anısına bugün Atatürk Anıtı'nın yanında bulunan abide yaptırılmıştır. Hasan Tahsin'in ilk kurşunuyla başlayan Kurtuluş Savaşımız, Bandırma Ayyıldız Tepe'de yaşanan çarpışmalarda düşmana sıkılan son kurşunla zaferle sonuçlanmıştır. 1974 yılında Ayyıldız Tepe'ye zaferi ve barışı simgeleyen ve çatılmış silah motiflerden oluşan Son Kurşun Anıtı yaptırılmıştır. Milli mücadelenin başladığı alanlardan biri olan Bandırma'da cumhuriyet caddelerine sıkça rastlanmaktadır. Bandırma'nın en merkezi caddelerinin Atatürk (**Foto 1a, 1b**), Şehit Süleyman¹, Ordu, Kâşif Acar (**Foto 2**), İsmet İnönü (**Foto 3a, 3b**) caddeler ile

¹ Ş. Süleyman Bey:1882 yılında Kabataş'ta doğdu. İtalyan, Balkan ve Birinci Dünya Harplerine katıldı. 20. Hücum Taburu İznik Müfrezesi emrinde, Bandırma mıntıkasında Eski Ziraatlı - Akçapınar - Sığırcı - Mecidiye ve Bandırma Edincik şosesi muharebelerine katılmıştır. 17 Eylül 1920 tarihinde Delikbayır muharebesinde şehit edilmiştir. Harp, Gümüş Liyakat, 4 Mecidiye ve İstiklal Madalyaları ile taltif edildi.

Cumhuriyet Meydanı (**Foto 4, 5**) olması bu düşünceyi güçlü kılmaktadır. Ayrıca Ali Hikmet Paşa, Kurtuluş, Son Kurşun, Vecihi Bey, Şükrü Naili, Hükümet, Fevzi Çakmak, İstiklal, Mehmetçik, Mehmet Akif Ersoy ile General Halit caddeleri de diğer önemli cumhuriyet caddeleridir. Bu durum cumhuriyetin kurulma aşamasında etkili olan olayların ve kişilerin hafızalara kazanması ve cumhuriyetin varlığının mekâna anlam katmasıdır.

Şekil 1a: Atatürk Caddesi'nin Haydar Çavuş Camii önünden Postane tarafına Doğru Görünüşü, 1940 (Belediye Arşivi).

Şekil 1b: Atatürk Caddesi, 1954-1956 (Ticaret Basımevi 1994 Yılı Takvimi).

Şekil 2: Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bandırma'nın En Eski Caddelerinden Olan Kâşif Acar Caddesi, 2018.

Şekil 3a: Adnan Menderes Meydanı'ndan İnönü Caddesi'nin Görünüşü, 1945 (Belediye Arşivi).

Şekil 3b: İsmet İnönü Caddesi, 2018.

Şekil 4a: Cumhuriyet Meydanı, 1930 (Vechi Ersun Fotoğraf Arşivi).

Şekil 4b: 17 Eylül 1933 yılı Cumhuriyet Meydanı'nda Gerçekleşen Bandırma'nın Kurtuluş Töreninden Bir Kesit (Recep Pulat Fotoğraf Arşivi).

Şekil 4c: Cumhuriyet Meydanı, 1957 (Belediye Arşivi).

Şekil 4d: Cumhuriyet Meydanı, 2018.

Zaman içinde cadde isimleri üzerinde değişiklikler de yapılmaktadır. İnönü Caddesi 27 Mayıs 1960 ihtilalinden sonra 27 Mayıs Caddesi olarak değiştirilmiştir. Sonra tekrar İnönü Caddesi adını almıştır. 1999 yılında Büyük Levent Caddesinin adı Barış Manço Caddesi (**Foto 5**) olarak değiştirilmek istenmiş. Fakat belediye meclisinden bu yönde olumlu bir karar çıkmamıştır. Bandırma Belediye Meclisi

06/10/2007 tarihinde toplanarak Uğur Mumcu Caddesi'nin adını Mehmetçik Caddesi olarak değiştirmiştir.

Şekil 5: Uğur Mumcu Caddesi'nden (Bugünkü adı Mehmetçik c.) Bandırma'ya Bakış (Vechi Ersun Fotoğraf Arşivi).

Dostluk –kardeşlik caddeleri bir yandan soy bağıını ifade ederken bir yandan da kültürel yakınlık ile ilişkilidir. Bandırma'da dostluk ve kardeşlik caddesine Kıbrıs Caddesi örnek verilebilir.

Nirengi noktası, yakın çevredeki fiziki özellikler ile maddi semboller genelde yer-yön belirten caddelere isim olarak verilmektedir (Savage ve Yeoh, 2003). Nirengi noktaları bir kapı tokmağı olabileceği gibi mağaza cephesi, bina, işaret veya dağ gibi basit bir şekilde tanımlanmış fiziksel nesnelere biri olabilir (Lynch, 1960'dan Aliaağoğlu ve Uzun, 2011). Bu bağlamda Bandırma limanı caddeye adını vermiş ve liman caddesi olarak tanınmaktadır. Liman yolu ve Dutliman bunlardır. Okullarda cadde ismi olarak kullanılmaktadır. Örneğin, ortaokul cadde üzerinde Bandırma Ortaokulu vardı. Hükümet, Sağlık ve Eski İtfaiye caddeleri de bu konuda örnek verilebilecek caddelerdendir. Gençlik caddesi, eski stadyuma girişi olan bir caddedir. Bayramlarda öğrenciler o yolu kullanarak gösterileri stadyumda kutlardı.

Stadyum, stad, hükümet, mezba, çamlık ve kızılaiy kullanılan yer-yön belirten diğer cadde adlarıdır. Sağlık caddesi üzerinde Özel Bandırma Hastanesi bulunmaktadır. Hükümet caddesi, hükümet binasının bulunduğu caddedir. Nato Caddesi yol güzergâhında askeri birliğin yakıt tankları mevcuttur. Bu tanklardan hava üstüne yakıt gönderilmekteydi. Levent Mahallesi'nde bulunan Yel değirmeni caddesinin

olduğu yerde yel değirmenleri vardı. Bentbaşı Caddesi adını Bentbaşı Cami ve burada su bentlerinin bulunmasından almıştır. Lale Bayır Caddesi eskiden lalelik alanı. Büyük Levent Caddesi (Yeni Toplu Konut alanı) güncel arazi kullanımının cadde adlarına yansması olmuştur. Bugün Bahçelievler olarak anılan bölgeden başlayarak Livatya'ya doğru uzanan bölgede 13 adet yel değirmeni bulunuyordu. Bugünkü Değirmenler Caddesi, adını bu yel değirmenlerinden (**Foto 6**) almıştır (Eski fotoğraflarda Bandırma, 1998: s. 19).

Şekil 6: Yeldeğirmenlerinden Birinin Yakından Görünüşü. Fotoğraf: Mehmet Aytekin (Eski fotoğraflarda Bandırma, 1998: s. 19).

Bandırma'da terör nedeniyle şehit düşen er- erbaşlar ile emniyet mensubu ve öğretmen isimleri cadde ve sokaklara verilmiştir. Bu isimler şunlardır: Ş.Mustafa Öz², Ş.Bedir Karabıyık³, Ş.Süleyman Güven, Ş.Kaya, Ş.Ayhan Özay, Ş.Öğretmen Mustafa Öz, Ş.Cem Güçlü, Ş.Bora Barış Güler, Ş.Kenan Tuğluoğlu, Ş. Hakan Palabıyık, Ş.Hüseyin Süzener, Ş.Soner Köksal, Ş.İsmail Mali, Ş.Süleyman, Ş.İlhan Güncü.

Eski ve yeni arazi kullanımının cadde adları üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Osmanlı şehirlerinde uzun çarşı denen caddeden kenarlara doğru uzanan sokakların her biri farklı iş kollarını yürüten esnaf gruplarıyla doluydu. Esnaf grupla-

² Şehit Öğrt. Mustafa Öz: 06-11-1966 -22-02 1994 Bandırma Doğumlu, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi mezunu, Atandığı Şırnak ili Cizre ilçesi İmam hatip Lisesi Meslek dersleri öğretmeni iken, 22 Şubat 1994 tarihinde PKK tarafından şehit edilmiştir

³ Ş. Bedir Karabıyık: Ağrı ilinde şahit edilen binbaşı.

rı ürettikleri mallara göre bir sokak veya çarşı içinde toplanıyorlardı. Dolayısıyla köklü caddeler ürettikleri malların cinsine göre isimlendirilirlerdi. Yorgancılar c. (Foto 7), Demirciler c., Terziler c., Çorapçılar c. vb. Yeni arazi kullanımında ise yine özelleşmiş caddelere rastlamak mümkündür. Küçük pazar caddesi, hal, pazar vb.

Şehirler büyüyen ve gelişen unsurlardır. Dolayısıyla bir şehre ulaşımında kullanılan ana arterler zamanla şehrin büyümesiyle şehrin bir caddesi haline gelebilmektedirler. Bu caddelere fosil caddeler adı da verilmektedir. Bu caddelere Kayacık, Dutliman, Gönen Yolu, Erdek yolu, Bandırma –Çanakkale yolu, Bandırma- Bursa karayolu vb. örnek verilebilir.

Şekil 7: Cumhuriyetin 10.yılında (1933) Bandırma’da o yıllarda oldukça önemli iş sahası olan çorapçıların geçişi görülmektedir (Eski Fotoğraflarda Bandırma, 1999).

Matematik adlandırma cadde ve bulvar adlandırmasının bir başka şeklidir. İsimless caddeler olarak da nitelene bu tür caddelere daha çok şehirlerin yeni gelişen alanlarında rastlanmaktadır. Sayısal adlandırma cadde isimleri için oldukça kolaylık sağlamaktadır. Fakat istikrarlı bir şehir anlayışı isimlendirmelerle yol alır (Perouse, 2011: 40). Büyük olmayan şehirlerde organize sanayi bölgeleri bu tür isimless caddelere rastlanan başka yerlerdir. Şehirde Küçük Sanayi Sitesi'nde cadde ve sokaklar isimlessdir. Kayacık Mahallesi'nde yeni yerleşim alanı olan Toplu Konut alanında (TOKİ) da sadece ana arterlerdeki caddelere isim verilmiştir (Kore Şehitleri Caddesi, Çanakkale Şehitleri Caddesi). Bu durumun ortaya çıkışı mahallenin kuruluş tarihinin yeni oluşu ile ilgilidir. 2018 yılında Bandırma Belediyesi caddelere numara verilmesini kararlaştırmıştır (<http://www.bansesgazetesi.-com>, 26.05.2018).

İnsan ve doğa, tarihî yer adlarına kaynaklık etmektedir. Hükümdarların, büyüklerinin, komutanların, kahramanların isimleri, olaylar ve efsaneler yer adı olarak karşımıza çıkmaktadır (Karaçetin, 1984: 219). Bandırma şehri farklı şekillerde ayırıt edilebilecek şahıs caddeleri bakımından oldukça zengin durumdadır. Cadde adlandırmalarında farklı alanlarda ülkesine, şehrine hizmet etmiş, tanınan, popüler devlet adamı, bilim adamı, sanatçı, sporcu vb. ulusal ve yerel isimler kullanılmaktadır. Örneğin, Gazanfer Bilge⁴, Celal Atik⁵, Hamit Kaplan⁶, Yahya Sezai Bey⁷, Mehmet Akif Ersoy bu isimlerden birkaçıdır. Bandırma şehrinde cadde adlandırmalarında şehre hizmet vermiş belediye başkanlarının (Kaşif Acar) (**Foto 8:** Kaşif Acar), belediye çalışanlarının (Süleyman Özbeyli: Eski zabıta müdürü, Hacı Cafer Yaşbek: Merhum meclis üyesi) isimlerine de sıkça kullanılmaktadır. Fatih caddesi adını Osmanlı padişahlarından Fatih Sultan Mehmet'ten almıştır.

Geçmiş zamanlarda esnaf grupları ürettikleri mallara göre bir sokak veya çarşı içinde toplanıyorlardı. 50 yıl önce üyelerini ev sahibi yapan sendikacı yardım-

⁴ Gazanfer Bilge (1923 - 2008): 1923 Yılında Karamürsel'de dünyaya geldi. 17 yaşında güreşe başladı.1946 yılı Stockholm İsveç'de serbest stil 62 Kg'da Avrupa da 1. olmuştur.

⁵ Celal Atik: Güreşçi, antrenör. Avrupa (1946 ve 1949) ve Dünya şampiyonu (1951), Dünya ikincisi (1950), Olimpiyat şampiyonu (1948) oldu. Güreşçiliğinde çabukluğu, oyun zekası ve oyundan oyuna çabuk geçişiyle ün yaptı. Gelmiş geçmiş en iyi Türk güreşçilerinden sayılır.

⁶ Hamit Kaplan: Dünya, olimpiyat, uluslararası turnuvalarda 15'i altın, 11'i gümüş 6'sı bronz toplam 32 madalya kazandı: 1955 Akdeniz oyunları şampiyonu (Gr), 1956 Dünya Kupası şampiyonu (S), grekoromen ikincisi 1956 Melbourn Olimpiyat oyunları şampiyonu (S), 1957 dünya şampiyonu (S), 1958 dünya ikincisi (GR), 1959 Akdeniz Oyunları şampiyonu (S), 1960 Roma Olimpiyatları ikincisi (S), 1961 dünya ikincisi (GR), 1963 dünya üçüncüsü (S).

⁷ Yahya Sezai Uzay: Bürokrat ve siyasetçi. 1926'da Bandırma Ticaret Odası'nı kurmuştur.

sever Kemal Aydos'un (**Foto 9**) adı ilçede Petrol-İş Sendika Mensupları Yapı Kooperatifi evlerinin bulunduğu caddeye verilmiştir.

Şekil 9: (1923-1925) İle (1929-1940) Yılları Arasında Bandırma Belediye Başkanlığı Yapan Kâşif Acar (Belediyeler Dergisi, 1937.)

Öncül caddeler (büyüme caddeleri) şehir büyürken buraya yerleşen ilk ailelerin veya şahısların adlarının, kullanılmasıyla hayat bulmuşlardır. Şehirdeki Çınarlı Caddesi adını Çınarlı Mahallesindeki abide bir çınar ve çevresi etrafında oluşturulan ilk Müslüman mahalle olmasından almaktadır.

Sonuç

Kamusal alanlara adım attığımız yer olan cadde ve bulvarların şehir kimliğinin oluşmasına ve geçmişin yeniden dizayn edilmesine katkıda bulunduğu bilinmektedir. Ülkelerin siyasal yapısı caddeleri denetlemekte ve ortak bir toplumsal bellek oluşturma çabası içindedir. Bu açıdan bakıldığında Bandırma şehrinde ulusal devlet anlayışının caddelere adını altın harflerle yazdırdığı görülmektedir. Buna ek olarak cadde adları üzerinde sosyal, ekonomik, kültürel ve tarihi tamamlayıcıların da etkisi vardır.

Toplumsal kültürü emen ve bu dinamiklerinden doğan cadde adları kalıcı olur. Şehitlerine kutsal gözüyle bakan bu millet şehirlerine de aynı hassasiyetle yaklaşmaktadır. Bandırma şehrinde şehit caddelerinin çokluğu bunu göstermektedir. Bandırma şehrinde yer-yön belirten caddeler şehrin geçmişi ve geleceği arasındaki farklılıkları ortaya koymaktadır. Şehirde yeni yapılaşmanın olduğu yer olan TOKİ ile Küçük Sanayi Sitesi'nde sayısal caddelere rastlanmaktadır. Şehrin belli kısımlarında sayısal caddelerin varlığı buraların yeni yapılandığını veya henüz bu anlamda istikra-

ra kavuşmadığını göstermektedir. Bandırma şehrinde dostluk ve kardeşlik caddelerine de -Kore ve Kıbrıs caddeleri- rastlanmaktadır.

Caddelere kişilik kazandırmak için adlandırma yapılmaktadır. Dolayısıyla toplum sahip olduğu değerleri cadde isimlerinde yaşatmak ister. Bandırma şehrinde çok sayıda ulusal ve yerel şahıs ismi caddelere verilmiştir. Özellikle spor ve sanat alanında ülkeye hizmet etmiş kişilere önem verilmiştir.

Şehirlerin özgeçmişlerini yansıtan ve yaşamın içinden çıkan cadde adları esasında yaşayan mekânın yansımasıdır. Bir bakıma şehrin hafıza kartları özelliği taşıyan caddeler bazen yoğun bakıma girebilirler. Böyle durumlarda cadde isimleri her ne kadar sistem üzerinden değiştirilse de toplumsal bir karşılığı olmamakta ve caddelerin o yörede yaşayalar tarafından eski isimleri yaşatılmaktadır. O nedenle caddeler zamanın ruhuna uygun olarak yeniden şehre monte edilmelidir. Kısaca cadde isimlerinde bir değişiklik gerekiyorsa bu durum ya o bölgede yaşayanlar tarafından ya da ihtiyaç halinde gerçekleşmelidir.

Kaynakça

- Açikel, A. (2003). Artukabad Kazası Yer Adları, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 2, Sayfa: 181-2003.
- Aksan, D. (1974). Anadolu Yer Adları Üzerine En Yeni Araştırmalar, *TDAY Bellekten 1973-1974, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları*.
- Aksan, D. (2000). Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim, *Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları*.
- Alderman, D. H. (2000). A Street Fit For a King : Naming Placesand Commemoration in The American South, *Prfssional Geogrpher*, 52(4), pp.672-684.
- Alderman, D. H. (2003). Street NamesandTheScaling of Memory: ThePolitics of Commemorating Martin LuterKing, Jr. *Within the African -American Community, Area*, 35 (2), Sayfa: 163-173.
- Alver, K. (2017). Kent Sosyoloji. *Konya: Çizgi Kitapevi*.
- Aliağaoğlu, A. ve Uzun, A. (2011). Şehinsel Toponomi (Hodonomi): Türkiye İçin Bir Tipolojisi Denemesi, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, Sayı: 2, Sayfa: 123-133.
- Aliağaoğlu, A. ve Uğur, A. (2016). Osmanlı Şehri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 38, Sayfa: 203-226.
- Alkan, A. (2017). Siirt İlinin Eski Köy Adları Üzerine Coğrafi Bir İnceleme, *Türk Coğrafya Dergisi*, 68 (2017), 63-76.

- Akar, A. (2006). "Renge Bağlı Adlandırmalarında Muğla Örneği". Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 20 (1), s.51-63. 09.06.2018 (<http://dergipark.gov.tr>).
- Akdemir, İ.O., ve İncili Ö.F. (2014). Coğrafi Ortam ve Kent Fizyolojisi İlişkileri: XIX.Yüzyıl Kilis Örneği. *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı: 29, Sayfa: 220-247.
- Azaryahu, M. (1996). The Power of Commemorative Street Names, Environment and Planning D:*Society and Space*, Volume: 14, Issue: 3, Paper: 311- 330.
- Azaryahu, M. (1997). German Reunification and Politics of Street Names: The Case of East Berlin, *Political Geography*, Volume: 16, Issue: 6, Paper:479-493.
- Azaryahu, M. (2009). Naming The Past: The Significance of Commemorative Street Names, Lawrence D. Berg, Jani Vuolteenaho (Ed.), *Critical Toponymies, The Contested Politics of Place Naming*, (s. 53-70) içinde, Burlington, USA: Ashgate Publishing Company.
- Azaryahu, M. (2011). The Critical Turn and Beyond: The Case of Commemorative Street Naming, *ACME: An International E-Journal for Critical Geographies*, 10(1): 28-33.
- Bandırma'nın Coğrafi, Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Yapısı*. (1998). Bandırma: Balıkesir Üniversitesi Bandırma İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.
- Bandırma.(t.y). <https://www.bandirma.bel.tr/>.
- Bal, H. (2008). Kent Sosyoloji.*Isparta: Fakülte Kitapevi Yayınları*.
- Balcı, U. (2014). Türk Toplumunda Adlar ve Soyadları (Sosyo-Kültürel ve Dilbilimsel Bir Yaklaşım, Diyalog), *İstanbul: Seçkin Yayınları*.
- Baykara, T. (1991). Hınıs ve Malazgirt Sancakları Yer Adları (XVI.Yüzyıl), *Ankara: Türk Tarih Kurumu*.
- Baykara, T. (2000). Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I: Anadolu'nun İdari Taksimatı, *Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları*.
- Bilgin, N. (2011). Sosyal Düşünce de Kent Kimliği, *İdeal kent Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3, Sayfa: 20-47.
- Budagov, B. (1988). Coğrafi Toponimi, *Türk Kültürü*, Sayı: 398, Sayfa: 355- 370.
- Cansever, T. (2010). Osmanlı Şehri, *İstanbul: Timaş Yayınları*.
- Cohen, S. B. and Kliot, N. (1992). Place-Names in Israel's Ideological Struggle over the Administered Territories, *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 82, No. 4.

- Çağbayır, Y. (2007). *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Çelik, Z., Favro, D., and Ingersoll, R. (Editörler). (2007). *Şehirler ve Sokaklar* (Çev.: Bilgi Altınok). İstanbul: Kitap yayınevi (4.Baskı).
- Çeliktöpus, M. (2015). *Adana'da Yer Adları Üzerinde Bir Dil İncelemesi* (Yüksek Lisans Tezi). Niğde: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demircioğlu, F. (2016). *Yaratıcılık ve Kamusal Alanın Dönüşümü Urla Sanat Sokakları Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü.
- Durbilmez, B. ve Tekin, F. (2014). Nevşehir Yöresi Yerleşim Adları Üzerine Bir Değerlendirme. *Cyprus International University. Folklor /Edebiyat*, Cilt: 20, Sayı: 77.
- Eren H. (1966). "Yer Adlarımızın Dili". (TDAY-B-1965). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eren, H. (2010). *Yer Adlarımızın Dili*. A Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdentuğ, A. ve Burçak, B. (1998). "PoliticalTuning in Anakara, a Capital, as Tuning in Anakara, a Reflected in its Urban Symbolsand Images" *International Journal of Urban and Regional Research*, Cilt: 22, Sayı: 4.
- Ergen, A. Z. (2011). Kayseri'de Kentsel Mekânın Değişimi Sürecinde Kamusal Alan Kullanımı Üzerine Bir Araştırma: İstasyon Caddesi Örneği. (Yüksek Lisans Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Erinç, S. (1989). "Güneydoğu Avrupa'da Türkçe Ekzonimler". *İ.Ü.Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Bülteni*, Sayı: 6, Sayfa: 9-13.
- Eski Fotoğraflarla Bandırma. (1999). Bandırma Belediyesi Kültür Yayınları.
- Gülensoy, T. (1995). *Türkçe Yer Adları Kılavuzu*. Ankara: TDK Yayınları.
- Günel, V., Şahinalp M. S. ve Güzel, A. (2011). "Coğrafi Ortamın Şehirsel Mekân Adlarına Etkisi: Şanlıurfa Şehri Örneği". *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 10(1), Sayfa: 463-508.
- Günel, V. (2012). "Batman'da Cadde Adlandırmaları: Toplumsal Bellek Oluşturma ve Şehirsel Mekâna Hâkim Olma Çabaları". *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı: 25, Sayfa: 171-197.
- Gül, A. (2009). "Temettü Defterlerine Göre Pasinler'in (Hasankale) Sosyal ve Ekonomik Yapısı, Sosyal ve Ekonomik Yapısı". *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 6, Sayı: 23, Sayı: 77-89.

- İlhan, M. (2006). "Mufassal Tahrir Defterlerindeki Adların Önemine Dair Bazı Örnekler." *Tarih Araştırma Dergisi*, Cilt: 25, Sayı: 40, Sayfa: 41-58.
- Kara, B. (2012). "Kentler Açısından Mekânın Toplumsallığı ve Yer İsimlerinin Siyasal Yapıya Göre Değişimi: Niğde Örneği". *Zeitschrift für die Welt der Türken, Journal of World of Turks*, Volume: 4, No:1, Sayfa: 149-163.
- Keleş, Ruşen. (2006). *Yerinden Yönetim ve Siyaset*. İstanbul: Cem/Kültür Yayınları.
- Kurt, Y. (1980). "Adana Sancağında Kişi Adları". *Ankara üniversitesi Dil ve Tarih -Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 15, Cilt: 15.
- Kurgun, L. (2007). "Türk Toponomisi Üzerine Bir İnceleme". *Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu (25-27 Nisan)*, Erzurum, Sayfa: 735-747.
- Koolos, R. (2010). *The Story of Street Names in The Netherlands (A Comparative Analysis of Themes Used in Street Naming in Noord-Brabant and Holland, 1859-1939)*, Master Thesis History of Society Erasmus University, Rotterdam.
- Lynch, K. (1984). *Good City From*. Cambridge: By Mit Press.
- Light, D. (2004). "Street Names İn Bucharest, 1990-1997; Exploring the Modern Historical Geographies of Post-Socialist Change". *Journal of Historical Geography*, 30 (1): 154-172.
- Metin, R. (2009). "XVI. Yüzyılda Niğde ve Kırşehir Sancaklarında Mahalle Yapılanması". *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 20, Sayfa: 45-58.
- Özkan, M. ve Yoloğlu, A. (2005). "Bir Bellek Projesi Olarak Sokak İsimlendirmesi: Ankara Örneği". *Planlama*, Sayı: 34, Sayfa: 54-62.
- Sarı, C. (2007). "Doğal ve Kültürel Coğrafya Özellikleri Açısından Beyşehir İlçesi'nde Yerleşme Adlarının Sınıflandırılması". *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:17, Sayı: 487-501.
- Sakaoğlu, S. (2001). *Türk Ad Bilimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Savage, V. R. and Yeoh B. (2003) *Toponymics: A Study of Singapore Street Names*, Eastern University Press and Times Media, Singapore.
- Şahin, H. (2002). "Bursa Şer'iyye Sicillerinin Dili Üzerine Bir İnceleme Denemesi". *Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:12, Sayı: 1, Sayfa: 101-126.
- Şahin, G. (2010). "Türkiye'de Yapılmış Toponomi Çalışmaları". *Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:4, Sayfa:134-156.

- Şahinalp, S. ve Günal, V. (2012). "Osmanlı Şehircilik Kültüründe Çarşı Sisteminin Lokasyon ve Çarşı İçi Kademelenme Yönünden Mekânsal Analizi", *Milli Folklor*, s.93, 155.
- "Şehirleşme". (2002). *Bilim ve Teknik Dergisi*.
- Tunçel, H. (2000). "Türkiye'de İsmi Değiştirilen Köyler". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, Sayfa: 23-34.
- Perouse, J. F. (2011). *İstanbul'la Yüzleşme Denemeleri, Çeperler, Hareketlilik ve Kentsel Bellek*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Proshansky, H., Fabian, A. and Kaminoff R. (1983). *Journal of Environmental Psychology*, Volume: 3, Issue:1, Pages: 57-83.
- Pekşen, C. (2015). *Kamusal Bir Alan Olarak Cadde: Bağdat Caddesi Örneği. (Yüksek Lisans Tezi)*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Yavuz, S. ve Şenel, M. (2013). "Yer Adları (Topononim) Terimleri Sözlüğü". *Turkish Studies*, Volume: 8/8, Paper: 2239-2254.
- Yağmur, Ö. (2014). "Höbek Köyü Yer Adları Üzerine Bir İnceleme". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 49, Sayı: 49, Sayfa: 243-264.
- Yeoh, B. S. (1996). *Street-Naming and Nation-Building: Toponymic Inscriptions of Nationhood in Singapore*, Area, Vol: 28, No: 3.
- Yediyıldız, B. (1984). "Türkiye'de Yer Adı Verme Usulleri". *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri* (11-13 Eylül 1984), Ankara.
- Yüksel, A. (2013). *Erken Cumhuriyet Döneminde Gündelik Yaşamın Mekânsal İz-düşümleri: Ankara Anafartalar Caddesi. (Yüksek Lisans Tezi)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number 61, Aralık / December 2018, 27-43

**GELENEKSELLİK DÜZLEMİNDE TOKATLI KÂNİ’NİN GAZELLERİ VE
GAZELLERİNDEKİ NASİHAT SÖYLEMİ**
**Lyrics of the Tokat Kâni’s in the context of Tradition and
Advice Speech in his Lyrics**

(Makale Geliş Tarihi: 13. 09. 2018 / Kabul Tarihi: 21. 11. 2018)

Nazire ERBAY*

Öz

Gelenek kavramının geniş bir kullanım alanı vardır. Gelenekçilik ya da geleneğin takibi ile ilgili tartışmalar, her konuda olduğu gibi, Türk edebiyatında da devam etmektedir. Türk edebiyatındaki Batılılaşma süreci, geçmişi ve geleneği kendini konumlandırmada kullanmıştır. Bu arada, edebiyat tarihlerinde klasik şairlerle ilgili yapılan değerlendirmelerde hem geleneğin etkisiyle şiir yazarlar hem de klasik edebiyatın bilhassa son dönemlerinde geleneğin içine yenilik katanlar zaman zaman eleştirilmiştir.

Bu çalışmada, klasik Türk şiiri çerçevesinde geleneğe bakış üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. Bu bağlamda, Tokatlı Kâni’nin gazellerine gelenek üzerinden bir okuma yapıldıktan sonra, şairin gazellerindeki nasihat söylemine dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gelenek, Klasik Türk Şiiri, Tokatlı Kâni, Nasihat, Gazel.

Abstract

The concept of tradition has a wide range of uses. Discussions on traditionalism or following tradition continue in Turkish literature as well as in every subject. The process of Westernization in Turkish literature used history and tradition as a tool to position itself. At the same time, when we look at evaluation of classical poets in literary history, it is seen that both the poets

* Doç. Dr., Nazire Erbay, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü; *Assoc. Prof. Dr., Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature*, nazire.erbay@atauni.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6905-0178>

who write poetry under the influence of tradition and the writers who added innovation into tradition in the last period of literature have been criticised from time to time.

In this study, an evaluation was made on the point of view of tradition in the context of classical Turkish poetry. In this context, after a reading on the traditions of Tokat Kâni's lyrics was made, attention was drawn to the discourse of advice in the lyric of the poet.

Keywords: Tradition, Classical Turkish Poetry, Tokat Kâni, Advice, Lyric.

Giriş

Osmanlı Klasik edebiyat; şairleri, edipleri, nazım şekilleri/türleri, konuları, zengin üslup ve ifade gücüyle üzerinde tekrar tekrar düşünülmesi, incelenmesi gereken kadim kültürün mahsulüdür. Osmanlı edebiyatını incelerken ilk yapılacak iş, kadim kültürün yansıtıcısı velut edebiyatın yüzyılların ötesinden gelen metinlerine bakış açısının yenilenmesi ve farklılaşması adına olmalıdır. Bundaki gaye, zengin kültür ve medeniyeti daha anlaşılır, bilhassa her dönemde yeni nesiller tarafından tanınır ve sevilir hale getirmektir. Gerçi kültür ve medeniyete ait bahsedilen tanınmanın evvela okul müfredatlarından başlamasının gerekliliği hâlâ ciddi bir konu olarak yerli yerinde durması ayrı bir meseledir. Klasik edebiyata bakış ve uygulamalardaki farklılık ayrıca, “Okullarımızdaki edebiyat eğitiminin bir şiir beğenisi oluşturması şurada dursun, kafalara divan şiirinin ya da birtakım kötü örnekleri doldura doldura (gerçekte doldurmaya) lise öğrenimini tamamlamış bir öğrenciyi üstelik şiirden nefret ettiriyorlar.” (Cansever, 2016: s.385) gibi değerlendirmelerin ortadan kaldırılmasına vesile olacaktır. Aslında bahsedilen bakışın temelinde klasik edebiyatın, eğitim müfredatında yer alışı şekli ve konunun eğitimciler tarafından aktarılma usulüdür. Meselenin bir diğer eksik ve en mühim tarafı, ders kitaplarının yanında edebiyat tarihlerinde klasik şiire dair düşülen notların, verilen bilgilerin yapılan sayısız araştırma veya lisansüstü çalışmalardan elde edilen bilgilerin ışığında yenilenmemesidir.

Bazı yanlış/eksik algı ve uygulamaların nedenleri arasında, klasik şiirle ilgili edebiyat tarihlerinde verilen bilgilerde, bir taraftan geleneğin etkisiyle şiir yazar sanatkarlar eleştirilirken bir taraftan da konu, dil, anlatım ve üslup yönünden başka sanatkarlardan ayrı yol izleyen ya da şahsına münhasır şiir yazarların yine ağır eleştiri oklarından kurtulamamasıdır. Bazı sanatkarlar ise yaşadıkları dönemde sivri dilli, kural tanımaz, geleneğe uymayan şairler olarak nitelendirilmiştir. Bunlar, belli bir ‘beğeni ve onay’ duvarını aşamadıkları için yaşadıkları çevrelerce yok kabilinde sayılmış hatta toplumun ahlak ve sosyal düzenine aykırı kişiler oldukları için de cezaî müeyyideye bile maruz kalmışlardır. Örneğin, “Onca yüzyıl egemenliğini sürdürmüş bir şiirden bir tek ‘Osmanlı insanı’ bile çıkaramayız.” (Cansever: 2016: s.391) şeklinde ağır ve haksız eleştiriler yanında bu çalışmanın konusu olan Tokatlı Kâni gibi

çok sayıda şairin, her nedense, eserleriyle yapmak istedikleri, takip ettikleri usuller, bireye veya topluma yönelik mısraları da göz ardı edilmiştir. Bu bağlamda klasik Türk edebiyatında mesnevi, şehrengiz, gazavatname, hicviyye, nasihatname, işretname hatta gazel gibi çok sayıda nazım şekil ve türlerinde, en çok eleştirilen konulardan olarak, insana ve bireye yönelik var olan tiplerin de görmezlikten gelindiği tespit edilebilir. Bu bağlamda, klasik şiirin belli dönemlerinde şairlerin kendi içinde yenilik yapma çabaları ya eksik ya da taraflı değerlendirilmiştir. Esasında bu durum, Türk edebiyatında gerçek manada tenkidin de kurumsallaşamamasına bağlanabilir. Ayrıca bilinir ki, tenkidin objektif bakıştan yoksun olması şairlerin edebi yönlerinin anlatımının sınırlı, ezber bilgilerden müteşekkil ya da taraflı olmasına sebep olabilmektedir. İlâveten edebiyatın modernleşmesiyle beraber, Osmanlı şiirine ya da şiir geleneğine bakış açısındaki değişimden bahsedilebilir. Bütün bunların bir araya gelmesiyle, kadim edebiyata yönelik değerlendirme yapılırken zihniyetteki olumsuzluklar yanlış algılara sebep olmakta ve klasik şiir hakkında “halka uzak, anlaşılabilir bir dili” olduğu düşüncesi ezber bilgi olarak kayıtlarda tekrar edilmeye devam etmektedir. Burada akla gelen, şiir sanatı ile ilgili kendi dönemlerinde değişimle ilgili gayretleri olan sanatkârları değerlendirmede tarafsız olunmasının gerekliliğinin önemidir. Ayrıca edebiyat tarihlerinden de beklenen, ‘yenileşme’nin tek tanımının Batılılaşma olarak görülmemesidir. Çünkü yüzyıllar içinde değişen toplum yapısı ve edebiyat anlayışıyla, edebi eserde bireyi anlatma çabasında olan sanatkârlar, kendilerinden umulanla, estetik otonomu eserlerinde yansıtmaya çabasında olmuşlardır. Bu değerlendirmeye edebiyatta bahsedilen ‘doğru yenileşme’ söz konusu olsaydı, belki de, edebiyatta olduğu gibi her alanda biz kimiz, sanatta ve şiirde yüzümüzü nereye döndük, dönmeliyiz? soru ve tartışmalarıyla muhatap olunmayacaktı. Ayrıca Osmanlı şiiri, görkemli devlet yapısındaki aynı görüntüyü yüzyıllarca yansıttıktan sonra Batılılaşma süreciyle beraber şiirin kendi içinde var olan ahengini Osmanlı’nın zayıflamaya başladığı dönemle beraber bozulmaya başladığı da bir hakikattir. Yahya Kemal’in ‘Koca Mustâpaşa’ şiiri bahsedilen gelenek ve yenileşme düzleminde, şiirdeki kültürel bozulmayı açıkça dile getirir:

Kopmuşuz bizler o öz varlık olan manzaradan

Bahseder gerçi duyanlar bir onulmaz yaradan

...

Rûh arar başka tesellî her esen rûzgârda

Ne yazık! Doğmuyoruz şimdi o topraklarda

Yukarıdaki mısralarda zikredildiği gibi klasik şiiri değiştirme, ondan vazgeçme düşüncesi, Batılılaşmayla gelen yönlendirmeler ve ezber bilgilerle şekillenmesi esasında geleneğin yanlış yorumunun da sebep olduğunu görmek mümkündür. Bu minvalde geleneğin mahiyeti ile ilgili yapılan/acak yorumlara yeniden göz atmak, klasik şiiri okuma açısından, yerinde olacaktır. Çünkü gelenek, eskinin Tanrılaştırıl-

ması değil yüzyıllar içinde eskiden getirilenlerin kültür ve medeniyete katkılarıyla var olma sürecidir. Sanatın her dalında ve şiirde geleneğin doğru takibi ile kendi içinde yenileşmesi, geleneğin diğer açılımıdır. “Bir gelenek kesinlikle gelişebilir, çünkü gelenek canlı bir şeydir. Ancak bu gelişme her zaman, geleneğin ilkesinin bir uzantısı ve uygulamasıdır; sırf tarihsel bir sürece benzetilmesi ve onda erimesi değildir.” (Oldmeadow, 2013: s. 61) Şiirin geçmişle bağını koparmadığı dönemlerde özgün ve gelecek adına ayaklarının yere sağlam basacağı kesindir. Türk edebiyatında olması gereken bu durumun tam aksine genellikle klasik şiir karşısında olunmuş ve Türk şiirinde geleneğin takibi Batılılaşma süreci ile, neredeyse, kesin çizgilerle kesildiği için şiirdeki gelişmeler değişik sosyal, siyasal ve edebiyat çevrelerince her daim eleştirilmiş, kıymete haiz olarak görülmemiştir. Baştan beri bahsedildiği gibi, olması gereken geleneği takip ederek yenileşmektir. Tarihsel tecrübeyle sabit olduğu üzere, “Şimdiki zamanı ve gelecek zamanı, geçmiş zamanı dengeleme güç ve yeteneğini yitiren kültürler bir çöküş psikolojisini yüklenmeye başlarlar.” (Karakoç, 1997: s. 131)

Klasik şairleri değerlendirmede, sınırlı ve taraflı tutumlar karşısında, dönem sanatçılarının bireye ve topluma yönelik faydacı yaklaşımları da dikkatlerden kaçmamalıdır. “Geleneksel sanat, kelimenin tam anlamıyla işlevseldir; yani Tanrıya ibadette olsun, yemek yemede olsun, belli bir kullanım için yapılmıştır. Bundan dolayı, geleneksel sanat faydacıdır ama bu faydacılık sadece bu dünyadaki kullanımla sınırlı değildir. Geleneksel sanatta ‘sanat için sanat’ fikrine yer yoktur. Geleneksel sanatta güzellik ve kullanışlılığın bir birleşimi vardır. Bu karışım, geleneksel sanattaki her amacı -sanatın ait olduğu medeniyetin gerileme ve çökme devrinde değil de yükselme devrine ait olduğu sürece- öncelikle faydalı, kullanışlı ve güzel bir şey yapar.” (Nasr, 2001: s. 207) Osmanlı şiirinde temelde estetiğin ahlaki olanla harmanlanması söz konusu olduğu için bu faydacılık sadece devletin ve edebiyatın yükselme dönemleriyle sınırlı kalmamıştır. Çünkü klasik şair için, ahlaki olanı, iyiyi, etik olanı anlatmak aynı zamanda Rahmani olana da delalet eder. Şair de sanatında estetik olanla beraber dini olana, topluma ya da siyasete de gönderme yaparken kendince iyi ve doğruyu yaptığı için hem kendini ispat ve ifade eder hem de sanatında ‘iyi’yi anlatmaktan zevk duyar. Bunun yanında klasik şairler, estetiğin içinde ruhani ya da manevi olana yönelik çok yönlü sanatlarını ortaya koyarken şiirlerindeki ilmi hususlardan da vazgeçmezler. Çünkü, “Geleneksel sanat ilimle var olmuştur ve bu ilmi yayma iletme yeteneğine sahiptir. Bu sanat entelektüel bir sezginin ve hem sanatçının hem de onun dünyasının kolektif ruhunun üzerine çıkan hikmetli bir mesajın bir aracıdır. Bunun aksine, hümanist sanat sadece kişisel ilhamları veya en iyi ihtimalle, sanatçının dâhil olduğu kolektif ruhtan bir şeyler taşır.” (Nasr, 2001: s. 271) Dolayısıyla klasik şairlerin birçoğu içinde hiciv, ironi ya da aşk olsa bile kuralları, geleneği ve estetiği göz ardı etmeden insan ve toplum adına faydaya yönelik yaklaşımlarından hep bahsedilmelidir.

Tokatlı Kâni'nin Gazelleri ve Gazellerindeki Nasihat

Yaşadığı dönemde eserlerinde bireysel tercihleri ve geleneğin işaretleriyle yenileşme gayretleri olan sanatkârlardan biri Tokatlı Kâni (d.1712/ö.1791) olarak bilinen Ebubekir Kâni'dir. 18. yüzyılda hayat tarzı ve kişiliğiyle dikkat çeken Kâni ile ilgili yapılan incelemeler, onun daha çok hiciv ya da mizah türünde ortaya koyduğu eserler üzerinedir. Tokatlı Kâni, nazım ve nesir alanında eserler vermesine rağmen, tezkirecilerin değerlendirmelerindeki yönlendirmelerle, daha çok nesir türünde yazdıklarıyla tanınır hale gelmiştir. Buna misal olarak, şair için Mehmet Süreyya'nın Sicill-i Osmani'de yer alan "Münşeâtı eşârına galib idi." (M. Süreyya, 1996: s. 865) ifadesi görülebilir. Kâni ile ilgili Muallim Naci ise, "Henüz pek genç iken vatanında şiir ve inşâ ile parmakla gösterilir olmuştur. Kâni'nin şiirce o kadar ehemmiyeti olmaz." görüşünü ileri sürer. (M. Naci, 1984: s. 254) Şairin gazellerine yönelik söz söyleyenlerin eserlerinde geleneği yansıtmadığına dair eleştiriyi sıkça dile getirdikleri görülür. Yüzyıllarca süren kadim edebiyatın imbiğinden beslendiği halde, Tokatlı Kâni'nin yaşadığı dönem itibarıyla gazellerinde kendine has bir anlatımla divan oluşturmaya, şairin içinde bulunduğu edebiyat camiası düşünüldüğünde, edebiyat tarihinde vurgulandığı gibi geleneğe uymayan, zayıf, anlamsız şiirler yerine kendine olan cesareti, güveni ya da gazel söyleyişinde özgünlük, yeni bir yol açma maksadı ile ölçülmemelidir. Zira, "Hiçbir şiire anlamsız diye bakamayız. Hem anlamsızın da bir anlamı vardır. Bu, bizim ona bakmamıza bağlıdır." (Berk, 2013: s. 60) Ayrıca şairin yaşadığı dönemde de arayışı ve söyleyişi devam eden tâze-zebanlığın (yeni dil, yeni söyleyiş) açılımının genişletilmesiyle ses, söz, mecaz ya da metaforla kendince bir şiir anlayışı veya arayışına girdiği de görülebilir. Çünkü, "Hiçbir şair, hiçbir sanatçı, kendisinden sonrakilere iletmek istediği bütün bir dünya görüşünü tek başına veremez. Onun bize vereceği dünya görüşü, hayat felsefesi, geçmişteki şair ve sanatçıların görüşleriyle ilişkisi bakımından değerlendirilebilir. Onu tek başına değerlendiremezsiniz; onu ölümlerin arasına yerleştirip eserlerini onlarınki ile karşılaştırmalı ve mukayese etmelisiniz. Yeni eserin, eski eserler kadar iyi, onlardan daha iyi veya daha kötü bulunması anlamına gelmediği gibi, eski ölçüler içinde sahip olduğu değerlerin hesaba alınmaması anlamına da gelmez. Yeni eserin, eski eserlere hiçbir yenilik getirmeksizin benzemesi bu gelenek anlayışının dışında kalır, bu ölçüde bir benzeş, onu sanat eseri olmaktan uzaklaştırır. Ayrıca yeni eser, sadece geleneğe uygun olduğu için de değer taşımaz Fakat onun gelenekle uyum halinde oluşu, değerlendirilmesinde bir ölçü olabilir." (Eliot, 2007: s. 3/4) Ayrıca güvenilir bir edebi eleştiri şaire değil, onun eserine yönelik olmalıysa klasik şiire bakıştaki taraflı tutumlarda, geleneğe karşılık akla gelmektedir. Hakkı teslim adına, Şehabeddin Süleyman gibi bazı müelliflerin, Kâni özelinde, konuya olumlu/olumsuz yönleriyle bilimsel ve tarafsız yaklaşımların varlığı da göz ardı edilmemelidir: "Kâni, âsârında bir edib ruhu gösterir. Kalemını istediği gibi kullanır. Mesela kendisine mahsus birçok yeni, tuhaf, hoş terkibler, ıstılahat icâd eder. Kalemı bu güzel şeyleri bulmak için hiç yorulmuyor gi-

bidir. Lisâna hâkim olduğu, âsârının mutâlaasıyla bedihî ve âşikâr bir şekle girer.” (Ş. Süleyman, 1328: s. 232)

Bu çalışmada klasik şiir geleneği içinde, tanınırlığı birçok şaire göre az olan ya da sadece hicivleriyle tanınan Tokatlı Kâni'nin gazellerindeki farklı ve zengin söyleyişleri üzerinde tespitler yapılmakta ve şairin bu yönü ile de ön plana çıkarılması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Dolayısıyla şairin dil, söyleyiş ve anlatımıyla, geleneği yorumlayışında farklılık getirdiği görülmektedir. Ayrıca çalışmada, şairin divanında yer alan gazellerdeki nasihat üslubunun hicivleri kadar dikkat çekici olması üzerinde de değerlendirmeler söz konusudur. Tezkirelerin verdiği bilgilerde şairin sosyal hayatı inişli çıkışlı, içkiye müptela olması ve Mevlevî tarikatına intisap gibi nedenlerle İstanbul, Trabzon, Silistre, Bükreş, Eflak, Rusçuk gibi şehirlerde, değişik olay ve insanlarla münasebeti olduğu görülür. Kâni'nin eserleri, özelde de gazelleri adeta bu inişli çıkışlı hayatıyla bağlantılı, çeşitlilikte ve canlılıkta, geleneği de takiple kaleme alınmıştır. Daha açıkça, Tokatlı Kâni'nin gazellerinde klasik Türk şiirinin gelenekselleşmiş vezin, mazmun, mecaz ve metafor kullanımını çok iyi bildiği ve başarı ile şiirlerinde (202, 220, 221) uyguladığı görülür. Bunun yanında Kâni'nin gazellerinin, temel özellikler dışında dil, üslup ve anlatımın klasik şiirin gelenekselleşen dönemi 15 ve 16. yüzyıllardaki gibi kalıplaşmış gazel anlayışının ötesinde özellikle ağır dilli, sanatlı, estetik anlatımla örtüşmemesi ayrı bir dikkattir. Kâni'nin kendi ruh dünyasını, hayallerini, kızgınlıklarını, sevinçlerini birebir ortaya koyarak aslında 'modern' şiirle beraber Türk edebiyatında etkisini gösterdiği söylenegelen 'bireyselleşme'yi, geleneği bir tarafa bırakmadan, çoktan eserlerinde yansıttığı bile söylenebilir.

Bu bağlamda şairle ilgili söylenecek ilk özelliklerden birisi, klasik Türk şiirinde mürettep divanlarda redif kullanımı ya da geleneksel olarak gazellerde tercih edilen bazı kavram, kelime ya da mazmunların dışına çıkarak kendine özgü, şaşırtıcı ve yenilikçi tercihlerinin önde olduğu dikkat çeker. Kâni'nin kendi döneminde de etkisini devam ettiren sebk-i hindi söyleyişinden uzak bir anlayışla Türkçe deyimler kullanarak kolay ve sade kelimelerle eser oluşturması da mühimdir. Şairin Arapça ve Farsça şiirlerindeki başarısı ve çoğu klasik şairin redif kullanımının dışında şeb-behayr (54), daha çok farklı ve uzun Türkçe ek veya kelimelerle redif tercihi önem arz eder: çek çevir (25), serper çıkar (41), yaykar (56), keser biçer (57), gider gelmez (84) benden beş (87), olmuş olmamış (89), serer çıkar (101), niçin küstün (104), kızıl kızıl (113), yıl geçer görmem (119), ideyazdum (122), it göz göre (163), bu yerlerde (167), birdenbire (177) bu kullanımlara örnektir.

Bazı çalışmalarda Kâni'nin şiir anlayışı, 'mahallileşme' kavramı içinde değerlendirilirken bir hiciv ustası olan ve yine hicivdeki farklı söyleyişleriyle dikkat çeken şairin gayesinin, içine doğduğu sanat anlayışını bırakmadan yenileşme ve kendisine kadar gelenleri görerek ezberin dışında bir adım atmak olarak bakılabilir. Bu değerlendirmelerin sonunda, Tokatlı Kâni'nin gazellerinde öne çıkan bazı hususiyet-

ler ya da şairin, çok yönlülüğüyle, geleneği nasıl birlikte eserlerinde yansıttığı şu şekilde görülebilir:

Evvela Tokatlı Kâni'nin kendi şairliği ya da edebi görüşü ile ilgili beyitler oluşturduğuna dikkat çekilmelidir. Kâni, şairlik tabiatının mantıkla, bedî söyleyişle, beyanla pek de ilgisinin olmadığını söyler. Şair; kendisiyle yazısız, sözsüz konuşacak kişi aradığını ifade eder. Buradan şair, zaten geleneksel klasik şiirde yüzyıllarca var olan ağıdalı söyleyişle, gösterişle ilgisinin olmadığını beyan eder. Esasında bu beyan şairin doğrudan gelenekten ayrı bir yol izlediği anlamına gelmez. Sadece Kâni'nin kendi şiir anlayışıyla beraber geleneği eserlerinde yansıttığının ifadesidir:

Tab'im ne mantık u ne bedî u beyân arar.

Bî-harf u savt söyleyecek hem-zebân arar

Kâni, klasik şiirde gelenekselleşerek sıklıkla kullanılan redif olan kelimeleri, kendi şiir/gazel anlayışına göre yazar. Bu gazellerde kolay söyleyişli ifadeler dikkat çeker. Bunlardan birine, andelib redifli gazel örnek verilebilir. Şair, genellikle klasik Türk şiirinde gül-bülbül hikâyesi bağlamında daha çok mazmunlu ve adı geçen hikâyeye göndermelerle yazılan andelib redifini, gazeline ironi katarak sade Türkçesi, deyimli söyleyişleriyle yazar. Şair, geleneği takip ederken avangart bir tutumla beyitler yazması mühimdir. Bunun gibi Kâni'nin klasik şiirde, neredeyse, klişe olarak görülen sevgili, şarap gibi mazmunlaşan ifadelerle, bilinen/geleneksel kullanımlarının dışında yine ironik yaklaşımındaki yeniliklerle gazelinde yer verdiği görülür:

Fır fır dolandı pır pır uçup eyledi figân

Kesdi bugün emânumı feryâd-ı andelîb

Yavru kuşun yuvasını Allah yapar kuzum

Yapmaz mı âşiyânımı feryâd-ı andelîb (12/2, 9)

Uryân ten olmalı beden-i rûh açıktan

Başı kıcı açık gezinür cânfes istemez (76/8)

Bir yana olup al ayagı ele ser çek

Sen bana yalan söyleme ben de sana gerçek

Bintü'l-inebün semtine yaklaşma müdâmâ
Bâri çeker isen kucaga tâze puser çek (106/1, 2)

Gördün zamâne uymadı sen uy zamaneye

Aldan derûga lâfa inan uy terâneye (170/1)

Kâni'nin gazelleriyle ilgili yapılması gereken değerlendirmelerden biri de, şairin döneminin ağır dilini bir tarafa bırakması, bunun yanında geleneği takiple gazelerde ses ve kelime birlikteliklerine dayalı rediflerin dikkat çekecek oranda estetik ve anlaşılır bir şekilde kullanmasıdır:

Lezzet-i bûs-ı dehân bir var imiş bir yog imiş
Zevk-i âgûş-ı miyân bir var imiş bir yog imiş (88/1)

Bezm-i şevkun isterüz mey-hâne olmuş olmamış
Câm-ı la'lündür garaz peymâne olmuş olmamış (89/1)

Yaşadığı yüzyılın ve en mühimi de kişilik özelliklerinin getirisiyle Kâni'nin gazelleri, tıpkı hicivleri gibi, konularının çok yönlü oluşu ve farklı üslubuyla dikkat çeker. Tokatlı Kâni'nin hayat hikâyesiyle tamamlanan bazı ilgilerini, gazelerinde ilginç bir şekilde, sıklıkla kullandığı görülür. Şairin bilhassa kullandığı 'çekirdek', 'ser-hoş', 'kahve' redifli gazelleri bunlara örnektir. Bu durum da bireyin hayatındaki tercihlerinin, geleneği bir tarafa bırakmadan, eserde yansıtılması anlamına gelir:

Ruhsârı sîb benleri elma çekirdeği
Gül-bûse cây-ı alevi hamrâ çekirdeği

Elfâzdur semâr-ı dıraht-ı tabîatum
Mazmûn çâşnîsi vü ma'nâ çekirdeği (222/1, 3)

Serây-ı şîşe-reng-i dehr-i dîn olmaz ana vâsi
Eger gül-bâng-ı şevk eylese âteş-feşân ser-hoş

Bürehne-ser varur mey-hâneye göz yumup açınca
Serin açar ve-lâkin sırrın açmaz bir zamân ser-hoş

Ayag almak ser-i engüştine el virmese nâ-çâr
Çü ezfârü'l-meniyye endûha virmez amân ser-hoş (86/4, 5, 6)

Şeb-i zulmâda nûr-ı Hakk gibi pinhândur kahve
Ya zulmât içre reşk-i çeşme-i hayvândur kahve

Egerçi esvedânda rû-sepîdân neş'e bulmazlar
Ve-lâkin karalar mülkinde şan sultândur kahve (173/1, 9)

Tokatlı Kâni'nin genel anlamda sözünü fazlaca eğip bükmeden gazellerinde kullandığı açıktır. Şairin gazellerindeki mazmun kullanımındaki tavrı bile süse ve özentiyeye düşmeden, dahası sözünü sakınmadan ifade şeklindedir. Kâni, 'el-cevâb' redifli gazelinde insan olmaya, Allah'a teslim olmaya dair birçok şeyin aslında çok da gizli saklı olmadığını hatta zor olmadığını ifade eder. Şairin kendi üslubuyla bunu, klasik şiirdeki insan-ı kâmil yolunda bir yol seçme temasına pek de benzemeyen ifadelerle söylemesi dikkat çeker:

Harf-i ta'rif eylemez cem'iyet-i lafza meded
Mes'ele muğlak degül bahs-i huzûra el-cevâb

Kendüni kendün gözet Allah'a ısmarla özün
Kâniyâ virmez sana **hayvânlığı ko el cevâb** (6/4, 5)

Tokatlı Kâni'nin gazellerinde insan ve topluma dair hemen hemen her konuda beyitlere rastlamak mümkündür. Bunun yanında şairin insan ve yaratan arasında klasik şiirde görülen ironi ve isyana dayalı söylemini sık sık kullandığı görülür:

Yâ Rabb kulunı nâz u na'im ile büyütdün
Sonra bıragub âteşe yahmah ne revâdur (45/2)

Ayrıca şair zengin, farklı ve yeni konu seçimleriyle, gazellerinde insan varlığının sorgulanmasına ya da anlamlandırmasına yönelik felsefî mısralar da yazar. Kâni, insanın dünyada eşref-i mahlûkatlığı bağlamında, dünyadaki konumunu belirlemesi adına da beytiler yazar:

Her zerre kendi zâtına mânend-i afitâb
Devr-i felekte şöhret-i nâm u nişân arar

Arada biz hele şaşduk irâde mahv oldu
Murâdumuz diyecek bir murâdumuz yokdur

Vücûd ararsan efendi vücûdsuzluktur
Vücûd-ı ârizîye istinâdımız yokdur (37/2, 3)

Tokatlı Kâni'nin gazellerinde klasik Türk şiirinin akıbetine dair endişesi açıkça görülür. Evvela şairin mısraa verdiği ehemmiyet beyitlerinden tespit edilebilir. Şair bu bakışını eleştirel dilinde de gösterir. Türk edebiyatında modern şiirle beraber geleneği eserleriyle takip ettiğini gösteren Yahya Kemal'in "mısra benim haysiyetimidir." şiir anlayışının yüzyıllar öncesinden benimsenip uygulanmasının dayanağı, birçok klasik şair gibi, Kâni'nin eserlerinde de görülür. Geleneği yenileme gayretinin yanında Kâni'nin gazellerinde, kalıplaşan olay, durum ve insanların varlığı ilginç beyitlerinde tespit edilebilir. Misal olarak Kâni, yüzyıllar öncesinde ve kendi döneminde klasik şairlerin benzer mazmunlarla şiir söylenmesini, ayrımlı söyleyişi ve ironik diliyle beyitlerine yansıtır. Bunlar arasında sevgilinin zülfü, onun bulunduğu muhit ya da köpeği; gül-bülbül/Leyla-Mecnun aşkı yüzyıllarca tekrar edilen mazmunlar, Kâni'nin sözündeki ritimli sedalarda yerini alan söyleyişler arasındadır:

Hayli uşşâk koku aldı senün zülfünden
Kokdılar gayri o kokmuşları bû bû götürür

Dime lala bana ley ley dir iken ben sana lû
Dirsem ol gevher-i rindânesi lû lû götürür

Çok zamândur ki senün kûyuna ben varamadum
Beni bâgunda öten nagme-i gû gû götürür (55/ 11, 12, 13)

Ol çifteli tek turmaz ider ten tene âgâz
Der der depinür dır dır ider seg var (63/5)

Ben anun iderdüm gam-ı ışkı ile hey hey
Şimdi o da bir tâze-reviş hey heye düşdi (193/4)

Tokatlı Kâni gazellerindeki konu çeşitliliğine sıra dışı söylemlerini katarak şiir yazar. Şairin şiirlerinde tasavvufi yönelimin izlerine de rastlamak mümkündür.

Kâni'nin tasavvufî yaklaşımının izi olan beyitlerinde tasavvufu araç olarak kullanmaktan öte, Mutlak Varlık karşısındaki duruşunu ve 'kul' olmadaki ikrarını, teslimiyetini anlattığı görülebilir:

Murâd itmezse Hakk bi'llah iş olmaz anladuk bildük
Sebû-yı bâde-i âmâl tolmez anladuk bildük

O kim takdîr ezelde hüsnin anun bî-zevâl itmiş
Önünde sâm da esse bozulmaz anladuk bildük (110/ 1, 7)

Cevr ü cefâsı âşık u zârün belin bükür
Uşşâkı kendüsine eger ister istemez

Çıplak da binse menzil-i maksâdına yeter
Ey dil rikâb-ı vasla eger ister istemez (69/2, 3)

Bu arada Kâni'nin gazelleri, gelenekseli takip eden şairler kadar hayal ile, olmazın peşinde koşmakla şekillenmez ve şair, Türkçe gazellerinde ağır bir dil kullanarak şairliğini ispat etme kaygısı da gütmeyiz. Kâni'nin tasavvuf bahsinde mutlaka rıntile karşılaştırılan zahide yönelik bakışı, geleneksel ama son derece sert ve eleştirel bir yaklaşımdır:

Zâhid hele tesbîh ü ridâ hiç çekilmez
İdlâl ile taklid-i hüda hiç çekilmez

Vaktiyle kılarum diyu her-bâr nemâzı
Zâhid bize itdigün edâ hiç çekilmez (70/1, 2)

Klasik şairler ilk dönemlerinden itibaren zaman zaman gazel nazım şeklinde geleneksel anlatımda nadir olarak görülen beyitler de oluştururlar. Bu anlatım usulleri arasında klasik şairin kullandığı tahkiyeli anlatım da dikkat çeken yöndür.¹ Değişim ve dönüşümün yaşandığı bir dönemde gazele dair özgün uygulamaları olan Tokatlı Kâni'nin akıcı anlatımı içinde, bahsi geçen, tahkiyeli söyleyişleri oldukça başarılıdır:

¹ Bkz. Nazire Erbay, Eşrefoğlu Rûmi'nin İki Gazelinde 'Durum Anlatımı' Üzerine Bir Okuma Denemesi, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi S.54, 2015, s.289-301

Uyhudan uyandum ki ezânlar okınurdu
Her nagme birer ok gibi câna tokınurdu

Almışdı ele Zühre kemânını çalardı
Başına güneş dahı çelengin sokınurdu (196/ 1,2)

Nasihat, klasik şiirdeki geleneksel sanat anlayışı çerçevesinde önemli bir değerdedir. Kâni gazellerinde nasihat söylemini İslami değerlerin getirdiği özelliklerle beraber, geleneksel üslup içinde sıklıkla kullanır. Çünkü çoğu Osmanlı şairi gibi Kâni'nin de şiir anlayışı içinde İslam, insan, iktidar merkezli bir uçayaktan bahsetmek mümkündür. Bu değerlerin dayandığı temelin tepe noktasında İslam yer aldığı için nasihat evvela terbiye ve edebini yerleşmesi için elzemdir:

Âyîn-i vefâ bir güzel âyîndür ammâ
Kânûn-ı edeb lâzıme-i dindür ammâ (2/1)

Fakat, bu çalışmanın konusu olan Tokatlı Kâni'nin gazellerindeki hiciv yönünün ön plana çıkarılması dolayısıyla, nasihat söylemi divanında ikinci planda kalmıştır. Dikkatli bir incelemeyle şair klasik şiirde var olan doğrudan öğüt verme eğilimini, Kâni'nin çizilen ezber kişilik portresi düşünüldüğünde, kendisinden beklenmeyecek oranda gazellerinde sergilediği görülür. Kâni'nin nasihati, emir kipini öncelikle yansıtmayı söyleyiş hususuna ilk dikkattir:

Hep evvelki su istersin yüri Allâhla ol sen
Gönül ben gitdüm işte gayrı âh u vâhla ol sen

Vefâdârân-ı râh-ı ışkdan bir hatve ayrılma
Sapa yollarda gezme var yüri hem-râhla ol sen (134/1, 2)

Be-Hakk-ı nebi Hazret-i Allahı unutma
Kulsın kul isen kulluk idüp şâhı unutma (165/1)

Safâ-yı rûz-ı mahvı âkıbet takdire sa'y eyler
Harim-i Ka'be-i vuslatda reh-cây-ı safâ umma

Bu devr-i bî-vefâda derdüne dermân olur yokdur
Dem-i Hızır u Mesihâdan dahı Kâni şifâ umma (166/6, 7)

Temiz ashâbı zevk-ı hâl ile hoş-hâldür her vakt
Çü ibnü'l-vakt vakf-ı intizâr olmaz bu yerlerde

Hakikat nesme-i şâm u erihâdan ibâretdür
Abîr-i i'tibâra i'tibâr olmaz bu yerlerde (167/3, 6)

Ayrıca Tokatlı Kâni'nin gazellerinde nasihat temasını yol göstericilik olgusunu öne çıkararak bir üslupla uygulaması dikkat çeken diğer hususiyetlerindedir. Buna şairin 'hoş tut' redifli gazeli ilk verilecek örnekler arasındadır:

Beş on günlük misâfirdür tenünde cânımı hoş tut
Kafesde çarpınan murg-ı dil-i nâlânımı hoş tut

Çün ayrılсан gerek bi'l-ıztırâr elbet ahibbâdan
Cefâ görseñ de Yûsuf-vâr sen ihvânımı hoş tut (13/1, 4)

Tokatlı Kâni, hicivleriyle ve hicivlerindeki iğneleyici, ağır hakaretlere varan dili zaman zaman gazellerinde kullandığı nasihat üslubunda da gösterir. Bunun yanında şair, çalışmanın başından beri ifade edildiği gibi, özentiyeye kaçmayan, rahat Türkçe söylemini nasihate dayalı beyitlerinde sergilemeye devam eder:

Tavul çalsan uyanmaz gafil ancak uykusun gözler
Anı bilmez ki kan ağlayacakdur yarın ol gözler

Uyan yatdukca sen bâr-ı günâh eyler seni kanbûr
Ne denlü yol alur fikr eyle bir kerre aceb gözler

Yatarsın **sen eşekler gibi adun ise insândur**
Hele sahrâyâ bak bir kalkmışlar otlar öküzler (28/1, 4, 5)

Sohbet keselin eyleme ahhâb ile tecviz
Elbet bu cihâna gelen insân gidecekdür

Fark itmeyen insân ne dimek olduğın eyvâh

Hayvân gelecekdür yine hayvân gidecekdür (58/ 2, 3)

Tokatlı Kâni'nin nasihatlerinde dikkat çeken hususlardan biri de çevresine dair takındığı, ağır dille seslendirdiği eleştirel tutumudur. Şairin bu dikkatlerinden biri, İslam'a ait hükümleri sosyal hayatın içinde uygulayan ve bu özellikleriyle Osmanlı kültür hayatında önemli söz sahibi olanlara yöneliktir. Kâni'nin bilhassa mutasavvıf olarak adlandırılan kişilerde olması/olmaması gerekenlere dair seslenişi mühimdir:

Kulagunda küpe olsun dimekdür pend cûyâna
Hemişe gûş-ı hûş bendegân-ı şâhda mengûş (91/ 4)

Sûfi geçinür zâhid-i hâr mezhebi bilmez
Rindân-ı mukallid gibi kim meşrebi bilmez

Söz düşse mu'allim geçinür cehle baş eğmez
Sûfi ki der-i medrese vü mektebi bilmez (68/1, 2)

Tokatlı Kâni, bireyin toplumu oluşturduğunu dikkate alır ve insanlar arası ilişkilerde her bir bireye düşen görevlerin varlığını zikreder. Bu bağlamda şair, bireyin sosyal ilişkilerde nelere dikkat etmesi, ne yapması gerektiğine dair nasihatlerini sıralar:

Hâtırın itme şikeste imtihânsuz kimsenün
Kesr-i kalb-i ehl-i istignâya hiç kâr itmez ek

Ekme her bir tohmı temyiz itmeden keyfiyyetin
Mevsiminde nef-i ümmid itdigün mahsuli ek (105/2, 3)

Ol ibn-i vakit kim ola dânişver-i her-hâl
Taklid-i reh ü resm-i şi'âr-ı peder eyler

Ol kim idemez künc-i mudârâya tahassun
Kendüsini cûyende-i eyne'l-mefer eyler

Her şivede hâmûş gerek ârif-i bi'llah
Zirâ üdebâ lagz-ı suhenden hazer eyler

Ârif edeb-âmuz olur her revîşinde
Âkil hikem-i hazret-i Hakka nazar eyler (24/2, 4, 5, 6)

İmtinân ile yeme rengîn-simât herkesi
Sir-çeşmândan kabûl eyle nohûd u mercimek (105/3, 9)

Ayrıca şair, gazellerinde yer alan nasihatlere, din ve tasavvuf büyüklerini örnek, yol gösterici, irfan ve ilim sahibi kişiler olarak zikreder. Ve Kâni, bu büyüklerin eserlerinde yer alan insana yönelik kılavuz olmuş ifadeleri sıralar. Yine aynı beyitlerde Kâni, Mevlana'nın eserlerinin niteliklerini de ortaya koyar. Bunları okunması gereken metinler arasına aldığını ve herkese bu eserleri doğruyu görmek adına baş tacı etmesi gerektiğini söyler:

Celâle'ddin-i Mevlânâ kitâb-ı Mesnevîsinde
Kerâmât-ı bülend-i evliyâdandur dimiş anı

İdüp amihte hikmetle revnak vir mazâmîne
Tasavvuf ile behişt âcil eyle bezm-i irfânı

Cihanda şöyle tohm-efşân-ı nesr ol k'ide
Misâl-i kalb-i dâna pür bu heft-anbâr-ı devrânı (211/ 4, 5, 7)

Sonuç

Edebi eser oluşturmada modernliği temel edinen sanatkarlar, geleneğe menfi bir anlam yükleyerek gelenekle sürekli hesaplaşan ona başkaldıran söylemler ya da uygulamalar içine girebilmektedir. Hatta geleneğe bakışındaki inkâr düzeyini artırarak kendi yeni üretimlerinin memnuniyetiyle kibre kapılan sanatkarların varlığından bile söz edilebilir. Bu bir anlamda, kendini, kendinden öncekini ya da daha köklü olanıyla kadimi de yok sayma manasına gelir. Bunun tam tersi olarak bazıları da yüzyıllar geçse de içtimai düzende ve sanat çevresinde kabul gören üzerinde, bir değişiklik yapmadan 'tekrar edebiyatı' yapmaktan son derece hoşnuttur. Oysa, sanatın hangi kolu olursa olsun gelenek; varlığı koruma, üretimi yenileyerek artırma bilinciyle yeniye uyum sağlayan bir olgu olarak algılanmalıdır. Sanatkar, kendini eğitebileceği bir kurum olan geleneğe tepki mahiyetinde basit ya da kendine gelenekten ayrı süsü vermek adına saçma yaklaşımların esiri olmamalıdır.

Bu durumun sebebi, geleneği takip, gelenekten kopma ya da geleneğin yanlış uygulamaları başlıklarıyla klasik Türk şiirine yaklaşımlardaki dağınıklığıdır. Türk edebiyatındaki Batılılaşma süreci, geçmişi ve geleneği kendini konumlandırmada kullandığı için, Cumhuriyetten sonra başlayan gelenekle ilgili tartışmaların devamı ile ilgili farklı bakışların doğruyu yakalamak adına ortaya koyulması önem arz eder. Kendisi ve içine doğduğu kültürü ile barışık olan her sanatkar, özelde de şair, bahsi geçen gelenek okuluyla kısır çatışmalara girip eser üretmek/üretmemek yerine ondan faydalanma yoluna girdiği zaman kadim olanla beraber varlığı bâki olacak ve anlam kazanacaktır.

Tokatlı Kâni, yaşadığı yüzyılda klasik Türk şiirinin yüzyıllık varlığı ile kendi içinde bir açmaza girdiğinin farkında olan şairlerdendir. Bu farkındalıkla, gelenekle bağıni koparmayan şairin sadece hicivleriyle tanınması önemli bir eksikliktir. Çünkü Kâni'nin gazellerindeki, başta dil, söyleyiş özelliği ve konu seçimi önemlidir. Şairin kendine özgü şiir yazma tercihi, klasik şiirde en çok yazılan nasihat türü ile de gösterdiği görülür. Bu noktada şairin, gazele kattığı zenginlikler, farklılıklar ve yeniliklerle ile geleneği de takip eden bir sanatkar olarak tanınması gerekir. Bu çalışmada Tokatlı Kâni'nin, kişiliğinin kendisine kattığı etkiler ve var olan edebi istidadiyla, gazellerindeki yenilikler, gelenek algısı içinde örneklerle anlatılmıştır.

Kaynakça

- Berk, İlhan. (2013). *Poetika*. İstanbul: YKY.
- Cansever, Edip. (2016). *Şiiri Şiirle Ölçmek*. İstanbul: YKY.
- Eliot, T.S. (2007). *Şiir Üzerine Düşünceler*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Kâni Divanı. (haz.) İlyas Yazar, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55833,3-kani-divanipdf.pdf?0>'den alınmıştır. (Erişim Tarihi: 11.07.2018)

- Karakoç, Sezai. (1997). *Edebiyat Yazıları II*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Mehmet Süreyya, (1996). *Sicill-i Osmani*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Muallim Naci, (1984). *Osmanlı Şairleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Nasr, Seyyid Hüseyin. (2001). *Bilgi ve Kutsal*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Oldmeadow, Harry. (2013). *Geleneğe İhanet*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Şehabeddin Süleyman, (1328). *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyye*. İstanbul: Sancakciyan Matbaası.

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number 61, Aralık / December 2018, 45-58

CEMÂL HALVETÎ'NİN BİLİNMEYEN BİR MESNEVİSİ
ESRÂR-I GARÎBE

An Unknown Mesnevi of Cemâl Halvetî: *Esrâr-ı Garîbe*

(Makale Geliş Tarihi: 30. 10. 2018 / Kabul Tarihi: 02. 12. 2018)

Sevda ÖNAL KILIÇ*

Öz

XIII. yüzyıldan sonra Anadolu'da Türk diliyle kaleme alınan edebi eserler arasında dini, tasavvufi, ahlaki muhtevalı olanlar geniş bir birikim oluşturmaktadır. Özellikle XV. yüzyılda, müstakil olarak bu amaçla kaleme alınmış pek çok mesnevi bulunmaktadır. İstanbul'daki ilk Halvetî büyüklerinden biri olan Cemâl Halvetî (Çelebi Halife)'nin, *Cevâhirü'l-Kulûb*, *Beyân-ı Çengnâme*, *Risâle-i Teşrihiyye*, *Risâle-i Fakriyye* ve *Risâle-i Sûfiyye* isimli mesnevileri bu grupta değerlendirilebilecek eserlerdendir. Cemâl Halvetî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi veren biyografik kaynaklar ve söz konusu mesnevileri üzerine yapılan akademik çalışmalar, şairin bu eserleri haricinde de eserleri olabileceği yönünde görüş birliği içindedir.

Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, 37 Hk 145/1 arşiv numarasında kayıtlı mecmuada *Esrâr-ı Garîbe* ve *Ebrâr-ı Garîbe* isimli iki mesnevi bulunmaktadır. Bu mesnevilerden müellif hattı olduğunu düşündüğümüz ilk metnin hatime bölümünde şair, mahlasını Derviş, Halvetî ve Cemâlî olarak belirttikten sonra eserinin adını *Esrâr-ı Garîbe* koyduğunu ve bu eserin tamamlanmasıyla *Ebrâr-ı Garîbe* isimli esere başlayacağını bildirmektedir. *Esrâr-ı Garîbe* H. 889/ M. 1484 tarihinde İstanbul'da kaleme alınmıştır. Müellif kaydı, telif tarihi, eserin telif edildiği şehir vd. referanslar elimizdeki eserin Cemâl Halvetî'ye ait olabileceğini düşündürmektedir. *Esrâr-ı Garîbe* mesnevisi, Cemâl Halvetî'nin akademik bir çalışmayla yayınlanan diğer mesnevileri ile üslup, dili ve vezni kullanma tekniği, konu ve anlatım yöntemleri itibarıyla benzer özellikler göstermektedir. Bütün bu bulgular, *Esrâr-ı Garîbe*

* Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Assist. Prof. Dr., Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature, sevdaonal@atauni.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4497-8409>

mesnevisinin Cemâl Halvetî'nin bilinmeyen bir mesnevisi olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Bu çalışmada, Cemâl Halvetî'nin hayatı ve eserleri hakkından bilgi verildikten sonra, varlığı ilk kez bu çalışmada ortaya konulan, etvâr-ı seba (nefsin makamları) konulu *Esrâr-ı Garîbe* mesnevisinin tanıtımı ve genel bir değerlendirmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cemâl Halvetî, *Esrâr-ı Garîbe*, Mesnevi, Tasavvuf, Etvâr-ı Seba.

Abstract

Among the literary works written in the Turkish language in Anatolia after the 13th century, religious, mystical and moral contents constitute a vast accumulation. Especially in the 15th century, there are many mesnevis that are written separately for this purpose. One of the first Halvetian elders in Istanbul, Cemal Halveti's (Çelebi Halife) *Cevâhirü isiml-Kulûb*, *Beyân-ı Çengnâme*, *Risâle-i Teşrihiyye*, *Risâle-i Fakriyye* and *Risâle-i Sûfiyye* are the works of this group. Biographical sources giving information about the life and works of Cemal Halvetî and the academic studies on these mesnevis are in agreement that the poet may have works other than these works.

There are two mesnevis named *Esrâr-ı Garîbe* and *Ebrâr-ı Garîbe* in the magazine which is registered in Kastamonu Public Library, with 37 Hk 145/1 archive number. The first text which we think is the author line from these mesnevis is that the poet, in the epilogue section, puts his name as Dervîş, Halvetî and Cemâlî, and says that *Esrâr-ı Garîbe* puts the name of his work and he will start the work named *Ebrâr-ı Garîbe* upon completion of this work. *Esrâr-ı Garîbe* was written in Istanbul in 889 according to Mohammedan Calendar and 1484 AD.

The author's record, the history of copyright, the city where the work was published, and the references suggest that the work we had could belong to Cemal Halveti. *Esrâr-ı Garîbe* mesnevi, Cemal Halveti'nin published an academic work with other mesnevi style, language and technique of using the teller, and methods of narration show similar features. All these findings reveal that the *Esrâr-ı Garîbe* mesnevi is an unknown mesnevi of Cemal Halveti.

In this study, after giving information about the life and works of Cemal Halvetî, the presentation of *Esrâr-ı Garîbe* mesnevi on etvâr-ı seba (authority of the soul), which was revealed for the first time in this study, and a general evaluation will be made.

Keywords: Cemal Halvetî, *Esrâr-ı Garîbe*, Mesnevi, Mysticism, Etvâr-ı Seba

I- GİRİŞ

Genel hatlarıyla, İslam'ın zâhir ve bâtın hükümleri çerçevesinde yaşanan manevi ve deruni hayat tarzı, şeklinde tanımlanan tasavvuf (Öngören, 2011: s. 120), İslam dininin mistik-batını iç cephesiyle ilgilenen felsefi yapıdır. Bütün kültürlerdeki insanın manevi, ruhi, iç dünyasıyla ilgilenen mistisizm disiplininin, İslam kültüründeki adı tasavvuttur. "Tasavvufun gönül ve ahlak merkezli bir hayatın adı olduğu bilinmektedir. O geliştirdiği metotlarla insan eğitimini merkeze almış ve mesele edinmiştir. Bunun için önce insanın yeryüzündeki konumu, Allah'a göre durumu, hak ve sorumlulukları üzerinde durulmuş, daha sonra onun ruhî derinliklerine inilerek yönlendirilmiş, ruhî melekeleri geliştirilmiş ve güçlendirilmiştir (Kara, 2014: s. 23)."

Tasavvufî düşünce, hicri III. yüzyılda sistematik ekoller halinde görülmeye başlamış V.ve VI. yüzyıllarda bütün İslam dünyasına yayılmıştır. Tasavvuf felsefesi ve ekolleri İslam dini ve kültürünün yayılma sahalarından biri olan Anadolu'da ise X. yüzyıldan itibaren hem düşünce dünyası hem de edebiyat üzerinde etkili olmuştur.

"Ümmet çağındaki Türk edebiyatının en önemli ve bereketli ürünleri dini eserlerdir (Levend, 1972: s. 35)". Bu eserler içinde İslam dininin şer'i hükümlerini öğreten eserlerle birlikte tasavvufî cephesini yani mistik felsefi yönünü anlatan tasavvufî eserler de İslami dönem Türk edebiyatının yaygın ürünleri arasında yer almıştır. Klasik Türk edebiyatında tasavvufî arka plan, bir yandan lirik ve sanatkârane şiirin sembol, üslup ve anlatım unsurlarının ana malzemelerinden biri olurken, diğer yandan da Türk tasavvuf edebiyatının muhteva eksenini oluşturmuştur. Tasavvuf edebiyatı zengin muhtevası, fikirsel arka planı ve lirizmi için en uygun anlatı zemini mesnevi nazım şekli içinde bulmuştur.

Türk edebiyatında, dini-tasavvufî-ahlaki-hikemi mesneviler, konu üzerinde çalışan uzmanlar tarafından bu tanımların iç içe geçmiş oldukları kabulünden yola çıkılarak genel bir tanımla dini-tasavvufî-ahlaki mesneviler başlığıyla değerlendirilmiştir¹. Agâh Sırrı Levend, "Ümmet çağındaki ahlaki dini esaslardan, hatta tasavvufî düşüncelerden ayırmak mümkün olmadığına göre, bir eser için dini, tasavvufî, ahlaki vasıflardan birini vermek kolay değildir. Dini bir eser aynı zamanda tasavvufî, dini ve tasavvufî bir eser de aynı zamanda ahlaki olabilir. Bunun içindir ki ancak kapsadığı esas fikre bakarak, bir esere dini, tasavvufî ya da ahlaki hükmünü verir ve o çerçeveye içine alabiliriz (Levend, 1963: s. 91)" düşüncesiyle tasnif ve tanımlama noktasında yaşadığımız problemi ve çözüm yolunu ortaya koymuştur. Bu noktada din ve ahlakın iç içe geçmiş yapısı, dini öğretilerin ahlaki insan oluşturma yönündeki hedefleri ve ahlakın temel unsurlarını dinden almış olması, öncelikle düşünülmesi ge-

¹ İsmail Ünver, "Mesnevi", Türk Dili Dergisi Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri), Ankara, 1986, s. 438; Amil Çelebioğlu, Türk Edebiyatında Mesnevi (XV. YY'a kadar), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 172; Ahmet Kartal, Doğunun Uzun Hikayesi, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 303; Emine Yeniterzi, "Anadolu Türk Edebiyatında Ahlaki Mesneviler", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 5, Sayı 10, 2007, 433-468.

reken noktalarıdır. Aynı zamanda tasavvufî öğretinin temel amacının insanın manevî gelişimi yani varabileceği en mükemmel ahlak seviyesine varma hedefi ve bu öğretinin bilgi kaynaklarının İslam dininin ana kaynakları olduğu düşünüldüğünde din, tasavvuf ve ahlakın birbirinden bağımsız düşünülmeyecek ve ortak bir tanımla değerlendirilmesi gereken konular olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle din, ahlak ve tasavvufu konu edinen edebî türler tek bir başlıkla sınırlanmayacak zengin bir anlam dünyasına sahip görünmektedir.

Levend, “Dini Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri” isimli çalışmasında din, tasavvuf ve ahlak muhtevalı eserleri dini-tasavvufî türler başlığı altında ele almış ve uyarıcı eserler, tasavvufî klasik şiirler, ilahiler, nefesler, devriyeler ile tasavvufî ve felsefî hikâyeler (Levend, 1972: s. 36) şeklinde gruplandırmıştır. Ahmet Kartal, bu gruptaki mesnevileri dini, tasavvufî, ahlaki mesneviler olarak ayrı ayrı değerlendirdikten sonra tasavvuf ve prensiplerini anlatıp öğretme amacı güden mesneviler başlığı altında 14 mesneviden bahsetmiştir. “Âşık Paşa: *Garibnâme*; Âşık Paşa: *Fakrnâme*; Âşık Paşa: *Vasf-ı Hâl*; Hatiboğlu: *Bahrü'l-hakâyık*; Ârif: *Mürşidü'l-ubbâd*, Abdurrahim Karahisârî: *Vahdetnâme*; Gelibolulu Âlî: *Riyâzü's-sâlikin*; Şâh Velî: *Risâlet'l-bedriyye*; Bayezid-i Rumî: *Sırr-ı Cânân*; Aşkî Mustafa Efendi: *Vahdetnâme*; Oğlanlar Şeyhi İbrahim: *Müfid ü Muhtasar*; Nidâî: *Genc-i Esrâr-ı Mânî*; Şânî Mehmet Efendi: *Gülşen-i Efkâr*; Aziz Mahmud Hüdaî: *Necâtü'l-Garîk* (Kartal, 2014: s. 151)”.

Bu gruptaki mesnevilerin ortak özelliği tasavvufî bir zeminde İslam dininin temel hükümlerini ve ahlakî anlatarak insanı kendi hakikatine uyandırmak ve geniş halk kitlelerini eğitmek amacıyla kaleme alınmış olmalarıdır. Aynı zamanda manevî eğitim aşamasında kişilerin yaşayacağı hal değişimlerini, kat edeceği makamları ve tavırları da içeren bu eserler, kendine has bir üslup ve kurguyla kaleme alınmışlardır.

Bu makaleyle tanıtımını yapmayı düşündüğümüz *Esrâr-ı Garîbe* mesnevisi yukarıda ana hatlarını belirlemeye çalıştığımız dini, tasavvufî, ahlaki mesneviler arasında yer almaktadır.

1. Eserin Müellifi Cemâl Halvetî ve Eserleri

Esrâr-ı Garîbe mesnevisinde müellif kendini Cemâlî mahlası ile tanıtmakta ve kendisinden Dervîş ve Halvetî diye söz etmektedir. Klasik edebiyat tarihinde Cemâlî mahlaslı başka şairler de bulunmaktadır (Ergun: 1936: s. 964-984). Bu şairler içinde XV. yüzyılda yaşamış olan iki Cemâlî bulunmaktadır. Bu şairlerden ilki *Hümâyunnâme* müellifi Karamanlı Cemâlî'dir (Horata: 2013). Ancak şaire ait bilgi veren kaynaklar ve akademik çalışmalarda onun tasavvufu ve Halvetî tarikatıyla ilişkisine dair bir bilgi yer almamaktadır XV. yüzyılda yaşayan ve Cemâlî mahlasını kullanan ikinci şair ise Cemâl-i Halvetî (Çelebi Halife'dir.)

Esrâr-ı Garîbe mesnevisinin müellifi olduğunu düşündüğümüz Cemâl Halvetî, XIII. yüzyılda Harezmi'de ortaya çıkan Halvetiye (Uludağ: 1997: s. 393) tarika-

tinin Cemaliye kolunun (Vicdani, 1338-1340: s. 55) kurucusudur. Kaynaklar, Cemâl Halvetî'nin soyunu Osmanlı Devleti'nde yönetim, ilim, hukuk ve tasavvuf alanında önemli görevlerde bulunmuş olan Cemâlîler (Küçükdağ, 1995: s. s. 10) ailesine ve dayandırmaktadır. Cemâl Halvetî, Cemâlîler ailesinin ilk temsilcisi Cemâleddin Aksarayî'nin soyundan gelmiştir.² Cemâl Halvetî'nin doğum tarihi hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Doğum yeri Aksaray olarak belirtilmektedir. Vicdânî, dedesine nispetle Aksaraylı, babasına nisbetle Karamanlı olmakla birlikte kendisinin Amasya doğumlu olduğunu belirtir (Vicdani, 1338-1340: s. 56). Hulvî, *Lemezât*'ta doğum yerini "Konya Aksaray kasabasında doğduğundan Aksarayî nisbesini almıştır" şeklinde Aksaray olarak belirtir (Tayşi, 1993: s. 427). Bursalı Mehmet Tahir'in (2009: s. 51) *Osmanlı Müellifleri*'nde doğum yeri olarak Amasya'yı göstermesini ise Saadeddin Nüzhet (1936: s. 963), yanlış olarak değerlendirerek doğum yerini Aksaray olarak belirtir. Cemâl Halvetî üzerine yapılan yakın tarihli çalışmalarda doğum yerinin Aksaray olarak belirtilmiştir (Küçükdağ, 1995: s. 11; Alptekin-Sarioğlu, 2013: s. 63; Çakmak, 2000: s. 12). Adı Muhammed (Uludağ, Kara: 1998: s. 706), lakabı Ebu'l Füyuzat Hamidüddin, mahlası "Cemâl-i Halvetî" (Yûsuf b. Yakub, 1290: s. 17), Cemâlî, nisbesi Aksarayî'dir (Tayşi, 2013: s. 427). Şeyh Mehmet Çelebi Cemâlî "Cemâlî", "Cemâl Halîfe" ve "Çelebi Halîfe" diye tanınmıştır (Vicdani, 1338-1340: s. 56; Ergun, 1936: s. 964; Küçükdağ, 1995: s. 10; Alptekin-Sarioğlu, 2013: s. 58; Çakmak, 2000: s. 11).

Cemâl-i Halvetî eğitimine doğum yeri olan Aksaray'da başlamış Konya'da devam etmiş İstanbul'da tamamlamıştır. Medrese eğitimini nerede ve kimlerden aldığı bilgisi kaynaklarda açıkça belirtilmemiştir. Bir süre müderrislik yaptıktan sonra müderrislikte ve zahiri ilimlerde aradığını bulamamış ve arayış içine girmiştir. *Lemezât*'ta ilim tahsilini tamamlayıp müderris olduğu, müderrislik yapmakta iken, bir vecd ve istiğrak haline düşüp, tedris yolunu terk ederek, tasavvuf yoluna sülûk ettiği bahsedilir (Tayşi, 1993: s. 427).

Tasavvuf yolunda ilk eğitimini İstanbul'da Zeyniyye tarikatının o zamanki şeyhi Hacı Halife'den alır (Tayşi, 1993: s. 427). Bununla birlikte o bu tarikatta aradığını bulamaz. Tekrar arayış içine girer. İstanbul'dan çıkarak Karaman'da bulunan Şeyh Alâeddin Halvetî'nin hulefasından Abdullah Halife ile buluşur. Abdullah Halife'nin ölümü üzerine Tokat'ta bulunan Halvetiyye şeyhlerinden Tâhîrzâde'ye bağlanır (Tayşi, 1993: s. 429; Özcan, 1989: s. 284; Uludağ, Kara: 1998: s. 706).

² Yûsuf b. Yakub, *Menâkıb-ı Şerif ve Tarikatnâme-i Pîrân ve Meşâyih-i Tarikat-i Âliyye-i Halvetiyye*, İstanbul, 1290, s. 16; Vicdânî, a.g.e., s. 54; Mahmud Cemâleddin el-Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye ez Lemezât-ı Ulviyye*, (Haz. Mehmet Seyhan Tayşi), Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1993, s. 427; Mecdî Mehmet Efendi, *Hâdikâtü's-şakâik*, (Haz. Abdulkadir Özcan), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989, C. 1, s. 284; Küçükdağ, a.g.e., s. 10; Saadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, C. 3, s. 964; Leyla Alptekin Sarioğlu, *Cemâl-i Halvetî'nin Tasavvufî Mesnevîleri*, İstanbul Üniversitesi SBE Doktora Tezi, İstanbul 2013, s. 60; Muharrem Çakmak, *Cemâl-i Halvetî, Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Düşüncesi ve Cemâliyye Kolu*, Atatürk Üniversitesi, SBE Doktora Tezi, Erzurum 2000, s.13.

Yûsuf b. Yakub'a göre Tâhîrzâde, Çelebî Halîfe'deki manevi kapasiteyi fark ettiğinde "benim seni irşada istidadım yoktur. Seyyid Yahyâ'ya varmak lazımdır" diyerek onu Halvetiyye mürşidi Seyyid Yahyâ Şîrvânî'ye gönderir (Yûsuf b. Yakub, 1290: s. 18). Cemâl Halvetî, Şîrvan'a gitmek üzere yola çıkar. Yol üzerinde Pir Mehmet'i, Erzincan'da ziyaret eder. Pir Mehmet'in, Seyyid Yahyâ artık çok yaşlandı burada kal, yönündeki telkinlerini dinlemeyerek yola devam eder. Bir rivayete göre Erzincan'dan iki konak ötede (Özcan, 1989: s. 285), bir başka rivayette ise Şîrvan'a vardıktan sonra (Yûsuf b. Yakub, 1290: s. 18), Seyyid Yahyâ'nın ölüm haberini alır. Bunun üzerine Çelebi Halife Erzincan'a döner. Pir Mehmet'in yanında bir süre kaldıktan sonra hilafet icazeti alarak Tokat'a gider. Burada tarikat faaliyetlerinde bulunur. 1463'e doğru Amasya'ya irşat için gönderilir (Tayşî, 1993: s. 430; Lamiî, a.g.e., s. 706; Uludağ, Kara: 1998: s. 706; Küçükdağ, 1995: s. 20; Cunbur, 1994: s. 80).

Şehzade Bayezid'in Amasya'da sancakbeyi olduğu tarihlerde Cemâl Halvetî de burada halkı irşatla meşguldür. Amasya'da iken 1474'te şeyhi Pir Mehmed-i Erzincânî'nin ölümü üzerine onun yerine Halvetiye şeyhliğine getirilir (Küçükdağ, 1995: s. 20). Amasya'da görev yaptığı tarihlerde II. Bayezid'le yakınlaşan Cemâl Halvetî, Şehzade Bayezid padişah olarak İstanbul'a geçtikten birkaç yıl sonra Bayezid ve Koca Mustafa Paşa'nın daveti üzerine İstanbul'a geçmiştir. İstanbul'a geçiş tarihi ile ilgili kesin bir bilgiye sahip değiliz. Bu noktada Bayezid'in tahta çıktığı 1481 (Uzunçarşılı, (1988: s. 164) tarihini referans olarak alıp Cemâl Halvetî'nin İstanbul'a gelişini bu tarihten sonrasıyla ilişkilendirebiliriz. Halvetî, *Esrâr-ı Garîbe*'nin temmet kaydında eserini 1484 tarihinde İstanbul'da tamamladığını belirtiyor. Bu doğrultuda şairin İstanbul'a gelişi için en erken tarihin 1481 olduğunu söylemek doğru görünmektedir.

İstanbul halkının yoğun ilgisi ile karşılaşan Halvetî'ye vaaz yapması ve halkı aydınlatması için önce Ayvansaray'da Gül Camii tahsis edilir. Ardından Koca Mustafa Paşa adına yapılan, cami, hamam, medreseden oluşan yapının dergâhına ilk şeyh olarak atanır. Kitabesinde 1486 yılının yapım tarihi olarak belirtildiği (Eyice, 2002: s. 134; Gültekin, 2001: s. 222), Halvetiye'nin Sümbüliye kolunun hânkâhı olarak şöhret kazandığı için halk arasında Sümbül Efendi Camisi olarak bilinen Koca Mustafa Paşa Camii Hânkâhı, İstanbul'daki ilk Halveti tekkesi Cemâl Halvetî de bu dergâhın şeyhi olur.

Cemâl Halvetî dergâhta dokuz yıl halkı irşat faaliyetlerinde bulunmuştur (Yusuf b. Yakub: 1290: s. 22). Ancak bu süre sadece dergâhta geçirdiği süredir. İstanbul'a gelişinin dergâha görevli olarak atanmasından birkaç yıl öncesine dayandığı düşünülürse Cemal Halveti'nin İstanbul'da kalıp Halvetiye'yi yayma süresi 11-12 yıl da olmuş olabilir (Küçükdağ, 1995: s. 28). Halvetî kaynaklarından II. Bayezid'in bu süre içinde iki defa dergâha gelerek şeyhi ziyaret ettiğini öğreniyoruz (Vicdânî, 1338-1340: s. 57; Yûsuf b. Yakub; 1290: s. 23).

H. 902/ M. 1496 yılında İstanbul'da bir taun salgını meydana gelmiştir. "Pa-dışah tarafından veba hastalığına yakalananlara dua etmesi için kırk dervişle beraber hacca gönderilen Çelebi Halife, yerine Sünbül Sinan'ı vekil bırakarak yola çıktı. Yolda Tebük yakınlarında vefat etti. Vefatına. "kad mate şah-ı evliya" (899) cümlesi tarih olarak düşürülmüştür (Tayşi, 1993: s. 302)". Ancak kaynaklarda Cemâl Halvetî'nin ölüm tarihi hususunda farklı kayıtlar bulunmaktadır. Vicdânî, ölüm tarihini H. 899/M. 1482 olarak belirtir. *Lemezât*'ta, ölüm tarihi H. 912/ M. 1506-1507 olarak belirtilmiştir. Mecdî, *Şakâyık Tercümesi*'nde tarih belirtilmezken *Sicill-i Osmani*'de (1996: s. 966) H. 887/M. 1482 kaydı yer almaktadır. Bursalı Mehmet Tahir (2009: s. 51) "Kadd-i mâte şâh-ı evliyâ" ifadesindeki H. 899 tarihine ilave olarak *Lemezât*'ta yer alan 1506 tarihini de belirtir. Saadeddin Nüzhet Ergun (1993: s. 967) bütün bu tarihlerin sağlamsını yaparak Cemâl Halvetî'nin vefat tarihinin H. 902/ M. 1496 olduğunu kabul etmek gerektiğini belirtir. Cemâl Halvetî üzerine yapılan akademik çalışmalar da Ergun gibi Cemâl Halvetî'den sonra Sünbül Sinan Efendi'nin dergâha şeyh olarak atandığı H 903/M. 1497-98 tarihini şairin ölüm tarihi olarak kabul etmek gerektiği yönünde görüş belirtmişlerdir (Küçükdağ, 1995: s. 33; Ergun, 1936: s. 967; Alptekin-Sarıoğlu, 2013: s. 63).

Eserleri:

Tasavvuf, tefsir, hadis ve benzeri konularda bildiğimiz 44 eseri olan Cemâl Halvetî, eserlerini dönemin irşat felsefesi gereğince halkı aydınlatmak, İslam dininin hükümlerini öğretmek ve tarikat usullerini benimsetmek amacıyla kaleme almıştır. Eserlerinin büyük çoğunluğu Arapça'dır. Kur'an surelerinin ve ayetlerin şerhleri, hadis şerhleri ile tarikat adap ve erkânının anlatıldığı bu eserler çoğunlukla risalelerdir. Türkçe manzum eserleri özellikle tarikat adabı, seyr-i sülük ve nefsin makamları (etvâr-ı kulüb) hakkında bilgi veren mesnevilerden oluşur. Çalışmalarda, *Dîvânçe* olarak adlandırır da Cemâl Halvetî'nin şiirlerinin yer aldığı müstakil bir divanın olup olmadığını bilmiyoruz. Şiirlerinden ilk kez bahseden Saadeddin Nüzhet Ergun (1963: 968), Cemâl Halvetî'nin divanına rastlamadığını fakat mecmualarda bir divançe teşkil edecek kadar şiirlerinin olduğunu belirtir. Farklı kütüphanelerde yer alan mecmualar içerisinde toplam 22 şiirini gördüğünü belirterek bunların bir kısmını yayınlamıştır. Müjgan Cunbur, bu şiirlerin sayısının 17 olduğunu belirtir (Cunbur, 1994: 84).

Şaire ait eserlerin sayısı ve içeriği konusundaki bilgiler yer yer hatalı ve tutarsızdır. Bazı kaynaklarda ona ait olmayan eserler ona aitmiş gibi gösterilirken, bazı kaynaklarda eserlerinin içerikleri birbirine karıştırılarak yanlış aktarılmıştır.

Bütün bu değerlendirmeleri hataları da göz önüne alınmak kaydıyla şairin eserleri şu şekilde sıralanabilir.³

Manzum Eserleri:

1. Dîvânçe
2. Cevâhirü'l Kulûb
3. Beyân-ı Çengnâme
4. Risale-i Teşrihiyye
5. Risale-i Fakriyye
6. Risale-i Sûfiyye
7. Esrâr-ı Garîbe

Mensur Eserleri:

1. Tercüme-i Risâle-i Etvar-ı Sebâ
2. Tefsîr-i Sûre-i Fâtihâ
3. Tefsîr-i Sûre-i Fâtihâ Tercümesi
4. Risâletü'l-İslâmiyye
5. Kitâbu'n-Nûriyye ve Kevkebü'd-Düriyye
6. Er-Risâletü'l-Kevseriyye fi Beyâni Te'vili Esrâri'l-Kur'ân
7. Te'vilu Hubbullah Re'sü Külli Hâtietin /Te'vilü "Hubbü'd-dünyâ re'sü külli hâtie"
8. Sad Kelîme-i Sıddîk-i Ekber /Şerh-i Sad Kelîme-i Hazret-i Sıddîk-i Ekber
9. Risâle Fî İsmeyni'l-A'zameyn
10. Esrârü'l-İlâhiyye
11. Envârü'l-Kulûb li-Talebi Ru'yeti'l-mahbûb
12. Risâle-i Nusratiyye
13. Risâletü'r-Rahimiyye
14. Fasl fi âdâbi'z-zikr

³ Bu bölüm hazırlanırken şu kaynaklardan yararlanılmıştır: yazmalar.gov.tr; Leyla Alptekin Sarıoğlu, *Cemâl-i Halvetî'nin Tasavvufî Mesnevîleri*, İstanbul Üniversitesi SBE Doktora Tezi, İstanbul 2013; Muharrem Çakmak, *Cemâl-i Halvetî, Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Düşüncesi ve Cemâliyye Kolu*, Atatürk Üniversitesi, SBE Doktora Tezi, Erzurum 2000.

15. Sirâcü'l-Kulûb
16. Kırk Hadis Te'vili ve Şerhi/Te'vilâtü Erbâ'ine Hadîsen
17. Kırk Kudsî Hadis Te'vili/Şerhu Erbâ'ine Hadîsen Kudsiyyen
18. Risâle fî Beyâni Esrâri'l-Vudûi'z-zahiriyye ve'l-Maneviyye
19. Kırk Nebevî Hadis Şerhi
20. Kitâb-ı Şerhi'l-ebÿât
21. Tefsîr-i Cemâl Halîfe
22. Makale-i Tevsikiyye ve Risâle-i Tevhidiyye
23. Risâle fî Hadîsi "İnnellahe Teâlâ Halaka Âdeme alâ Sûretih
24. Sirâcü's-Sâlikin ve Minhâcü't-Tâlibin
25. Şerh-i Sad Kelîme-i İmâm-ı Ali el-Müsemmâ bi-Zübtetü'l-Esrâr
26. Duâu'l-Vâiz
27. Mirâcü'l-Ervâh fî Kavâidi't-Tabiri
28. Risâle Beyân-ı İl'al Mürîd
29. Hilâfetnâme
30. Tenbihü'l-gâlî fî rü'yeti'n-nebî

Kaynaklarda Adı Geçen Ancak Kütüphanelerde Kayıtlarına Rastlanmayan Eserleri:

1. Risâle fî Beyânü'l Velâyet
2. Şerh-i Beytey er-Rabbu Hak ve'l Abdu Hak
3. Risâle fî beyâni'l-merâtib
4. El-Mezkûr fî-evvel-i Fütûhât-ı Mekkiyye
5. Şerh-i Ebyât (Mübeyyineti'l-Esrâr)
6. Nüzhetü'l-Ezhâr
7. Resâil fî Şerh-i Akvâli Ba'zi'l-Ekâbir
8. Risâletü Esrâri'l Kulûb

1. *Esrâr-ı Garîbe* Hakkında Genel Bilgiler

1.1. Eserin Adı ve Müellif Kaydı:

Müellif eserin adını 984. beyitte *Esrâr-ı Garîbe* olarak belirtmiştir.

Tamâm oldu bu *Esrâr-ı Garîbe*

Ki tâ kuvvet ola *Ebrâr Garîbe* (984)

Eserin hatime bölümünde şair, mahlasını ve lakabını şu şekilde belirtiyor:

Cemâlûñ haqqıçün kim bu **Cemâlî**

Edebsüzdür ki zerre yok kemâlî (975)

Îlâhî kullaruña kıl tecellî

Bu mücrim **Halvetî** ola tesellî (978)

2.2. Yazıldığı Tarih ve Yer

Şair eserini H. 889/ M. 1484 tarihinde İstanbul'da tamamladığını mesnevinin 982 ve 983. beyitlerinde belirtmiştir.

Şu **Koştançaniyye**'de manzûm-ı cârî

Üç ü dört beş göz içre oldu vâri (982)

Sekiz yüz seksen ü toktuzdayiken

Resûlûñ hicreti bil andayiken (983)

2.3. Eserin Vezni

Esrâr-ı Garîbe mesnevisi, Cemâl Halvetî'nin diğer mesnevilerinde de uyguladığı şekilde, iki farklı vezinle yazılmıştır. Ağırlıklı olarak kullanılan vezin remel bahrinin fâilâtün fâilâtün fâilün veznidir. Mesnevi, fâilâtün fâilâtün fâilün vezniyle başlamıştır. 563. beyitte başlayan hikâye mefâilün mefâilün feülün vezniyle yazılmıştır. 606. beyitte tekrar fâilâtün fâilâtün fâilün veznine geçilmiştir. Eser, 677.beyitten itibaren mefâilün mefâilün feülün vezniyle yazılmış ve tamamlanmıştır.

Şairin eserin bütününde vezni başarıyla uyguladığı söylenemez. Ancak, aruz veznini iyi bildiği ve dönemin Türkçesi'nin imkânları dâhilinde en doğru şekilde uygulamaya çalıştığı görülür. Bu çabası, vezni uygularken başvurduğu bir takım teknikler yoluyla ortaya çıkmıştır. Örneğin, açık hece gereken yerlerde tek heceli "iy" seslenme edatını ünsüzü düşürmek yoluyla "i" olarak okuma suretiyle vezindeki açık hece ihtiyacını karşıladığı görülür.

Bu tavrı sen i Derviş âhir eyle

Yüzi bir özge tavrı zâhir eyle (826)

Şairin aruz vezni uygularken başvurduğu bir başka uygulama, contraction (Timurtaş, 2012: s. 42). (vokal birleşmesi)dur. Metnin yazıldığı XV. yüzyıl edebi metinlerinde yaygın olarak uygulanan bu teknik vokalle biten bir kelimedenden sonra vokalle başlayan bir kelime veya ek geldiği zaman vokallerden birinin düşerek iki kelimenin birleşmesi hadisesidir. Şair, bu uygulamayı metin içerisinde harekeleyerek işaret etmiştir.

Ṭavr-ı ḳalbũñ her biri bir bāb ola

Nāzırunuñ gönl'anuñla tāb ola (184)

2.4. Beyit Sayısı

Esrâr-ı Garîbe mesnevisi 993 beyittir. Beyit sayısını lafzen gösteren bir beyit veya ifade bulunmamaktadır.

2.5. Eserin Düzenlenişi ve Muhtevası

Eser, klasik mesnevi tertibine uygun bir şekilde, tevhit, münacat, nat, dört halife ve ehl-i beyt övgüsü, eserin sunulduğu kişiye övgü ve âgâz-ı kitab bölümleri ile başlamaktadır. Asıl konunun ele alındığı bölüm, etvâr-ı seba denilen, nefsin yedi makamı hakkında bilgi verir. Bu bölümde nefsin eğitimi yolunda kat edilecek yedi aşama tavrı veya makam olarak adlandırılan bölümler halinde anlatılmıştır. İlk beş başlık “tavır” son iki başlık “makam” olarak adlandırılmıştır. Başlıklar Farsça’dır. Her bölümün ardından o bölümde anlatılan makamı veya tavrı izah eden bir hikâye yer almaktadır. Bu bölümlerin ardından yine nefsin yedi merhalesinin temsil yoluyla anlatıldığı bölüm yer alır. “Temsilât-ı etvâr-ı kulüb” başlıklı bir girişle başlayan bu bölümde sırasıyla her makam bir peygambere teşbih edilerek temsiller yoluyla bir anlatım sergilenmiştir.

Şair, hatime bölümünde okuyup dinleyenlerden dua almak isteğini, eserin yazılış tarihini, yerini ve bundan sonra yazmayı düşündüğü *Ebrâr-ı Garîbe* mesnevinin bilgisini vererek eseri tamamlamıştır.

Esrâr-ı Garîbe, İslam’ın temel hükümleri çerçevesinde nefsin makamları hakkında bilgi vermek amacıyla kaleme alınmıştır. Asıl konunun ele alındığı bölümde nefsin her mertebesi “tavır” olarak adlandırılmış ve o tavrın kişide yaşatacağı psikolojik hal ve değişim ayrıntılı olarak izah edilmiştir.

Yedi tavrın izahı ve ardından anlatılan hikâyeler ile hikâyelerin tevilleri böylece tamamlanır. Ardından kalbin yedi tavrının yedi temsille anlatıldığı “Temsilât-ı Etvar-ı Kulüb” başlıklı bölüm yer alır. Nefsin her bir makamı sırasıyla Hz. Adem, Hz. Nuh, Hz. İsa, Hz. İdris, Hz. Yahya, Hz. Musa ve Hz. Muhammed’le temsil edilerek anlatılır. Ulûhiyet kavramı ve Allah’ın tevhidî ile isimlerinin izahı, Hz. Muhammed övgüsü ve sevgisi ile diğer peygamberlere dair anlatımlar, ehl-i beyt sevgisi ile iman, ibadet ve ahlak eserde izah edilen diğer konulardır.

Eserde, İslam dininin iman, inanç ve ibadet usulleri üzerine inşa edilmiş bir tasavvuf anlayışı dikkat çekmektedir. Nefsin makamlarının anlatıldığı yedi tavır yani yedi bölümün her birinin ardından İsrâ Suresi 70-71. ayetlerinin bir bölümü aktarılmıştır. Bu doğrultuda *Esrâr-ı Garîbe* mesnevisinin, “Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.” İsrâ, 70⁴ ve “Bütün insanları kendi önderleriyle birlikte çağıracağımız günü hatırla. (O gün) her kime kitabı sağından verilirse işte onlar kitaplarını okurlar ve kıl kadar haksızlığa uğratılmazlar.” İsrâ, 71.⁵ ayetlerinin şerhi olduğu söylenebilir. Şair eserde, İslam dini ve Kuran merkezli bir anlatım tercih etmiş Kuran ayetlerinin şerhlerini ve izahını ise tasavvuf kavramlarıyla yapmıştır. Eser, Hadîd Suresi'nin 29. ayeti olan “Lütfun Allah'ın elinde olduğunu, onu dilediği kimseye vereceğini bilsinler. Allah büyük lütuf sahibidir.” Hadid 29⁶ ifadesi ile tamamlanmıştır.

2.6. Dil ve Anlatım Özellikleri

Esrâr-ı Garîbe'de çoğunlukla tasavvufi bir terminoloji kullanan Cemâl Halvetî, Türk Dili'ni sade ve etkili bir şekilde kullanmış yer yer arkaik formları da tercih etmiştir. Eserde genel olarak Eski Anadolu Türkçesi'nin şekil özellikleri dikkat çekmektedir. Şairin dili kullanırken tercih ettiği bu sadelik söyleyişine de yansımıştır. Eserde halk söyleyişlerini, atasözleri ve deyimleri fazla kullanmayarak söylemek istediğini doğrudan anlatma yolunu tercih etmiştir. Eserin dili günlük konuşma diline yakın ve oldukça sadedir. Şair, eserini eserin yazıldığı dönemin okuyucusunun, en azından tarikat çevrelerinin, rahatça anlayabileceği bir sadelikle yazmaya gayret etmiş, izah edilmesi gereken konuları hikayeler, temsiller ve teviller yoluyla açıklama, örneklendirme ve Kur'an ayetleri ve hadislerle göndermelerde bulunarak delillendirme teknikleriyle aktarmayı tercih etmiştir.

2.7. Nüsha Tavsifi

Esrâr-ı Garîbe mesnevisinin şimdilik bilinen tek nüshası Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 37 Hk 145/1 numarada 1b-41a yaprakları arasında yer almaktadır.

180x30-120x85 mm., 13.st., harekeli güzel nesih hat, bölüm başlıkları kırmızı, ince âbâdî kağıt. Sırtı ve sertabı siyah deri, miklebli, satıhı ebru kağıt kaplı cilt. Şaban 889'da İstanbul'da nazmedilmiştir. 1a'da el-hac Hasan Huzurî'ye ait vakıf kaydı yer almaktadır. Numaniye medresesinden devredilmiştir.

Başı:

Hamd şükür olsun aña kim her vücūd

Anuñiledir aña ider sücūd

⁴ İsrâ, 17/70.

⁵ İsrâ, 17/71.

⁶ Hadîd, 57/29.

Sonu:

Bu sırra fazl-ı Hâk ile irilür
Gülinden dest-i kudretle dirilür

Sonuç

Cemâl Halvetî, XV. yüzyılda yaşamış mutasavvıf şairlerden biridir. Şairin varlığını bildiğimiz ve daha önce akademik bir çalışma ile yayınlanan beş mesnevisi bulunmaktadır. Bu mesneviler ile konu, üslup, vezni kullanış, dil ve anlatım teknikleri vd. özellikler itibariyle benzerliği tespit edilen ve bu çalışmayla ilk kez tanıtılan *Esrâr-ı Garîbe* isimli bir mesnevisi daha bulunmaktadır. 993 beyitlik bu mesnevîde şair diğer eserlerinde olduğu gibi etvâr-ı seb'a (nefsin yedi makamı) hakkında bilgi vermiştir. Eserde genel olarak halkın anlayacağı sade bir Türkçe tercih edildiği ve iki farklı vezin kullanıldığı görülmektedir.

Bu çalışmada Cemâl Halvetî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilerek şimdilik bilinen tek nüshası Katamonu İl Halk Kütüphanesi'nde yer alan *Esrâr-ı Garîbe* mesnevisinin tanıtımı ve genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Kaynakça

- Alptekin Sarioğlu, Leyla. (2013). *Cemâl-i Halvetî'nin Tasavvufî Mesnevîleri*. SBE Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Bursalı Mehmet Tahir. (2009). *Osmanlı Müellifleri*. Ankara: .Bizim Büro Basımevi.
- Cunbur, Müjgan. (1994). “Çelebi Halife Cemâl-i Halvetî Hayatı ve Eserleri”, Aksaray ve Cemâleddin-i Aksarayî Sempozyumu. 22-23-24 Ekim 1993, İstanbul: Aksarayî Vakfı Yayınları.
- Çakmak, Muharrem. (2000). *Cemâl-i Halvetî, Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Düşüncesi ve Cemâliyye Kolu*, SBE Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Çelebioğlu, Amil. (1999). *Türk Edebiyatında Mesnevi (XV. YY'a kadar)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Gültekin, Ahmet Nezih. (2001). *Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Hâdikâtü'l-Cevâmî*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Ergun, Saadettin Nüzhet. (1936). *Türk Şairleri*, 3. C.
- Eyice, Semavi. (2002). “Koca Mustafa Camii ve Külliyesi”, DİA, C.26, İstanbul.
- Horata, Osman. (2013). “Cemâli, Bâyezid”, <http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com>, (erişim tarihi: 16. 10. 2018).
- Kara, Mustafa. (2014). *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Sır Yayınları,

- Kartal, Ahmet. (2014). *Doğunun Uzun Hikayesi*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- Küçükdağ, Yûsuf. (1995). *II. Bâyezid, Yavuz ve Kânunî Devirlerinde Cemâlî Ailesi*. İstanbul: Aksarayî Vakfı Yayınları.
- Levend, Agah Sırrı. (1963). "Ümmet Çağında Ahlak Kitaplarımız". TDAY Bellekten, S. 11.
- Levend, Agâh Sırrı. (1972). "Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri". TDAY Bellekten S. 20.
- Mehmet, Süreyya. (1996). *Sicill-i Osmanî, 3. C.*, (Haz. Nuri Akbayır), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Özcan, Abdulkadir. (1989). *Mecdî Mehmet Efendi, Hâdikâtü'ş-şakâik*. İstanbul: Çağrı Yayınları,
- Öngören, Reşat. (2011). "Tasavvuf". DİA, C. 40, İstanbul.
- Tayşi, Mehmet Serhan. (1993). "Cemâl-i Halvetî". DİA, C.7, İstanbul.
- Tayşi, Mehmet Seyhan. (1993). Mahmud Cemâleddin el-Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye ez Lemezât-ı Ulviyye*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Timurtaş, Faruk Kadri. (2012). *Eski Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Uludağ, Süleyman. (1997). "Halvetiyye". DİA, C. 15, İstanbul.
- Uludağ, Süleyman; Kara, Mustafa. (1998). *Lamiî Çelebi, Abdurrahman Câmî, Nefahâtü'l-Üns Tercüme ve Şerhi*. İstanbul: Marifet Yayınları.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1988). *Osmanlı Tarihi. 2. C.* İstanbul: TTK Yayınları.
- Ünver, İsmail. (1986). "Mesnevi". *Türk Dili Dergisi Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, Ankara.
- Vicdânî, Sadık. (1338-1340). *Tomâr-ı Turûk-ı Âliye*. İstanbul: Dârü'l-Hilâfetü'l-Âliye Matbaası.
- Yeniterzi, Emine. (2007). "Anadolu Türk Edebiyatında Ahlaki Mesneviler". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 5, S. 10.
- Yûsuf b. Yakub. (1290). *Menâkıb-ı Şerîf ve Tarikatnâme-i Pîrân ve Meşâyih-i Tarikat-i Âliyye-i Halvetiyye*. İstanbul.
- <http://kuran.diyanet.gov.tr>. (erişim tarihi: 22. 09. 2018).
- <http://www.yazmalar.gov.tr>. (erişim tarihi: 05. 09. 2018).

TAHT-DÜZÜ NERESİDİR? BU COĞRAFYADAKİ TARİHİ İZLER
Where is The Taht-Düzü? Historical Traces in This Geography

(Makale Geliş Tarihi:25. 09. 2018 / Kabul Tarihi: 20. 11. 2018)

Gürsoy SOLMAZ*

Kerra ALTUĞ**

Öz

Bugün ilçe merkezi Sarıkamış'tan başlayarak Kars'a kadar uzanan düzlük alan orta çağda 10'uncu yüzyıldan itibaren Taht -Düzü diye anılmıştır. Aşağı ve Yukarı Taht diye ayrılan düzlüğün aşağı kesiminin merkezi şimdi Selim ilçesine bağlı olan Verişan/Gürbüzler Kalesi, yukarı kesiminin merkezi ise Kars Kalesi idi. Bu düzlük stratejik açıdan tarihin her safhasında önemli olmuştur. Çünkü düzlüğün Verişan kalesi Erzurum'a doğru Paldun ve Hızar Boğazlarıyla Soğanlı dağlarını aşarak Erzurum tarafına açılan doğal bir geçit özelliği taşırlar.

Taht -Düzü, Verişan Kalesi'nden itibaren sağa Sarıkamış, sola doğru ise Kars'a kadar devam eder. Düzlüğün Kars'a doğru açılan kesimi hariç olmak üzere diğer kesimlerden dağlıktır. Bu düzlüğe Sarıkamış yönünde Karakurt-Keklik vadisi ile geçit vardır. Yine bu düzlüğe Sarıkamış merkezde Yeniköy-Handere yolu ile giriş doğal olarak vardır. Üçüncü bir giriş ise hemen Verişan kalesinin olduğu Soğanlı dağlarındaki Hızar Boğazı-Paldun Gediği ile dir.Kars kalesi, düzlüğün yukarı kesiminin merkezidir. Taht -Düzü buradan Yahni dağlarına kadar doğal olarak uzanır. Taht -Düzü'nün Verişan kalesi civarından itibaren izleri günümüze kadar gelen eski eserlerin izlerini günümüzde de bulmak mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Verişan, Laloğlu, Kamışlı, Kars, Taht-Düzü.

* Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü; Assist. Prof. Dr., Atatürk University, Faculty of Letters, Department of History, gsolmaz@atauni.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8922-5104>

**Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü; Res Assist. Atatürk University, Faculty of Letters, Department of History, kerra.altug@atauni.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6895-2292>

Abstract

Today, starting from the district center of Sarıkamış, the flat area dating from the X. century to the Middle Ages was called the Taht plain . The center of the lower section of the plain, which is divided into Lower and Upper Throne, is now the Castle of Transit / Gürbüzler, which is bound to the town of Selim, and the center of the upper section was the castle of Kars. This plane has been important in every aspect of history from a strategic point of view. Because the Verişan fortress of Erzurum has a natural passageway that leads to Erzurum by crossing the Soğanlı Mountains with Paldun and Hızar Straits towards Erzurum.

Taht -Düzü, Sarıkamış to the right from the castle, to the left continues until Kars. The plain is mountainous, except for the section that opens towards Kars. In this plain there is a passage with Karakurt-Keklik valley in the direction of Sarıkamış. The entrance to the flat is also in the center of Sarıkamış via Yeniköy-Handere. A third entrance is the Saganlıd-Bosphorus-Paldun Gedi, which is immediately known as the Visitor's House. Kars Castle is the center of the upper section of the flat. Tahat flat extends naturally from here to the Stony Mountains. From the Verişan Castle of That-Düzü, it is possible to find the traces of the old monuments.

Keywords: Verişan, Laloğlu, Kamışlı, Kars, Taht-Düzü.

Giriş

Osmanlı Sarıkamış'ın batısında yer alan Soğanlı Dağları'ndan Kars'ın doğusundaki Yahniler'e kadar uzanan alana verilen tarihsel adlardan biri de *Taht-Düzü*'dür. X. ve XI. yüzyılda bölgedeki Bagratuni Krallığı zamanında bu ad ortaya çıkmış ve Kars çayı ile bu çaya karışan suların suladığı yayla bu adla anılmıştır (Kırzıoğlu, 1953: s. 282). Bu düzlüğün yukarı kısmının merkezi şimdilerde Kars'ın Selim ilçesine bağlı bir köy olan *Verişan/Gürbüzler*, aşağı kısmının merkezi ise Kars idi. Fahrettin Kırzıoğlu, *Kars Tarihi* adlı kitabında Taht-Düzü için, halk hikâyelerinde ve türkülerde Soğanlı-Yahniler arasında kalan, suları Kars çayında toplayan düzlüğe "*Takht-Düzü*", "*Takht'in Ovası*", ya da sadece "*Takht*" denilmektedir (Kırzıoğlu, 1953: s. 282) diyor. Çok kısa bir tanımlama ile Taht-Düzü bugünkü Sarıkamış ile Kars arasındaki ovalık arazinin adıdır. Arazi, Kars yönü açık olmak üzere diğer üç taraftan dağlarla çevrilidir. Asıl önemi de bu özelliğindedir. Bu bölgede egemen olan Bagratuni Kralı Abas (928-952) tarafından Kars'ın merkez edinilmesiyle, 928 yılından itibaren burası "*Takht*" ve "*Kıral-Şehri*" adıyla da anılmıştır. Takht adı, Farsça "*pay-taht-başkent*" anlamındadır. Buranın arazisi, ekine ve hayvancılığa pek elverişlidir.

Erzurum'dan gelen yol, Taht-Düzü'nün batısında yer alan ve bu -Düzün merkezi olan Verişan kalesine ve buraya hâkim Soğanlı Dağı'na ulaşınca üçe ayrılır.¹ Bu yollar haliyle Taht-Düzü'ne inen yollardır. Daha açık bir ifade ile Taht-Düzü'ne Erzurum cihetinden üç yönde geçit vardır. Bunlar:

Aras nehri kıyısındaki Karakurt hizasında sola ayrılan Keklik Vadisi. (Günümüzde Karakurt-Sarıkamış karayolu güzergâhı)

Yeniköy-Handere'den devam eden vadi. (Sarıkamış Kalesi diye söylenen kısım buradadır.)

Bardız'dan Kumru dağının Paldun Gediği-Hızır Boğazı yolu. (Taht-Düzü'nün yukarı bölümünün merkezi olan Verişan, bu geçidin hemen girişinde bulunur.)

A. Taht-Düzü'nde Tarihi İzler

Bu geçit yerlerini tarif edecek olursak; Aras vadisi eski nahiye merkezi olan Karakurt hizasından sola doğru bir vadi ile Sarıkamış'a açılır. Keklik Vadisi adıyla anılan bu vadiye Karakale ve Beyaz Kale² hala yıkık halde duran tarihi yapılarıdır ki vadinin sağında ve solunda olarak kontrol amaçlı yapıldıkları bellidir. (Fotoğraf:1-2) Buradan vadiden devamla Kız Kalesi³ (Fotoğraf:3) denilen ayrıca iki kalecik, geçil-

¹ Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Kurmay Başkanı olan Mehmed Arif Bey, 1877-1878 savaşını anlattığı "Başımıza Gelenler" kitabında şöyle yazar: Erzurum'dan gelen yol bu dağa (Allahuekber silsilesi üzerinde yer alan ve Sarıkamış'ın batı yanındaki Soğanlı'ya) ulaşınca üçe ayrılır. Birincisi; Yeniköy-Çakırbaba-Hünkâr-Düzü-Çıplaklı'dan geçer. İkincisi; Micingert-Sarıkamış-Karargan yoludur. Üçüncüsü 'de, Hamamlı yoludur. Bu üç yol Soğanlı dağlarının Erzurum yönünde bulunan Zivin (Süngütaşı) köyünün altında birleşir.

Soğanlı Dağların (2847 m.)'dan geçip Kars ovasına (Taht-Düzü'ne) inecek olursanız durum böyle değildir. O tarafta bu yollar sureti mahsusa da birleştirilemez. Ayrı ayrı Kars'a kadar devam eder. Bardız yoluna kış yolu 'da denilebilir. Soğanlı'dan çıkmadan bir dere içinden geçer. Hızır Boğazından ve bu boğazın Erzurum'a bakan tarafından Çakırbaba denilen yerde Hünkâr-Düzü yoluyla birleşir (Mehmet Arif Bey, İstanbul 1973: s. 84).

² Keklik Deresi vadisinin alt tarafında "Cicik Deresi"nde bulunan Beyazkale ile Karakale'nin isimleri bu hususta dikkat çekicidir. Birisi Farsça "beyaz" diye anılıyorken öteki kalecik Türkçe "kara" olarak anılmaktadır. Üstelik göçebe Türkmenler arasında meydana gelen kavgalarda bir müdafaa yeri olarak kullanıldıkları ihtimali vardır. Halk arasında Hristiyanlık döneminde rahibelerin hapsedildiği bir kale oldukları inancı vardır

Kız Kalesi'nin kuzeye doğru biraz ilerisinde, bugün Kars çevre yolunun ayrıldığı kavşakta bulunan "Toprak Kale" ve bu civar daha ileride Kırnkaya (Asbuğa Köyü), Çatak, Yenigazi köyü ve civarında bulunan yakın mesafedeki diğer kale veya kalecikler yörenin önemini ve ne kadar elde tutmaya gerek görüldüğünü gösterir kıstas yapılarıdır (Bkz. Solmaz, 2000: s. 101).

³Sarıkamış'a Erzurum karayoluyla girerken 10 km. mesafededir. Yolun sağ tarafında, orman içinde ve Keklik Deresi'nin aktığı Keklik Vadisi'nde müstahkem bir yerdedir. Alt tarafından akan Keklik Deresi ileride Aras'a dökülür. Derenin aktığı vadi tabii bir yol gibi Aras Vadisi'ne çıkar. Aynı şekilde Aras Vadisi'nden ayrılıp Keklik Deresi ve vadisiyle çıkılan yer Kars -Düzü/Taht-Düzü'nün başıdır. Bu düzlüğün Sarıkamış Soğuksu mevkiindeki kesimlerinde ören yerlerin izleri mevcuttur. Halk bu ören yerlere "peğlik" diyor. Keklik Deresi'nin akarak Aras Nehri'ne ulaştığı Keklik Vadisi'nde ayrıca hal-

dikten sonra Sarıkamış önünde Taht-Düzü'nün başlangıç kısmı diyebileceğimiz yer olan “*Hançerli-Düzü*”ne çıkılır. Güneyden ormanla çevrili olan bu düzlüğün Soğuk-Su denilen orman kıyısında, bir takım yapı izlerine rastlanır. Yöre halkı bu kalıntıları “*peğlik*” diye adlandırmaktadır. Hançerli -Düzü⁴, doğuda Aladağ-Küçük ve Büyük Akbaba dağlarıyla çevrili olarak Selim ilçesine doğru uzanır. Düzlüğün Sarıkamış ile Selim arasında yer alan Asbuğa köyünde İlk çağlarıyla alakalı olarak “*Kıran Kaya*” mevkii ve buradaki harabeler dikkat çekicidir. (Fotoğraf:4-5) “Asbuğa Gölü” de hemen buradadır. Burada çok iri taşlarla harçsız yapılmış duvar izlerine rastlanmaktadır. “*Kıran Kaya*” harabelerinin Urartulardan kaldığı sanılır.⁵ (Kırzioğlu, 1953: s. 42-53; Çilingiroğlu, 1994: s. 59-63; Melikisvili, 1960: s. 37).

Burada harçsız olarak yapılmış duvarlar günümüze kadar gelmiştir. Buranın hemen doğusunda yer alan Aladağ (3138m)'ın zirvesindeki harabeler ile Büyük ve Küçük Akbaba dağlarındaki harabeler ve mezarları da hatırlamak yerinde olur.

kın yine “*Kız Kalesi*” dediği ikinci aynı isimde bir kalecik vardır. Yine halkın “*Beyaz Kale*” veya yine “*Kız Kalesi*” dediği üçüncü bir kalecik Keklik Deresi'nin Belencik, Gecikmez ve Şehitemin köyleri hizasında “*Cicik Deresi*”nde bulunmaktadır. Buradaki Beyazkale/ Kızkalesi'nin hemen karşısında, Karakale isimli başka bir kale vardır. Keklik Deresi'nin Aras'a döktüğü yere yakın Kalabaş (Kral Kızı Kalesi/ Gizli Kale)'ta küçükte olsa çeşitli kalecikler vardır. Yine Keklik Deresi vadisinde “*Dokuzpınar/ Donguz Pınar Kalesi*”, “*Badonun Kalesi*” gibi kale diye adlanan yapılarında varlığını belirtmeliyiz. Küçük bir vadideki bu kaleciklerin varlığı bu mıntıkanın ne kadar kontrole gerek görüldüğünün önemli bir işaretidir. Haliyle Taht-Düzü'ne giriş, bu cihetten sıkıya alınmıştır. Kalelerin inşaat tarzı ile Micingert ve Zivin Kaleleri'nin birbirine benzediği görülür. Kız Kalesi gibi bu kalelerde dıştan düzgün kesme taş, içten ise moloz taş ve aralarda da dolgu malzemesi ve Horasan harcına benzer harç kullanılmıştır. Bu kaleler yöredeki diğer kaleler gibi normal garnizon olmayıp, dağlarda meydana gelen olaylar ve savaşlar olduğu zaman kullanılmış olmalıdır.

⁴ Taht-Düzü coğrafyasında önemli bir alan olan Hançerli -Düzü, Asbuğa Köyü'nde Kıran Kaya harabelerinde sona erer. Ondan sonraki kısım Güllü -Düzü/Selim ovasıdır ki, Kars'a kadar devam eder.

⁵ Urartulara tabi beyliklerden Diauekhini Beyliği, Kars ili ortasından Sarıkamış'tan, Kısır Dağı'na kadar uzayan yerlere karşılık, hatta Aras'tan Çıldır Gölü'ne kadar varan ve eski Vanand/Kars sancağını içerisine alan bir beylik olarak kabul ediliyor. Bu “*Diau-ekhi-ni*” adı, Urartu dilinde Diau-sülalesi yeri anlamına gelir. Urartu kralı I. Arğışti, Sarıkamış (Micingert) kitabesinde anlattığı bilgilere göre “*Diau-ekhini*” beyliğinin başkenti Akhuriani şehrinin, Sarıkamış'ın doğusunda ve Asbuğa Deresi'nin başlarındaki kaleli bir kasaba harabesi yerindeki Kıran-Kaya olacağı zannediliyor. Çünkü bu çevrede oradan başka eski bir harabe yoktur. Urartular'a tabi yöredeki ikinci beylik Abilianikhi beyliğidir. Bu beyliğin toprakları Soğanlı ile Yahniler arasında ve halk ağzında “*Taht-Düzü*” denilen Kars Ovası'na tekabül ediyordu. Urartu kralı I. Arğışti'nin Van kalesindeki yıllığını bildiren kitabede bu kralın M.Ö. 784'de Urartu'nun Abiliani-ekhi ülkesiyle savaşıp itaat ettirdiği, Sarıkamış'ta bulunan bir kitabesinde de Arğışti'nin Akhuria-ni şehrine karşı zafer kazandığı bildirilmektedir. Akhuriani'nin yerini N. Adontz haritasında Kars çayının başı olan Sarıkamış suyunun sağ kıyısında gösteriyor. Bunu Sarıkamış taraflarındaki ararsak, Sarıkamış'ın doğusunda ve Kars-Çayı'na sağdan karışan Asbuğa-Deresi başlarındaki Kıran-Kaya adlı kaleli bir kasaba harabesi yerinde olacağı anlaşılıyor. Çünkü bu çevrede oradan daha eski bir harabe yoktur. Arsaklılar çağında Soğanlı ve Allahakber Dağları'ndan gelen Kars çayının Arpaçayı ile kavuştuktan sonra Aras'a varıncaya kadar olan kısmına “*Akhuryan*” ırmağı denilmesi ve Ermenice metinlerde böylece anılması çok mühimdir. Urartular M.Ö. 585'te Lidya seferinden dönen Med ordusunun o yılın baharında III. Rusa idaresindeki Urartu ordusuna galip gelerek Urartu Devleti'ne son verdiğini eldeki bilgilerden anlıyoruz (Bkz. Kırzioğlu, 1953: s. 42-53; Çilingiroğlu, 1994: s. 59-63).

“Hançerli -Düzü” devamı Selim de “Güllü -Düzü” olarak adlanır. Selim/Güllü-Düzü’nde eski harabeler ayrıca dikkat çeker. Selim-Kekeç-Katranlı ve diğer yakın köylüler bu düzlükteki “oğul veren”e ziyaret amacıyla gelip, kurban keserler.

Taht -Düzü’nün batı tarafında Verişan yer alır. Bugün orman kıyısında bir köy olan Verişan, Fahrettin Kırzioğlu’nun dediği gibi Taht -Düzü’nün yukarı kesiminin merkezidir. Burada “*Yanık Yayla*” diye bilinen yerde, iri taşlar üzerindeki şekiller dikkat çeker. (Fotoğraf: 6-7) Taşların bir yangın sonrası kalmış gibi izlenimi veren görünüşleri burada önemli bir yangın çıktığı izlenimini vermektedir. Önemli bir stratejik öneme sahip olan “*Hızır Boğazı*” ve “*Paldun Gediği*”nin giriş veya çıkışı yeri Verişan (şimdi: Gürbüzler) Köyüdür. Verişan’ın 15 km. kadar doğusunda olan Laloğlu Köyü hizasında, halkın öteden beri “*Meryem Ana*” dedikleri yer, civar Bölükbaş, Çıplaklı, Aşağı Sallıpınar, Laloğlu, Kamışlı Köy halkının ziyaret yeridir. (Fotoğraf:8) Buradaki eski yapı izleri belli olmaktadır. “*Yanık Yayla*” denilen mıntika hemen bu “*Meryem Ana*” denilen yıkıntı yerin batı tarafında yer alan tepelerin (Karadağ) üzerindedir. Buradan kuzeye doğru “*Kız-Bakan*” ve “*Mihrican*” denilen yerlerde eski yapı izlerine rastlanır. Karadağ’dan bir sonraki Yıkılhan/Yıkılan Dağında da eski yapı izleri görmek mümkündür.⁶ Aynı surette bir sonraki Kamışlı Köyü’ndeki taştan koç heykeli hala öteden beri köye hâkim bir tepede durmaktadır. (Fotoğraf:9) Buradan sonra Karakoyunlu kaynaklarında sözü edilen, Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesinde de adı anılan “*Döşkaya*” Taht-Düzü’nün batı tarafındaki önemli bir çıkıntıdır. (Fotoğraf:10) Döşkaya’nın sınırladığı düzlüğün buradaki önemli izler taşıyan bölümü yöre halkının “*oğul veren*” diye isimlendirdiği ve ziyaret ettiği “*Güllü-Düzü*” tam da Selim ilçesinin sınırlarında yer alır.

Taht-Düzü’nün doğu tarafındaki en önemli yapı, Keçivan Kalesidir. Buradan Kars’a doğru uzanan düzlüğün (Kars merkez) Kümbetli Köyü yanındaki eski bir Gürcü kilisesi olan fakat halkın “*kümbet*” dediği yapı dikkat çeker. (Fotoğraf:11) Bu yapının batısında Kars merkez Çağlayan (Hınzırık) Köyü sınırındaki Kümbet, Taht-Düzü’nün Kars’a en yakın yerlerindeki eski yapılarıdır. (Fotoğraf:12) Taht -Düzü, Kars’ta sona erer. Fakat Kars’tan Anı ören yerine bükülen düzlüğü de bu düzlükten saymak mümkündür. Bu düzlük Arpaçay ile doğal olarak sınırını bitirir. Taht Düzü’nün Arpaçay kıyısındaki merkezi de Anı’dır. (Altuğ,2017:s.4) Anı ören yerindeki eserler ise bu düzlüğün ilk çağlardan bu tarafa malum şöhreti için yeterince kanıtlar.

Kars-Erzurum arasında önemli bir stratejiye sahip Taht-Düzü, ilk Selçuklu akınlarından itibaren bu önemini muhafaza etmiştir. 1048 Pasinler, 1055 Kars, 1064 Anı, 1071 Malazgirt Zaferi ve sonrası Saltuklu hâkimiyetine giriş, 1202 yılında Saltuklular’ın hâkimiyetinin son bulmasıyla 1230 yılında Harezmliler, 1243 yılından itibaren de İlhanlılar idaresinde olduğu mutlak olan Taht-Düzü, Akkoyunlu-Karakoyunlu mücadelesine de sahne olmuştur. Akkoyunlu, Kara-Yülük Osman ile

⁶ Buradaki eski yapılardan kalan taşlar yakın zamanlarda köylülerce getirilip yapılarda kullanılmıştır.

Karakoyunlu, İskender Mirza 1435 yılında “Gürcistan sınırında Duş kaya/Döşkaya mevkiinde” çarpışmışlar ve sonuçta Karakoyunlular galip gelmişlerdi⁷ (Ebu Bekr-i Tihranî, 2001: s. 78- 81; Metsopski; 1999: s. 204; Sümer, 1984: s. 136; Woods, 1993: s. 95-96).

Timurlu idaresinde de kalan Taht -Düzü'nün doğu sınırında Keçivan Kalesi önemli bir yapı olarak akla gelmelidir. (Fotoğraf:13) Bu kalenin adı miladın ilk yıllarına ait olaylarda geçer⁸ (Kırzioğlu, 1953: s. 409). Romalılar çağında müstahkem şatoların çoğunun yeri, sarp kayalıklardan oluşan tabii bir kale görünümündeki yerlerdi. İşte böyle yerlerden biri de Keçivan Kalesi'nin bulunduğu yer olup, tanınıp işe yaradığı anlaşılıyor (Kırzioğlu,1953: s. 409)⁹.

B. Osmanlı Dönemi

Evliya Çelebi, Kars-Aladağ'ı kuzeydoğusunda ve Taht -Düzü'nün güney bölgesindeki Keçivan Kalesi için “Kecikvan-ı Dûdmân” (Hanedan Kral-ocağı olan Keçivan) dediği gibi, “Evsaf-ı Kal'a-ı Kecivan-ı Şehr-i Dûmân binây-ı Anûşirvan” tabirini de kullanır. Şimdi, Kağızman'a bağlı bulunan Keçivan Köyü'nün içerisinde bulunduğu Keçivan Kalesi'nin doğu ucundaki çok sarp İçkale semtinde, XII. asır Selçuklu tarzında yapılan ve dış duvarlarında beş metre boyunca kabartma ejderha resimleri bulunan türbe/kümbetinin Saltuklu veya Kars Emirliği yahut Kağızman-Oltu Beyliği'nin eseri olduğunu sanılmaktadır (Kırzioğlu, 1953: s. 409).

1514 Çaldıran Savaşı sonrası Yavuz Sultan Selim'in dönüş güzergâhı da Taht-Düzü'dür. Doğudan Anadolu'ya girişte bazen Nahcivan hattını tercih eden tüccarların Ağrı Dağı'nın kuzeyindeki ve Aras boyunu takip eden yolu kullandıkları görülmekte idi. Iğdır, Sürmeli, Kağızman arazisi, Magasberd ve Şüregel'den (Arpaçay) geçen kervanlar, Kars'tan sonra da askeri yolu takiben Döşkaya, Verişan, Soğanlı

⁷ Akkoyunlu Kara-Yülük Osman ile Karakoyunlu İskender Mirza 1435 yılında” Gürcistan sınırında Döşkaya mevkiinde” çarpışmışlar ve sonuçta Karakoyunlular galip gelmişlerdi. Bundan sonra yanında az bir kuvvetle, Erzurum'a doğru gelen İskender ile Kara Yülük kuvvetleri arasında Karaz'da çıkan çetin savaşta zafer, sayıca çok az olmalarına rağmen Döşkaya 'da moral bulan Karakoyunluların oldu. İskender yanına aldığı 700 kişilik bir kuvvetle Kara Yülük'ü hedef almış, onu attan düşürerek başından ağır yaralanmasına sebep olmuştu. Kara Yülük, muharebe meydanından getirildiği Erzurum'da vefat etmişti. Bu savaştan sonra, ağır kayıplar veren Akkoyunlar, beyleri Kara Yülük'ün ölümü üzerine Erzurum'dan kaçarak, gittiler. (bkz: Ebu Bekr-i Tihranî, 2001: s. 78-81; Metsopski; 1999: s. 204; Sümer, 1984: s. 136; Woods, 1993: s. 95-96).

⁸ Milad'ın 3. yılında Roma İmparatoru Avgustus'un torunu Kayus Cesar, “Ordusuyla Kağızman'la Kars -Düzü arasındaki Keçivan'dan ibaret olacağını sanılan Artegeira şehri duvarları yanında bulunuyorken, Artakes Kalesi beği Atton bir rapor sunma bahanesiyle yaklaşarak onu hançerle yaraladı. Kayus Çesar, burada aldığı yaradan ötürü Suriye'ye dönüşünde öldü.

⁹“Kars Tarihi” müellifi Fahrettin Kırzioğlu şöyle yazmaktadır. “Strabon ile Ptolemeus'un Artegeiera dedikleri Artagers adıyla anılan Arşarunik (Kağızman-Deresi) kalesidir. Macler'in düşüncesine göre burası, şimdiki Kağızman'da Kerç köyü yerinde idi. Fakat doğrusu Artagers adıyla anılan yer (“Keçivan”) kalesi olsa gerektir.”

Dağları, Zivin, Karaorgan, Horasan çizgisini kullanmakta idiler (Konukçu,1992: s. 221).

Erzurum'un ilk beylerbeyi Mehmet Han (1535-1539) zamanında Osmanlı topraklarına katıldığı anlaşılan Bardız, Verişan, Döşkaya ve Kars bölgesinin, Pasin sancağının Zivin nahiyesine bağlı olduğu görülüyor (Kırzioğlu,1976: s. 165).

1560 yılı itibarıyla Kars tarafları şenlendirilmeye başlandı. Kars sancağının diğer adı Bardız olduğu halde, Bardız nahiyesi bu tarihlerde Oltu sancağına bağlı bulunuyordu. Sancak olduktan sonra Kars (Bardız)'ın tahrir edilip edilmediğini bilmiyoruz. 22 Nisan 1560 tarihli mühimme kaydından Kıgı Sancağı'nda Lekri nahiyesinin çeri-başısı olan ve Veli ismi ile anılan İl-Beyi'nin kalabalık aşireti bulunduğu ve aşiretinden 150 hane ile Kars kalesi civarındaki Döşkaya, Verişan, Kızıl-Gedik nahiyelerine gelip, 30 köyü şenlettiğini öğreniyoruz (Aydın,1998: s. 276).

20 Mart 1565 tarihinde Verişan Nahiyesinin beş, Döşkaya nahiyesinin üç köyünün, 25-28 Mart 1565 tarihinde ise, Verişan nahiyesinin dokuz, Döşkaya nahiyesinin üç ve Çörk? Nahiyesinin bir köyünün şenletilmek üzere tımara verildiğini görüyoruz (Aydın, 1998: s. 277).

Taht-Düzü'nün sınırları içinde olduğu Kars (Bardız) Sancağı'nın merkez kazasını ve kaç kazadan oluştuğunu bilmiyoruz. Görüldüğü gibi Kars sancağının diğer adı Bardız olduğu halde Bardız nahiyesi bu tarihlerde Oltu Sancağı'na bağlı bulunuyordu. Nitekim Şaban 972/Mart 1565 tarihli iki tahvil defterinde Bardız ve Kop nahiyelerinin tekrar Oltu Sancağına ilave edilmiş olduğu görülmektedir (Aydın, 1998: s. 258).

Kayıtlardan 1560–1565 yılları arasında Kars Sancağının, Kars, Verişan, Çörk, Kızılgedik, Kuzey Döşkaya, Ereklı ve Yedi Kilise olmak üzere sekiz nahiyeye ayrıldığını biliyoruz. Ancak bu nahiyelerden Kars ve Kızılgedik nahiyelerinin 1565 yılı başlarında İran'a verildiğini (Aydın, 1998: s. 258) de hatırlatmalıyız.

1579 yılında Pasin Sancakbeği Mirza Ali Beğ; Keçivan, Kağızman, Magasbert ve Anı kalelerini fethetmiştir.

IV Murat, 1635 yılı Temmuz'u başlarında Revan Seferine gidişte, Erzurum-Hanmenzili-Hasankalesi-Çobanköprüsü-Karaçuha-Sanamer-Tumadağı-Soğanbeli-Verişan Kalesi-Döşkaya-Kars yolu ile ilerlemişti. Padişah IV Murat Gazi hünkâr bu dağlardan geçerken at üzerinde iki beyit şiir söylemişti (Aykut, 1984: s. 219-221; Ünver, 1952: s. 567)¹⁰.

¹⁰ O iki beyit şiir şöyledir:

“Muntazırmış saffet-i hengâmıma bu dağlar
Hâl diliyle ellerin açmış duaya çamlar
Gerçi bir vâdi-i dilkeş canfezâ amma ki bu
Ne şarâb-ı nâbi var ne cüyibâr ırmaklar”

1646 yılında Evliya Çelebi, Revan'dan Erzurum'a dönüşünü anlatırken "Kars'tan batı yönüne doğru verimli araziler içinden yola devam ederek Döşkaya menziline geldik. Kars hududunda iki yüz haneli zeamet köyüdür. Oradan inişli yokuşlu bir arazide ve göklere yükselmiş çam ağaçları içinden (bugün o arazide tek bir ağaç yoktur) devam ederek Verişan Konağına geldik. Kars hududunda olup eskiden sancak imiş. Aras nehrinin karşı tarafında olduğu için Van eyaletinden Beyazıd Kalesi hududunda yazılmıştır. Halen Kars alay-beyisi burada oturur. Üç-yüz haneli köydür." (Evliya Çelebi, 1986: s. 643) diyor. Bugün Döşkaya ve Verişan arası asla ormanlık değildir. Böylece Evliya Çelebi'nin yöreden giderken verdiği bilgi ile yöre coğrafyası hakkında fikir sahibi olabiliyoruz. Taht-Düzü'nün önemli akarsuları Kars çayına ulaşır. Zaten Kars yönü hariç olmak üzere Taht-Düzü üç yandan dağlarla çevrilidir.

Sonuç

X.Yüzyıldan itibaren Taht -Düzü olarak anılan Sarıkamış ile Kars arasındaki düzlük geçmişte olduğu gibi bugünde jeostratejik önemini muhafaza etmektedir. Üç tarafı dağlarla çevrili olan düzlük sadece Kars'a doğru açılır. Bu bakımdan Erzurum ile Kars arasındaki Soğanlı Dağı'nın aşıldığı yerde Verişan Kalesi'ne varılır ve Kars-Düzü'ne yani Taht -Düzü'ne inilir. Bu bakımdan Kars'a doğru açılan bu düzlüğün aşağı kesiminin merkezi olan Verişan, Kars'ın haliyle de Erzurum'un doğal supabı gibidir; dense doğru olur. X. yüzyıldan itibaren bu isimle anılması Kars Kalesinin merkez olmasıyla alakalıdır.

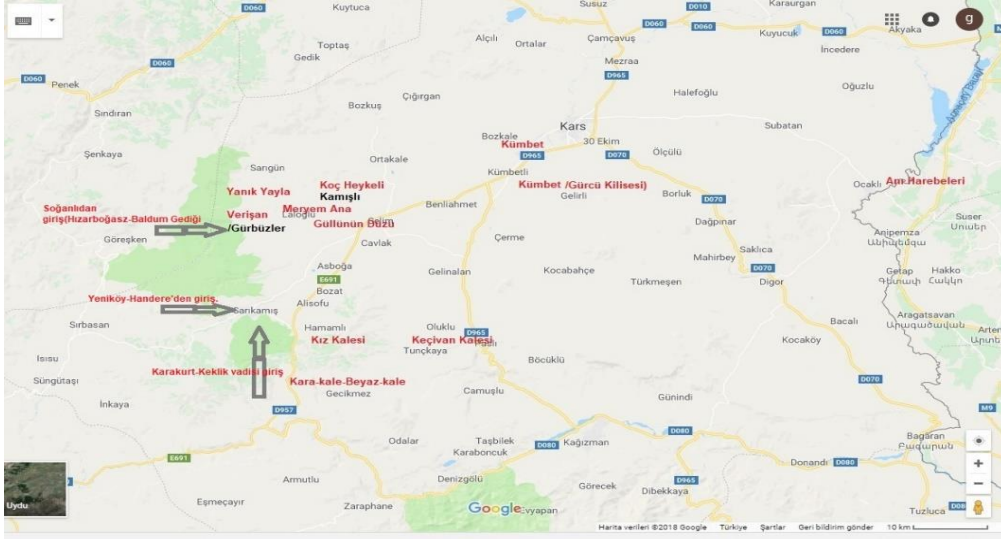
Tarif etmeye çalıştığımız coğrafya, değişik tarihlerde yapılan savaşların meydana ve mekânı olma şansını da kazanmıştır. Yukarıda adını saydığımız yer isimleri aynı zamanda Aralık 1914-Ocak 1915 Sarıkamış İhata Harekâtında,1920 Doğu Harekâtında da adı geçen yerlerdir.

Kaynakça

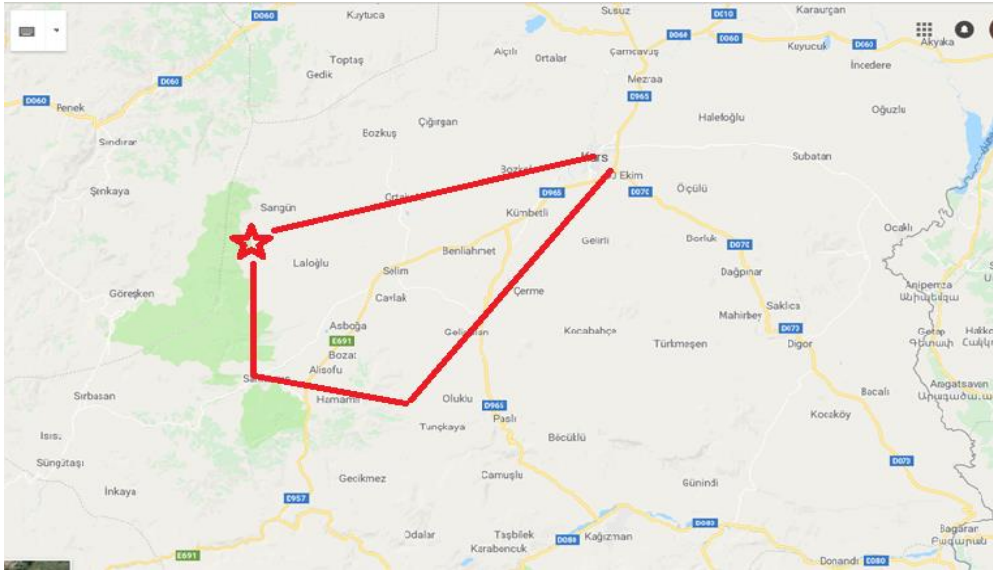
- Altuğ, Kerra. (2017). *Ortaçağ'da Anı (980-1250)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum.
- Aydın, Dündar.(1998) *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Ankara.
- Aykut, Nezihi. (1984). "Revan Seferi Menzîlnâmesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, İstanbul, sayı 34 (Prof.Dr. M.C.Şehâbeddin Tekindağ Hatıra Sayısı).
- Çilingiroğlu, Altan.(1994). *Urartu Tarihi*, Ege Üniversitesi Yayınları, Bornova.
- Ebu Bekr-i Tihranî. *Kitab-ı Diyarbekriyye*,(2001). (Çev: Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara

- Evliya Çelebi. *Seyahatname*,(1986). (Sadeleştiren: Tevfik Temelkuran-Necati Aktaş), , c.1-2, Üçdal Neşriyat, İstanbul.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin.(1953). *Kars Tarihi Taş Çağları'ndan Osmanlı İmparatorluğu'na Değin ve Ekleme 1534-1921 Yılları Kronolojisi*, I, Işıl Matbaası, İstanbul.
- Kırzioğlu, M.Fahrettin,(1976). *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)*, Sevinç Matbaası, Ankara 1976.
- Konukçu, Enver.(1992). *Selçuklulardan Cumhuriyete Kadar Erzurum*, Yükseköğretim Kurulu Matbaası, Ankara
- Mehmed Arif Bey.(1973). *93 Moskof Harbi ve Başımıza Gelenler*, (Sadeleştiren: Nihad Yazar), İrfan Yayınevi, İstanbul.
- Melikisvili, (1960). G. A., *Urarstkie Klinaobraznye Nadpisi*, Moskova 1960.
- Solmaz, Gürsoy.(2000). *Ortaçağ'da Erzurum-Kars Kaleleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.
- Sümer, Faruk. (1984) *Karakoyunlular (Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar)*, I, 2. Baskı, TTK. Yay., Ankara.
- Toma Metsopski. (1999). "Timurlenk ve Onun Haleflerinin Tarihi" (Azerbaycan Türkçesinden Aktaran: Gürsoy Solmaz), *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı 11, Erzurum.
- Ünver, Süheyl. (1952). "Dördüncü Sultan Murad'ın Revan Seferi Kronolojisi" *Belleten*, c. XVI, sayı 64, Ankara Ekim.
- Woods, John E. (1993). *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15.Yüzyıl Türk İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, (Türkçeye Çeviren: Sibel Özbudun),(Ek Yazılar ve Açıklamalar: Necdet Sakaoğlu), Milliyet Yayınları, İstanbul.

HARİTALAR

Harita 1: Taht -Düzü'ndeki Tarihi İzler

FOTOĞRAFLAR

Harita 2: Taht -Düzü Sınırları

Fotoğraf 1: Karakale Belencik/Şadvan Köyü - Sarıkamış

Fotoğraf 2: Beyazkale/Şadvan Köyü - Sarıkamış

Fotoğraf 3: Kız Kalesi - Sarıkamış

Fotoğraf 4: Kırankaya'da Tarihi İzler

Fotoğraf 5: Kırankaya/Asbuğa Köyü

Fotoğraf 6: Yanık Yayla (Verişan)'da Bulunan Üzeri Yazılı Taşlar

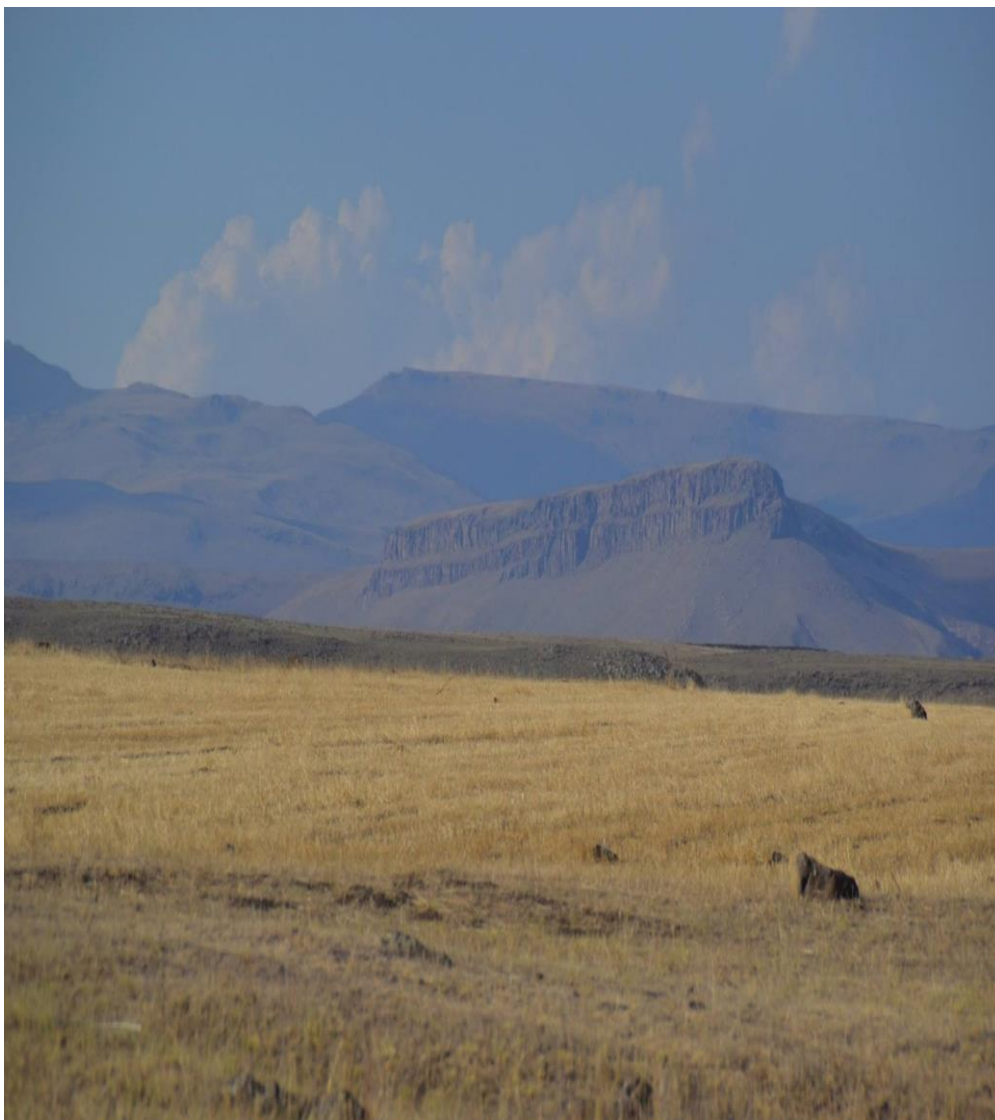
Fotoğraf 7: Yanın Yayla (Verişan)'da Bulunan Üzeri Yazı Taşlar

Fotoğraf 8: Meryem Ana/Laloğlu

Fotoğraf 9: Kamışlı Köyü'ndeki Koç Heykeli - Selim

Fotoğraf 10: Döşkaya

Fotoğraf 11: Çağlayan/Hınzırık Köyü - Kars

Fotoğraf 12: Kümbetli Köyü/Gürcü Kilisesi - Kars

Fotoğraf 13: Keçivan Kalesi

THE INFLUENCE OF “FEAR” AND “BEAUTY” ON THE GROWTH OF
WORDSWORTH’S POETIC MIND IN *THE PRELUDE*

“Korku” ve “Güzellik” Kavramlarının Wordsworth’un Şiirsel Aklının
Gelişmesine Olan Etkilerinin *The Prelude* Adlı Eserinde İncelenmesi

(Makale Geliş Tarihi: 14. 10. 2018 / Kabul Tarihi: 13. 11. 2018)

Ayda ÖNDER*

Abstract

The purpose of this study is to discuss the relationship between Nature and Wordsworth, and demonstrate how the feelings of “fear” and “beauty” experienced in childhood played a role in the development of his poetic mind with a focus on particular episodes from Book I, II and XI of *The Prelude* (1805). It is argued that the selected episodes present Nature as the chief force that awakens and develops his faculties. In his childhood, Nature inspires intense feelings of “fear” and “beauty” in Wordsworth, which sets his imagination to work and stamps the natural scenes on his mind. The recollection of those moments later not only keeps the imaginative power of his mind alive, but also strengthens his morals by curing the negative aspects of his soul. Thus, it is observed that the intercourse between Wordsworth and Nature is depicted in *The Prelude* to be functioning in two ways; first, strong emotions are aroused in him by Nature and the surroundings are altered by his imagination. Second, Nature alters his being, elevating his mind and taming his negative desires and instincts.

Keywords: William Wordsworth, Nature, Fear, Beauty, Poetic Mind, Romantic Poetry

Öz

Bu çalışmanın amacı Doğa ile Wordsworth arasındaki ilişkiyi tartışmak, çocukluk döneminde deneyimlenen “korku” ve “güzellik” duygularının şiirsel aklının gelişmesinde nasıl bir rol oynadıklarını, *The Prelude*

* Öğr. Gör., İstanbul Arel Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Yabancı Diller Bölümü; *Lecturer, Istanbul Arel University, School of Foreign Languages, Department of Foreign Languages, aydaonder@arel.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3001-780X>*

(1805) adlı eserinin 1., 2. ve 11. kitaplarından belli bölümlere odaklanarak göstermektedir. Seçilen bölümlerde, yetilerini uyandıran ve geliştiren asıl gücün doğa olduğu tartışılmaktadır. Çocukluk döneminde, Doğa Wordsworth'de yoğun "korku" ve "güzellik" duygularını uyandırmaktadır ve doğa manzaralarının aklında yer etmesini sağlamaktadır. Bu anların daha sonra anımsanması sadece hayal gücünü canlı tutmakla kalmaz, aynı zamanda ruhunun olumsuz yönlerini iyileştirerek şairin ahlaki değerlerini de güçlendirmektedir. Böylelikle, Wordsworth ve Doğa arasındaki ilişkinin *The Prelude* adlı eserde iki şekilde işlemekte olduğu gözlemlenmektedir; ilk olarak, Doğa Wordsworth'de güçlü duygular uyandırmakta ve içinde bulunduğu doğal çevre hayal gücü tarafından başkalaştırılmaktadır. İkinci olarak da, Doğa aklını yücelterek ve olumsuz arzularını ve içgüdülerini yatıştırarak şairin varoluşuna etki etmektedir.

Anahtar Kelimeler: William Wordsworth, Doğa, Korku, Güzellik, Şiirsel Akıl, Romantik Şiir.

Introduction

In the midst of widespread pessimism dominating England in 1798 when all possible thoughts on refining society seemed to be failing, William Wordsworth desired to introduce a way to restore hope and peace for humanity through a philosophical poem entitled *The Recluse; or Views on Man, on Nature, and on Human Life*. Even though he was enthusiastically bent on undertaking this new task, before long he began to feel sceptical about his capacity to achieve such a high project, and consequently he decided that he should "review his powers to determine how far nature and education qualified him to construct a literary work that might live" (Noyes, 1971: p. 93). As the result of this self-examination, *The Prelude* (1805) was brought into existence. Although it was designed as an introductory to *The Recluse*, today *The Prelude* appears independently as "a memorable account of the origin and development of the poetic mind" (p. 93).

In the early books of *The Prelude* (1805), Nature is illustrated as the chief force that awakens and develops Wordsworth's faculties. In the middle books, he strays from the instructions of Nature and temporarily beguiles himself with rationality. In the last books, the impact of Nature on human feelings is reintroduced, and they tell how his imaginative power was gradually restored (Noyes, 1971: p. 103). Critics have, however, acknowledged the first two books concentrating on childhood and school-time as the foundation of *The Prelude*, in which Wordsworth as a child experiences the intense feelings of fear and pleasure through his communion with Nature that stimulate his imagination and elevate his mind. As Wordsworth himself declares, the childhood period of his life in particular is the "fair seed-time" of the soul when those concepts of fear and beauty influence his "general habits and desires" and develop his poetic mind (II. 232). The key moments from his constant en-

gagements with Nature until the age of ten accounted in the first part of the poem, and those of his schooldays until seventeen in the second part enable him to release his creative energies and to awaken his poetic voice (Vincent, 2002: p. 257). Wordsworth states in Book XI that even though “*Such moments, worthy of all gratitude/ Are scattered everywhere, taking their date/ From our first childhood*”, he emphasizes that those moments are abundant especially in childhood (XI. 223-6). He justifies this by attributing his present condition of “*grandeur*” to his childhood, in which the child exercises intensely his imaginative powers in his interactions with Nature, and eventually goes through a steady moral development (Vincent, 2001: p. 258). This is to mean that Nature to which Wordsworth frequently resorts as a child offers much more than a playground. Nature takes up a role of moral agency, which nurtures and disciplines the child according to a precise theology just as parents, introduces him the feelings of “fear” and “beauty” that set his imagination in motion. He imaginatively places Nature in a parental position. In this way of an exchange between mind and Nature, the child’s mind is purified and sanctified leading him “*to recognize his higher role as poet*” (p. 258). Therefore, the first two books of *The Prelude* gain a particular significance when considered the fact that Wordsworth regards his childhood experiences as the prime source of his poetic vigour, and illustrates them as crucial stages in the progress of the “*growth of a poet’s mind*”(Wordsworth, 1805).

Although Wordsworth’s childhood experiences are mainly dealt with in the first two books of *The Prelude* (1805), they are not confined only to those books. The section of “*The Spots of Time*”, which is a term coined by Wordsworth to refer to the two childhood incidents narrated in Book XI, is placed towards the end of the whole poem, yet demonstrates substantially the impact of intense emotions experienced in childhood on his development as a poet. The fact that Wordsworth does not arrange his memories in a chronological order indicates that the growth of the poet’s mind is not a process developing by the sequence of external events. Rather, each of “the spots” emphasizes “*the essential importance of certain experiences and states of mind*” (Graham, 1983: p. 31).

William Wordsworth explains why he probes into the past in his self-examination poem and why his childhood memories are so important for the growth of his mind as a poet, expressing that some incidents we have experienced are remembered later in our life and “[...]our minds/ Are nourished and invisibly repaired –” (XI. 263-4). His argument is that remembering those moments revive his mind and restores his faith in the imaginative power of mind to transform the world around it (Gaskell, 1991: p. 74). A spot of time is a past event in which the surroundings are transformed by imagination, and that is stamped on memory due to the intensive feelings experienced. The recollection of those moments later not only revives the imaginative power of mind, but also strengthens his morals by means of “*the powerful emotions associated with and built on the original experience*” (Noyes, 1971: p.

108). Therefore, he suggests that the goodness for humanity can be achieved through the morals taught by Nature.

For critics who study Romantic poetry, the role of Nature in the development of Wordsworth's poetic mind has always been an attractive topic to explore. Different schools of criticism have handled with the theme from various aspects. Poststructuralists, for example, concentrate on textual evidences and the nature of language that embodies linguistic devices such as allegory, allusion, hyperbole, quotation etc. They are concerned with the way Wordsworth manipulates language to mediate between his interior world and the world of external reality. Geoffrey H. Hartman (1979) emphasises the relation between the language of Wordsworth's poetry and the meaning he intends to convey, stating, "*How much of it tends toward the condition of quotation, attenuated allusion and paraphrase!*" (p. 185).

Historicists, on the other hand, approaches the subject with techniques centred on history. They examine the poem in the light of biography, autobiography, politics, fiction, fact and the imagination (Bainbridge, 1995: p. 85). They attempt to examine to what extent Wordsworth's imagination alters or refers to the past events and how his background affects the way he interprets them. The decisions Wordsworth makes about what to include or omit from his personal history is another issue that historicists are preoccupied with (Langan, 1995: p. 148). Recent critics, however, strive to understand what the imagination is and how it works. They are concerned with defining it in modern terms. Therefore, Wordsworth's *The Prelude* is a valuable source to gain an insight into Wordsworth's definition of imagination and its origin because many of his ideas evidently relate to our current notions of the imagination.

In this study, I will focus on certain episodes from *The Prelude* (1805) that deal with Wordsworth's childhood memories, and analyse them in depth tracing back to the interactions between Nature and Wordsworth to pursue the source of his imaginative power and to reveal the ways in which his imagination seems to operate. For this purpose, it is argued that Wordsworth identifies the two leading emotions that Nature inspires in him and foster the development of his mind as "fear" and "beauty" ("*Fair seed-time had my soul, and I grew up/ Fostered alike by beauty and fear*" I. 301-2). Through those two feelings, he accounts that his mind enlarges, negative aspects of his soul are cured, and the imaginative power of his mind is kept alive. This intercourse between Wordsworth and Nature is depicted in *The Prelude* to be functioning in two ways; first, strong emotions are aroused in him by Nature and the surroundings are altered by his imagination. Second, Nature alters his being elevating his mind and taming his negative desires and instincts (Gaskell, 1991: p. 75). This paper aims to discuss the relationship between Nature and Wordsworth as a child, and demonstrate how the feelings of "fear" and "beauty" play a role in shaping his poetic mind in the Book I, II and XI of *The Prelude*.

2. Book XI: Horse Riding Episode

The Book XI titled *“The Spots of Time”* gives an account of Wordsworth’s two childhood experiences that were carved on his memory due to the strong emotions of fear and guilt the events evoked in him. The first of *“the spots of time”* in Book XI gives the description of horse riding excursion he took with “honest James” as his guide when he was barely six years old. The episode, therefore, illustrates not only the development of his poetic mind but also a new stage in his process of growing up, when considered that learning to ride a horse is usually not an easy task for anybody, and it requires mastery over body and *“some degree of triumph over fear”* (Ellis, 1985: p. 63). Having developed those skills, the child assumes that he is one step closer to adulthood, which consequently makes him feel rather proud and confident till *“some mischance disjoins”* him from his guide. At that moment, he is left alone, and in consequence of which he retreats from his vision of maturity back to his childhood, dismounts the horse and arrives in a valley bottom.

The valley bottom he arrives is reported to be a scene where a murderer was hung in former times to a gibbet mast. The description of the scene is a dreadful one revealing the brutal reality of punishment and death. Wordsworth does not narrate what thoughts the scene specifically evokes in him, but one may expect that his sudden exposure to the consequences of committing a crime leads him to imagine himself transgressing the social rules as the murderer did and being punished in the same way. The child is appalled not only by the harshness of punishment but also by his discovery of the society’s perpetual condemnation for the wrong deeds that is revealed by the murderer’s name carved on the turf. The child becomes aware of the existence of a social authority in the first part of the episode, and he is socially conditioned to fear committing a crime. However, the second part of the episode illustrates that the child is disturbed by something more than an anxiety of the social authority, punishment and death.

In the second part of the episode, it is narrated that he leaves the spot immediately when he glances at the inscription on the turf, and

*And, reascending the bare common, saw
A naked pool that lay beneath the hills,
The beacon on the summit, and near,
A girl who bore a pitcher on her head
And seemed with difficult steps to force her way
Against the blowing wind [...] (Wordsworth, 1805: XI 249-254)*

At this point, the child’s intercourse with Nature starts. Some ordinary objects in Nature catch his attention, and are presented to be bearing significant and possibly dreadful meanings for the child because he notes that he needs *“Colours*

and words that are unknown to man/ To paint the visionary dreariness" (Wordsworth, 1805: XI 255-6). The fact that the naked pool and the mountain with its beacon are "very common dream symbols" and represent respectively "phallic man or the father" and "woman or the mother" (Ellis, 1985: p. 75) illustrates that the child transforms Nature through his imagination into a kind of authority that is capable of punishing him. Substituting Nature for parents, the child reveals his guilty consciousness to readers because as David Ellis (1985) notes, "All guilt is social in origin, breeding first in the family and then in wider social relations" (p. 72). The third object his mind focuses on also hints to a guilty consciousness. Through his imagination, he identifies himself with the "girl who bore a pitcher on her head". Just like her, the child is, too, oppressed by a burden in his head, which is his consciousness of being guilty. Having identified himself with the girl, he imagines himself being weak and desperate in the presence of Nature's authority, and unable to escape from the punishment of Nature. It is probably because of the apocalyptic visions of his own death in his mind that he is unable to find words to describe his experience.

Then, one may wonder what reason a child of five years would have to feel guilty. Although it is true that nobody needs to get involved in a wrong-doing in order to feel guilty concerning a crime committed by somebody else (Ellis, 1985: p. 73), the mind of child might be also disturbed by his desire of entering in the adults' world prematurely. Perceiving that he challenges the social order by acting like an adult and feeling proud of it, he might be imagining that his notion of being an adult is equal to the impulse with which the murderer acted, and therefore he must be punished.

Apart from the authoritative quality attributed to Nature, it evidently functions also as a reflector of the child's inner world. The naked pool is described to be vulnerable and without a protection just as the child who is without a guide and a guardian to protect him. The beacon is illustrated as being "melancholy" and located on an eminence where there is nothing else, which depicts the loneliness and dismay the child feels (Ellis, 1985: p. 75). Therefore, the emotions of the child are intensified wherever he looks at. Nature is transformed into his inner world.

As it is illustrated, Wordsworth as a child gives visionary qualities to the landscape at a moment of extreme fright. First, Nature is gendered through his imagination, which is understood from the fact that Wordsworth is prone to feel the presence of parental figures in Nature to punish him whenever he is aware of his acts of transgression. For this reason, his attention is called particularly to the beacon and the naked pool in the scene, and he immediately starts to feel a sense of guilt, which gives readers an impression that the child finds himself standing in the face of his parents and being scolded for his crime. Second, Nature is transformed into the images representative of his feelings, which explains the reason why the pool is "naked" and the beacon is "melancholy". Since the relationship between Wordsworth and Nature is an interactive one, it is observed that Nature, too, transforms Words-

worth and acts upon his poetic mind. Nature nourishes the strength of his imagination in boyhood, inspiring him to make associations between natural objects and certain concepts whereas in adulthood, Nature restores his imaginative power (“*And think ye not with radiance more divine/ From these remembrances, and from the power/ They left behind*” Wordsworth, 1805: XI 267-9) and provides him with “*the emotional energy for some of his greatest poetry*” (Gaskell, 1991: p. 77).

3. Book I: Woodcock-Snaring Episode

As distinct from the Horse-Riding Episode in Book XI, the Woodcock-Snaring Episode in Book I presents Wordsworth a few years older (“*’Twas at an early age, ere I had seen/ Nine summers [...]*” Wordsworth, 1805: I. 306-7), and more daring in his boyish activities. While he was riding a horse under the guidance of a servant in the Horse-Riding Episode, Wordsworth appears in this episode wandering alone at night and even armoured “*with springes*” in order to hunt woodcocks,

*I was a fell destroyer. On the heights
Scudding away from snare to snare, I plied
My anxious visitation, hurrying on,
Still hurrying, hurrying onward [...]* (Wordsworth, 1805: I. 311-4)

In the Horse-Riding Episode, we are not explicitly told what the child or imagines when he encounters the gibbet-mast. Only his intense feelings of fright and their projection to the landscape give us a hint to predict that his mind is disturbed by a guilty consciousness. On the other hand, the child in the Wood-Snaring Episode expresses that he is anxious about his hunting activity because he feels like he is transgressing against the order of Nature and violating its peace. However, despite his anxiety, he does not hesitate to maintain hunting woodcocks. In fact, he seems that he is relishing the feelings evoked in him, and perhaps imagining himself like a hero who is after dragons in a world of fantasy. Even though he fears that Nature may catch him stealing woodcocks, and punish him for that reason, he does not put an end to his mischief, instead he thinks more of it.

In this episode, the child is observed to be eager to test the limits of fear and his self-preservation (Kelley, 1988: p. 50). Having discovered that his activity of hunting woodcocks is condoned by Nature that Wordsworth regards as a sort of authority in charge of punishing him for his misdemeanour, and seeing that his engagement does not provoke any retribution, he is encouraged to proceed further in his transgression. As Nature delays its intervention in his disruption of the natural order, the boy feels urged by a “*strong desire*” that overpowers his “*better reason*”, which leads him to attempt to steal the prey of other children. Although he is aware of the fact that stealing properties of others is a social crime, he still commits “*the deed*”. The word “*deed*” strengthens the idea that the child imagines his occupation as something more than a mere sport. The phrase “*and when the deed was done*”

(Wordsworth, 1805: I. 328) reminds us of the horror evoked by Macbeth's terrifying act (Holt, 1983: p. 13). Therefore, feeling so overanxious, as soon as he executes "the deed",

*I heard among the solitary hills
Low breathings coming after me, and sounds
Of undistinguishable motion, steps
Almost as silent as the turf they trod.* (Wordsworth, 1805: I. 322-5)

Being oppressed under the feelings of fright and guilt inspired by his intentional transgression against the orders of Nature and Society, he starts to project his emotions to the landscape. Nature is given animate qualities. He imagines it coming after him silently to catch and punish. He can feel its "low breathings" behind him. Similarly, in the "springtime" when he is a "plunderer", he continues to test the limits of fear by attempting to steal birds from their nests. This time he does not think of acting in a hurry, but rather he appears to be climbing up slowly and daringly, being ill supported by "knots of grass". He shoulders "the naked crag" and hangs "on the perilous ridge". He is far from acting with a sense of safety whereas he was afraid of even moving from one snare to another on the previous occasion. However, as he alters Nature through his imaginative power whenever he is submersed in extreme feelings of fear, here too he transforms Nature through his imagination, and begins to feel as if a kind of animating spirit is moving through Nature. "The loud dry wind" begins to blow through his ears with "strange utterance". The sky and clouds lose all their familiarity. Nature is transformed into an unknown place.

Wordsworth points out that as "the shining sun" lures "the primrose" into flower, Nature haunts him not to an "ignoble end". In his view, there is benevolence behind the destruction of primrose. In accordance with this idea, he believes that Nature haunts him with a purpose of benevolence (Holt, 1983: p. 13). Hence, he introduces a musical metaphor in the next passage in order to explain how the hauntings of Nature transform his being. He states that the composition of mind is the result of an invisible process that creates harmony out of discord just like composing music (p. 14). The "discordant elements" such as "terrors", "early miseries", "regrets", "vexations", "lassitudes" are essential in the composition of the "calm existence" of the self. For this reason, Nature obliges him to experience awe as well as the beautiful so that he can reach a harmonious state of mind (Noyes, 1971: p. 110).

4. Book I: Boat-Stealing Episode

Another "severe intervention" of Nature is introduced in the Boat-Stealing Episode of Book I. In this incident, Wordsworth as a child runs across a small boat "by the shores of Patterdale" while rambling alone at night. Being driven by an impetuous desire that is also observed in the previous episode, he unties the boat and starts rowing. Since he is aware of the fact that it is "an act of stealth" and a transgression against the society, his pleasure of rowing is somewhat "troubled". Just as

the phrase “*And when the deed was done*” in the previous episode calls to mind the horrifying act of Macbeth, the line “*and struck the oars, and struck again*” gives a sense of the same tension. However, despite his anxiety, he gradually masters his rowing skills, and moves proudly as he does in the Horse-Riding Episode.

His pride is revealed soon in the language of the poem. The boat of someone else becomes his possession for the moment (“*my little boat*”). The feeling of delight in the “*Small circles glittering idly in the moon*” (Wordsworth, 1805: I. 365) evokes in readers a sense of narcissism. Along with the increasing self-esteem, he becomes able to concentrate on the upmost point of “a rocky steep” in order to maintain a steady direction of moving. His pride in the mastery over his body and the boat expands also his feelings of masculinity. The “*elfin pinnacle*” becomes “*she*” over which he exerts dominance, and he “*lustily*” dips his oars into “*the silent lake*” that yields to his manly power.

However, his rapture and pride about rowing is dismissed when a “*huge cliff*” emerges behind the “*craggy steep*” as he is moving further away from the shore. Even though he has been uneasy about stealing the boat, it is the sublime appearance of the mountain that evokes in him feelings of terror, and awakens his self-consciousness. He is paralyzed by the sudden emergence of a “*higher and other power*” (McConnell, 1974: p. 91), but at the same time he is brought to realize his transgression and the fact that the boat does not belong to him. His self-conscious emotions such as guilt and pride are raised against him by the means of the grandeur of Nature. As the result of intense feelings of fear and increased awareness of guilt, his imagination begins to transform the mountain immediately into a “*living thing*” that uprears “*its head*” and strides after him as he is striking his oars faster in order to escape. His integration with the boat now disappears, and the pronoun “I” returns to the poem (McConnell, 1974: p. 93). It is no longer “*my boat*” that turns and moves the way back, but himself. “I” replaces “my boat”. He gives up his claim over the boat. Furthermore, his senses also disintegrate. They give him conflicting information. He pulls oars ever more strongly to go away from the mountain but its sight grows larger. He is unable to perceive that the mountain becomes visible because he is moving further away from it. Wordsworth explains the reason for this experience of sublime and the visionary state that follows, stating that:

I have remarked, from my earliest days, that if the attention is energetically braced up to an act of steady observation, or of steady expectation, then if this intense condition of vigilance should suddenly relax, at that moment any beautiful, any impressive visual object falling upon the eye, is carried to the heart with a power not known under other circumstances (Graham, 1983: p. 72).

Maintaining a steady fixation of the eye on “*the craggy cliff*”, the child is blinded to the surroundings (Macconnel, 1974: p. 100). When a gigantic object enters in his field of view, he is startled into awe, and it penetrates his “*capacity of appre-*

hension with a pathos and a sense of the infinite that would not have arrested (him) under other circumstances" (Graham, 1983: p. 72). His intense concentration on the cliff with faint feelings of guilt establishes a ground for the perception of the mountain with startling vividness which eventually inspires feelings of terror, and sets his imaginative power to work.

As it is the case in all of the previous episodes, the boy projects his own guilt to his surroundings and gives them human or super-human qualities (Durrant, 1969: p. 119). Nature is imagined as a kind of authority that must punish him for his violations of the natural and social order. This projection of inner feelings, however, remarks the beginning of a poetic consciousness (p. 119). His imaginative power stimulated by strong feelings of fear and guilt leads the boy to apprehend Nature with a new perception, and moreover to create in his mind "*huge and mighty forms that do not live/ Like living men*" (Wordsworth, 1805: I. 398-9). Apart from producing imaginative extraordinary shapes in his mind, the natural scenes are stamped on his memory through imagination, and they become "*inseparable from overwhelming sense-impressions*" (Hartman, 1971: p. 214). Thus, whenever those scenes are recalled to the mind, those strong emotions are vivified. Wordsworth expresses that "*Wisdom and spirit of the universe*" haunts him "*By day or star-light*" not in vain but "*with high objects*". Emotions it evokes serve "*that sense of religious sublimity with which Imagination invests them*" (Noyes, 1971: p. 111). He believes that the feelings of pain and fear enable us to "*recognize/ A grandeur in the beatings of the heart*" (Wordsworth, 1805: I. 413-4), which means that we are brought to realize the loftiness of man and of his emotions (Havens, 1941: p. 51).

5. Book II: Rowing to the Islands Episode

In contrast to the episodes already discussed above, the Book II of *The Prelude* (1805) introduces an opposite emotion that fosters Wordsworth's soul; that is beauty. The imagination mysteriously singles out and works on "*the elements of fear, as well as those of beauty that will administer to the strengthening of the immortal spirit*" (Noyes, 1971: p. 111). The dichotomy between the conceptions of "beauty" and "fear" assumed by Wordsworth derives from the eighteenth century discussions on the beautiful and the sublime when the binary was used not only to identify the opposing poles of the external world but also to classify the range of human emotions. The literary tradition, which is based on this binary and distinguishes between *ethos* referring to the beautiful in Nature and the calm and gentle emotions in man and *pathos* that defines the sublime in Nature and the more violent emotions, is noticeable also in *The Prelude* (p. 111). Whereas Book I concentrates mainly on the role of sublime feelings in the growth of his poetic mind, the whole of Book II is reserved for the pleasant emotions and joy evoked by Nature, and their influence on the development of the self. Lindenberger (1976) argues that "*[t]he progress from pathos to ethos is Wordsworth's image of the history of his own life, and as such it provides a pattern for the organization for the prelude*" (p. 36). Similarly, Kelley

(1988) regards the order of “spots of time” in *The Prelude* as stages representing “an aesthetic progress from sublimity to beauty” (p. 49).

The Rowing to the Islands Episode in Book II, which discusses the influence of the beautiful on his development, starts with a desire opposite to those observed in the previous episodes. Whereas the child was acting out of impetuous desires, now he desires “calmer pleasures”. Whereas the dreadful images of Nature accompanied his activities, they now depend upon the presence of Nature’s “beauteous forms” (Holt, Gilroy, 1983: p. 35). In this episode, the boy is engaged in his sports not at nights but during the afternoons of summertime, not alone but with his friends, which gives an impression of safety. The “beauteous forms” of Nature are not mountains or craggy cliffs, but three distinct islands, “each with its uniquely individual beauty, almost a rarefied magic” (p. 35). They row to those islands with their “rival oars” but they are motivated by the joy of their occupation rather than selfish ambitions. The first of the islands is described to be “musical” with the songs of birds that sing endlessly. The second one is depicted to be “sown with lilies-of-the-valley like a field”, and protected under the shades of the oak. Finally, the third one is narrated to be a home to “an old stone table” and “a mouldered cave”, which gives the child “a sweet sense of the past” that he expresses to be longing for at the beginning of Book II, in contrast to the mouldered gibbet-mast of Book XI that functions as a reminder of the death of a murderer. Each of those islands proves to be a little paradise.

In accordance with the pleasant descriptions of Nature, it appears that only positive thoughts and feelings of human life are inspired in the child. Even though he is engaged in a rowing race with his friends, none of the children competes to be the winner, but they simply enjoy the beauties of Nature. Thus, none of them experiences the disagreeable emotions of “disappointment”, “uneasiness”, “pain” or “jealousy”. Nature seems to have a power to erase the negative aspects of life. The feelings of pride, ambition, greed and competitiveness dominating the previous episodes are toned down in this episode. The boy no longer seems to value or desire such qualities as strength and superior skills. He seems to take delight in being both “conquered and conqueror”. Similarly, it is remarkable that he is no longer scared away from Nature as he is observed to be in the previous episodes. The feelings of terror and awe that are heretofore examined are replaced by “calm and mild, gentle and beautiful” sensations (Wordsworth, 1805: VIII. 86). Thus, a shift in his perception of Nature is noticed. He is freed from the notion of Nature as an authority beholding his actions and as a place where he might be intimidated at any moment. On the contrary, it becomes evident that he views Nature as a place where he may retreat for its pastoral delights and find peace in its shade. Nature is no longer imagined to be threatening or after him in order to punish. Moreover, while solitude was being associated with vulnerability in the previous episodes, it is now regarded as a “power”. He indulges in the beauties of Nature, and his mind is cleaned from “enmities and low desires” (Wordsworth, 1805: II. 431).

In this episode, Nature's influence on Wordsworth's youthful mind is perceived to be benign and gentle. It is revealed that Nature holds a redemptive power, and it exerts this through its beauty. As a result, Wordsworth's young soul is purified from guilt and ignorance, and his heart is replenished with peace and knowledge. Nature has this restorative impact on Wordsworth's soul in the way that the spring renews the earth after the severity of winter. Here it is important to remember Wordsworth's words on his childhood which he describes as being "*fostered alike by beauty and by fear*" (I. 302). We understand that Wordsworth's youthful mind grows in the course of a negotiation between the principles of "beauty" and "fear" inspired by Nature. The dynamic that exists between the dichotomy of *pathos* and *ethos* is indicated to operate in such a way that one cannot ever replace or dominate the other. As Cole (2008) states, "*Both sun and shower are necessary for growth, [...] as too much sun, by itself leads to drought, and too much rain to flooding, extreme states of both are vicious.*" (p. 129).

6. Conclusion

The Prelude (1805), which was designed as an introductory by Wordsworth to his philosophical poem *The Recluse*, presents the origin and development of his poetic mind. In the early books of the poem, Nature is illustrated as the chief force that awakens and develops his faculties. In the middle books, he is observed to be diverted by rationality; however, in the final books the influence of Nature on the growth of his poetic mind is reintroduced. The first two books of the poem that are accounts of his childhood memories are given a particular significance because Wordsworth believes that the two leading emotions that foster his poetic mind, *fear* and *beauty*, are experienced most frequently and intensively in childhood. The reason why he finds the source of his poetic vigour in the past is that the intensive feelings of fear and beauty inspired by Nature sets his imagination to work. Through imagination, his mind transforms the surroundings, and natural scenes are stamped on his mind due to the intensity of feelings. The recollection of those moments later not only revives the imaginative power of mind, but also strengthens his morals.

In the Horse Riding Episode, Wordsworth as a child of five years discovers the power of fear in the growth of his poetic mind when he rides proudly to the scene where a murderer was punished. Being exposed to the consequences of a transgression against the social rules, his imagination alters the random objects that he sees in Nature into a kind of authority to punish him, which reveals that his mind is disturbed by a self-conscious emotion, probably pride, and also his notion of being an adult prematurely. Besides, his imagination attributes human qualities to those objects, which are brought to reflect his frightened state of mind. However, it is also observed that even though Nature is depicted almost like a spectre, it intends well because Wordsworth reveals that it is Nature that transforms him by nourishing the strength of his imagination in boyhood and restoring his imaginative power in adulthood.

In the Woodcock Snaring Episode, Wordsworth who is a few years older now, is engaged in more daring activities. Although he feels anxious about being punished by Nature while snaring woodcocks, he is not discouraged from pursuing his sport. He even enjoys the feelings evoked, and is driven further to test the limits of his fear. However, he starts to project his emotions to the landscape as soon as he steals the prey of other children. Nature is imagined to be chasing after him for his transgression against itself and the society. Comparing himself to a primrose being destructed after being lured into a flower prematurely by sunshine, he believes that there is a noble aim in the hauntings of Nature. He justifies Nature's severe interventions, suggesting that the feelings of fear inspired by Nature serve the harmonious composition of his mind just as discordant elements are harmonized in composition of music.

The Boat Stealing Episode presents Wordsworth as untying somebody else's boat out of an impetuous desire, and rowing it proudly till a huge mountain enters in the field of his vision. Having faint feelings of guilt due to the stealth, he is startled into awe at the emergence of a sublime object that is transformed into a "living thing" through his imagination. Wordsworth expresses that the strong feelings of fear serve a high object, making us realize the loftiness of man and his emotions.

In contrast to all those episodes in which feelings of fear evoke his imagination, the Rowing to the Islands Episode discusses the influence of the beautiful on the development of his poetic mind. Even though he is engaged in a rowing race with his friends to the three Eden-like islands, none of the children competes with ambition to be the winner because the beauty of Nature tones down the negative feelings of pride, jealous and ambition that are foregrounded in the previous episodes. Enchanting Wordsworth with its beautiful forms, Nature inspires in him purest passions and joys.

As it is illustrated, the emotions of fear and beauty play a significant role in the development of Wordsworth's poetic mind. They not only set his imaginative power to work, but also stamp the scenes on memory so that remembering those moments revives his mind and restores his faith in the imaginative power of mind to transform the world around it. Through those two feelings, his mind enlarges, negative aspects of his soul are cured, and the imaginative power of his mind is kept alive.

References

- Bainbridge, Simon. (1995). *Napoleon and English Romanticism*. New York: Cambridge University Press.
- Cole, John J (2008). *Radical Difference: Wordsworth's Classical Imagination and Roman Ethos* (Doctoral dissertation). Retrieved from <http://hdl.handle.net/2292/5677>

- Ellis, David. (1985). *Wordsworth, Freud and the spots of time*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Derbyshire, Helen. (1950). *The Poet Wordsworth*. Oxford: Clarendon.
- Durrant, Geoffrey. (1969). *William Wordsworth*. In R. Mayhead (Ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Gaskell, Ronald. (1991). *Wordsworth's Poem of the Mind: An Essay on The Prelude*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Gill, Stephen. (1991). *Wordsworth: The Prelude*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Graham, W. (1983). *Wordsworth: The Prelude I & II*. Kent: Whitstable.
- Hartman, Geoffrey H. (1971). *Wordsworth's Poetry: 1787-1814*. London: Yale University Press.
- (1979). Words, Wish, Worth: Wordsworth. In G. H. Hartman (Ed.), *Deconstruction and Criticism*. (pp. 177-216). New York: Seabury Press.
- Havens, Raymond Dexter. (1941). *The Mind of a Poet: A Study of Wordsworth's Thought*. Baltimore: Hopkins Press.
- Holt, Ted & Gilroy, John (1983). *A Commentary on Wordsworth's Prelude*. London: Thetford.
- Kelley, Theresa M. (1988). *Wordsworth's Revisionary Aesthetics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Langan, Celeste. (1995). *Romantic Vagrancy: Wordsworth and the Simulations of Freedom*. New York: Cambridge University Press.
- Lindenberger, Herbert. (1976). *On Wordsworth's Prelude*. Westport, Conn.: Greenwood.
- McConnell, Frank D. (1974). *The Confessional Imagination: A Reading of Wordsworth's Prelude*. Maryland: Hopkins University Press.
- Milnes, Tim. (2009). *William Wordsworth: The Prelude*. In N. Tredell (Ed.). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Morgan, Edwin. (1973). A Prelude to The Prelude. In Raymond Cowell (Ed.), *Critics on Wordsworth: Readings in Literary Criticism*. (pp. 78-85). London: Unwin.
- Noyes, Russell. (1971). *William Wordsworth*. Boston: Twayne.
- Potts, Abbie Findlay. (1966). *Wordsworth's Prelude: A Study of Its Literary Form*. New York: Octagon.
- Vincent, P. (2002). William Wordsworth's The Prelude. In J. Parini (Ed.), *British Writer: Classics*. (Vol. 1, pp. 253-272). New York: Gale.
- Wordsworth, William. (1979) *The Prelude: 1799, 1805, 1850*. In J. Wordsworth, M.H. Abrams & S. Gill (Eds.). New York: Norton.

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number **61**, Aralık / December **2018**, **93-111**

MAHLAS BEYİTLERİNDE MÜTERADİF YAPILAR
Synonymous Structures in Pseudonym Couplets

(Makale Geliş Tarihi: 01. 11. 2018 / Kabul Tarihi: 07. 11. 2018)

Orhan KILIÇARSLAN*

Öz

Manzum metinlerde şairin bir imzası olarak kullanılan mahlaslar, takma adlardır. Mahlas seçimi şairin kendi tercihi olabileceği gibi üstatları tarafından da verilir. Klasik şiirde şairler mahlas beyitlerinde özellikle mahlas olarak kullanılan ismin paralelinde bir kelime kadrosu oluştururlar. Bu durum özellikle klasik şiirde yoğun biçimde kullanılan kelimelerden mahlas seçmiş şairlerin divanlarında daha çok dikkat çeker. Mahlas beyitlerinde, mahlasın eş anlamlısı olan Arapça ve Farsçadaki kelimeler yaygın olarak kullanılır. Bu durum hüsn-i tahallüs dışında da şairlerin bilinçli bir kelime havuzundan seçim yaptığının bir göstergesi olması bakımından değerlidir. Bu makalede özellikle şiir metinlerinde artık klişe konumunda bulunan ve hemen her divanda benzer istiare ve teşbihlere konu olan kelime ve birleşik yapıların incelenmesi mahlas beyitlerine katkıları üzerinden değerlendirilmiştir. Divanlarda çoğunlukla mahlas ile ilintili kelime ve söz grupları eş anlamlılık çerçevesinde ele alınmış, bir kısmında ise anlam ilgisi zıtlık bildiren sözcükler etrafında oluşturulmuştur. Tespit edilen örnekler tablolar halinde gösterilmiş, mahlas beyitlerindeki bu yoğun kullanımlar açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Mahlas, Mahlas Beyitleri, Müteradif Yapılar.

Abstract

Pseudonyms used as a signature of the poet in poetic texts are actually nicknames. Whereas the poets can choose their own pseudonyms, they can

* Dr, Düzce Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü; *Dr. Duzce University, Faculty of Science and Literature, Turkish Language and Literature Department*, orhank19@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9479-6975>

also be given by their masters. In classical poem, poets form a word group in parallel with the name particularly used as pseudonym in their pseudonym couplets. This situation can be seen more often in the divans of the poets who chose pseudonyms out of the words that were frequently used in classical poem. In pseudonym couplets, Arabic and Persian words that are synonyms of pseudonym are used extensively. This indicates an important situation in terms of the fact that poets make a selection from a word pool consciously apart from hüsn-i tahallüs. In this article, examination of word and compound structures which are now considered stereotypes especially in poems and are subjects to similar metaphors and similes in almost all kinds of divans were analyzed over their contributions to pseudonym couplets. Mostly in divans, words and word groups related with the pseudonym were dealt in terms of synonymity, and in some of them, meaning relevancy was formed around antonyms. The samples found were shown in tables and the explanations of these intensive usages were given.

Keywords: Pseudonym, Pseudonym Couplets, Synonymous Structures.

Giriş

Osmanlı Klasik şiirde kaside nazım şekli gibi uzun manzumeler çeşitli bölümlere ayrılır. Tanımından hareketle kasidedeki bu durum gazel gibi kısa soluklu nazım şekilleri yahut diğer biçimlerde de görülür. Bu nazım şekillerindeki bölümlere ilişkin terimler klasik edebiyata ait eserlerin genel tanımlarını ve şairler elindeki kabullerini, dahası hükümlerini gösterir. Diğer şekillerde de aynı isimle anılan mahlas beyti ile bir gazelde şairin mahlasının -genellikle- şiirin tek sayılı son beytinde kullanılan beyti kastedilmektedir. Mahlasın gazelin son beytinde ve gelenek icabı tek sayılı beyitlerde olması durumu, kimi örneklerde değişiklik göstermektedir. Sadece mahlas beytinin gazel içerisindeki yerinin genel kullanımına muhalif pek çok örneğinin olması bile mahlas beyitlerinin şiir içerisindeki işlevlerinin farklı biçimlerde ele alınması ve yorumlanması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Divanlarda bu duruma uygunluk arz eden pek çok örnek vardır. Yukarıda bahsedilen duruma örnek olması açısından Me-sihî Divanı'ndaki örnekler dikkat çekmektedir. Divanda tespit edilen 13 gazelde (G 46/7-8; 103/7-8; G 147/6-7; G 150/5-6; G 153/6-7; G 159/7-8; G 197/6-7; G 233/9-10; G 234/10-11; G 255/8-9; G 277/7-8; G 280/5-6; G 288/6-7). (Mengi, 2014) şairin mahlası ardışık beyitlerde iki kez geçmektedir. Mahlas beyitleri şairin kendisine dair değerlendirmeler yaptığı, diğer şairlerle kıyaslamalar ve bu kıyaslamalarda da -çoğunlukla- kendi kabiliyetlerine dair hakkını kendi ağzından teslim ettiği beyitlerdir. Mahlas beyitlerinde şairin, yalnızca kendisine yahut diğer şairlere dönük sözleri olsa bile bu beklenen durumda dahi mahlas beyitlerinde mahlas isminin işlevi farklı zeminlerde değerlendirilmeye müsaittir. Şiirlerde özellikle mahlas beyitlerinde şairlerin mahlaslarını hüsn-i tahallüs biçiminde kullandıkları ve bu çağrışımlı bol beyitlere mahlaslarını da dahil ettikleri görülmektedir.

Klasik şiirde şairin şiirine misaller getirdiği mahlas beyitleri hemen bütün şekillerde yerini almış ve bir şiir metnini oluşturan temel unsurlardan kabul edilmiştir. Mahlas beyitleri, şairin kendini ispat etme ve şiirinin değerlendirmesini ilk elden yapma mahallidir. Divanlarda -özellikle şair kritikleri açısından- önemli bilgiler ihtiva eden mahlas beyitleri, şairin hangi mahlası tercih ettiği ile yakından ilgilidir. Gazel, kaside gibi nazım şekillerinde bir beyit içerisinde kullanılan mahlaslar, bazı nazım şekillerinin dönem içindeki kullanım tercihlerinden dolayı mahlas-nâmelerle daha geniş bir biçimde işlenmiştir. Klasik edebiyatta mahlas alma veyahut bir şaire mahlas verilmesi mahlas-nâme bağlamında özellikle XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren rağbet görmüştür. (Genç, 2006: s. 317). Mahlas-nâme örneklerinin artması ile şairlerin edebi ortama yön veren isimler ile ilişkileri daha açık bir biçimde tespit edilebilmektedir.

Klasik şiirde mahlas seçimi yahut mahlas verilmesi belli ölçütlere göre yapılırdı. Mahlas seçimi şairin kendisinin tercihi olabileceği gibi bir başka şahıs tarafından şairin özelliklerine uygun olan bir mahlasın çeşitli usullerle verilmesi ile de gerçekleştirilmiştir.¹ Tercih edilen mahlasların bir kısmının şairin bireysel özelliklerini ortaya koyan, onun duygusal izdüşümlerini gösteren kelimelerden seçilmesi, şiirinin genelinde bu duyguların mahlas ile bütünleşmesine imkan sağlamıştır. Bazı şiirlerde mahlas beyitleri bu duruma örnek teşkil etmektedir. Bir mahlası kullanan şairin bir süre sonra belli nedenlerle mahlasını değiştirip farklı bir mahlas kullanmaya başladığı kaynaklarda görülmektedir. Bu mahlas değişikliklerinin sebepleri arasında “*tasavvufî bir gruba intisap etme, aynı mahlasın başka şâirler tarafından kullanılması, mevcut mahlasın imlâsı, şâirin babası, şeyhi, üstadı, dostları yahut hamisi gibi bir büyüğünün telkin ve tavsiyesi, şairin hayatında meydana gelen önemli değişiklikler, şâirin yaşı, mevcut mahlasın şairin kendince beğenilmemesi*” gibi sebeplerin yanında şairler doğrudan bir sebep göstermeksizin de mahlaslarını değiştirmişlerdir. (Kurtoglu, 2006: s. 73-75). Bu mahlas değişikliklerine örnek olarak Sürûrî ile ilgili; “...ünlü hezel şairi Sürûrî önce Hüzûn mahlası ile şiire başlamışken daha sonra mizacına ve şiirlerinin havasına daha uygun düşen Sürûrî mahlasını benimsemiştir.” (Akün, 2014: s. 46) bilgisi dikkat çekici bir örnektir. Bu örnek, duygusal özelliklerin mahlas seçimlerinde etkili bir unsur olduğunu göstermektedir. Çoğu, şairin kendisi ile ilgili olan sebeplerden oluşan bu mahlas tercih ve değişiklikleri şiiri kaleme alan şairin elinde uygun ve zengin bir enstrümana dönüşmektedir. Seçilen mahlasların belli bir kelime kadrosu ve anlam dairesi içerisinde kullanılması şiirde bir bütünlük sağlanmasına yardımcı olmaktadır. Bir mahlas tercihi bütün şairlerin elinde şiirin bütününe bir ahenk verecek seviyede olmasa da klasik şiirde şair tercihleri düşünüldüğünde her yapının belli bir düzen içerisinde ele alındığı görülmektedir. Bu noktada şairlerin mahlaslarının sahip olduğu anlam ve çağrışımlarının zenginliği, klasik şiirde sıkça kullanılan yapılardan olması gibi sebepler, mahlas ve mahlas beyitlerinin farklı

¹ Klasik şiirde mahlas tercihlerinin hangi ölçütlere göre yapıldığına çalışmalar vardır. (bk. AKÜN, 2014; YILDIRIM, 2006; TOLASA, 2002; KALPAKLI, 2001:s. 254-259).

açılardan da yorumlanması gerektiğini göstermektedir. Mahlas ve mahlas beyitleri sadece şair ve şiirine dair kritiklerin yapıldığı bir mahal değil, edebi estetik içerisinde bir metnin kurgusuna katkılar sağlayan önemli bir unsurdur.

Mahlas seçimi, şairin kimliğine ilişkin bilgileri ihtiva eden unsurların başında gelir. Şairin mensubiyetini, yaşayış tarzını, dünyaya bakışını, şiirinde yoğun olarak kullandığı kelime ve yapılardan hareketle değerlendirmek, şairin mahlasının da bu yapılara dahil edilmesiyle mümkün olabilecektir. Özellikle klasik şiirin anlam dünyası içerisinde farklı çağrışımlara veya tasavvufi ya da beşeri kimi altyapıya göndermelerde bulunan kelimeler ile şairin mahlası bir bütünlük arz ettiği oranda mahlas beyitlerinin değerlendirme alanı genişleyecek ve bilinçli bir kullanımın tercih edildiği görülecektir. Şairler, özellikle mahlas beyitlerinde mahlasının anlamını çağrıştıran ibare, kelime ve yapılarla mahlas-anlam ekseninde bir ilişki kurmaktadır. Arapçada “doğru yol; yol, usûl, tarz, minvâl; tarik” (Ayverdi, 2005: s. 2326); “açık ve vâzih yol” (Koç-Tanrıverdi, 2013: s. 1068) gibi anlamları olan “nehc” kelimesi, Nehcî Divanı’nda şair tarafından doğrudan mahlasın muadili olarak bu anlamda kullanılmıştır.

Gelüp ser-menzil-i maksûda yetdük *togrı yol* bulduk

Düşüp izine pîrûn olduk ise *Nehciyâ* pey-rev

Nehcî (Aslan, 2012: s. 204)

Şairlerin yukarıda bahsedilen mahlas seçmedeki ölçütleri arasında başka bir şair tarafından kullanılan mahlasları tercih etmedikleri ve bu mahlasları almaktan kaçındıkları görülmektedir. Bunun yanında şiir metinlerinde yoğun bir biçimde kullanılan kelimelerin mahlas olarak kullanılması, şairin şiirinde elini kolaylaştıran bir unsur olması yanında aynı mahlasın pek çok şair tarafından da kullanılabilir olması açısından gölgede kalabilme olasılığını beraberinde getirmektedir. Fuzûlî Farsça divanın önsözünde mahlas alımına dair şunları söyler; “... şiire başladığım zamanlar her gün bir mahlası beğeniyor, bir müddet sonra aynı mahlası kullanan bir şaire rastlayıp aldığım mahlası değiştiriyordum. Nihayet anlaşıldı ki benden evvel gelen şair dostlarım ibarelerden ziyade mahlasları kapışmışlar. Düşündüm, eğer şiirde başkaları ile müşterek bir mahlas alırsam muvaffak olamadığım takdirde bana yazık olur. Muvaffak olursam mahlas ortağıma zulüm etmiş olurum. Bu benzerliği ortadan kaldırmak için (Fuzulî) mahlasını aldım ve ortaklarımın bana zulüm edip beni muztarib etmelerinden kurtulmak için mahlasımın himayesine sığındım. Bu lakab kimsenin hoşuna gitmeyeceği için bir başkasının bana ortak çıkarak beni rahatsız etmeyeceğine karar verdim. Hakikaten de bu lakabı almakla ortaklıktan bana gelebilecek üzüntülerin kapısını kapadım ve şiirlerin karışması endişesinden kurtuldum” (Tarlan, 1950: s. 6-7). Şairlerin mahlas seçiminde yazdıkları dile göre de tercihlerini değiştirdikleri ve farklı mahlas kullandıkları bilinmektedir. Örneğin; “XIV. Asrın başlarında Azerî şairi Hasanoğlu Türkçe şiirlerini Hasanoğlu mahlası ile yazarken Farsça manzumelerinde bunun o dile karşılığı olan Pûr-ı Hasan mahlasını kullanmaktaydı. Ali Şîr Nevâî de Farsça şiirleri için Fânî mahlasını tercih etmiştir.” ifadeleri bunun bir göstergesidir.

(Akün, 2014: s. 47). Mahlas beyitlerinde şairin mahlasının karşılığı ya da eş anlamlısı olan kelimeyi sezdirmesi, ima etmesi beklendiği gibi doğrudan mahlası ile ilişkili müteradif yapılara da başvurduğu sıklıkla görülmektedir. Bazı örneklerde şairin mahlasını ima ettiği yahut müteradif yapılarla desteklediği örnekler dışında doğrudan redif olarak kendi mahlasını kullandığı gazeller de vardır. *Bâkî* (G 525); *Muvakkit-zâde Pertev* (G 433), (T 21/X); *Karamanlı Aynî* (G 458); *Haşmet* (G 1) gibi şairler şiirlerinde mahlaslarını redif olarak kullanan şairlerdendir.

Hâk-pây-ı hazret-i fahr-ı cihânım Haşmetâ
Tütüyâ-yı nür-ı çeşm-i ins ü cânım Haşmetâ

‘Arşa nakş-endâz olan na‘l-i mübeccel bende çün
Mâlik-i tâc-ı cihân zîb-i şehânım Haşmetâ

Her dil-i tîre-nihâdı rüşen etmez pertevim
Kâleb-i rûh-âşinâyâ sırr-ı cânım Haşmetâ

Hidmet-i na‘l-i şeh-i kevneyn ile rif‘at bulup
‘Arş-gîr-i şöhret oldu nâm u şânım Haşmetâ

Ben nişân-ı nâvek-i sırr-ı sıfâtım zâhirâ
Menzil-i ma‘nâda ammâ bî-nişânım Haşmetâ

Kurta-i gûş-ı şefâ‘at cevher-i nutkum benim
Dürc-i lü‘lü’-i tahiyatdır dehânım Haşmetâ

Haşmet (Arslan-Aksoyak, 1994: s. 195)

Divanlarda özellikle şiirlerin mahlas beyitlerinde mahlas olarak kullanılan ve anlam çerçevesi, kelimenin kullanımından dolayı genişlemiş olan ve şiir içerisinde diğer müştak/türevleriyle birlikte bir bütünlük oluşturan kelimelerin mahlas biçimleri incelenmiştir. Şairlerin divanlarının pek çok yerinde bu tarz kullanımlar dikkat çekmektedir. Bu kullanıma uygunluk arz eden Mezâkî Divanı’nda şairin mahlası ile ilişkili kelime kadrosuna bakıldığında özellikle mahlas beyitlerinde bu kullanımların yoğun olduğu görülmektedir. Mezâkî Divanı’ndan örnek olarak alınan beyitlerde mahlas-anlam-bütünlük ilişkisi net bir biçimde görülmektedir.

Mezâkî ‘*andelîb*-i ravza-zâd-ı Rûmdur ammâ
Gelür mi hâtıra şimden gerü *zevk-i vatan* sensüz
Mezâkî (Mermer, 1991:394)

Mezâkî lezzet-i kand-ı leb-i dil-dâr ile âhir
Olur bir *tûtî-i şîrîn-kelâm* âheste âheste
Mezâkî (Mermer, 1991:533)

Mahlas beyitlerinde kullanılan kelime ve yapılar arasında “*mezâk, zevk, zevk it-, lezzet*” gibi kelimeler bulunmaktadır ve bu kelimelerin özellikle mahlas beyitlerinde anlam çerçevesine katkı sağladığı ve beytin bir bütünlük oluşturmaya yardımcı olan unsurlar olarak ön plana çıktığı görülmektedir.

1. Mahlas Beyitlerinde Paralel Yapılar

Klasik edebiyatta şairlerin hemen bütün kısımlarında şairin mahlasına ilişkin çağrışımlara yer verilmekle birlikte bu kullanımların yoğunlukla mahlas beyitlerinde yoğunluk kazandığı görülmektedir. Her ne kadar mahlas beyti olarak tek bir beyit kastediliyorsa da kullanılan ve şairin mahlasının geçtiği yer olarak belirlenen mahlas beyitleri dışında da şairin mahlasının geçtiği yerler ve tercihler söz konusudur. Mahlasların manzumenin sadece bir beytinde olmayıp sayıca ve yer olarak değişkenlik gösterdiği örnekler de mevcuttur. (Aksoyak, 2014: s. 197-206). Şairlerin redif tercihlerinde kendi mahlaslarını redif olarak kullandıkları örnekler yanında ikili mahlas kullanımları da vardır. Mahlasların ikili kullanımına ilişkin Nesîmî (G 33/11; G 54/7; G 137/12; G 251/16; G 289/11-12; G 295/9; G 423/12); Şehrî (G 2/5; G 45/7) ve Karamanlı Aynî'nin divanlarında (G 167/7) örnekler tespit edilmiştir.

Divanlarda özellikle klasik şiirin söz varlığı içinde sık geçen kelimeler, şairin mahlası ile bütünleşmektedir. Yakın veya eş anlamlı kelimelerin bir arada kullanılmasına dair örnekler mahlas beyitlerinde yoğunlaşmaktadır. Bu noktada şairin mahlasının doğrudan türevi olan kelimeler yahut anlamı bütünleyen diğer kelimelerin bir araya getirilmesi beyitler içerisinde paralel yapıların ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Mahlas ile paralel kelimelerin bir arada kullanılması sadece şekli bir durum arz etmeyip beytin anlamsal boyutuna da önemli katkılar sağlar. *Mihri Hatun, Mostarlı Ziyâ'î, Muvakkit-zâde Pertev, Hayretî, Mürekkepçi Enverî Divan*'larında bu hususiyete dair örnekler görülmektedir. Divanlardaki örneklerde dikkat çeken bir diğer özellik ise mahlas beyitlerindeki bu kullanımların büyük kısmının şairin mahlası yani kendi şairliği üzerine yaptığı değerlendirmelerle ilgili olmasıdır. *Mostarlı Ziyâ'î Divanı*'nda tespit edilen örneklerde şairin mahlası ile birlikte mahlasa gönderme yapan kelimelerin bir arada farklı anlam ilgileri etrafında işlendiği görülür. Bu anlam ilgisi

kurulurken mahlası çağrıştıran diğer kelimelerin tezat oluşturacak biçimde kullanımı da anlam çerçevesini genişleten ve beytin zıtlıklar ile bir bütünlük oluşturmasına zemin hazırlayan bir unsurdur.

Zîr-i zülfindedür yüzi yāruñ
Sanki zulmetdedür Ziyā'î ziyā
 Ziyā'î (Gürgendereli, 2002:135)

Zulmet-i gamda böyle kalmayalum
Biz Ziyā'î ziyāya mensübuz
 Ziyā'î (Gürgendereli, 2002:202)

Yüzüñ göster Ziyā'îye görür çāh-ı firākuñda
İderler zulmet-i zindānda kalanlar ziyādan haz
 Ziyā'î (Gürgendereli, 2002:215)

Nûr inüp kabr-i Ziyā'îye ziyā vireydi ger
Ol gözüm nûrı aña ikdām idüp bassa kadem
 Ziyā'î (Gürgendereli, 2002:250)

Mahlas beyitlerinde eşanlamlı yapıların en fazla göze çarptığı divanlardan birisi Hayretî Divanı'dır. Hayretî'nin mahlas beyitlerinde şairin mahlasının müteradifleri hem sayı olarak hem de deyim atasözü gibi yapılarda sıkça yer alması açısından zengin bir örnektir. Divan'da tespit edilen örneklerde şairin mahlası ile paralellik arz eden kelimeler arasında "abdâl, 'âkil, âşüfte, bî-ihiyâr, cünûn, dîvâne, dön-, esrâr, gül-, gümrâh, hayrân, hayrân-şekil, hayret, ihtiyâr, mecnûn, mest, mestâne, perîşân, rüsvâ, ser-gerdân, sermest, şaşur-, şeydâ, şeydâlan-, şeydâyî, 'uryân, vâlih" gibi yapılar yanında "ağzı açık kal-, aklımı al-, aklı ko-, aklı yok, baş açuk, dîvâne ol-, hayrân ol-, hayretüni artur-, kan hayrân, mest it-, sermest ol-, vâlih kal-, vâlih ol-, yaban delüsi," gibi deyim ve deyimse yapılar da yer alır. Bu yapılar şairin yalnızca mahlası olan kelime ile ses açısından benzerlik taşıyan yapıları seçmediğini, aynı manayı karşılayan paralel yapılara da sıkça yer verdiğini göstermektedir. Hayretî Divanı'nda geçen bazı örneklerde mahlas beytinde müteradif yapıların çokluğu mahlasın önüne geçmiştir. Örneklerde kimi zaman mahlası çağrıştıran yapılar beyti oluşturan kelime kadrosunun ekseriyetini oluşturur. Bu durumun ortaya çıkmasında şairin mahlasının da etkili olduğu söylenebilir.

Hayretî'nün dahi arturmag için hayretini

Cür' adâni getir abdâl yine *hayrân* olalum (M 4/VII)

Hayretî (Çavuşoğlu-Tanyeri 1981:184)

'Âlem-i *hayretde* şeydâlanmagı ey *Hayretî*

Şöyle *hayrânsın* ki her *dîvâne* senden öğrenür (G 77/5)

Hayretî (Çavuşoğlu-Tanyeri 1981: s. 95)

Klasik şiir içerisindeki klişe yapıların temel tiplerden olan âşık ekseninde de şekillendiği düşünüldüğünde “*hayret, hayrân, şeydâ, mecnûn*” gibi yapıların diğer şairlerin divanında da sıklıkla karşılaşılan kelimelerden olduğu görülecektir. Bu durum Hayretî Divanı'nda özellikle mahlas beyitlerinde bir anlam birliği ve yoğunluğu meydana getirmiştir. Divan'da şairin özellikle mahlasını eş anlamlı diğer kelime kadrosu ile sıfatlandığı söyleyişler dikkat çeker. Mahlasını, tespit edilen örneklerde terkip içerisine dahil eden şair, uzun yapılar kurar. Bu uzun yapılar mahlas beytinde özellikle ilk mısradaki söylenen durumun şair üzerinden tanımına katkı sağlar. Genelde birbirine benzer olan bu yapılar beyit içerisinde bir bütünlük oluşturur. Şairin “*Ey Hayretî, bu âlemde hayret makamına erişip hayran olmayanlar, âşıklar meclisinin gönül huzurunu anlayamazlar*” dediği beytinde şairin mahlası yanında “*hayret artur-, hayran ol-*” yapıları paralel bir zeminde ve eş anlam ifade eden kelime kadrosu ile birlikte kullanılmıştır.

Örnek Beyit	Anlam İlgisi
<i>Hayretî'nün dahi arturmag için hayretini</i> Cür' adâni getir abdâl yine <i>hayrân</i> olalum (M 4/VII)	paralellik eş anlam
'Âlem-i <i>hayretde</i> şeydâlanmagı ey <i>Hayretî</i> Şöyle <i>hayrânsın</i> ki her <i>dîvâne</i> senden öğrenür (G 77/5)	paralellik eş anlam
<i>Hayretî</i> esrâr-ı 'ışkun <i>vâlih ü hayrâmyuz</i> Ehl-i dil 'âşıklarun <i>abdâhyuz 'uryâmyuz</i> (M 1/XIII)	paralellik eş anlam
Şemme-i esrâr-ı 'ışkumdan kime şerh eylesem <i>Hayretî-i vâlih ü şeydâ</i> gibi <i>hayrân</i> olur (G 99/7)	eş anlam

‘İşk esrârî ile tekye-i dehr içre bu gün <i>Hayretîyem yürürem vâlih ü hayrân-şekil</i> (G 253/12)	eş anlam
Mülk-i hüsn içre seni ser-hayl-i hübân eylemiş <i>Hayretî’yi vâlih ü sermest ü hayrân</i> eyleyen (G 351/7)	eş anlam
Bezm-i ‘uşşâkun safâsın anlamaz ey <i>Hayretî</i> ‘Âlem içre <i>vâlih ü sermest ü hayrân</i> olmayan (G 365/5)	paralellik eş anlam
Pâdişâhum işigünde niçeler güldi velî <i>Hayretî-i vâlih ü sermest ü hayrân</i> agladı (G 487/7)	eş anlam

Tablo I: Hayretî Divanı-Müteradif Kullanımlar

Muvakkit-zâde Pertev Divanı’nda şairin mahlası ile mahlas beytinde kullanılan kelimeler arasında sıkı bir ilişki vardır. Bu ilişki doğrudan şairin mahlası olan kelime ile ilgili olabildiği gibi Ziyâ’î Divanı’nda olduğu gibi zıtlık ilişkisi üzerine de kurulmuştur. Pertev Divanı’nda mahlas beyitlerindeki bu kullanımlar eş anlamlı kelimeler üzerinde yoğunlaşmıştır. Şairin; “*Ayrılık gecesinde (senin) gece renkli zülfünü hayal ettiğim zaman düşünceme o karanlık gecede (birdenbire) nur (gibi aydınlık) olan (yüzün) geldi*” dediği beytinde “Pertev” mahlasına paralel müteradif yapılar kullanılırken diğer taraftan -renk bağlamında- bir zıtlık oluşturan “*zülfi-şeb-gün, şeb-i hicran, şeb-i muzlim*” tamlamaları kullanılmıştır. Pertev Divanı’ndan alınan örnekler, Hayretî Divanı’nda olduğu kadar sık tekrar etmez. Örneklerde tekrarlanan yapılar benzer olmanın yanında pek çok eş anlamlı kelime üzerinden de sürdürülmüştür. Bu durum beyitlerde mahlas ve kelime kadrosu arasındaki ilişkinin daha net ve geniş bir açıdan görülebilmesine imkân sağlamaktadır. Şairin divanında tespit edilen örneklere ilişkin anlam çerçevesi ve kelime kadrosu şu şekildedir.

Örnek Beyit	Anlam İlgisi
Gedâ-yı <i>pertev-i şems-i cemâliyüm Pertev</i> İder mi sâ’ilini red Cenâb-ı Mevlânâ (G 1/6)	paralellik
<i>Pertev bulamaz Hazret-i Neş’et gibi yohsa</i> <i>Pertev gibi anlar nice şūrîde bulurlar</i> (G 72/6)	paralellik eş anlam
Sūmenātuñ <i>âteş-i gayret ider mahv âteşüñ</i>	paralellik

<i>Pertev-i ĩmānum ey Pertev görüp par par yanar</i> (G 106/7)	eş anlam
Ola deryā-yı eşke <i>Pertev-endāz</i> öyle bir <i>mehveş</i> Nice inkār olur <i>Pertev safā-yı seyr-i mehtābım</i> (G 364/5)	paralellik eş anlam
Cihānda ben de çü <i>Pertev</i> hünerde <i>pertev alurdum</i> Felekde misli bulunmaz bir <i>āftābum</i> olaydı (G 529/5)	eş anlam
Zīr-i gīsūda sürīn-i sāfi <i>Pertev</i> ol <i>mehūñ</i> Sāye-i sūnbülde pinhān küh-ı <i>nūra</i> beñzemiş (G 253/5)	eş anlam
<i>Zūlf-i şeb-gūmuñ</i> şeb-i hicrānda itmişdüm hayāl Ol <i>şeb-i muzlimde Pertev nūr</i> geldi hātıra (G 457/6)	zıtlık eş anlam
Necābet gevherī <i>rahşende</i> olmagla <i>cebīninde</i> <i>Münevver</i> itdi hātır-hānemüz <i>Pertev</i> çü <i>nūr-ı māh</i> (Tr 18/7)	paralellik eş anlam
Hātrırum hoş iltifāt itmezse ol <i>nā-mihrbān</i> <i>Pertevem</i> çün <i>mihrden nūr u ziyā</i> düşmez baña (G 10/7)	zıtlık eş anlam
Felek rū-bār için <i>Pertev ziyā-yı neyyir</i> ü <i>māhī</i> <i>Meh-i tābān</i> ile <i>hurşīd-i rüyūñ yan-be-yan</i> tutmuş (G 242/5)	paralellik eş anlam
Mānend-i ebr olmada bir <i>māha</i> perdedār <i>Pertev cemālī mihr-i ziyā-iktisāb</i> iken (G 391/8)	paralellik eş anlam
‘ <i>Aks-i meh-tāb</i> ile ey <i>nā-mihrbān</i> çün <i>āb-ı cūy</i> <i>Āb u tāb-ı rüy-ı Pertev-āverūñ</i> parlar geçer (G 122/7)	zıtlık eş anlam

Tablo II: Muvakkit-zāde Pertev Divanı/Paralel-Zıt Yapılar

Klasik şiir metinlerinde sıkça kullanılan kelimelerin aynı zamanda şair tarafından mahlas olarak tercih edilmesi, bu kelimelerin hem hüsn-i tahallüs olarak kullanımına hem de farklı anlam ilgilerinin kurulmasına zemin hazırlamaktadır. *Mihrī Hatun Divanı*’nda mahlas olarak kullanılan kelimenin aynı zamanda farklı anlam ilgilerinin bulunması, şairi hem bu imkândan yararlanmaya yöneltmiş hem de özellikle mahlas beyitlerinde bu anlam katmanlarının geniş bir perspektif üzerine yayılmasını sağlamıştır. “*Mihr*” kelimesinin sözlüklerde “*dostluk, dostı, rüşinâlık, muhab-*

bet...sevgü, meyl, muhabbet, hâtır, alâka, şevk” (Tulum 2011: s. 1245); Burhân-ı Kattı’da “*şefkat, muhabbet*” (Mürsel-Örs 2009: s. 520) karşılıkları vardır. Beyitlerde kelimelerin sık kullanılan anlamları yanında diğer anlam ilgilerinin de çağrıştırılması, hem ahenk hem de anlam örgüsünü bütünleştirmeye yardımcı olur. Mihrî Hatun Divanı’ndan alınan örneklerde mahlasın beyitlerde hangi anlam ilgileri ile kullanıldığı görülmektedir. Bu örnekler arasında şairin özellikle mahlası ile tekrar ettiği kelimeyi çoğunlukla art arda sıralaması anlam boyutu yanında sese dair unsurlardan da yararlanılmak istendiğini göstermektedir.

Örnek Beyit	Anlam İlgisi
Şāhā hevā-yı zūlfūne sābit kadem turup <i>Mihrūñ</i> deminde <i>Mihrī</i> virür subh gibi dem (K 9/14)	paralellik
<i>Bī-mihrī</i> <i>Mihrī</i> sevme didüm pend tutmaduñ Her cevri ki’tdiler saña anlar hoş itdiler (G 30/8)	paralellik
Hūblaruñ <i>mihri</i> ni <i>Mihrī</i> ölürüz terk itmezüz Kim ne dir ise disün biz olamazuz yārsuz (G 63/6)	paralellik
Cān vire hecrūñde <i>Mihrī</i> <i>mihri</i> ni terk itmeye Çüriyüp ger hāk olursa üstühāni kendümüñ (G 91/7)	paralellik
<i>Mihrī</i> <i>mihri</i> n bularuñ göremez illā ki rakīb Neyleyelüm kişiye her işi tāli’dür iden (G 123/4)	paralellik
Sen yalandan Hātemī ‘āşık geçersin <i>Mihrī</i> ye Sümme vallāhi seni <i>Mihrī</i> sever oglandan (G 130/7)	eş anlam paralellik
<i>Mihrūñde</i> senüñ bir gün eyā <i>māh-likā</i> āh Fāş eyleyiser sırruñı <i>Mihrī</i> ele karşı (G 137/5)	eş anlam paralellik
<i>Mihrūmi</i> terk eylemiş <i>Mihrī</i> dimişsin <i>dostum</i> İtmegil billāh nā-hak yere bühtān kimseye (G 171/5)	paralellik
Ne kadar cevri ider iseñ sanemā terk itmez	paralellik

<i>Mihrî mihrüñi</i> senüñ tã meger ol vara sine (G 174/5)	
--	--

Tablo III: Mihrî Hatun Divanı-Müteradif Kullanımlar

Mihrî Hatun ve Pertev Divan'larında tespit edilen örnekler yanında Ziya'î ve Enverî Divan'larında da mahlas beyitlerinde kelimeler arası ilişkiler ve bu ilişkilerden doğan anlam çerçevesi eş anlamlı ve zıt anlamlı kelime ve yapılar ile zenginleştirilmiştir. Ziya'î Divanı'ndaki örnekler şairin çoğunlukla mahlası olan kelimeyi kullanması biçiminde görülürken Enverî Divanı'nda bu kullanımlar mahlası oluşturan kelime yanında bu kelimenin müteradiflerinin de yer alması biçimindedir. Beyitlerde yer alan müteradif kelimeler şairin mahlasını daha da ön plana çıkarma görevindedir. Ziya'î Divanı'nda mahlas beyitlerinde anlam çerçevesi çoğunlukla yapıların tamlamalar ile kullanılması biçimindedir. Bu yapılar mahlas beyitlerinde mahlasın bulunduğu mısra da kullanılarak anlam yanında mısra ve beyit içerisinde ahengi sağlayan unsur olarak da dikkat çekmektedir. Her iki şairin Divan'larında tespit edilen örnekler ve bu örnekler arasındaki ilişki şu şekildedir.

Örnek Beyit	Anlam İlgisi
<i>Ey Ziyâ'î ziyâ-yı mihr-i ruhı</i> 'Âleme âfitâbdur gūyâ (G 20/5)	paralellik eş anlam
<i>Çü şevke gelür içecek sâkiyâ</i> <i>Ziyâ'îye lâzım ziyâ-yı kadeh</i> (G 48/5)	paralellik eş anlam
<i>Gamun odına n'idügin dilemez</i> <i>Ziyâ'î nedendür ziyâdan kaçır</i> (G 119/5)	paralellik eş anlam
<i>Ruh-ı yârı Ziyâ'iyâ göricek</i> <i>Kara gönlüme ziyâ salınur</i> (G 129/5)	paralellik eş anlam/zıtlık
<i>Gören ziyâ-yı mihr-i 'izârın Ziyâ'iyâ</i> <i>Eyler fûrûg-ı şems-i cihân-tâbdan ferâg</i> (G 210/5)	paralellik eş anlam
<i>Seyr itmeyeli ol meh-i bî-mihri Ziyâ'î</i> <i>Târik-i şeb-i hicrde muhtâc-ı ziyâyem</i> (G 294/5)	paralellik zıtlık
<i>Kangı meh şevke seni yakdı Ziyâ'î gibi gel</i>	paralellik

Söyle ey <i>şem</i> 'i <i>ziyâ-bahş</i> zebânuñ yok mı (G 462/7)	eş anlam
<i>Enverî</i> koma müdâm elden ayag u bâdeyi 'Âleme <i>nûr</i> u <i>ziyâ</i> bir <i>câm-ı zerrînden</i> çıkar (G 88/5)	paralellik eş anlam
Nisyâmı <i>zulmetinden</i> eger <i>açılırsa</i> yüz Dergâh-ı Hakda <i>Enverî nûr-ı musavverüz</i> (G 102/6)	zıtlık/paralellik eş anlam
<i>Olaydı Enverî</i> bî-çâre <i>nûra müstagrak</i> Sarılsa bir <i>gice</i> ol <i>kara gözlü cismi beyâz</i> (G 106/5)	paralellik eş anlam/ zıtlık
Bir <i>güneş yüzlü kamer şevki</i> ile cân virdün Göreyin <i>Enverî nûr eyleye</i> Mevlâ yirün (G 147/5)	paralellik eş anlam
<i>Enverî</i> 'uryân <i>güneş</i> altunda kaldı sanmanuz Hil'at itdi <i>nûrdan Bârî Ta'âlâ</i> üstine (G 225/8)	paralellik eş anlam
<i>Nûr âyetini rûşen</i> okur mıydı <i>Enverî</i> Ger bakmasaydı <i>şevk</i> ile <i>hüsün</i> kitâbına (G 231/5)	paralellik eş anlam
<i>Tecellî nûrna</i> iy <i>Enverî</i> gark olmak istersen <i>Gözin aç Tûr-ı Mûsî</i> gördüğü <i>dîdârı</i> seyreyle (G 239/5)	paralellik eş anlam
<i>Çerâğı süz-ı Şem</i> 'iden <i>yakar</i> iy <i>Enverî</i> şî'rün Necâtî şivesi üslûb-ı elfâzı <i>Nizâmîdür</i> (G 93/7)	paralellik eş anlam

Tablo IV: Mostarlı Ziyâ'î ve Enverî Divanlarında Müteradif Kullanımlar

2. Mahlas Beyitlerinde Farklı Anlam İlgileri Kurma

Şairlerin kendilerine mahlas olarak seçtikleri yapıların çoğunlukla şiir içerisinde sıkça kullanılan kelimelerden olması ve bu yapıların bir arada yer alması beyitte anlam birliğinin oluşmasına ve sözcüklerin birbirine bağlanmasını sağlar. Bunun yanında mahlas beyitlerinde sadece paralel anlam ilgilerinin tercih edilmediği, tezat ile de bir bütünlük oluşturulduğu görülmektedir. Paralellik ve zıtlık ile oluşturulan bu yapılar mahlas beyitlerinde meydana getirilen ses ve ahenk açısından da değerlendirilmeye alınmalıdır. Mahlas beyitlerine bu açıdan bir bakış, sadece mahlas beytinde geçen paralel ve tezat yapıların yorumları ile sınırlanmayıp aynı zamanda benzer ses-

lerden oluşan yapıların da beytin ses ve ahengi açısından zenginliğini gösterir. Bu ilgi, anlam ekseninde değerlendirmeye alınmasa dahi seslerin çağrışımı bütünlüğün sağlanmasında etkili bir unsurdur. Bazı örneklerde sadece ses özelinde değerlendirilebilen bu yapılar bazılarında ise ses ve ahengin beraber ele alınmasına örnek teşkil etmektedir.

Mahlas beyitleri şairin şiiri hakkında teşbihler yaptığı, şiirinin üstünlüğünü vurguladığı, diğer şairlerle kendisini kıyasladığı bir bölüm olması dolayısıyla bu beyitlerde çoğunlukla nazım üzerine de değerlendirmeler yapılır. Karamanlı Nizâmî'nin bazı gazellerinin mahlas beyitlerinde şairin mahlası ile müştak olan kelime kadrosu dikkat çeker. Bu kullanım şiir üzerine bir söyleyiş yanında beyitler içerisinde de ahengin anlamla örtüşmesine ve ses unsurunun yoğun bir biçimde hissedilmesine yardımcı olur. Örnek beyitlerde ses ve anlam olarak bir örtüşmenin yanında tezat da dikkat çeker. Bazı örneklerde akis sanatının bu tezat ve anlam ilişkisini en üst seviyede desteklediği görülür. Şairin mahlası olan Nizâmî yanında beyitlerde kullanılan kelime kadrosu içerisinde “*nazm, nizâm, perâkende, kemâl, dür, perîşân*” gibi kelimeler paralel ve karşıt yapıları bir beyitte toplaması bakımından önemlidir.

Örnek Beyit	Anlam İlgisi
Vireli <i>nazmına Nizâmî nizâm</i> Vasfuñ ile oldı perâkende gül (G 72/9)	eş anlam paralellik
Ben ol <i>Nizâmîyem</i> ki kemâlinde vasfuñuñ Hüs-n-i <i>nizâm-ı nazm</i> ile Selmâne irmişem (G 79/5)	eş anlam paralellik
Dürr gibi <i>Nizâmî</i> sözüñüñ görse <i>nizâmın</i> Tevsîmine tahsîn ide Selmân ile H'âcû (G 93/8)	eş anlam paralellik
<i>Nizâmî bî-nizâm</i> itdi kelâmuñ Kemâl-i <i>nazm</i> ile <i>nazm-ı</i> Kemâli (G 107/8)	eş anlam paralellik
Bozalı 'aklı <i>nizâmını Nizâmîñüñ</i> gamuñ Key perîşân hâldür hâl-i perîşânım gibi (G 110/7)	eş anlam zıtlık

Tablo V: Karamanlı Nizâmî Divanı-Müteradif Kullanımlar

Klasik şiirde söz mefhumunun benzetilenlerine ilişkin kalıplaşmış söyleyişlerden yararlanan şair, çoğunlukla şiiri üst bir noktada değerlendirir ve teşbihlerini “*dür, cevher, cevâhir, lü'lü, âb vb.*” kelimelerden seçer. Bu kelime kadrosu yanında şiirin özelliklerine dair söylenen ifadeler kimi örneklerde de birbirine zıt yapılarla ku-

rulur. Tespit edilen bu beyitlerde “nazm ve Nizâmî” gibi birbirini destekleyen ifadeler yanında “*perâkende, bî-nizâm*” gibi zıtlığı oluşturan kelimeler de kullanılmıştır.

Karamanlı Aynî Divanı’nda şairin mahlası ile birlikte eş anlamlı sözcükler bir arada sıkça kullanılmıştır. Hayretî Divanı’ndaki örneklere benzer yoğunlukta kullanılan bu yapılar, anlam ilgisi dışında dış perspektiften bakıldığında ses ve ahenge dair söyleyişleri gösterir. Şair, mahlasının bütün anlamlarından istifade etmiştir. Bu anlamların şiir içerisinde hemen bütün karşılıklarıyla sıkça geçmesi, şairin bu unsuru bilinçli bir biçimde ele aldığını göstermektedir. Kimi örneklerde şairin mahlası ve müteradif yapılar dışında farklı kelimeler yok denecek kadar azdır.

Utârid ‘*ayn-ı* ‘ömründe budur kor nokta gayn eyler

Ki ‘ömrüñ ‘*aymı*dur devr-i kamer bigi hezâr olsun

Karamanlı Aynî (Mermer, 1997: s. 140)

Dil-ber göz eder dir ki güzel yüzümi gözle

İy ‘*Aynî* saña ‘*ayn-ı* ‘inâyet nazar eyler

Karamanlı Aynî (Mermer, 1997: s. 435)

‘*Ayn-ı* ‘*Aynî*den ayırma nûn-ı ebrûsın anuñ

Yani mehcür itme Mısrından bu dil Zü’n-nûnım

Karamanlı Aynî (Mermer, 1997: s. 666)

‘*Ayn-ı* ‘*Aynî* görmedi ‘âlemde ‘*aynun* bigi ‘*ayn*

Gördüğün yüzüñ bigi bir gūş-ı gül gūş itmedi

Karamanlı Aynî (Mermer, 1997: s. 670)

Mahlas olarak kullanılan bazı isimlerin aynı zamanda klasik şiirde özellikleriyle sürekli telmihe söz konusu edilen isimlerle paralellik göstermesi bu özellikte olan şairlerin mahlas beyitlerindeki durumun incelenmesini de gerekli kılmaktadır. Mesihî Divanı’nda tespit edilen örneklerde Mesih’e ait özellikler kalıp söyleyişler içerisinde kullanılır. Bu kullanımların mahlas beyitlerinde bulunması, şairin aynı zamanda bu anlam zenginliğine zemin hazırlayan unsurdan kendisi ve sözünü derecelendirmek bağlamında kullandığını da gösterir. Örneklerde Mesih’in anılması sırasıyla “*cân-bahş, Mesihâ-yı nefes, enfâs, Mesihî sūzeni-müje, kıyâmet-İsâ’nın zuhûr etmesi, leb-i cân-bahş*” yapılarıyla birlikte anılır. Bu yapılar klasik şiirde Hz. İsa’nın sıkça anılan ve işlenen özellikleridir. Mesih’in geçtiği her beyitte hemen akla gelebi-

lecek yapılar Mesihî Divanı'ndaki mahlas beyitlerinde sıradan söyleyişin dışında bir gösterge sunar.

Mesihî'nin sevgiliye dair söyleyişlerinde benzetmelik olarak kullandığı Mesih ve ona ait hususiyetler dışında kalan örneklerde şairin kendi mahlası ile Mesih'in özelliklerini söz ve şairlik noktasında buluşturması, mahlas beyitlerinde kullanılan müteradif yapıların hangi açılardan yorumlanması gerektiğini gösteren örneklerdir. Şair “*Âlem içinde Mesihî'den eser (olarak) sühan kaldı, ten yere girse de Mesih'in nefesi göğe çıkmadı mı?*” derken bir karşılaştırmaya giderek sözünün güzelliğini Mesih'in nefesi üzerinden vurgular.

‘Âlem içinde suhan kaldı *Mesihî*den eser

Ten yire girdi göge çıkdı *Mesihî*-yı nefes

Mesihî (Mengi, 2014: s. 179)

Hız. İsa'nın Mesih olarak anılması onun kıyametin kopacağı zamandan önce yeryüzüne inmesi inancını da akla getirir. Bu bilgiden hareketle Mesihî bir beytinde sözünü kıyamete benzetmiş ve böyle bir durumun ortaya çıkmasında Hız. İsa'nın zuhuru mevzusunu söz ve şairlik ekseninde buluşturmuştur. Hız. İsa, beyitlerde sevgilinin dudakları, nefesi, sözleri ve bütün bu unsurlarla birlikte “hayat verici” özelliğinin sevgiliye izafe edilmesi bağlamında anılır. Bu tarz bir kullanımda bulunan Mesihî'de ise Hız. İsa'nın can verme özelliği sevgili üzerinden söz konusu edilirken beytin devamında kullanılan “*Mesihâlan-*” ifadesi bu beytin sadece sevgili tipinin bir özelliği üzerine söylenmediğini, bu çağrışımın ilk bakışta görünen taraf olması yanında, kullanılan ifade ile şairin kendisi ve can bağışlayan sözlerine de gönderme yaptığı görülmektedir.

Bu *Mesihî*nün kıyâmet sözleri

Sanki ‘*İsâ*dur inüp itdi *zuhûr*

Mesihî (Mengi, 2014: s. 140)

Mürdeyi yerde dirildürken leb-i cân-bahş-ı yâr

Gökde ‘*İsâ* epsem otursun *Mesihâlan*masun

Mesihî (Mengi, 2014: s. 226)

Sonuç

Klasik şiirde mahlaslar şairlerin belli ölçütler çerçevesinde alıp kullandığı takma isimlerdir. Nazım şekillerinde şairlerin mahlasları onları diğer şairlerden ayıran önemli bir unsur olması yanında tercih edilen mahlasların kurulan manzume içerisinde -istisnalar dışında- yer alması, bu isimlerin özellikle mahlas beyitlerinin birin-

cil ve en etkili ögesi konumunda olduğunu gösterir. Bu durumda şairin bir bakıma kendi hüviyetini ifade eden bir imza hükmünde olan mahlaslar, sahip oldukları anlam çerçeveleri içinde derinlemesine işlenmiş ve kullanılan bu takma isimler hemen bütün çağrışımları düşünülerek beyit içerisine yerleştirilmiştir. Şiir metninin hemen bütün mısralarında ve bir bütünlük içerisinde beyit nazım birimin her noktasında bir tenasübün bulunması mahlas beyitlerinde de bu uyumun mahlas etrafında şekillenmesini doğurmuştur. Klasik şiirde özellikle bu edebiyatın klişe haline gelmiş ve teşbih, istiare, tevriye, iştikak vb. pek çok anlama ve söze dayalı sanatlarının icrasında kullanılmış kelime kadrosunu kendisine mahlas olarak tercih etmiş şairlerin şiirlerinde bu yapıların kullanım alanının ve çağrışımlarının yoğunluğu dikkat çekmektedir. Bu noktada mahlas beyitlerindeki bu yapıların sadece anlam boyutu ile değerlendirilmeyip dış yapıya dair de pek çok yoruma zemin hazırladığı görülmektedir. Özellikle edebiyatın temel kelime kadrosu içerisinde yer alan sözcüklerin mahlas yapılması şair açısından bir ses zenginliğini ve buna paralel olarak anlam çağrışımlarının katmanlı bir yapı biçimini almasında işlevsel bir konumdadır.

Bu çalışmada, mahlas beyitleri incelenen divanlar arasında klasik şiirin kelime kadrosu içinde sıkça kullanılan yapıları mahlas olarak tercih eden şairler üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. İncelemede mahlas beyitlerinde müteradif yapıların sıkça tercih edildiği görülmüş ve mahlası merkeze koyan söyleyişlerin varlığına dikkat çekilmiştir. Örneklerde şairin sadece mahlas olarak kullandığı yapıların eş anlamlı biçimlerini tercih etmediği, bunun yanında beytin anlam boyutu da düşünülerek zıt yapıların bir arada kullanıldığı görülmektedir. Tespit edilen bazı örneklerde mahlas beytindeki müteradif yapıların kelime özelinde kalmayıp deyimsele ifadeler biçiminde de kullanıldığı görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında mahlas beyitlerinde sadece sözcük özelinde bir paralellik ile yetinilmeyip beytin bütüncül yapısını tamamlayacak dilin bütün öğelerinden yararlandığı söylenebilir. Kimi örneklerde mahlas ile ilgili eş anlamlı/paralel yapılar sıklık olarak mahlası geride bırakacak oranda kullanılmıştır. Özellikle *Hayretî*, *Karamanlı Nizâmî*, *Karamanlı Aynî* gibi şairlerin divanlarında bu kullanım yoğunluk olarak dikkat çekicidir. Mahlas beyitleri ile ilgili yapıların farklı çalışmalarda mahlas kullanımı üzerinden şairlerin tercihleri arasında çift mahlas kullanımı, mahlas redifli gazeller ve makta dışında mahlas kullanımına ilişkin çıkarımlar yapılmıştır. Zemini ortak olan bu çalışmaların mahlası farklı açılardan ele alması bu yapıların hem anlam hem de dış yapıya dair katkılarının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu açıdan özellikle mahlas beyitlerinde müteradif yapıların tespit edilmesi, hem mahlasların işlevini hem de kullanım alanlarını göstermesi bakımından önemlidir. Klasik edebiyatta belagete dair hususlar çoğunlukla edebi sanatlar üzerinden yapılır. Edebi sanatların tanımına ve ne olduğuna dair tarihi ve modern kaynakların farklı yorumlar getirmiş olması, öncelikle tanımlar üzerinde yeni bakış açılarının geliştirilmesini gerekli kılmaktadır. Şiirin dış yapısından hareketle manzumenin iç düzenine dönük değerlendirmeler bu belagat hususiyetlerine de katkılar sağlayacaktır. Klasik metinlerde var olan dış yapıya ve genel tercihlere ilişkin değer-

lendirmeler bir edebi metnin bütün boyutlarını ele almakla mümkündür. Bu açıdan mahlas beyitlerine dair yapılacak çalışmalar sadece “mahlas” kavramının tarihi fonksiyonu ve kullanım alanı ile sınırlanmayıp, metin içerisinde sahip olduğu diğer bütün işlevleri de göz önünde bulundurularak ele alınmalıdır. Bu tarz çalışmalar, klasik metnin her aşamasının yeni ortaya konulacak bakış açılarıyla ele alınmasına ve bütüncül değerlendirmelerin yapılabilmesine zemin hazırlayacaktır.

Kaynakça

- Aksoyak, İ. Hakkı. (2014). “Metinlerden Kurallara: Gelibolulu Mustafa Âlî Divanı ile Öbür Divanlarda Makta Dışında Mahlas Kullanımı”. İ. Hakkı Aksoyak (Haz.). *Uluslararası Gelibolulu Mustafa Âlî Çalıştayı Bildirileri (28-29 Nisan 2011)*. (s. 197-209). Ankara: T.D.K. Yayınları.
- Akün, Ömer Faruk. (2014). *Divan Edebiyatı*. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Aslan, Üzeyir. (2012). *XVII. Yüzyıl Şairi Besnili Nehcî Dede ve Divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Ayan, Hüseyin. (2002). *Nesîmî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkidli Metni*. Ankara: T.T.K. Basımevi.
- Ayverdi, İlhan. (2005). *Asırlar Boyu Târihî Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Çavuşoğlu, Mehmed; Tanyeri, M. Ali. (1981). *Hayretî Dîvan-Tenkidli Basım*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Genç, İlhan. (2006). “Mahlâsnâme ve Kaside İlişkisi Üzerine Bir Mukayese”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 2, s. 317-331.
- Gürgendereli, Müberra. (2002). *Hasan Ziyâ’î Hayatı-Eserleri-Sanâtı ve Divanı (İnceleme-Metin)*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- İpekten, Haluk, (1974). *Karamanlı Nizâmî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Kalpaklı, Mehmet. (2001). “Divan Şiirinde Mahlas Üzerine”. *Kitaplık*, Sayı: 45, s. 254-259.
- Koç, Mustafa; Tanrıverdi, Eyyüp. (2013). *Mütercim Âsım Efendi-el-Okyânûsu’l-Basît fî Tercemeti’l-Kâmûsi’l-Muhît Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Kurnaz, Cemal; Tatçı, Mustafa. (2001). *Ümmî Divan Şairleri ve Enverî Divanı*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Kurtoğlu, Orhan. (2006). “Divan Şiirinde Mahlas Değiştiren ve Birden Fazla Mahlas Kullanan Şairler”. *Bilig*, Sayı: 38, s. 71-91.
- Küçük, Sabahattin. (2011). *Bâkî Dîvânı-Tenkidli Basım*. Ankara: T.D.K. Yayınları.
- Mengi, Mine. (2014). *Mesihî Dîvânı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

- Mermer, Ahmet. (1997). *Karamanlı Aynî Dîvânı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mermer, Ahmet. (1991). *Mezâkî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi yayınları.
- Öztürk, Mürsel; Örs, Derya. (2009). *Mütercim Âsım Efendi-Burhân-ı Katı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tarlan, Ali Nihad. (1950). *Fuzulî'nin Farsça Divanı (Tercümesi)*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Tolasa, Harun. (2002). *Sehî, Latifî ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tulum, Mertol. (2011). *Meninski'nin Thesaurus'u ve XVII. Yüzyıl İstanbul Türkçesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ulucan, Mehmet. (2010). *Muvakkit-zâde Mehmed Pertev-Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri Divanı (Tenkitli Metin)*. Ankara: M.E.B. Yayınları.
- Yıldırım, Ali, (2006). *Divan Edebiyatında Mahlas ve Mahlas-nâmeler*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number 61, Aralık / December 2018, 113-132

**TAYYARE CEMİYETİ’NİN HAVACILIĞI GELİŞTİRME
FAALİYETLERİ: TAYYARELERE İSİM VERME TÖRENLERİ**
Activities of Turkish Aeronautical Association For The Development of Aviation: Naming Airplanes Ceremonies

(Makale Geliş Tarihi: 06. 11. 2018 / Kabul Tarihi: 20. 11. 2018)

Yücel ÖZTÜRK*

Öz

Genç cumhuriyetin kurucu ve yönetici kadroları, uzun ve yüksek yoğunluklu savaşların içerisinde yetişmişlerdi. Bu sebeple Türk havacılığını ve uçak sanayisini geliştirmeyi, ülkenin yönetim hedeflerinin en başına koymuşlardı. Kısıtlı imkânların, vatandaşın elinde bulunan kaynaklar sayesinde aşılabileceği fikri ile Tayyare Cemiyeti’ni kurma yoluna gitmişlerdi. Türk Tayyare Cemiyeti, havacılık sanayine katkıda bulunmak için birçok yöntem başvurmuştu. Başlangıçta uçakları satın alma, akabinde kendi uçağını yapma ilkesi ile ilk yıllarda oldukça önemli mesafeler kat edilmişti. Düzenlenen etkinlikler ile Türk Hava Kuvveti’ne birçok uçak kazandırılmıştı.

Bu çalışmada, Türk Tayyare Cemiyeti’nin havacılığı geliştirme faaliyetleri kapsamında ülkemizde tayyare alımı için yapılan bağışlar, tayyarelere isim verme törenleri ile elde edilen kazanımlar tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tayyarelere İsim Koyma Törenleri, Tayyare Cemiyeti, Türk Havacılığı, Bağış Uçak.

Abstract

The administrative staff of the young republic grew up in long and intensive wars. For this reason, developing the Turkish aviation and aircraft industry is the first one of the country's management objectives. With the idea that limited opportunities could be overcome through the resources available to the citizen, they went on to establish the Tayyare Society. Turkish Air Association, applied to many methods to contribute to the aviation industry. In the beginning years, with the principle of buying planes and making their

* Dr., yturk1526@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7540-7030>

own aircraft, significant progress has been made in the first years. With the activities organized, the Turkish Air Force was equipped with many aircraft.

In this study, it will be tried to determine the acquisitions made for the recruitment of the people in our country within the scope of Turkish Air Association's aviation development activities and the acquisitions obtained by naming ceremonies.

Keywords: Naming Airplanes Ceremonies, Tayyare Society, Turkish Aviation, Donation Airplane

Giriş

Osmanlı Türk Milleti, verdiği İstiklal Harbi sonucunda bağımsızlığına ulaşabildi. Ardından Türkiye Cumhuriyeti Devletini kurdu ve çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşabilmek için çeşitli faaliyetlere girişti. Bu faaliyet alanlarından birisi de Türk Tayyareciliğinin geliştirilmesine dönük çalışmalardı. Bu düzlemde sistemsiz ve yetersiz olan ülke kaynaklarının verimli şekilde yönlendirilmesi ve merkezi bir yapıya kavuşması için 16 Şubat 1925 tarihinde Türk Tayyare Cemiyeti¹ kuruldu. Cemiyet'in amacı havacılığın askeri, iktisadi, siyasi ve sosyal önemini benimsetmek, bu alanda ihtiyaç duyulan maddi ve manevi kaynağı temin etmek idi (Türk Tayyare Cemiyeti, 1925: s.11). Cemiyet bu doğrultuda hedeflerini yakın ve uzak olmak üzere şu şekilde belirledi:

"I. Acil Yapılması gerekenler:

Öncelikli ve şimdiden yapılması gerekli hususlar:

1. En son model de avcı tayyaresi, Keşif tayyaresi, Bombardıman tayyaresi, satın almak.

2. Tayyarelerin muhafazasına ve kullanılmasına mahsus tesisat:

Hangarlar, Benzin depoları, Tayyare/hava meydanları; oluşturmak.

3. Tayyarelerin kullanması için gerekli teçhizat ve mühimmatın tedarik edilmesi,

¹Türk Tayyare Cemiyeti, uçak sanayinde dev adımların atılıp hava sahası güvenliğinin önem kazandığı iki savaş arası dönemde kurulmuştur (16 Şubat 1925). Türkiye'nin kendi uçaklarını üretebilmesi, sivil ve endüstriyel havacılığın meydana getirilebilmesi amacıyla "*Acil ve umumi bir ihtiyacın*" neticesinde kurulan Cemiyet, Cumhurbaşkanı Atatürk'ün himayesinde, Başvekil İsmet İnönü'nün fahri başkanlığında, Atatürk'ün eski yaverlerinden Bolu Mebusu Cevat Abbas Gürer'in Kurucu Başkanlığı'nda faaliyet göstermiştir. Cemiyet gelirlerini; 30 Ağustos Zafer ve Tayyare Bayram etkinliklerinde toplanan yardımlar, halkın bağışları, tayyare piyangoları, tayyare pulları ve üye aidatlarından elde etmiştir (Türk Tayyare Cemiyeti Nizamname-i Esasisi, 1925: s.1; Gürer, 2007: s. 285-286). 1935'te Cemiyet'in adı "Türk Hava Kurumu" olarak değiştirilmiş; ancak makalede bütünlük olması düşüncesi ile önceki adı kullanılmıştır.

4. Tayyare tamirhanelerinin tesis edilmesi,

5. Makinist yetiştirecek okulların kurulması, -bu okulların yetiştireceği makinistler tayyarelerde iş görebilmekle beraber aynı zamanda traktör kullanmak, bir fabrikada makine idare etmek gibi işleri de yapabilirler ki böyle bir mektebin tesisi yalnız tayyarecilik noktasından değil, memleketin diğer sanayi kollarının geliştirilmesi için de son derece önemlidir.

II. İstikbalde yapılması zorunlu olanlar:

Türk milletinin en öncelikli olarak yapması gereken bir tayyare fabrikası kurmaktır. Avcı, keşif, talim ve bombardıman tayyarelerinin bütün aksamını imal edecek ve istenilen nitelikte tayyareler meydana getirecek bir fabrika tesisi için sarf edilmesi lazım gelen paranın ehemmiyetini Türk milleti takdir edebilmektedir. Fabrika ile bir de pilot yetiştirebilecek okul tesis edilmesi kesin gerekliliktir. Türk vatanının her an ve her dakika taarruza uğrayacağını düşünerekten ordunun diğer aksam ve levazımı gibi hava kuvvetinin de mümkün olduğu süratle arttırılması cemiyetin en birinci emelidir.” (Türk Tayyare Mecmuası, S.16-18: s.3).

Tayyare Cemiyeti, kuruluş amaçları doğrultusunda, belirlediği hedeflere ulaşabilme yolunda tanıtım, öğretim ve teşvik metotlarını araç edinmiş, bu araçların işlevselliği açısından da her yer ve şartta çok farklı etkinlikler düzenleme fikrini benimsemişti.

Cemiyet yöneticileri tarafından, etkin tanıtım ve toplumu bilinçlendirme etkinliklerinin; önemli gün ve bayramlarda düzenlenecek faaliyetler ile sağlanması kararlaştırılmıştı. Havacılığın topluma anlatılma ve tanıtılma zamanlarının tarihsel zaferlerin yıldönümü kutlamalarına denk getirilmesi son derece anlamlıydı. Bu günlerde yapılacak birçok etkinlik ile gelir elde edilmekte idi. Bu etkinliklerden bir tanesi de halkın yaptığı yardımlar ile satın alınan uçaklara isim verme etkinlik ve törenleri idi (Aydın, 2011: s. 52).

1. Tayyarelere İsim Verme Törenlerinin Yöntem Ve Kazanımları

Erken Cumhuriyet döneminde havacılığın hızlı gelişimini temin edebilmek ve halkın desteklerini artırabilmek maksadı ile çeşitli uygulamalara gidilmişti. Bunların başında yurdun geneline yayılan Tayyare Bayramı etkinlikleri içinde veya diğer önemli tarihi günlerde icra edilen tayyarelere isim verme törenleri gelmekteydi. Cemiyet’e en çok maddi yardım yapan şehir, kasaba, köy, aile, kişi ya da kurumlara ait isimler, merkez idare heyetinin almış olduğu kararla satın alınan uçaklara verilmekteydi (Türk Tayyare Cemiyeti, 1932: s. 11-12). Zaman içerisinde Cemiyet’in, Zafer ve Tayyare Bayramları ile tarihi günlerde en önemli etkinliklerden biri “uçaklara isim verme törenleri” olmuştu. Cemiyet; icra edilen tören etkinliklerinde bu hususu, başışı yapan şehir/kasaba halkını, satın alınan uçağın hareket edeceği meydana davet ederek uçağın gösteri uçuşundan sonra halkın huzurunda uçağa isminin verilmesi şeklinde gerçekleştiriyordu. Böylece halk, “isim koyma törenleri” ile Cemiyet’e yap-

tığı bağışın sonucunu izlemiş, katkıları ile satın alınan uçağın gövdesinde memleketlerinin ismini görerek bu gururu yaşamış oluyordu. Bağış yapan şehir/kasabanın ismi, uçağın gövde veya dikey şekilde kuyruğuna yazılıyordu. Böylesi bir tören hem kampanyalara ilgiyi artırıyor hem de toplanan bağışın boşa gitmediğini, nasıl kullanıldığını göstermiş oluyordu (Hava Kuvvetleri Komutanlığı, 2005: s.315).

Cemiyet, on bin lira ve üzerinde bağış yapan her şehir, kasaba, köy ya da kişinin, kendi isimlerini taşıyan uçağı göklerde görebileceklerini duyurmuştu. Cemiyet'in yapmaya çalıştığı son dönem Osmanlı'dan beri süregelen bağış geleneğini (Yalçın, 2010: s. 192-197) resmi bir karara bağlayarak halkın havacılığa katkısını teşvik etmekte. Bu girişime ilk yanıt Adana'nın Ceyhan kasabasından geldi. On bin lira tutarında bağış yaptığını duyuran Ceyhanlılar, Cemiyet'in satın alacağı ilk uçağı "*Ceyhan*" adının verilmesini istiyordu. İtalyan *Ansaldo* fabrikasının ürettiği, Ceyhan isimli uçağın ilk deneme uçuşu, 17 Haziran 1925'te Ankara'nın At Koşusu mahallindeki kalabalık bir davetli kitlesi önünde yapıldı. 20 Haziran'da uçak, Cemiyet'in Fen Şubesi'ni organize etmekle sorumlu, dönemin meşhur havacılarından Vecihi Hürkuş² tarafından Ceyhan halkına teşekkür etmek ve isimleri yazılı uçağı göstermek amacıyla Ceyhan'a doğru yolculuğa çıkarıldı (Hürkuş, 2000: s.266-281). Vecihi Bey, seyahat boyunca yerleşim birimlerine, Cemiyet'in propaganda kâğıtlarını dağıttı. Ceyhan dönüşü ise Adana semalarında helezonlar çizerek bir "*gösteri uçuşu*" yaptı ve burada halkın yoğun tezahüratlarıyla karşılandı. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin Bölge Müfettişi Dr. Fazıl Berki Bey, Cemiyet adına bir konuşma yaptı. Bu konuşması ile ülke savunmasında millî havacılığın ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu, uçağın etrafını saran kalabalığa anlatmaya çalıştı. Bu gösteri ve konuşmanın ardından Cemiyet'in Adana şubesi, para bağışı için kuyruğa giren vatandaşlarla doldu. Yarım günde Adana şubesine yapılan toplam bağış, 220 bin lirayı geçmişti (Hürkuş, 2000: s.178-189). 1929 yılı Zafer ve Tayyare Bayramı'nda, İstanbul Yeşilköy'de yapılan törende CHP Müfettişi ve Cemiyet'in İstanbul Şubesi Reisi, Kolordu Komutanı ve İstanbul Mebusları hazır bulundu (Cumhuriyet, 31.08.1929: s.1,3). Yapılan yardımlar neticesinde alınmış olan uçaklar, "*isim verme törenleri*" sonrasında orduya hediye edildi. 1931 yılında ise yapılan yardımlarla alınmış olan 37 bağış uçağından, 6 âdetine -alan kasabalar olmaları sebebi ile- ortaya konulan etkinlikler neticesinde ve yerel halkın huzurunda "*Akşehir*", "*İskilip*", "*Bayburt*", "*Siverek*", "*Bodrum*" ve "*Cizre*" isimleri verilmişti (Gaziantep, 31.08.1931: s.2; Hâkimiyeti Milliye, 01.09.1931: s.5).

² Vecihi Hürkuş, 1895 tarihinde İstanbul'da doğdu. İlkokulu Bebek'te okudu, Üsküdar'da Füvuzat-ı Osmaniye Rüştiye'sinde ve Üsküdar Paşa kapısı İdadisinden okudu, sanata olan ilgisinden Tophane Sanat Okulu'na geçti ve bu okulu bitirdi. Yeşilköy'deki Tayyare Mektebi'ne girerek tayyareci adayı olan Vecihi Hürkuş, 15 Kasım 1916'da tayyarecilik eğitimini bitirerek pilot diplomasını aldı ve ilk uçuşunu 21 Mayıs 1916 tarihinde yaptı. Kurtuluş Savaşı'nda ganimet olarak Yunanlardan ele geçen çeşitli uçak motorlarından istifade ederek, ilk uçağı "Vecihi K VI"yı imal etti. İmal ettiği uçağı ile 28 Ocak 1925 tarihinde ilk uçuşunu izinsiz olarak yaptığı için cezalandırılınca istifa ederek hava kuvvetlerinden ayrıldı. Ankara'da kurulmakta olan Türk Tayyare Cemiyeti'ne katıldı. Türk Tayyare Cemiyeti'nde Fen şubesinin organizasyonun da görev aldı (Hürkuş, 2008: s. 4).

İsim verme etkinlikleri çerçevesinde yapılan konuşmalarda, ülkeye yapılacak muhtemel bir uçak taarruzuna karşı alınabilecek en iyi karşı tedbirin yine uçak filosu ile karşılık vermek olacağı fikri ön plana çıkarılmaktaydı. Böylece halkın havacılığa verdiği desteğin artırılması için kamuoyu oluşmasına yönelik çalışmalara yoğunluk verilirdi (Bingöl, 1937: s.18; Aslan, 2014: 148).

Başvekil İsmet Paşa (İnönü), 27 Kasım 1932’de, Tayyare Cemiyetinin V. Kongresi’nde, bundan sonra meydana gelebilecek bir savaşın kesin neticesini ancak uçakların tayin edebileceğini, hava saldırılarına karşı tedbir için Avrupa’nın belli başlı şehirlerinde tatbikatlar yapıldığını ifade etmişti. Bu doğrultuda İsmet Paşa (İnönü), Türkiye’ye yönelik olabilecek hava saldırılarına karşı Türk halkının gerekli bilgi ve teçhizat ile donatılmasını istiyordu (Türk Tayyare Cemiyeti, 1932: s. 3-10). Yapılan tüm etkinlikler gibi isim verme törenlerinde de bu konu sürekli canlı tutulmaya ve halkın bilinçlendirilmesine gayret sarf ediliyordu. Bayram ve etkinlikler bu boyutlu bilinçlendirmeler açısından son derece fayda sağlamıştı (Gökmen, 1935: s.2). Belirlenen hedefler doğrultusunda Türk basın organlarının bazılarında Tayyarelere isim verme törenlerinde vatandaşlara yapılan duyuru ve çağrılardan bazıları şu şekilde idi:

“Aziz Yurttaş! 30 Ağustos Zafer ve Tayyare Bayramı yaklaşıyor. Bu büyük günde Türk Tayyare Cemiyeti’ne yardım etmek en büyük yurt borcudur.” (Anadolu, 29.08.1934: s.1) “Vatandaş; Bugün Tayyare Bayramıdır. Unutma!” (Anadolu, 30.08.1934: s.1), “Hava tehlikesini bilenlerin arasına katılmayanlar! Acele ediniz. Yurt, sizi ödeve çağırıyor” (Ulus, 30.08.1937: s. 2,3), “Tayyare En Güçlü Silahtır !” (Babalık, 28.08.1936: s. 1), “Tayyare Güçlü Bekçidir!” (Babalık, 21.08.1936: s. 2), “Uçağı olmayan bir yurt, damı olmayan bir eve benzer”(Akşam, 30.08.1936: s.4).

Artık bir savaşın kaderini hava gücünün tayin edeceği bilindiğine göre, bağımsızlığını korumak isteyen her devlet, uçak sanayini kurmak zorundaydı (Yalçın, 2012: s.270).Türkiye, bu tarihe kadar Kayseri Uçak Fabrikası ile Eskişehir Uçak Tamir Fabrikası’ nı kurmuştu (Evsile, 2002: s.719-726). Cemiyetin kuruluş hedefleri böylelikle gerçekleştiriliyordu. İlk etapta isimleri yardımı yapan halkın yaşam alanları olarak verilen uçaklar satın alınıyor, hava kuvvetinin temeli oluşturuluyor ardından da kendi uçağını yapabilmek adına sanayinin temelleri atılıyordu.

1935 yılında isim verme etkinlikleri dolayısıyla Cemiyet adına söz alan Dr. Ragıp Bey, bir devletin elindeki uçak sayısının, o devletin gücünün bir göstergesi olduğunu dile getirmiş; dünyanın, “bu yeni silaha verdiği önemi düşünerek” Cemiyet’e yapılmakta olan bağışların arttırılmasının, bir vatan borcu olduğunu ifade ederek sözlerini bitirmişti (Ulus, 31.08.1935: s.1). Çünkü Türkiye’nin hava savunma sanayisi için gerekli 20-30 milyon lirayı, salt devlet bütçesinden karşılayabilecek gücü yoktu. Cemiyet’in ise tedarik edebildiği rakam, bunun onda biri kadar bile değildi. O halde yapılması gereken, ülkenin maruz kalacağı hava tehlikesini ve havacılığın önemini vatandaşlara anlatarak, özellikle isim verme etkinlikleri ile halkı bağış yap-

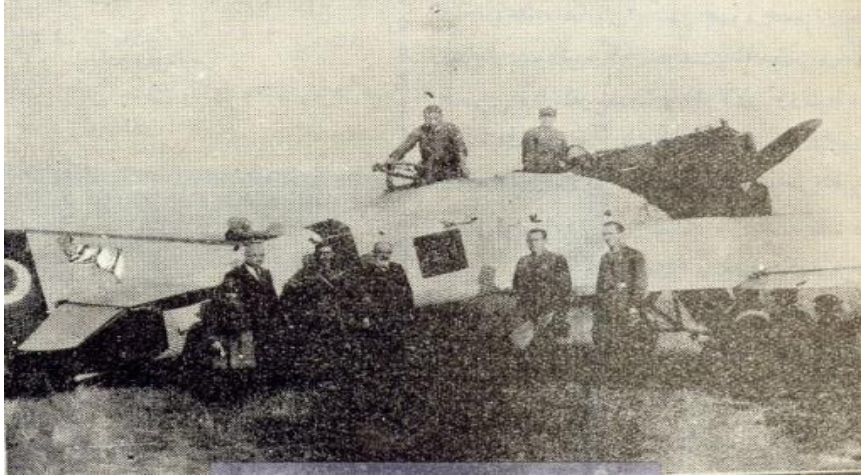
maya teşvik etmek idi. Bu faaliyet ve kampanyaları yürütmek, başta cemiyet olmak üzere herkesin öncelikli vazifelerinden biri olmalıydı (*Ayın Tarihi*, S.18: s.136).

2. Yurt Geneline Yayılmış Tayyarelere İsim Koyma Törenleri İle İsimleri Verilen Yerleşim Birimleri

Erken Cumhuriyet dönemi yöneticileri ve kurumları, Türk Havacılığının gelişimi için her etkinlik ve fikirten azami derece de istifade etmek düşüncesine sahipti. Bu fikri maksadın en somut ifadelerinden biri, 30 Ağustos Zafer ve Tayyare bayramı ile diğer tarihi günlerde düzenlenen “*tayyarelere isim verme*” tören ve etkinlikleri olmuştur. Etkinliklerin ülke genelinde nasıl kutlandığı isim verme törenlerinden tespit edilmiştir. Hangi yerleşim birimlerinin bu amaç için yardımlarda buldukları da diğer bir tespittir. İlk etapta on bin liralık yardım yapan tüm yerleşim yerlerinin isimleri uçaklara verilmiştir (Hava Kuvvetleri Komutanlığı, 2005: s.2-3). Belirtilen doğrultuda tayyarelere isim verme tören ve etkinliklerinin ülke genelinde nasıl ortaya konulduğuna dair bazı örnekler aşağıda sunulmuştur:

Edirne, Uzunköprü Tayyareleri

Tayyare Cemiyeti Genel Merkezi’nce Edirne, Keşan ve Uzunköprü isimlerinin verilmesi kararlaştırılmıştır. Edirne’de binlerce kişiden oluşan halk huzurunda, vali, asker, kurum başkanları (memurlar), Cemiyet Başkanı ve üyeleri, diğer cemiyet mensupları, okullar ve il yönetici heyetleri önünde Numune Çiftliği Meydanı’nda gösterişli ve coşkulu bir tören gerçekleştirilmiştir. Ayın dokuzunda saat on beşte bütün Edirne halkı tayyare meydanında toplanmış ve hava kuvvetlerinin desteğiyle muhteşem bir tören hazırlanmıştır (Edirne, Uzunköprü Tayyareleri, 1926: s.20).

Fotoğraf 1: Edirne Tayyaresi İsim Koyma Töreni

Tören günü bütün Edirne istiklal şahini olarak addedilen uçak etrafında hilal şeklinde yer almışlardı. Arıza yapan Keşan tayyaresi ise törene katılamamıştı. Vali

bey kahraman tayyarecilerimizin önüne doğru birkaç adım atıp “*Hoş Geldiniz*” diyerek tayyarecileri selamladı. Edirnelilerin gelecek yıl altı tayyarelik bir filo oluşturacaklarına dair söz verdiklerini ifade etti. Sonra sözü Türk Ocağı Reisi Hamdi Bey alıp tayyarelerin öneminden bahseden çok coşkulu ve heyecanlı bir konuşma yaptı. Akabinde Edirneli Muallim Haşim Bey de konuşmasını tamamladıktan sonra Tayyare Cemiyeti Başkanı Şevket Bey, pilot Süreyya ve Rasit Muzaffer Bey’e Uzunköprü adına birer kol saati hediye etti (Edirne, Uzunköprü Tayyareleri, 1926: s.20).

Tayyareler, halk huzurunda uçuş yaparak şehri gezdiler. Rengârenk kâğıtlar atarak halka teşekkürlerini iletmış oldular. Halk sevinç içinde saatlerce alkışladı. Milletin iradesinin kanatlandığını, saadetinin, hâkimiyetinin, ümidinin bugünden yükselmeye, her daim kahramanca uçmaya hazır bulunduğunu gördükçe içinden doğan asil bir iman, benliğini yükselten derin bir gururla coştı, deryalar gibi taşı ve bir tufan hissiyatı ile bu ölüm ve saadet kuşları uçakların önünde, memleket büyüklerinin huzurunda asil bir duygu ile söz verdi: “*Bir sene sürmez karşımızda heybetle duran ve birer şahin gibi Türk semalarını gözetleyen bu zafer kuşlarını Edirneliler bir misli daha yükseltecek, arttıracaktır.*” Böylelikle tören tamamlandı. Akşam da belediye tarafından yemek verildi. Bugün Edirne tarihi için önemli bir gündü (Edirne, Uzunköprü Tayyareleri, 1926: s.20).

Fotoğraf 2: Uzunköprü Tayyaresi İsim Koyma Töreni

Ödemiş, Bergama, Akhisar, Kemalpaşa Tayyareleri

Ödemiş, Bergama, Akhisar ve Kemalpaşa tayyarelerinin isim verme törenleri, Cumhuriyet Bayramı’nda saat 14: 30’da büyük bir coşkuyla gerçekleştirmiştir. Törene; Ödemiş, Kemalpaşa, Bergama, Akhisar Tayyare Cemiyeti Heyetleri, Genelkurmay Heyeti, subaylar, Valilik Encümen Heyeti, Mülkiye Memurları, gazeteciler, dernek temsilcileri ve davetlilerden oluşan kalabalık bir grup eşlik etmiştir. Misafirler

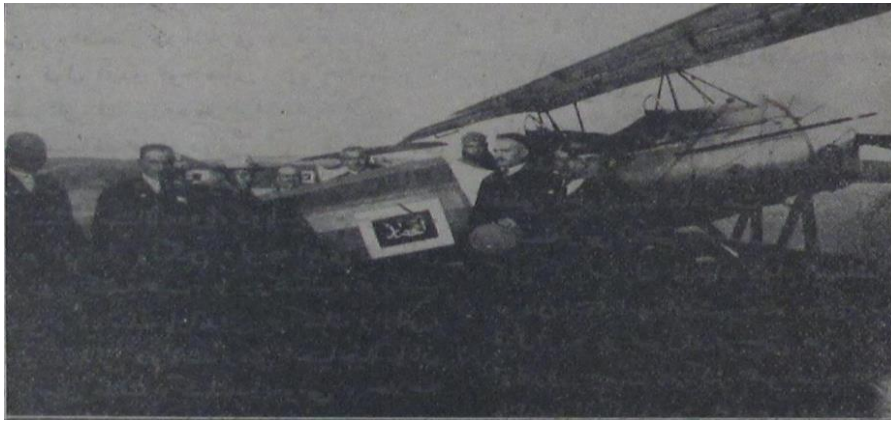
bayraklarla süslenmiş, Tayyare Mektebi'nde ağırlandı. Burada misafirlere şekerlemeler ikram edilmiş daha sonra müzik eşliğinde sahaya çıkılmış ve yardımcıları ile tayyarelerin alımını gerçekleştirmiş olan yerleşim birimlerinin isimleri sıra ile dört tayyareye verilmiştir (Ödemiş, Bergama, Akhisar, Kemalpaşa Tayyareleri, 1926: s.20-21)

Ödemiş Tayyaresi

Ödemiş Tayyaresine isim verme töreni esnasında, Vali vekili Halit Beyefendi milletin yaptığı fedakârlıkları dile getirip tayyarecileri onurlandırıcı tarzda kısa bir konuşma yaptı. Konuşmanın ardından da tayyarenin isminin yazılı olduğu bez örtü kesildi. Tören, “Yaşasın Ödemişliler” tezahüratları eşliğinde isim verme töreni, alkışlar ve fotoğraf çekimleri ile son buldu. (Ödemiş Tayyaresi, 1926: s.21).

Fotoğraf 3: Ödemiş Tayyaresi İsim Koyma Töreni

Fotoğraf 4: Akhisar Tayyaresi İsim Koyma Töreni

Akhisar Tayyaresi

Ödemiş Tayyaresinin isim verme töreninin ardından Akhisar tayyaresinin töreni Belediye Başkanı Aziz Bey'in refakatiyle gerçekleştirilir. Aziz Bey, milletimizin fedakârlığından bahsedip ordumuza ve milletimize takdir ve tebriklerini sundu. Akhisar yazısının uçağın gövdesinde görülmesiyle birlikte alkışlar ve "Yaşa" nidalarıyla birlikte tören ve etkinlikleri gerçekleştirildi (Akhisar Tayyaresi, 1926: s.21).

Bergama Tayyaresi

Fotoğraf 5: Bergama Tayyaresi İsim Koyma Töreni

Bergama Tayyaresinin isim verme törenine milletvekili Kamil Bey katıldı. Törenin Cumhuriyet Bayramı'nda düzenlenmesi sebebiyle Gazi Mustafa Kemal Atatürk anıldı, millet, ordu ve tayyarecilik üzerine takdir ve tebrik konuşmaları yapıldı. "İstikbal, hayat, saadet, Türkündür." nidaları ve alkışları eşliğinde tayyarenin örtüsü kesilerek açıldı ve Bergama yazısı görüldü. Belediye ve Tayyare Cemiyet Başkanı Süleyman Bey, ileride Bergama Halkının Tayyare Cemiyeti'ne çok daha fazla tayyare bağışlayacağını duyurdu. Tören böylelikle tamamlandı (Bergama Tayyaresi, 1926: s.21).

Kemalpaşa Tayyaresi

Bergama Tayyaresinin isim verme töreninden sonra Kemalpaşa Tayyaresinin isim koyma törenini de Belediye Başkanı Aziz Bey gerçekleştirdi. Etkili bir tebrik ve teşekkür konuşmasını takiben tayyarenin örtüsü kesilmek suretiyle açıldı ve Kemal-

paşa isminin görülmesiyle beraber Gazi Mustafa Kemal gönüllerde hissedildi. Durmak bilmeyen alkışlar ve “yaşa” nidalarıyla tören tamamlandı.

Ödemiş, Akhisar, Bergama ve Kemalpaşa tayyarelerinin isim verme törenlerinin son bulmasının ardından sırayla havada tayyareler birer tur atıp misafirleri ve başışları yapan halkı selamladılar. Pilotlara birer altın saat hediye edildi. Misafirler ile tayyareleri alarak başışlayan ilçelerin heyetleri ve Hava Kuvvetleri mensupları tören alanından ayrıldılar (Kemalpaşa Tayyaresi, 1926: s.21).

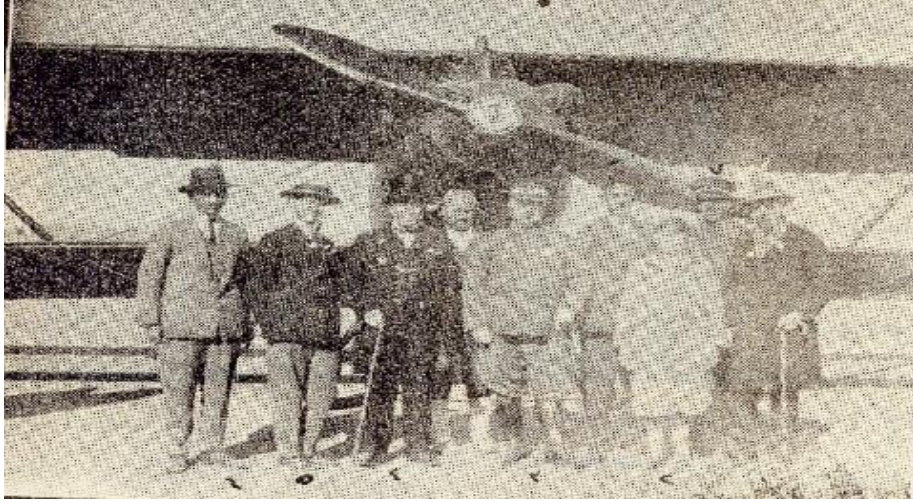

Fotoğraf 6: Kemalpaşa Tayyaresi isim Koyma Töreni

Balıkesir, İkinci Kolordu Tayyareleri

12 Kasım Cuma günü Balıkesir halkı yediden yetmişe tayyare meydanını doldurmuşlardı. Program dâhilinde törenin başlangıcı bir top atışıyla duyurulmuştu. Askeri kıta, bando takımı, jandarma, polis mensupları da yerlerini almıştı. Tayyareler de yerlerini almış, kurdelelerle süslenmişti. Kolordu kumandanı Ali Hikmet Paşa'nın gelişiyle etkinlikler başlatılmış ve ardından bir konuşma yapmıştı. Bu konuşmada Balıkesirlilere hitaben, iki tayyareye isim vereceklerini tayyarelerden birinin kendi kıtasının adını taşıyacağı için çok mutlu olduğunu ifade etmişti. Konuşmasının devamında alım için gerekli paranın kendisine bağlı askeri kıtanın maaşından kesilerek toplandığını ve bunu ilk kez gerçekleştiren askeri kıta oldukları için de ne kadar çok gurur duyduğunu anlatmıştı. Daha sonra Balıkesir halkının fedakârlığından ve vatanperverliğinden bahsedip başış hususunda ilk sıralarda yer almalarından dolayı çok gururlu ve mutlu olduğunu da cümlelerine ekledi. Gelecekte de başışlar, maddi yardımlar hususunda daha da önde olmaları gerektiğini ve bunun için gayret göstereceklerini ifade edip kurdeleyi kesti. Kolordu kumandanı Ali Hikmet Paşa'dan sonra Belediye Başkanı Hayrettin Bey de Balıkesir tayyaresinin kurdelesini kesmişti. Ardın-

dan konuşmalara devam edilmiş ve en sonunda resmigeçitle tören sonlandırılmıştır (Balıkesir, İkinci Kolordu Tayyareleri, 1926: s. 20-21).

Fotoğraf 7: Balıkesir Tayyaresi İsim Koyma Töreni

Konya Tayyaresi

Konya tayyaresinin isim verme töreni, 1926 yılı 5 Kasım Cuma günü şehre dokuz kilometre uzaklıkta bulunan bir alanda yapıldı. Planlanan tören, bir hafta önceden gazeteler aracılığıyla duyuruldu ve Tayyare Cemiyeti bünyesinde bulunan köy muhtarları da tezkere ile davet edildi. Davetiyeler şehir ve köylere tayyareler ile ulaştırıldı. Halkın tören alanına rahatlıkla ulaşabilmesi için özel tren seferleri düzenlendi. Törene Ordu Müfettişi Fahrettin Paşa, Vali İzzet Bey, Beşinci Kolordu Kumandanı Naci Paşa, Tayyare Cemiyeti Heyeti İdaresi, Belediye ve Belediyeye bağlı memur heyeti, mülkiye ve askeriyeden pek çok kişi ve yediden yetmişe tüm halk katılmıştı. Tayyare Cemiyeti adına Mustafa Bey konuşmasını yaptı, akabinde kurdele Vali Bey tarafından kesildi. Konya ismi Tayyarenin üzerinde gözükmeye halk tarafından büyük bir heyecan ve coşkuyla alkışlandı. Akabinde Fahrettin Paşa tarafından idare heyetinin çalışması takdir edildi. Şair Reşidi Bey tarafından "*Tayyare Alın... Yükselin Ey Ehli Hamiyet!*" isimli şiir okundu. Konya Tayyaresiyle birlikte törende bulunan Mersin Tayyaresi tarafından halkın huzurunda muhtelif gösteri uçuşları yapıldı, isteyenler tayyarelere bindirildi. Halk son derece memnun bir şekilde tören alanından ayrıldı.

Konya'da kaldıkları süre zarfında günün hatırası olarak pilot Muzaffer ve makinist Nuri Beylere Konya üretimi birer halı ayrıca pilot Muzaffer ve Mersin Tayya-

resi pilotu Bedri Beylere ayrıca birer kol saati hediye edildi (Konya Tayyaresi, 1926: s. 23-24).

Fotoğraf 8: Konya Tayyaresi İsim Koyma Töreni

Edremit Tayyaresi

Fotoğraf 9: Edremit Tayyaresi İsim Koyma Töreni

Edremit Tayyaresinin isim koyma töreni, 1926 yılı 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı günü gerçekleştirilmiştir. Edremit'te resmigeçit töreninin akabinde isim koyma törenine Akçay sahilinde başlanmıştır. Filo komutanı Hasan Kamil Bey, Edremit ismini taşıyacak tayyare hakkında kısa bir bilgilendirme yapmış. Ardından Osman Zeki Bey, halkın coşku dolu duygularını dile getirmiş. Bağışlarının ve hediyelerinin sayısının artarak devam edeceği hususunda Edremitliler adına söz vermiştir. Alkışlar devam ederken Tayyare Cemiyeti Fahri Başkanı Miralay Sıtkı Bey, tayyarenin ismini örten örtüyü kaldırıp, uçağın üzerinde yazılı Edremit ismini halka göstererek törene son vermiştir. Daha sonra tayyareler halkın uğur ve selamet dilekleriyle gösteri uçuşları yapmış, halkın uğurlamalarıyla filolarına katılmak üzere birliklerine geri dönmüşlerdir (Edremit, 1926: s.16).

Bursa Tayyaresi

Yeşil Bursa adını taşıyacak olan tayyare, salı günü öğleden önce Bursa semalarında dolaşarak halka Tayyare Cemiyeti'nin selam ve şükranlarını sunan bildirimler atıp, sonrasında iniş yapmıştır. Mülki ve Askeri İşler Temsilcileri, Jandarma Mensupları, Sanayi Mektebi bando takımı, halk ve gazetecilerin toplanması sonucunda isim verme töreni İstiklal Marşı ile başlamıştır.

Halk Fırkası Kâtibi Saim Bey, Tayyare Cemiyeti adına havacılık ve havacılığın geliştirilmesinde tayyarelerin önemini tekrar tekrar ifade eden cümleler sarf etmişti. Ardından hayatını kaybeden hava kahramanlarının ruhuna bir Fatıha hediye ederek konuşmasını tamamlamıştır.

Vali yerine Hukuki İşler Müdürü konuşmasını tamamlayarak tayyareye “*Yeşil Bursa Sayı 1*” ismini vermiştir. Tayyarecilere ise hediyeler verilmiştir. Daha sonra Valinin de eşlik etmesiyle tayyare Bursa üzerinde gösteri turuna çıkmış ve teşekkürler içeren bildirimler atmıştır. Bu bildirimlerden biri ise müzayedeye konularak önemli bir hasılat elde edilmiştir. Bu müzayedeye birçok kişi katılmıştır. Aynı günün akşamı Tayyare Cemiyeti, ertesi gün akşamı da Bursa Belediyesi tarafından tayyareciler şerefine bir ziyafet verilmiş, ziyafetin ardından tekrar bir müzayedede düzenlenmiş ve bağışlar toplanmaya devam edilmiştir.

İsim verilen tayyare Bursa'da dört gün misafir edilmiş, bu sürede köylere ve kasabalara yapılan uçuşlarla bildirimler dağıtılmıştır. Bu bildirimlerden biri:

“Köylü Kardeşler!

Köyünüz üzerinden geçen bu gümüş kanatlı tayyare sizindir. Kendi dileğinizle verdiğiniz para ve zahire ile alınmıştır. Onun en küçük parçasında hepimizin, hepimizin hususu var.

Tayyaremizin ismini “Yeşil Bursa Sayı-1” koyduk. Güzel köylerinizi selamlayan başınızın üstünde uçan tayyaremize birkaç eş daha almak için sizin sayı 1,2,3,4

vb. hava cömertliğinize güveniyoruz. Şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da olacak yardımlarınızla yakın zamanda “Yeşil Bursa” kartallarımızı Bursa’mızın se-masında göreceğiz.

Var olun sevgili kardeşlerimiz!

Bursa Tayyare Cemiyeti” ifadelerini içeriyordu. Bütün okullar ve halk tarafın-dan Yeşil Bursa isimli tayyare ziyaret edilmiş, bu ziyaretler esnasında tayyareciler ta-rafından Cemiyetin hedefleri ve halkın bilinçlendirilmesi doğrultusunda tayyare ve tayyarecilik hususunda ayrıntılı bilgiler verilmiştir (Bursa, 1926: s.16).

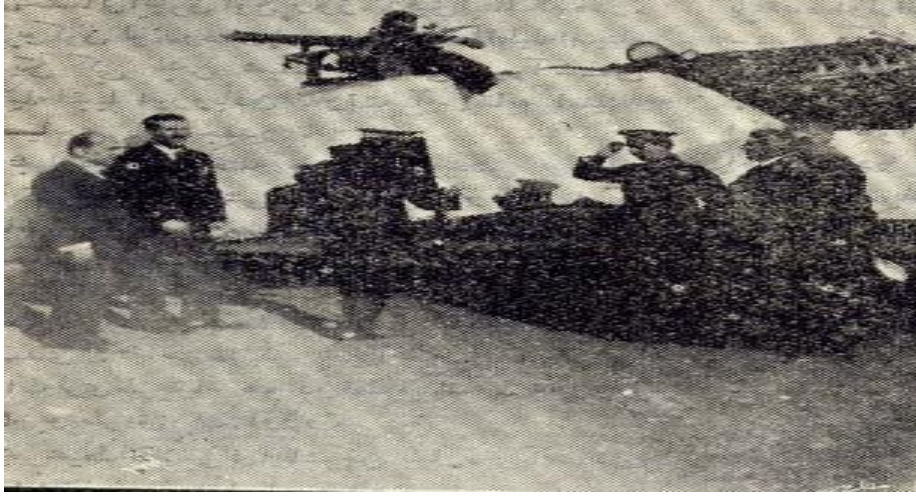
Fotoğraf 10: Bursa Tayyaresi İsim Koyma Töreni

Diyarbakır Tayyaresi

Birinci Diyarbakır Tayyaresi, Cumhuriyet Bayramı günü ismi verilen tayyare-lerden biridir. İsim verme töreni Diyarbakır’ın Dağ Kapısı’nın dışında kalan ve uçuş alanına yakın büyük bir kalabalığın doldurduğu bölgede saat 14.00’te gerçekleştiril-miştir. Diyarbakır Tayyare Cemiyeti Başkanı Doktor İhsan Bey, çiçeklerle ve rozet-lerle süslenmiş bir top üzerine çıkarak Diyarbakırlıların gösterdikleri vatanperverlik-leri takdir edip tayyareye olan ihtiyacın gerekliliği üzerinde durmuştur. Akabinde bu konuşmaya cevaben Diyarbakır Belediye Başkanı Nazım Bey ve Üçüncü Kolordu Müfettişi İzzettin Paşa da konuşma yapmışlardır. Bando takımı İstiklal Marşı’nı çal-maya başlamış ve büyük bir saygıyla Müfettiş Paşa’nın tayyarenin ismini örten atlası kesmesiyle alkışlar içerisinde Diyarbakır yazısı görünmüştür. Akabinde tayyarenin ismini örten atlası kesen makas müzayedeye konulmuş ve 1256 liraya Diyarbakır Be-lediyesi’ne verilmiştir. Diyarbakır’ın vatanperver tüccarlarından Seyit Efendi elli lira vererek tayyare ile uçuş için yeni bir müzayedeye başlatmıştır. Müzayedeye tamamlanmış

ve Seyit Efendi iki yüz liraya yirmi dakika tayyareye binme hakkı kazanarak Diyarbakır üzerinde uçmuştur. Uçuş esnasında halka şükran ifadeleri yazılı bildiriler atılmıştır.

Beyannamelerin atılarak halka teşekkürlerin sunulmasının ardından isim verme töreni halkın büyük mutluluğu ile son bulmuştur (Diyarbakır, 1926: s.16).

Fotoğraf 11: Diyarbakır Tayyaresi İsim Koyma Töreni

Mersin Tayyaresi

Fotoğraf 12: Mersin Tayyaresi İsim Koyma Töreni

Bu isim koyma töreni 1926 yılı 2 Kasım Salı günü saat 15.00'te Mersin'de kalabalık bir grubun eşliğinde gerçekleştirilmiştir. Tayyare Cemiyeti adına Hamdi Bey, halka tebrik, şükran ve teşekkürlerini sunmuştur, halk adına da Süleyman Fikri Bey bağışlayacakları tayyare sayısını artıracaklarına söz vermiştir. Ardından tayyarecilere Mersinliler adına beşlik iki cumhuriyet altını ve rozet hediye edilmiş, ziyafet verilmiştir. Böylelikle isim verme töreni sonlanmıştır (Mersin, 1926: s.16).

Eskişehir Tayyaresi

1927 yılı Cumhuriyet Bayramı törenin yapıldığı Cuma günü saat 11.00'de, "Birinci Eskişehir Tayyaresi" isim koyma töreni yapıldı. Sabahın erken saatlerinden itibaren halk; sevinç içinde, özenle hazırlanan tayyare meydanına ulaşmak için yola çıkmışlardı. Meydanda çadırlar kurulmuş, yüzlerce tayyare sıraya dizilmişti. Bunlardan son sistem ve mükemmel bir avcı tayyaresinin Eskişehir adını alacak olması Eskişehirliileri gururlandırmıştı.

Fotoğraf 13: Eskişehir Tayyaresi Teslim Töreni

Tören alanında Temyiz Mahkemesi Başkanı ve üyeleri, devletin ileri gelenleri, üst düzey adli ve askeri personel ve başkanlar, zabıta ve halk, baro, ticaret odası üyeleri, bulunuyordu. Bu toplanan kalabalığın önünde Türk bayrağı göndere çekildi ve sancak merasiminden sonra Tayyare Cemiyeti Başkanı Kâmil Bey, bir konuşma yaptı. Sonrasında tayyareye Eskişehir isminin verilmesi ile tören tamamlandı (Eskişehir, 1927: s.6).

Uşak Tayyaresi

Fotoğraf 14: Uşak Tayyaresi Teslim Töreni

Uşak halkı tarafından yapılan bağışla alınan tayyarelerden birine Uşak ismi, yardımı yapan halkın huzurunda icra edilen törenle verilmiştir (Uşak Tayyaresi, 1926: s. 23).

Sonuç

Türk Milleti, Osmanlı Devleti'nin son döneminden itibaren yoğun, sürekli ve tüm kaynakları tüketici savaşlar yaşamıştır. Tüm bu savaşlar içerisinde havacılık unsurlarının, savaşın seyrini nasıl değiştireceği bizzat yaşanarak görülmüştür. Savaşların yıkıcılığının yanında, öğrenilen diğer bir husus da havacılığın, sadece savaşların seyrini değiştirmekte değil ülkelerin geleceklerinin tesisinde de son derece önemli bir role sahip olduğudur.

Yapılması gereken Türk havacılığının geliştirilmesi ve gelişmiş ülkeler seviyesine ulaştırılmasıydı. Tüm bu düşüncelerle hareket eden genç Türkiye Cumhuriyeti'nin yöneticileri, ülkenin yıpranmış tükenmeye yüz tutmuş kaynakları içerisinde bu gelişim sürecine nasıl katkı sağlayacaklarının arayışı içine girmişlerdir. Ülkenin az gelişmişlik ve ekonomik yetersizlikleri doğrultusunda milletin desteğine başvurmadan başka çarelerinin olmadığını düşünüyorlardı. Bu düşüncelerini gerçekleştirebilmek için halkın kaynak ve desteğini esas alacak, onlarla birlikte hareket edecek bir oluşuma gerek duymaları üzerine Türk Tayyare Cemiyeti'nin kurulmasına karar vermişlerdir Türk Tayyare Cemiyeti, yakın ve uzak hedeflerini belirleyerek halkın desteğiyle Türk havacılığını arzu edilen seviyeye çıkarmak görevi ile yola çıkartılmıştır. Cemiyet, istenen seviyede desteği yakalayabilmek için halkın bilinçlenmesi, havacılığın öneminin kavranması, havacılığın ülkenin bekası için vazgeçilmez bir

unsur olduğunun anlaşılması amacıyla birçok faaliyete girişmiştir Bu amaçları doğrultusunda, 30 Ağustos Zafer Bayramı gününün, Tayyare Bayramı olarak da kutlanması için gerekli girişimlerde bulunulmuş ve bunda başarılı olunmuştur. Artık 30 Ağustos Tarihi, yurdun genelinde, 30 Ağustos, Zafer ve Tayyare Bayramı olarak kutlanmaktaydı. Cemiyet de bu günlerde, azami gayret göstererek, yaptığı çeşitli etkinliklerle halkı cezbederek, amaçları doğrultusunda yönlendirmekteydi. Bu kutlamalar esnasında mutlaka tayyareciliğin önemi, gelecekteki yeri, sanayinin gelişiminde oynayacağı rolü, memleket insanının gelişimine sağlayacağı katkı, gelişmiş devletlerin bu alanda geldikleri konumu içeren konuşmalara yer verildi. Anlatımlarla, halkın ilgisinin çekilmesi yoluna gidildi, ardından yüksek düzeyde maddi yardımlar sağlandı. Yine bayram etkinliklerinde halkın sağladığı destekler bizzat ifşa edildi. Halkın yaptığı yardımların, ne maksatla, nerede, nasıl kullanıldığı halka bizzat gösterildi. Böylelikle halkın memnuniyeti sağlanırken, cemiyetin güvenilirliği arttırılarak emin adımlarla yola devam edilebildi. Bu doğrultuda bayramların en görkemli ve halkı onurlandıracak etkinliği kapsamında ilk sırada, halkın yaptığı yardımlarla alınan uçaklara “*ad verme töreni*”- isim verilmesi gelmekteydi. Yapılan yardımlar neticesinde, satın alma yolu ile temin edilen uçaklara, yardımı yapanların yahut yaşadıkları bölgenin isimleri verildi. Bu yolla, yardım yapanlar övüldü ve Türk havacılığının belirli bir seviyeye ulaşması sağlandı. Cemiyetin, yakın hedef olarak belirlediği, ihtiyaç duyulan uçakların satın alınması, böylelikle bir süreliğine gerçekleştirilmiş oldu. Ancak, uzak hedef olarak belirlenen Türk milletinin kendi tayyare fabrikasını kurma girişimleri başlangıçta kısıtlı seviyede gerçekleşmiş olsa da aynı Tayyare Bayramlarının bir süre sonra kutlanmayışı ve unutulması gibi istenen seviyeye ulaşamadı.

Erken Cumhuriyet Dönemi yöneticilerinin, çok yoğun ve etkili bir şekilde faaliyet gösterdiği Türk Havacılığının gelişimi süreci maalesef ne cemiyetin ne de yöneticilerin istedikleri, arzuladıkları seviyede sürdürülememiş ve istenen seviyeye getirilememiştir. Bunda fikri sürekliliğin devam ettirilememesinin ve 1940’lardan sonra havacılığa gereken önemin verilememesinin etkili olduğunu söylememiz mümkündür.

Kaynakça

- “Balıkesir, İkinci Kolordu Tayyareleri”. (15 Kânunuevvel 1926). *Türk Hava Mecmuası*, Sayı: 14, s. 21-22.
- “Bursa”. (1 Kânunuevvel 1926). *Türk Hava Mecmuası*, Sayı: 13, s. 16.
- “Diyarbakır”. (1 Kânunuevvel 1926). *Türk Hava Mecmuası*, Sayı: 13, s. 16.
- “Edirne, Uzunköprü Tayyareleri”. (15 Kânunuevvel 1926). *Türk Hava Mecmuası*, Sayı: 14, s. 20.
- “Edremit”. (1 Kânunuevvel 1926). *Türk Hava Mecmuası*, Sayı: 13, s. 16.
- “Eskişehir”. (1 Kânunusani 1927). *Türk Hava Mecmuası*, Sayı: 15, s. 6.

- “Konya Tayyaresi”. (15 Kânunuevvel 1926). *Türk Hava Mecmuası*, Sayı: 14, s. 23-24.
- “Mersin”. (1 Kânunuevvel 1926). *Türk Hava Mecmuası*, Sayı: 13, s. 16.
- “Ödemiş, Bergama, Akhisar, Kemalpaşa Tayyareleri”. (15 Kânunuevvel 1926). *Türk Hava Mecmuası*, Sayı: 14, s. 20-21.
- “Uşak Tayyaresi”. (15 Kânunuevvel 1926). *Türk Hava Mecmuası*, Sayı: 14, s. 23. *Akşam* gazetesi, 30 Ağustos 1936, s. 4. *Anadolu* gazetesi, 29 Ağustos 1934, s.1. *Anadolu* gazetesi, 30 Ağustos 1934, s. 1.
- Aslan, Ahmet. (2014). “Tayyare Cemiyeti’nin Propaganda Faaliyetleri ve Tayyare Bayramları”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 3, s. 141-150.
- Aydın, Abdurrahim Fahimi. (2011). “Tayyareden Uçağa: Milli Hava Sanayinin Kuruluşunda Türk Halkının Yaptığı Bağışlar”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 31, s. 51-84.
- Aydın Tarihi*. (1-31 Mayıs 1935). Sayı: 18, s. 136. *Babalık* gazetesi, 21 Ağustos 1936, s. 2. *Babalık* gazetesi, 28 Ağustos 1936, s. 1.
- Bingöl, İhsan. (1937). *Türk Gençlerine Havacılık Dersleri*. İstanbul: Ahmet İhsan Basımevi. *Cumhuriyet* gazetesi, 31 Ağustos 1929, s.1-3.
- Evsile, Mehmet. (2002). “Atatürk Devri Harp Sanayi (1920-1938)”. *Türkler*, Cilt: 17, s.720. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Fotoğraf 1-15. 02 Kasım 2018 tarihinde <http://www.tayyareci.com/bagisucak/index.asp> adresinden erişildi.
- Gaziantep* gazetesi, 31 Ağustos 1931, s. 2.
- Gökmen, Şakir Hazım. (01.09.1935). “Ulusal Hava Seferberliği”. *Ulus*, s. 2
- Gürer, Turgut (2006). *Atatürk’ün Yaveri Cevat Abbas Gürer* (2. bs.). İstanbul: Özkaran Matbaacılık.
- Hâkimiyeti Milliye* gazetesi, 1 Eylül 1931, s. 5.
- Hava Kuvvetleri Komutanlığı Tarihçe Şube Müdürlüğü (2005). *Gönüllülerden Göklere*. Ankara.
- Hürkuş Vecihi. (2008). *Havada 1915-1925* (3. bs.). İstanbul: Vecihi Hürkuş Müzesi Derneği Yayınları.
- Hürkuş, Vecihi. (2000). *Bir Tayyarecinin Anıları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tayyare Cemiyeti Mecmuası*. (10 Aralık 1925). Sayı: 16-18, s. 3

- Tayyare Cemiyeti Mecmuası*. (10 Aralık 1925). Sayı: 16-18, s. 3.
- Türk Hava Mecmuası*. (15 Kânunuevvel 1926). Sayı: 14, s. 23.
- Türk Hava Mecmuası*. (1 Kânunuevvel 1926). Sayı: 13, s. 17.
- Türk Hava Mecmuası*. (1 Kânunuevvel 1926). Sayı: 13, s. 18.
- Türk Hava Mecmuası*. (15 Kânunuevvel 1926). Sayı: 14, s. 22.
- Türk Tayyare Cemiyeti. (1925). *Nizamname-i Esasi*. Ankara: Ankara Matbaası.
- Türk Tayyare Cemiyeti. (1932). *Esas Nizamname ve Madalya Nizamnamesi*. Ankara: Hâkimiyeti Milliye Matbaası.
- Türk Tayyare Cemiyeti. (1932). *Türk Tayyare Cemiyeti Beşinci Kongre Zabıtları 27-28 Teşrinisani*. Ankara: Hâkimiyeti Milliye Matbaası.
- Ulus gazetesi*, 30 Ağustos 1937, s. 2-3.
- Ulus gazetesi*, 31 Ağustos 1935, s. 1.
- Yalçın, Osman. (2010). “Türk Havacılık Tarihinde Bağış Uçakları ve Havacılık Sanayii Kurulmasına Tesirleri”, *Akademik Bakış*, Sayı: 6, s. 191-212.
- Yalçın, Osman. (2012). “Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kurumu”, *Akademik Bakış*, Sayı: 11, s. 267-291.

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number 61, Aralık / December 2018, 133-144

**PLATON'UN DÜŞÜNÇESİNDE AHLAKİ DEĞERLERİN
RUHLA OLAN İLİŞKİSİ**

The Relationship between Moral Values and Spirit in Plato's Thought

(Makale Geliş Tarihi: 12. 11. 2018 / Kabul Tarihi: 19. 11. 2018)

Mücella CAN*

Öz

Bu çalışmada Platon'un ahlaki değerlerin ontolojik ve epistemolojik temeli hakkındaki düşünceleri incelenmektedir. Felsefenin en önemli sorunlarından birisi değer sorunudur. Değer, varoluş alanına ait olduğu için var olmayan şeyin değeri olamaz. Değer, öncelikle bir varlığın tespitine dayanır ve ancak sezgi ile kavranabilir. Değerlerin kişisel duygu ve eğilimlerden bağımsız, ne ise o olduklarını söyleyen Sokrates'e göre değerler, nesnel bir varlığa sahiptirler. Aynı düşünceyi büyük bir kararlılıkla savunan Platon da her türlü değer, özellikle ahlaki değerlerin bağımsız ve mutlak olarak doğru veya yanlış olduklarını iddia etmektedir. Platon, etik konusunda hocası Sokrates'in eudaimonist etik anlayışının sürdürücüsü olmuştur. Sokrates'te olduğu gibi Platon'da da insan hayatının nihai hedefi mutluluktur. Platon da insanın erdemli bir hayat sürerek mutluluk denen hedefe ulaşabileceğini söylemektedir. Bu nedenle, Sokrates'in etiğinin özünü koruyarak temel eksikliklerini kapatmak gerektiğine inanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahlak, Değer, Mutluluk, Duygu, Sezgi, Erdem.

Abstract

In this study, Plato's thoughts on the ontological and epistemological basis of moral values are examined. One of the most important problems of philosophy is the value problem. Since the value belongs to the field of existence, it cannot have value for what does not exist. Value is primarily based

* Arş. Gör. Dr. Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü; *Res. Assist. Erzurum Technical University, Faculty of Letters, Department of Philosophy, mucella.sakman@erzurum.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3987-2805>*

on the detection of an asset and can only be grasped by intuition. According to Socrates, who says values are values, independent of the personal feelings and tendencies, values have objective being. Plato, who defends the same idea with great determination, claims that all values, especially moral values, are independent and absolute true or false. Plato has been the sustainer of the eudaimonist ethic of Socrates, his teacher. As in Socrates, the ultimate goal of human life in Plato is happiness. Plato says that man can achieve a goal called happiness by leading a virtuous life. Therefore, he believed that it was necessary to close the fundamental deficiencies of Socrates by preserving the essence of its ethics.

Keywords: Morality, Value, Happiness, Emotion, Intuition, Virtue.

I. Giriş

Felsefenin en önemli sorunlarından birisi değer sorunudur. İnsani etkinliklerimizin bütününde ya bir hakikati araştırırız ya bir şeyi değerlendiririz veya bir şeyin yalnızca var oluşunu tespit etmeye çalışırız. Kaldı ki varlığını tespit edemediğimiz herhangi bir şeyin değerinden de söz edemeyiz. Değer, varoluş alanına ait olduğu için var olmayan şeyin değeri olamaz. Değer, öncelikle bir varlığın tespitine dayanır ve ancak sezgi ile kavranabilir. Değerler, sezgi ile kavrandıktan sonra kavramlarla ve önermelerle ifade edilirler (Ülken: 2001: s. 191). Değerler felsefesi ise genel olarak olayları, nesnelere sahip oldukları veya temsil ettikleri 'değerleri' açısından inceleyen felsefi soruşturma alanıdır. Değerlerin doğası ve nesnelere ne tür bir değere sahip oldukları anlamına gelen 'axiology' kavramı, 'değmek' anlamına gelen 'axios' ve 'bilim-söylem' anlamlarına gelen 'logos' kelimelerinin birleşmesi sonucu ortaya çıkmıştır (Audi, 1999: s. 949). Değerler felsefesinin en önemli görevlerinden biri, hazır değer yargılarının temelini veya temelsizliğini göstermek; sonra da genel anlamda insanı olduğu kadar kişiyi de araştıran antropolojiye dayanarak sorunun düğümlendiği noktayı ve tarihsel sonuçlarını ortaya koymak, böylece olan bitenlere etik, estetik, devlet-hukuk felsefesi veya felsefenin başka bir alanı olarak ışık tutmaktır (Kuçuradi, 2013: s. 36).

Tarih boyunca birçok düşünür, insanı insan yapan şeyin, değerle doğrudan ilişkili olmak, değer yaratmak, değer taşıyıcısı veya onun somut anlamda temsil edicisi olmak olduğunu savunur. Değerler üzerine inceleme yapan felsefi soruşturmanın önündeki en önemli sorun, değerlerin nasıl bir yapıya sahip oldukları, yani nesnel mi yoksa öznel mi oldukları sorunudur. Değerlerin kişisel duygu ve eğilimlerden bağımsız, ne ise o olduklarını söyleyen Sokrates'e göre değerler, nesnel bir varlığa sahiptirler. Aynı düşünceyi büyük bir kararlılıkla savunan Platon da her türlü değer, özellikle ahlaki değerlerin bağımsız ve mutlak olarak doğru veya yanlış olduklarını iddia etmektedir. Dolayısıyla o, ahlaki değerler çerçevesinde değerlendirilmesi

gereken ahlaki bir eylem biçiminin de herhangi bir insanın kanısından bağımsız ve mutlak olarak doğru veya yanlış olabileceğini söylemektedir (Arslan, 2013: s. 167).

Presokratik felsefede filozofların felsefi araştırmalarının temelini doğa metafiziği oluşturuyordu. Ancak Sofistler ve Sokrates'ten itibaren insan ve değer problemi önem kazanmıştır. Değer felsefesinin Sokrates'le hatta Sofistlerle başladığını söylemek yanlış olmasa gerektir. Sokrates, “*Atinalıları uyandırıp, hayatın anlamı ve kendileri için gerçekten iyi olan üzerine düşünmeye sevk etmek*” diye ifade edilebilecek bir misyonu üstlenmiş, değerler üzerine düşünüp ahlaki alanda kendine özgü bir takım düşünceler ortaya koymaya çalışmıştır. Hayatın anlamı, neyin gerçekten iyi olduğu, insanın asıl amacının ne olması gerektiği gibi soruların belirlediği genel çerçevede içinde felsefi tartışmalar yaparak moral bir reformu gerçekleştirme çabası içerisinde olan Sokrates, insanlara, ruhlarına özen göstermeleri gerektiğini; (Platon; 2010: s. 132). onların adalet, erdem, bilgelik gibi en iyi bilmeleri gereken konularda derin bir bilgisizlik içinde olduklarını göstermeye çalışıyordu. Etik anlayışının pratik boyutunda, öncelikle insanları “ruhlarına özen göstermeye” çağıran Sokrates, insanın gerçekte ne olduğuna dair açık bir kavrayış içinde bazı şeylerin diğerlerinden çok daha önemli olduğuna inanır. Sokrates, Atinalıları mevcut yaşam biçimleri ve o yaşam biçimlerinin gerekli kıldığı değerlerden uzaklaştırıp, yeni, kalıcı ve üstün değerlerin cisimleştiği doğru bir hayat tarzına yönlentmeye çalışmaktadır. “*İnsana yapılacak en büyük iyiliğin erdem ve beni konuşurken gördüğünüz ahlaki konular üzerine tartışmak, önerilerde bulunmak olduğunu, sorgulanmayan bir yaşamın bir yaşam olmadığını söylesem bana çok az kişi inanır.*” (Platon, 2014: s. 38a). diyen Sokrates, insan hayatının akıl tarafından düzenlenmesi gerektiğini ifade ediyordu.

Ruha gereken özeni göstererek insanı insan yapan şeyin ne olduğunu, ruhun bizatihi kendisini, neyin insan doğasını tamamlayıp gerçekleştireceğini bilmenin önemli olduğunu ifade eden Sokrates, bilgiyi eylemin önüne koyan bir tavrı benimsemiştir (Cevizci, 2010: s. 78). Onun bu tavrının önemli bir sonucu, iyi ya da doğru eylemi garanti eden erdem bilginin olduğu (Platon, 2010: s. 133b) ve mutluluk için sadece erdem yettiği düşüncesinden oluşur. Erdemin Yunanca karşılığı *arete* olup, herhangi bir insanın toplum içerisinde yaşayan bir birey olarak doğru bilgiye sahip olabilme yetisine ulaşması anlamına gelmektedir. *Aretenin* asıl anlamı, İngilizce'deki *virtue* gibi, ister ahlaki mükemmellik ister birine verilen rol ya da işlevin mümkün olan en iyi şekilde yerine getirilmesiyle başarılan mükemmellik anlamında, mükemmellik düşüncesiyle bağlantılıdır. *Areteye* sahip olan kişi, işlevini mükemmel bir şekilde yerine getirecektir. Dersini sınıfta en iyi şekilde öğreten öğretmenin *aretesi* var demektir. İyi aletler üreten demircinin *aretesi* var demektir. İnsanlar, yetenekleri ölçüsünde yapabileceklerinin en iyisini yaptıklarında, insan olmanın ne anlama geldiğinin doğru potansiyelinin farkına vardıklarında erdemli olurlar (Skirbekk-Gilge, 2006: s. 61).

“*Erdem bilgidir*” cümlesi, Sokrates’in tekrar tekrar ortaya koyduğu bir slogan olmuştur. Sokrates’e göre, her tür bilgi erdem değildir, zira herhangi bir zanaata, alana ya da konuya ilişkin bir bilgi, insanı mutluluğa götürmezken, erdem olan bilgi, insanın kendisini gerçekleştirme ve onu mutluluğa götürür (Platon, 2010: s. 134b). Sokrates’e göre, insanın doğasını gerçekleştirmesini ve gerçek amacına ulaşmasını yani mutlu olmasını sağlayan tek bilgi, iyi ve kötüye, neyin gerçekten iyi ve neyin kötü olduğuna ilişkin bilgidir. Tüm insanların doğaları gereği, mutlu olmayı istediklerini ifade eden Sokrates’e göre neyin iyi, neyin kötü olduğuna ilişkin bilgi, zorunlu olarak mutluluğa götüren tek yoldur ve tüm insanlar için kazanılması gereken bir bilgidir. Bilmek ile istemek arasında sıkı bir bağlılık olduğu, insanın iyi düşündüğü, bildiği ve anladığı ölçüde iyi hareket ettiği, ahlaki değerlerimizin bilgilerimizle orantılı olduğunu söyleyen Sokrates için erdem, bir tür bilgidir ve öğrenilebilir durumdadır (Platon, 2013: s. 87). Bir kimse bildiği için değil fakat bilmediği için kötüdür. Kötülük, bilgisizliğin sonucudur (Platon, 2014a: s. 357-358).

Sokrates’in değer verdiği bilgelik türü, argümana, akıl yürütmeye ve sorular sormaya dayanır, önemli biri doğru dedi diye bir şeye inanmaya değil. Sokrates için bilgelik, çok şey bilmek ya da bir şeyi nasıl yapacağını bilmek değildir. Sokrates, bilgelikle neyi bilebileceğimizin sınırlarını da içererek, varoluşumuzun gerçek doğasını anlamayı kastediyordu (Warburton, 2015: s. 14). Sokrates, bilgi arayışının başka her şeyden daha değerli olduğunu ve kişinin sadece bilgiye ulaşarak erdemli olacağını düşünüyordu. Erdemin bilgi olduğunu kabul eden Sokrates’e göre doğru hareket, mantıklı bir önseziye dayalı olarak ortaya çıkmaktadır. Ona göre bütün insanlar iyiyi ister, bu sebeple insanların yaptıkları kötü şeyler onların iyiyi bilmemelerinden kaynaklanmaktadır (Johnston, 2015: s. 20).

Sokrates’e göre insanın doğasını gerçekleştirmesini ve gerçek amacına ulaşmasını sağlayan tek bilgi, iyi ve kötüye, neyin gerçekten iyi ve neyin kötü olduğuna ilişkin bilgidir. Onun sophia ya da phronesis adını verdiği bu bilgi, asıl bilgi ve bilgeliktir. Bu bilgi, insan yaşamının nihai hedefine, gerçek amacına ilişkin bilgidir. Sokrates’te bu amaç basit bir şekilde mutluluk diye tercüme edilen eudaimonia’dır. Sokrates’e göre, tüm insanlar, doğaları gereği, mutlu olmayı istediklerinden ve neyin iyi, neyin kötü olduğuna ilişkin bilgi zorunlulukla mutluluğa götüren tek yoldur. Bu bilgi, tüm insanlar için kazanılması gereken bilgidir. İnsanlarla konuşarak ve onları düşünüp sorgulamaya sevk ederek erdemli olmalarının sağlanabileceğini ifade eden Sokrates, böyle bir yönlendirmeyle insanların doğru eylemde bulunabileceklerini ve sonunda mutlu olacaklarını öne sürmektedir (Skirbekk-Gilge, 2006: s. 81). Sokrates, erdemlerin bilgisine sahip olan insanın zorunlu olarak erdemli olacağına inanır. Erdemli insan ise kendi özüne uygun olarak eylemde bulunan, kendisini belirleyen ya da tanımlayan işlevleri gerçekleştiren biri olarak mutlu insandır (Cevizci, 2010: s. 78).

II. Sofistlere Karşı Platon

Sokrates'in düşüncelerini kendi düşüncelerine temel olarak alan hatta söz konusu düşünceleri birçok konuda kendi görüşlerinin çekirdeği olarak düşünen Platon, değer felsefesine en çok önem veren düşünürdür (Ülken, 2001: s. 186). Platon, idealar kuramını, sadece epistemolojik problemleri çözmek, Sofistlerin bilgi ve değer alanındaki rölativist görüşlerine karşı kesin ve mutlak bilginin mümkün olduğunu göstermek için değil aynı zamanda etik problemlere bir çözüm sunmak, Sofistlerin değer rölativizmine karşı, etik mutlakçılığı savunabilmek için de öne sürmüştü. Platon, Sofistlerin bilgi konusundaki şüpheli görüşlerine karşı ortaya koyduğu argümanın aynısını etik rölativizmi reddetmek için de kullanmaktaydı: Gölgeler dünyasındaki görünüşler nasıl insanı yanıltıyorsa aynı şekilde görünüşlerden ibaret olan değerler dünyası da insanın ahlaki ve estetik anlamda yanılmasına ve doğru eylemde bulunmamasına sebep olmaktadır. Bu nedenle Platon, kişinin gerçek nesnelere onların gölgeleri ve yansımaları arasında bir ayırım yapabilmesini mümkün kılan bilginin, aslında gerçekten iyi hayatın kendisi ile böyle bir hayatın gölgeleri ve yansımaları arasında bir ayırım yapabilmesi için gereken bilgi ile aynı türden bir bilgi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Platon'a göre doğru bilginin sadece görünüşler dünyası ile sınırlanması durumunda bir doğa biliminin olamaması gibi, etik ve estetik değerlerin de tamamen özel kültürlere ilişkin deneyimlerimizle sınırlandırılması sonucunda bir etik biliminden de söz edilemez (Cevizci, 2010: s. 100).

Sofistlerin hem bilgi hem de etik ve estetik değerlere yönelik şüpheli düşünceleri Platon'a bilgi ile ahlak arasındaki yakın ilişkiyi çok daha açık bir şekilde göstermekteydi. İnsanın bütün bilgilerini onun algılarına indirgeyen ve algının da her insana ve her duruma göre değişebilirliğini (Platon, 2014c: s. 160) öne süren Sofistler, bütün bilgilerin göreliliklerine inandıkları için insanların evrensel ahlaki ölçütlere de ulaşabilmelerinin imkânsız olduğunu düşünmekteydiler. Platon, Sofistlerin iddia ettikleri böyle bir etik anlayışa Sokrates'in düşüncelerinden hareketle "erdem bilginin olduğu" teziyle cevap vermektedir. Platon'un bu konudaki cevabı onun ruh anlayışıyla ve erdem teorisiyle doğrudan ilişkilidir. Hatta Platon'un "erdem bilginin olduğu" konusundaki görüşlerinin onun ruh anlayışı ve erdem kuramıyla desteklendiğini söyleyebiliriz.

III. Platon'un Ruh Anlayışı

Platon'a göre insan, bir beden ve bir ruhtan meydana gelmiştir (Platon 2015a: s. 79b). Platon'un ruh anlayışına göre, insan ruhu kendi içinde çatışma halinde olan üç parçadan meydana gelmektedir. Platon'un söz konusu ruh görüşü Devlet adlı diyalogunun ruh ile devlet arasındaki benzerlik üzerinde yoğunlaşan 4. kitabında ele alınmaktadır. Burada bir şeyin başka bir şeye karşı aynı zamanda, aynı bakımdan karşıt olan durum ya da eğilimlere sahip olamayacağını dile getiren ünlü "karşıtlar ilişkisi" ne dayanan argümandan (Platon, 2015b: s. 436-437) yola çıkan Platon, insanların aynı anda sözcümleri su içme ve içmeme gibi zıt istek, eğilim ve faaliyetlere sahip

olmalarının çokça rastlanan bir olgu olmasından dolayı, ruhta bu karşıt eylem ve eğilimlerden sorumlu olan ayrı ayrı bölümlerin olması gerektiği sonucunu çıkarır (Platon, 2015b: s. 437-48). Buna göre, insan ruhunda bir değer ya da amacın bilincinde olma, enine boyuna düşünüp ölçme eylemi söz konusudur ve bu açıkça aklın eylemidir. İkinci olarak, ruhta bir eylem yönelimi vardır; bu da başlangıçta tarafsız olmakla birlikte aklın yönlendirmesi altında bulunan tinin etkinliğini ifade etmektedir. Üçüncü olarak da maddi şeyler için duyulan istek söz konusudur; bu da iştihanın faaliyetini dışa vurur. O, belli bir fizyolojik işlevle ilişkili bedensel ihtiyaçların karşılanmasıyla derinlere kök salmış dürtülerin tatmini yönünde bir arzudan ibarettir (Weber, 1998: s. 62).

Platon'a göre makrokozmos'un minyatürü olan insan, içinde her şeyin belli bir amaçla ve akıl için düzenlenmiş bir bedenle çevrilmiş bir ruhun içerisinde bulunan bir zekâdır. İnsan vücudu, ruhun ahlaki anlamda iyileşmesi, yetkinleşmesi için kurulmuş ve düzenlenmiş bir ıslah ve terbiye evidir. Âlemin ruhunun insanın bedenindeki bir görünümü olan insan ruhu, ölümsüz ve ölümlü bir takım öğeleri içerir. Daha açık bir ifade ile insan ruhu söz konusu ölümlü ve ölümsüz öğeleri birbirine bağlar, onların birbirlerine bağlandığı zemini oluşturur. Ölümsüz öğe, zekâ yahut akıldır. Esas itibarıyla beden hayatına bağlı olduğu için ölümlü olan öğe, organik iştihalardır (Eflatun, 1989: s. 101). Tam anlamıyla ruhu ve onun bireyselliğini oluşturan bu iki öğe arasındaki bağ, irade, enerji, cesarettir. Zekâ işlevine sahip olan ruh, insanın üzerinde en fazla etkili olan parçadır. Tanrı, o parçayı her bir insana yüce bir hak gibi vermiştir. Ruhun bu bölümü ya da parçası insan vücudunun tepe noktasında birleşmiş olup, insanları yeryüzünden göklerdeki soydaşlarına doğru yükselten ilkedir. Çünkü insanlar, Platon'a göre, toprağın değil göğün bitkileridirler. Tanrı, insanın başı ile kökünü, ruhun önce meydana getirildiği yere asmış, böylece bütün vücudunu göğe doğru yükseltmiştir. Onun için, bir insan kendini bütünüyle tutkularına, isteklerine verir, bütün gücüyle onları doyurmağa uğraşırsa bütün düşünceleri ister istemez ölümlü olur, kendisinde mümkün olduğu kadar ölümlü taraftan başka bir şey kalmaz, çünkü yalnız o tarafını geliştirmiştir. Ama bir insan kendini sırf bilgi uğruna, gerçek bilgelik verer, yetileri arasında en çok, ölümsüz, yüce şeyleri düşünmek yetisini geliştirir, hakikate ulaşmayı başarır, insanoğlunun ölümsüzlüğe karışmasına imkân olduğu ölçüde, kendisinin de bu ölümsüzlüğe ermesine hiçbir engel kalmaz. Bu insan, her zaman kendisindeki yüce tarafı dikkatle koruduğu ve onu iyi bir halde bulundurduğundan yüce bir mutluluğa ulaşır. Zaten herhangi bir şeyi dikkatle korumanın tek bir yolu vardır. O da onu kendine özgü olan gıdalarla, hareketlerle beslemektir (Eflatun, 1989: s. 90c). Ruhun zekâ işlevine sahip olan parçasının ölümsüzlüğü; 1) her türlü bozulmayı imkânsız kılan basitliğinin, 2) yaratıcının iyiliğinin, 3) bizzat hayatın ilkesi olması ve varlıktan yokluğa geçişin imkânsız olmasının sonucudur. Bir başka açıdan, ruhun zekâ işlevine sahip olan bölümünün ölümsüzlüğünü kanıtlayan şey, doğrudan doğruya akledilebilir-anlaşılır dünyayla ilişkiye gelmek üzere filozofun, bedenden ve bedenine bağlarından kurtulmak için duyduğu istektir. Her zaman ve her yerde, hayatın ölümü ve ölümün yeni bir hayatı doğurmasıdır. İdealar âlemini ha-

tırlamayla kanıtlanan ruhun önceden varlığıdır. Platon'un ifadesiyle ruh, ölümsüz olduğu için birçok defa doğmuş ve hem burada hem diğer yaşamda her şeyi görüp öğrenmiştir. Bu nedenle erdem ya da başka bir şeye yönelik bir şeyi daha önceden gördüğü için hatırlayabilir (Platon, 2013: 81c).

Yukarıda yapmış olduğumuz açıklamalardan da anlaşılacağı gibi Platon'a göre ruhun akıl, tin ve iştiha gibi üç bölümü söz konusudur. Bu bölümlerden özellikle akıl ile iştiha karşıt eylem ve yönelimleri ifade etmektedir. Platon, ruhun en yüksek ve üstün parçası olan akılı, bireyin daha büyük veya bütünsel iyiliğini gözetmesi bakımından iştihayla karşı karşıya getirir. Onun başlangıçta ruhun ölçüp biçen, hesap yapan, enine boyuna düşünen parçası olarak tanımladığı aklın işlevi, "daha iyi ya da kötü olanı", bir bütün olarak ruhun iyiliğini gözetecek şekilde hesaplamaktır. Bu iki parça birlikte alındığı zaman, insandaki bitip tükenmez çatışmayı veya gerilimi ifade eder. Buradan hareketle, insanın kendisini bu dünyaya, maddeye yönelten bir parçası olduğu gibi, onu maneviyata, idealar dünyasını düşünmeye yönelten bir parçası da vardır. Bedenimizin diğer parçalarından farklı olan ruh, ebedi dünyaya yani idealar dünyasına aittir. İdealar dünyasına ait olan bu ruh, Formların ya da başka bir ifadeyle İdeaların bilgisine sahiptir (Solomon-Higgins, 2013: s. 82).

IV. Platon'un Etiğinde Erdem ve Mutluluk

Platon, etik konusunda hocası Sokrates'in eudaimonist etik anlayışının sürdürücüsü olmuştur. Sokrates'te olduğu gibi Platon'da da insan hayatının nihai hedefi mutluluktur. Platon da insanın erdemli bir hayat sürerek mutluluk denen hedefe ulaşabileceğini söylemektedir. Bu nedenle, Sokrates'in etiğinin özünü koruyarak temel eksikliklerini kapatmak gerektiğine inanmıştır. Platon, Sokrates'in etiğinin öncelikle bir ahlak metafiziği ve epistemolojisine (Reeve, 2006: s. 265), ikinci olarak motivasyon kuramına ya da ahlak psikolojisine gereksinim duyduğu kanaatindedir. O, Sokrates'in erdem etiğinin nihayet, bir toplumsal ya da siyasal boyutla tamamlanmasının gerekli olduğu, siyasetin esas olarak ahlakın bir türevi olduğu düşüncesine ulaşmıştır (Price, 2005: s. 364). Sokrates, öznel kanaatlerin ifadeleri olarak ahlaki inançların sadece uzlaşım ile ilgili olduklarını, insandan bağımsız değerler bulunmadığını söyleyen Sofistlere karşı, ahlaki doğruların nesnel ve evrensel olduklarını öne sürmekteydi. Platon, Sokrates'in söz konusu tezini ahlaki doğruların kendileriyle ilgili olduğu değerlerin, değişmez özler olarak idealara karşılık geldiğini ileri sürmüştür. Buna göre o, akıl yoluyla kavranabilir bir İyi İdeası, Adalet İdeası, Cesaret İdeası benzeri kalıcı ve nesnel değerlerin bulunduğunu öne sürmekteydi. Platon, bununla da kalmayıp bireylerin söz konusu İdeaları eylemlerinde görünür kılmaya, hayata geçirmeye çalıştıklarını veya taklit ettiklerini savunmuştur. Kalıcı ve nesnel değerlerin neliği hakkında kuramsal sorular sorup, o soruları akıl zemininde cevaplamaya çalışan Platon, ahlaksal buyruk ve taleplerin niteliği ve anlamını nesnelere göre temellendirmeye çalışmaktadır. Nesnelere düzeninin arkasında idealar dünyasının olduğunu iddia eden Platon, ahlaki değerleri ve erdemleri ontolojik olarak idealar dünyasına

dayandırıp insan ruhunda temellendirme yoluna gitmiştir (Herald, 1997: s. 335). Böylece Platon ahlak yargılarının, öznel kanaatlerin, kişisel duyguların dışavurumu olmak yerine, İdealarla veya nesnel moral olgularla ilgili hakikatlerin ifadesi olduğunu öne sürmüştür (Dummett, 1978: s. 147).

Platon, ahlak metafiziğine uygun düşen bir epistemolojiyle, insanların nesnel değer ya da etik ideaları bilebileceklerini iddia etmiştir. Bu çerçevede bakıldığı zaman, bir insanın adil olduğunu söylemek, Adalet İdeasına uygun yaşayan, onu kendi yaşantısında göstermek için çaba sarfeden bir insana bir özellik atfetmek anlamına gelir. Bu, onun Adalet İdeasına uygun olarak yönetilen bir ruha sahip olma özelliğini yüklemekten başka bir şey değildir. Buna göre, adil, bilge, cesur, ölçülü benzeri etik terimler, önce İdealarda sonra da insanda temellenen, zihinden bağımsız ve gerçek özelliklere gönderme yaptıkları için, bu terimlerin geçtiği ahlak yargıları nesnel bir doğruluk değerine sahip olur.

Üç parçalı ruh anlayışına sahip olan Platon, içsel çatışmayı insan varoluşuyla ilgili en temel olgu ve insanın kişiliğini açıklayacak en önemli fenomen olarak görmüştü. Bu çerçevede, ruhun sadece akli veya rasyonel bir parçasının değil, akıl dışı bir parçasının da olduğunu kabul etmektedir. Dolayısıyla Platon, erdemlere ilişkin yaptığı açıklamalarda, Sokrates'in yorumu gibi sadece bilişsel bir yorumla yetinmemektedir. Ruhun parçaları üzerinden gerçekleşecek, ontolojik bir yoruma geçmiştir. Ruhun parçaları üç tanedir: İştihya, öfkelenen parça veya tin ya da gönül ve akıl. Platon, bunlardan nefis ya da iştihanın, iyiden bağımsız isteklerin, ruhun bütününe veya parçalarından birinin iyiliğine hizmet etmeyen isteklerin yeri olduğunu dile getirmektedir. Oysa tin ya da öfkelenen parça, istek ve arzuların bulunduğu yer olmak durumundadır. Buna karşılık akıl veya ruhun akıllı parçasının iyiye bütünüyle bağımlı istek ve arzuların bulunduğu yer olduğu söylenebilir. Ruhun iştihya denilen parçası bireyi, adeta bir hayvan gibi su içmeye, temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelten, onu bu nedenle sağa sola çeken dürtülerden oluşmaktadır (Platon, 2012: s. 782e).

Platon, ruhun en yüksek ve üstün parçası olan akli, bireyin daha büyük veya bütünsel iyiliğini gözetmesi bakımından iştihayla karşı karşıya getirir. Platon'un ruhun ölçüp biçen, hesap yapan ve düşünen parçası olarak tanımladığı (Platon, 2015b: s. 439-440) aklın işlevi, daha iyi ya da daha kötü olanı, bir bütün olarak ruhun iyiliğini gözetecek şekilde bilip hesaplamaktır. Ruhun üçüncü parçası, akıl ile iştihaya aracılık eden öge olarak, tin ya da gönüldür. Platon, ruhun bu parçasını insanda öfke duyan parça olarak tanımlamaktadır (Platon, 2015b: 439-440). Platon, tutkular ve duyguların yer aldığı bu parçanın akıldan yoksun bazı hayvanlarda ve henüz akıl yürütemeyen çocuklarda da bulunduğunu ifade etmektedir.

Platon'a göre ruhun üç parçasının her birine özgü istek ve arzularının var olması gibi yönetim biçimlerinin de bulunduğu bir gerçektir. Bunlardan iştihanın "hazzı ile en büyük aşkı çıkar ve kazanç", tinin "aşkı ve hazzı şan şeref elde etme, zaferler kazanma" üzerinde yoğunlaştığı yerde, "aklın en büyük hazzının hakikati öğ-

renmek, en büyük aşkın da bilgelik” (Platon, 2015b: 581) olduğu söylenebilir. Bu nedenle farklı ruhların farklı parçalar tarafından yönetilmesinden veya farklı ruhlarda farklı parçaların egemen olmasından dolayı, üç tip insan ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi bilgelik sever, hakikat aşkıyla yanıp tutuşan düşünen insan, ikincisi zafer peşinden koşan ünsever insan ve sonuncusu, dünya malının büyüüne kapılmış para sever insandır (Paksüt: 1982: s. 238). Başka bir ifade ile ruhun egemen olan parçasına bağlı olarak ortaya çıkan insan tipleri filozof, timokrat, oligark ya da tirandır.

Erdemli bir yaşamın ve mutluluğun imkânını ortaya koyabilmek için ruhun doğru ve yanlış yönetilmesi arasında ayırım yapan Platon’a göre akıl, işini yaparsa bu doğru bir yönetim olur. Bunun aksine, akıl devre dışı kalıp ruhu veya akli iştiha ya da öfkelenen parça yönetirse, söz konusu yönetim yanlış ya da uygunsuz bir yönetim olur. Platon, öncelikle aklın, doğru yönetime karşılık gelen yönetiminin kaynağını ontolojik olarak da temellendirmektedir. Akıl, yönetme hakkını hiyerarşik varlık görüşü çerçevesinde, daha yüksekte olanın varlık, güç ve değer bakımından üstünlüğünü kabul eden, nedenselliğin yukarıdan aşağıya doğru olduğunu savunan Platon’da, gücünden ve bilgisinden alır (Cevizci, 1014: s. 158).

Platon, aklın doğru yönetiminin, insanı önce erdemli sonra da bütünüyle gerçekleştirmiş iyi bir hayata götüreceğini ileri sürmektedir. Nitekim o, aklın yönetiminin en adil, en iyi yönetim, filozofun hayatının da olabilecek en iyi hayat olduğunu ifade etmektedir (Platon, 2015b: 583).

Platon’a göre bir kimsenin akli ruhun bütünsel iyiliğini gözeterek şekilde egemen olup, diğer parçaları bütünlüklü insan hedefini gözeterek yönetirse o insan bilge insandır. Aynı insan, tinsel parçası ya da gönlü akılla işbirliği yaptığı, onun neden korkulup neden korkulmayacağıyla ilgili kanaatlerine dayanarak, insanın birliğini ve bütünlüğünü korumaya çalıştığı için cesurdur (Platon, 2011: 199d). Onun ölçülülüğü ise madde, para ve mal mülke yönelmede aşırıya kaçmamaktan, maddi istek ve arzuları karşılarken ölçülü olmaktan meydana gelir. En temel erdem olan adalet ise, neyin yönetip neyin itaat etmesi gerektiği sorusuna cevaben oluşturulmuş, ahenkli karşılıklı ilişkilere bağlıdır. Söz konusu genel psikolojik ahenk olarak adalet, her bir parçanın kendi yerinde durup, kendi görevini yapması olarak tanımlanır. Bu da Platon’a göre insanı mutluluğa götürecektir ve ontolojik olarak insan ruhunda temellenen dört temel erdemle sırasıyla cesaret, bilgelik, ölçülülük ve adaletten meydana geldiği anlamına gelir.

V. Sonuç

İnsan doğasının psikolojik bir analizini yapan Platon’un insanı çok çeşitli işlevleri bir denge ve ahenk içine sokulması gereken bir organizma olarak kabul ettiği söylenebilir. İnsan denilen organizmanın bir denge ve ahenk içerisinde olması gerektiğini öne süren Platon, tıp ile etik arasında bir benzerlik ilişkisi kurmuştur. Söz konusu benzerlik ilişkisine göre, beden iyi ya da sağlıklı olduğu zaman, onun bütün

parçaları veya organları arasında tam bir ahenk vardır. Bedenin iyiliği sağlık, bütünsel insan varlığının iyiliği de mutluluktur. İyi ya da adil veya mutlu insan, tıpkı bir hekim gibi organizma ya da ruhun parçalarını uyumlu bir işbirliğini hayata geçirecek şekilde organize edebilen, psikolojik bir ahenge erişmiş insandır.

Platon'a göre insanın erdemini ya da erdemlerini tanımak için, onun doğasını ve kendine uygun görevlerini tanımak gerekir. Örneğin, devlette üç takım insan vardır: İşçiler-sanatçılar devleti besler ve yaşamasını sağlar; savaşçılar devleti savunur; yöneticiler devleti yönetir. İyi düzenlenmiş bir devlet, ancak işbölümüne benzer bir kuramın uygulanmasıyla mümkün olur. Her yurttaş, doğanın kendisine önceden çizdiği görevini bu sınırların dışına çıkmaksızın yerine getirecektir (Akarsu, 1982: s. 90). Bu üç göreve karşılık olan üç erdem bulunmaktadır: bilgelik, cesaret ve ölçülülük. Dördüncü bir erdem de adalettir. Adalet, devletin çeşitli bölümlerinin iyi bir uzlaşması ve uyumluluğundan başka bir şey değildir. Adalet böylece en yetkin erdemdir ve her şeyin, bütün başka şeylerin düzenleyicisidir. Bütün erdemler doğal bir yatkınlık olarak insanda bulunmaktadır ama adalet, insanın genel doğasında bulunan bir yatkınlık olduğu gibi, bireylere ve bireylerin mizaçlarına göre değişen bir yatkınlıktır aynı zamanda.

Platon'a göre ahlaklılık ile toplum ve başkaları için kaygılanma arasında yakın bir ilişki vardır (Irwin, 2007: s. 112). Bu çerçevede hayatında dört erdemi de yaşanılır kılan ve dolayısıyla manevi bir ahengi gerçekleştiren, yani mağaradan dışarı çıkabilen insan sayısı çok azdır. İnsanların büyük çoğunluğu, hayatına erdemleri egemen kılamamış, sözde değerlerin peşinde koşmakta ve iştiha tarafından yönlendirilmektedirler. Hayatlarını iştihanın yönetimi altında tüketen insanlarda, ahlaki edep ve utanç duygusu bütünüyle körelmiş olup, onlar bir eylemi sadece arzulan hedefleri, istenen amaçları sağladığı ölçüde ahlaki ve değerli bir eylem olarak nitelerler.

İnsanların büyük çoğunluğu filozof olmasa bile dengeli, ölçülü ve iyi düzenlenmiş bir hayat sürebilme yetisine sahiptirler. Böyle bir yetinin fiili olarak gerçekleşebilmesi ancak filozofların yönettiği adil bir politik düzende verilecek sağlam bir eğitimle mümkündür.

Kaynakça

- Akarsu, B. (1982). *Ahlak Öğretileri*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Arslan, A. (2013). *Felsefeye Giriş*, Ankara: Adres Yayınları.
- Audi, R. (1999). *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Price, A. W. (2005). "Plato: Ethics and Politics", *Routledge History of Philosophy, vol 1. From the Beginning to Plato* (ed. by C. C. W Taylor), New York: Routledge.

- Reeve, C. D. C. (2006). *Philosopher-Kings: The Argument of Plato's Republic*, Cambridge: Hackett Publishing Company.
- Cevizci, A. (2014). *Etik-Ahlak Felsefesi*, İstanbul: Say Yayınları.
- Cevizci, A. (2010). *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Say Yayınları.
- Delius, H. (1997). *'Etik' Günümüzde Felsefe Disiplinleri* (Çev. Doğan Özlem). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Dummett, M. (1978). *Truth and Other Enigmas*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Eflatun, (1989). *Timaios*, (Çev. Erol Güney- Lütfi Ay). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Skirbekk, G-Gilge, N. (2006). *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi* (Çev. E. Akbaş-Ş. Mutlu). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Derek, J. (2015). *Felsefenin Kısa Tarihi* (Çev. Burcu Yalçınkaya). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Kuçuradi, İ. (2013). *İnsan ve Değerleri*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Paksüt, F. (1982). *Platon ve Platon Sonrası*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Platon, (2010). *Alkibiades I-II* (Çev. Furkan Akderin) İstanbul: Say Yayınları.
- Platon, (2014). *Sokrates'in Savunması* (Çev. Furkan Akderin). İstanbul: Say Yayınları.
- Platon, (2013). *Menon* (Çev. Furkan Akderin). İstanbul: Say Yayınları.
- Platon, (2014). *Protagoras*, (Çev. Furkan Akderin). İstanbul: Say Yayınları.
- Platon, (2014). *Theaitetos* (Çev. Furkan Akderin). İstanbul: Say Yayınları.
- Platon, (2015). *Phaidon* (Çev. Furkan Akderin). İstanbul: Say Yayınları.
- Platon. (2015). *Devlet*. Furkan Akderin (Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Platon. (2012). *Yasalar*. C. Şentuna- S. Babür (Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Platon. (2011). *Lakhes*. Furkan Akderin (Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Solomon, R.C.-Higgins, K.M. (2013). *Felsefenin Kısa Tarihi* (Çev. Mustafa Topal). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Irwin, T. (2007). *The Development of Ethics, vol. I, From Socrates to the Reformation*, Oxford: Oxford University Press.
- Ülken, H. Z. (2001). *Bilgi ve Değer* İstanbul: Ülken Yayınları.

Warburton, N. (2015). *Felsefenin Kısa Tarihi* (Çev. Güçlü Ateşoğlu). İstanbul: Alfa/ Felsefe.

Weber, A. (1998). *Felsefe Tarihi* (Çev. H. Vehbi Eralp). İstanbul: Sosyal Yayınlar.

NÂFÎ' VE FARŞÇA ŞİİRLERİ
Nâfi And Persian Poems

(Makale Geliş Tarihi: 14. 05. 2018 / Kabul Tarihi: 12. 06. 2018)

Veyis DEĞİRMENÇAY*

Öz

Ayıntab (Gaziantep) âlimlerinden şair ve muallim Nâfi' Efendi, Ayıntab âlimlerinden Arap Tâhir Efendi'nin oğludur. Şairin Türkçe ve Farsça şiirlerinden oluşan bir Divan'ı vardır. Divan'da Farsça olarak bir tarih manzumesi ve beş gazel bulunmaktadır. Nâfi' Efendi'nin Divan'ı üzerinde şu ana kadar bir Yüksek Lisans ve bir Doktora olmak üzere iki çalışma yapılmış, bu çalışmalarda Farsça şiirler ya günümüz harflerine aktarılmış ya da eski harflerle yazılmıştır. Her iki çalışmada da mevcut Farsça şiirlerde birçok yanlış yazımlar tespit edilmiştir.

Bu çalışmada şair hakkında kısaca bilgi verilmiştir; daha sonra, Divan'ın mevcut tek yazma nüshasından Farsça altı şiir eski harflerle yeniden yazılmış, Türkçeye çevrilmiş ve kısaca incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nâfi', Ayıntablı (Gaziantep) Nâfi', Farsça Şiirler, Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri.

Abstract

As a poet and professor, Nâfi Afandi is one of the scholars of Gaziantep (Ayıntab) who is the son of the scholar Arab Takher Afandi. He has a poem collection, diwan consisting of Persian and Turkish poems. In his diwan, there is a historical poem and five ghazals in Persian. Till now, there are one postgraduate thesis and a doctoral thesis on Nâfi Afandi's diwan, in which the persian poems are either transcribed into latin characters or conveyed through the Ottoman characters. In both of the studies, many transcription mistakes and misspellings are detected.

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü;
Prof. Dr., Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Persian Language and Literature, drveyis@atauni.edu.tr ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-82145526>

In this study, some information about the poet is given, then from the sole manuscript, the six Persian poems are transcribed into the Persian characters, translated into Turkish and shortly examined.

Keywords: Nâfi, Nâfi from Ayıntab (Gaziantep), Persian poems, Ottoman poets saying persian poems.

Giriş

Osmanlı topraklarında yaşamış Türkçe şiirler yanında Farsça şiirler yazan, divan ya da divançeler tertip eden birçok şair vardır. Türkiye Cumhuriyeti döneminde de Farsça şiir yazan şairler olmuştur. Şairlerin mevcut şiirleri araştırmacılar tarafından günümüz harflerine aktararak üzerlerinde bilimsel inceleme ve değerlendirmeler yapılmış ve yapılmaktadır. Ancak ne varki Türkçe divan ya da divançeler ve başka eserler üzerinde Türkiye’de yapılan Yüksek Lisans ve Doktora tezlerinde, hatta Doçentlik, Profesörlük ve diğer çalışmalarda birçok yanlış okuma ve yazımlar görülmektedir. Araştırmacılar iyi derecede Farsça ve hatta Arapça bilmediklerinden şiirleri yazarken fahiş hatalar yapmakta, hatta gülünç duruma düşmektedirler.

Farsça ve Arapça bilen veya bilmeyen araştırmacılar, iki yol takip edebilirler: Araştırmacılar, bu metinleri günümüz harflerine aktardıktan sonra yanına resmini veya kopyasını koyabilir ya da hiç yazmadan sadece resmini veya kopyasını verebilirler. Bu tarz bir uygulama, kanaatimce daha iyi olacaktır; zira şairlerin Farsça veya Arapça şiirlerini okumak ve görmek isteyenler rahatlıkla orijinal halinden faydalanabileceklerdir.

Örneğin; şayet yukarıdaki yol takip edilseydi, çalışma konumuz olan Nâfi‘ Efendi’nin Farsça şiirlerinde daha önce yapılmış olan iki çalışmada (Vahit Özen, Elazığ 2010, s. 47-48, 54-55, 136; Halime Çavuşoğlu, Erzurum 2012, s. 310, 511, 518-519, 620) mevcut hatalar olmayacak, üzerinde çalışmak isteyen, Farsça ve Arapça bilen araştırmacılar, metnini doğru okuyup doğru yazarak Türkçe çevirisini ve incelemesini yapacaklardı.

Nâfi‘

Nâfi‘, Ayıntab (Gaziantep) âlimlerinden Arap Tâhir Efendi’nin oğludur. Doğum tarihi belli değildir; ancak kaleme almış olduğu mevcut en eski tarih manzumesine¹ göre 1237’de (1821-22), Cemil Cahit Güzelbey’in aktardığı en eski tarih

¹ Çavuşoğlu, Halime, *Nâfi Arab Tâhir Efendi-zâde'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Erzurum 2012, s. 63.

manzumisine² göre ise 1231'de (1815-16) muhtemelen Hicrî 13. (Milâdî 19.) yüzyılın başlarında veya daha önceleri dünyaya gelmiştir.

Adı, Abdünnâfi'dir. Arap Tâhir Efendizâde Abdünnâfi' Efendi veya Arap Tâhir Efendizâde Nâfi' Efendi olarak tanınmıştır.³ İsmail Doğan, "Münif Mehmed Paşa" maddesinde Nâfi' Efendi'nin adını Abdülhâdi olarak yazmıştır ki yanlıştır.⁴ Şiirlerinden anlaşıldığı üzere evlenmiş ve birkaç çocuğu dünyaya gelmiştir. Bunlardan biri, şair, âlim ve devlet adamı Münif Paşa (1244-1327/1828-1910); diğeri 7. kasidenin adına kaleme alındığı, hat ilminde ketebe belgesi alan Mehmet Şerif Efendi'dir:

*Bu 'abd-i 'âciz-i Nâfi' kulun mahdûmide şimdi
Ana ism oldı [kim] Mehmed Şerif ey rûy-ı pür-behçet*

1258 (1842-43) tarihini düşürmüş olduğu 47. tarih manzumisinde şairin bunlardan başka iki çocuğunun daha olup vefat ettiklerine dair bilgiler de bulunmaktadır; ancak isimleri belli değildir.⁵

*Nâfiâ benden de almışdı felek
[Her] iki pâk gevherim bî-iştibâh*

Nâfi' Efendi'nin Fatma adında bir de kızı vardır. Fatma Hanım Mısır'da doğmuş, 1318'de (1900) İstanbul'da vefat etmiştir.⁶

Nâfi' Efendi, genç yaşlarda Kurân-ı Kerîm'i kıraat-ı seb'â (yedi okuyuş) üzere ezberlemiş; Arapça ilimlerde eğitim almış, Farsça okumuş, şiir ve inşa kaide-lerini tekml etmiş büyük âlimlerden biridir.⁷

Nâfi' Efendi, Antep'te yüksek ilimlere dair dersler verdikten sonra, 1250 (1834) yılında Mısır'a gitmiş, yaklaşık on beş yıl orada kalmış, İbrahim Paşa'nın çocuklarına Farsça okutmuştur. 1266 (1849) yılında memleketine dönüşünün ardından vefat etmiştir. Türkçe, Arapça ve Farsça şiirlerinden oluşan Divan'ı vardır.⁸

² Cemil Cahit Güzelbey, "Münif Paşa'nın Babası Abdünnâfi Efendi", *Gaziantep Kültür Dergisi*, Temmuz 1962, C. V, S. 55, s. 160.

³ Tuman, Mehmet Nâil, *Tuhfe-i Nâilî* (haz. Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatçı), Ankara 2001, I, 1 (4); II, 978 (4054); II, 1020 (4189); İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul 1930, II, 997; Özgül, M. Kayahan, *Münif Paşa*, Ankara 2005, s. 3; Budak, Ali, *Batılılaşma Sürecinde Çok Yönlü Bir Osmanlı Aydın: Münif Paşa*, İstanbul 2012, 52.

⁴ İsmail Doğan, "Münif Mehmed Paşa", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 9.

⁵ Çavuşoğlu, a.g.e., s. 6, 309-312, 407-408; Özgül, a.g.e., s. 243.

⁶ Özgül, a.g.e., s. 3-4 (5. Dipnot); Budak, a.g.e., s. 54.

⁷ Fatîm Efendi, *Hâtimetü'l-eş'âr*, İstanbul 1271, s. 392.

⁸ Fatîm Efendi, a.g.e., s. 392-393; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul 1311, IV, 537; İbnülemin Mahmut Kemal, a.g.e., II, 997; *Tuhfe-i Nâilî*, II, 1020 (4189); İpekten, Haluk v.dğr., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara 1988, s. 312-313; Özen, Vahit, *Nâfi' Divânı, İnceleme-Transkripsiyonlu Metin* (Fırat Ü, SBE, YLT), Elazığ 2010, s. 6; Çavuşoğlu, a.g.e., s. 5-17.

19. yüzyıl Gaziantep divan şairleri arasında gösterilen Nâfi' Efendi, muallim ve divan sahibi bir şairdir. Şiirlerinde Nâfi' mahlasını kullanmıştır. Divanında 403 manzume vardır. Bunlar; 23 kaside, 70 tarih, 1 terkihibend, 5 terciibend, 21 tahmis, 16 müseddes, 1 mütezad, 224 gazel, 6 kıta, 29 rubai, 2 lügaz, 2 manzume (66 ve 86 beyitlik), 1 mesnevi (86 beyitlik) ve 3 müfret beyittir.⁹ Bunlardan 1 tarih manzumesi ve 5 gazel Farsçadır.

Nâfi' Efendi, tarih düşürmede oldukça başarılıdır. O, bu manzumelerde özellikle yaşadığı yerler, Gaziantep ve Mısır ile ilgili tarihî şahsiyetler, dönemin tarihî, sosyal ve siyâsî olayları ve başka şeyler hakkında önemli bilgiler vermiştir. Bunlar; o dönemde Mısır'daki karışıklıklar, Mehmed Ali Paşa'nın isyanı, Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın Nizip'te Osmanlı kuvvetlerini mağlup etmesi, Akka'nın Mısır kuvvetlerinin eline geçmesi, Abdülmecid döneminde Mısır ile yapılan barış; kendi ailesi ve çocukları ve daha başka önemli tarihî olaylardır.¹

Nâfi' Efendi'nin divanında önce de ifade edildiği gibi Farsça 1 tarih manzumesi ve 5 gazel vardır. Bunlardan ilk manzume, Serasker İbrahim Paşa'nın oğlu Mîr Mustafa Hâver'in 1261'de (1845) şiir söylediğinin tarihidir. Manzume 18 beyit olup Remel bahrinin fâilâtün fâilâtün fâilün vezninde kaleme alınmış orta seviyede bir şiirdir. Manzume, 6. beytin ilk mısraında (يعنى) kelimesinin ikinci hecesi kısa olması gerekirken uzun hece olması, 14. beytin ilk mısraında (بيبيند) kelimesinin üçüncü hecesinin uzun hece olması gerekirken bir buçuk hece olması gibi birkaç kusuru görmezsek -ki bunlar da muhtemelen divanın tek nüsha olmasından kaynaklanmaktadır- vezin bakımından kusursuzdur. Şiir, (ان) kafiyeli ve (شده) redifli olup kafiye açısından da kusursuzdur.

Manzume, Serasker İbrahim Paşa'nın Mısır (ordusu) başkomutanı olup Mîr Mustafa Hâver adında ilim ve irfan sahibi bir oğlunun olduğunu, onun 1261'de (1845) on dört yaşında iken şiir söylemeye başladığını; bu özelliğini, Horasan'dan gelip Anadolu'ya oradan da Mısır'a göç eden bilge Mîrzâ Senglâh'tan (ö. 3 Mart 1877) aldığını; Senglâh'ın bu güzel emiri eğittiğini; neticede emirin fesahatta meydanın süvarisi olup ilerlemiş yaşlarda söylenilecek böylesi güzel bir şiiri daha gençken hatta çocuk denilecek yaşta yani on dört yaşında söylediğini ve bunda da son derece başarılı olduğunu anlatır. Bu şiir, Mîr Mustafa Hâver'in 1247'de (1831-32) dünyaya geldiğini bildirmesi açısından da önemlidir.

Nâfi' Efendi, bundan sonra memduhu Mîr Mustafa Hâver'i son derece över: *Şiir söylemek onun şanına yakışmış. İlim ve bilgi tekniğini kazanmak, onun için olağan şey olmuş. Eğer Acem yeni yetmeleri onun nazmını görsele, sanırsın ki hepten hayran kalmışlar. Allah'a hamd olsun ki bu gençlik zamanında sanatlar ba-*

⁹ Çavuşoğlu, a.g.e., s. 56.

¹ Çavuşoğlu, a.g.e., s. 722.

kımından akranlarından üstün olmuş. Kendisinden yardım istenen Allah'ın feyizlerinden ezelde onun mizacına ihsan edilmiş.

Nâfi' Efendi, şiirin sonunda memduhuna dua ederek sözlerini bitirir: *Hoş mizacı olgun olsun her an; (çünkü o,) sanat denizinde coşmuş;... doğunun emiri, devrin şairi olmuş.*

Nâfi' Efendi, son beyitte yukarıda anlattığı olayın gerçekleştiği tarihi verir ve دوران kelimesiyle (1)261 olarak tarih düşer.

Nâfi' Efendi'nin Farsça gazelleri ise, sırasıyla 5 (son beyti Türkçe-Farsça mülemmadır), 7, 5, 8 ve 7 beyitlik toplam 32 beyitten oluşan beş adet manzumedir. İlk şiir, Hezec-i müseddes-i maksûr, mefâilün mefâilün mefâil; ikinci, üçüncü ve dördüncü şiirler, Hezec-i müsemmen-i sâlim, mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün; beşinci şiir ise Remel-i müsemmen-i mahzûf, fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün vezinlerinde kaleme alınmış orta seviyede manzumelerdir.

Gazeller vezin ve kafiye açısından mükemmeldir. Gazellerin birincisi (ار) kafiye- li ve (ا] [ست) redifli; ikincisi, (اب) kafiye- li ve (ايد) redifli; üçüncüsü, (ا) kafiye- li ve (شد) redifli; dördüncüsü (ان) kafiye- li ve (شد) redifli, beşincisi (ای) kafiye- li ve (من) rediflidir. Bütün şiirlerde redif kullanılmıştır.

Nâfi' Efendi, Farsça tarih manzumesinin 6. ve 15. beyitlerin ilk mısralarında "ki" anlamına gelen Türkçe "kim"¹ kelimesini kullanmıştır ki Farsça şiirde Türkçe kelimenin kullanılması açısından dikkat çekicidir.

Şiirlerde dilbilgisi bakımından bazı kusurlar vardır. Örneğin, İkinci gazelin 4. beytinin ilk mısraında (رفتند) fiili di'li geçmiş zaman olup cümlede şimdiki zaman hali kullanılmalyken, şair vezni anlama tercih etmiştir. Beşinci gazelin 2. beytinin ikinci mısraında (بوسه‌ای می داد) ibaresinde (می داد) fiili şimdiki zaman olması gerekirken şimdiki zamanın hikâyesi olarak kullanılmış, burada da vezin anlama tercih edilmiştir.

Dördüncü gazelin 5. beytinin ikinci mısraında (از آن پس) zarf tümleci (قطره) cümlesinden sonra gelmesi gerekirken önce getirilmiş ve fesahat-i kelâmın kusurlarından za'f-ı te'lif kusuru işlenmiştir.¹

Beşinci gazelin 7. beytinin ikinci mısraında (دادش) fiilinde (ش) bitişik şahıs zamiri ayrı şahıs samiri (او) anlamında kullanılmıştır.

Nâfi' Efendi, Farsça gazellerinin ilkinde, ilginçtir, günümüzde çokça tüketilen ve konuk ağırlamada ikram edilen başlıca içeceklerden olan çaydan söz eder ve çayın 19. yüzyılda hatta bu yüzyılın başlarından itibaren revaçta olup gariplerin dostu ve ahababı olduğunu belirtir.

¹ Kim: Ki, bağlaç eskimiş; www.tdk.gov.tr.

¹ Değirmençay, Veyis, *Fünûn-i Belâgat ve Snâât-ı Edebî*, Ankara 2014, s. 6-7.

Nâfi' Efendi, bulunduğu yerde –ki neresi olduğu belli değildir-, gönül alıcı güzel bir çayın çok lezzetli olacağını; acı da olsa faydasının yüz binlerce olduğunu; dünyada bir köşeye çekilmiş gariplerin ahbabı, dostu ve mağara arkadaşı olduğunu anlatır.

Çayın yaprağı yeşildir, yeşilliği kalıcı değildir; ama değeri ve kıymeti çoktur. Çay, insanın mizacının yani tabiat aynasının pasını siler; her ülke ve memlekette makbul olan, kabul gören içeceklerdendir.

Şair, Türkçe-Farsça müemmma son beyitte, “Alursa deste her kim çây-ı cûşî/Cihanda Nâfi'â ol kâmkârest” yani *her kim eline sıcak bir çay alırsa o kimse muradına ermiştir* diyerek sözlerini bitirir ve kısaca o zamanda çayın ne kadar makbul bir içecek olduğunu belirtmiş olur.

İkinci gazelde, muhtemelen on beş yıl kalmış olduğu Mısır'daki sıla özlemini dile getirir. Şair gurbettedir; ciğeri ateşten kebab olmuş, gözleri kan saçmaktadır. Şarap içip sarhoş olmak, uyuyup unutmak ister. Şiire böyle başlar; ona göre dünya ehli, toprağa girmedikçe, gözü toprak dolmadıkça sarhoşluğa doğmaz.

Doğudan güneş doğduğu zaman bütün yıldızlar nasıl gizlenirse, sevgilinin güzelliği parlayıp ışık saçtığı zaman bütün ay yüzlüler ortadan kaybolur giderler. Nâfi' Efendi, sevgilisinin hatırını sormak için gönül kanıyla bir yazı yazar; ondan cevap bekler; ama ne zaman cevap gelir, belli değildir; çünkü sevgili acımasızdır, taş kalplidir, cevri yüzünden âşıkların gönlü harap olmuştur. O evi yıkılası nereye gelse, orayı yıkar, harap eder.

Nâfi' Efendi, kara talihinden dolayı bahtsız kalmıştır; artık bu durumdan kurtulmak ister; kurtuluş reçetesi ay ışığı gibi olan sevgilisinin eve gelmesidir; o zaman bahtı açılacak, kara talihinden kurtulacak, aydınlığa kavuşacaktır.

Nâfi' Efendi, üçüncü gazeline servi boylu sevgilisini gül bahçesi yolunda görünce, sefa ve zevkinin, sevinç ve neşesinin zirveye çıktığını, Tuba'nın boyunu aş-tığını dile getirerek başlar.

Nâfi' Efendi, muhabbet sırrını o kadar çok okumuştur ki, sonunda âşıklar mektebinde bilge bir âlim olmuştur. O, çok tevekkül etmiş; Kaf dağının ötesine geçmiş, Anka'ya bile ihtiyaç duymamıştır. Ona göre tevekkül eden, Kaf dağına aşar, Anka'ya muhtaç olmaz, ondan da üstün olur. Nitekim yuvarlak inci gibi ayaklar altına düşen nice gözyaşı, çiyin yansısıyla yeryüzünden yukarılara doğru çıkmıştır. Nâfi kanaatkardır; öyleki o, dünya bahçesinden bir goncayla kanaat edince, gönül arzusunun binlerce düğümü çözülmüş, açılmıştır.

Nâfi' Efendi, dördüncü gazelinde 1250 (1834) yılında gittiği ve yaklaşık on beş yıl kaldığı Mısır macerasından söz eder. O, bir umutla Mısır'a gitmiş; Mısır (ordusu) başkomutanı Serasker İbrahim Paşa'nın çocuklarına Farsça okutmuştur.

Nâfi‘ Efendi, bu şiirinde muhtemelen daha önce tanışmış ve birlikte olmuş olduğu İbrahim Paşa’nın hizmetine girme arzusunu dile getirir. O, İbrahim Paşa’nın hizmetinden ayrı kalınca çok üzölmüş, çok ağlamıştır. Neticede binlerce sevda ve hayalle vatanı Antep’i terk ederek bir ümitle gurbettin yolunu tutmuş Mısır’a gitmiştir. Ancak orada muhtemelen arzu ettiği ilgiyi görememiştir ki “Önceden itibarımın semeresi vardı, (şimdi) talan oldu” diyerek üzüntüsünü ve hayal kırıklığını dile getirir. Bu yolculuğunun bir macera olduğunu, Ferhat ve Mecnun hikâyeleri bitse bile kendi macerasının bitmeyeceğini söyler. Pişman olur, hasretle gözyaşları döker; öyle ağlar ki pişmanlık gözyaşları kaynayıp taşar, deniz olur.

Şairi bu kederli, bu sıkıntılı durumdan kurtaracak biri vardır. O da İbrahim Paşa’nın ilim ve irfan sahibi oğlu Mîr Mustafa Hâver’dir. Nâfi‘ Efendi, Mîr Mustafa Hâver’e hocalık yapmış, onu kendisi yetiştirmiştir. Şehzade, henüz ondört yaşındadır; dolunay gibi parlamaktadır. Mîr Mustafa Hâver, Nâfi‘ Efendi’nin derdine derman olur; zamane doktorları bile bu duruma şaşırıp kalırlar. Artık Nâfi‘ Efendi muradına ermiş, dertten ve sıkıntıdan kurtulmuştur, zirvelerde dolaşmaktadır.

Nâfi‘ Efendi, beşinci gazelinde yine muhtemelen Mısır’daki hayatından söz eder. Oradaki hayatından memnun değildir; her an feryadı fîgan eder; geceleri, gündüzleri kadir ve bayram gibi değerlidir; ama bu değeri bilen yoktur. Gurbettedir; oradaki herşey diken gibi batmaktadır. Bir sarhoş gibi kendinden geçmiş, gurbete düşmüştür; sarhoşluğu dünya şarabından değil, Mısır macerasındandır. Yabancıdan veya dosttan bir şikâyeti yoktur; kavgası içinde taşımış olduğu hicret tutkusundan, Mısır yolcuğundandır.

Nâfi‘ Efendi’nin tek umudu vardır, o da Allah’ın lütufta bulunup elinden tutmasıdır. Tanrı’nın lütfu bir an yardım etse, iki âlem mülkünün sahibi bir padişah olacaktır. Sonunda Nâfi‘ Efendi muradına erer; kendisini tasvir eden kudret kalemi, yüce Tanrı, kırmızı şarabı eline vermiş ve böylece arzusuna kavuşmuştur.

Farsça Tarihi ve Türkçe Çevirisi

Ser-asker İbrahim Paşa Efendimizin Mahdüm-i Mükerrerleri Mîr Mustafa Haver’in Eş‘âr Söylediğinin Tarihidir.¹

Remel-i müseddes-i mahzûf: Fâilâtün fâilâtün fâilün.

هجرِ ما را حاصلِ پايان شده	درِ ما را واصلِ درمان شده
بر کنارِ آرزو غلطان شده	درِ دريایِ دلِ مقصودِ من

¹ *Dîvân-ı Nâfi‘*, Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz FB 305 Numaralı Yazma, vr. 149ab (s. 294-295); Özen, *a.g.e.*, s. 310 (Dipnotta “149b sayfada yazı yoktur” yazılmıştır, s. 310.); Çavuşoğlu, *a.g.e.*, s. 429-430.

آمد از ذوقِ دلِ شادان شده
می نماید در جهان رخشان شده
یک گلِ تر خرم و خندان شده
در زمانه صاحبِ عرفان شده
کسب می کرد [و] دلش چون کان شده
می ستد کان از دلِ عمّان شده
ذاتِ پاکش مخزنِ عرفان شده
در فصاحتِ فارسِ میدان شده
همچنین خوش شعر را گویان شده
شعر گفتن شانِ او شایان شده
در حقِ او قابلِ امکان شده
نظمِ او را با همه حیران شده
از هنرها فائقِ اقران شده
در ازل با طبعِ او احسان شده
باد در بحرِ هنر جوشان شده
میرِ خاور شاعرِ دوران شده

شاهدِ آمال در آغوشِ من
یک هلال از برجِ عزّت با شرف
از گلستانِ معارف این زمان
یعنی کیم پور سپهسالارِ مصر
جوهرِ اشعار را آن پرهنر
این کمالاتِ هنر را در جهان
یعنی آن کانِ معارف سنگلاخ
تربیت کرد آن امیرِ خوب را
بوالعجب در سنّ سالِ خوردگی
در زمانه چارده سالی هنوز
اكتسابِ فنّ علم و معرفت
گر ببینند نورسّانانِ عجم
حمد لله کیم در این عهدِ شباب^۴
این فیوضاتِ خدای مستعان
دمبدم طبعِ لطیفش در کمال
گفت نافع جوهری تاریخِ او

*Bizim derdimiz derman bulmuş;
Bizim ayrılığımız son bulmuş.*

*Gönül denizinin incisi, benim maksadım,
Arzu sahiline yuvarlanmış.*

*Emeller güzeli benim kucağıma gelmiş,
Gönül zevkinden mutlu olmuş.*

*Bir hilâl, izzet burcundan şerefle
Doğmuş, dünya aydınlanmış.*

*Bilgi bahçesinden bu zamanda
Taze bir gül (açmış), mutlu ve mesut olmuş.*

Yani Mısır (ordusu) başkomutanının oğlu,

⁴ عهدِ شباب: در اصل « عهد و شباب »¹

Dünyada irfan sahibi olmuş.
O sanatkâr şiirlerin incisini kazanmış;
Çünkü gönlü maden gibi olmuş.
Bu sanat şaheserlerini dünyada
O kimse alır ki denizin içinden çıkmış.
Yani o bilgi madeni Senglâh¹,
Ki temiz zâtı irfan deposu olmuş,
O güzel emiri eğitmiş,
Fesahatta meydanın süvarisi olmuş.
Ne ilginç, sanki yaşlı iken
Böylesi güzel bir şiiri söylemiş.
Dünyada henüz on dört yaşında
Şiir söylemek onun şanına yakışmış.
İlmi ve bilgi tekniğini kazanmak,
Onun için olağan (şey) olmuş.
Eğer Acem yeni yetmeleri görseler
Onun nazmını, (sanırsın) hepten hayran kalmış.
Allah'a hamd olsun ki bu gençlik zamanında
Sanatlar bakımından akranlarından üstün olmuş.
Kendisinden yardım istenen Allah'ın bu feyizlerinden
Ezelde onun mizacına ihsan edilmiş.
Hoş mizacı olgun olsun her an;
(Çünkü o,) sanat denizinde coşmuş.
Nâfi', onun tarihine "cevherî" dedi:
(O,) doğunun emiri, devrin şairi olmuş.

5

Farsça Gazelleri ve Türkçe Çevirileri

¹ Mîrzâ Senglâh: Fethali Şah, Muḥammed Şah ve Nâsiruddin Şah zamanının şair, arif ve hattatlarından. 17 Safer 1294'de (3 Mart 1877) yaklaşık yüz on yaşında Tebriz'de vefat etmiştir; orada medfundur. Aslen Horasanlıdır. Nesta'lik yazısında üstattır. Hiç evlenmemiş, birçok yere seyahatlerde bulunmuştur. Yirmi beş yıldan daha fazla Osmanlı topraklarında Mısır'da yaşamıştır. Kendisini "Âfitab-i Horasan/Horasan Güneşi" diye isim vermiştir. İmtihânu'l-fuzalâ ve iki cilt olarak bastırılmış olduğu Tezkire-i Hattâtîn adlı eserleri vardır. Kendi yazılarından bir koleksiyonu Dürc-i Cevâhir adıyla toplamış ve 1282'de (1865-66) Mısır'da basıp yayınlamıştır (www.loghaatnameh.org).

1. Hezec-i müseddes-i maksûr: Mefâilün mefâilün mefâil.¹

در اینجا چای دلجو خوشگوارست	اگر تلخ است نفعش صد هزارست
غریبِ گوشه‌گیرانِ جهان را	انیس و همنشین و یارِ غارست
نماند برگِ سبزی در نظرها	ولیکن حرمتِ او بی‌شمارست
ز مرآتِ طبیعت ژنگ شوید	ز مقبولانِ هر ملک و دیارست
الورسه دسته هر کیم چایِ جوشی	جهانده نافعاً اول کامکارست

*Burada güzel bir çay (çok) lezzetlidir;
Acı da olsa faydası yüz binlercedir.*

*Dünyada bir köşeye çekilmiş gariplerin
Ahbabı, dostu ve mağara arkadaşıdır.*

*Yeşil yaprağı kalmaz gözlerde;
Ama değeri, kıymeti sayısızdır.*

*Tabiat aynasının pasını siler;
Her ülke ve memlekette kabul görendir.*

*Alursa deste her kim çây-ı cûşî
Cihanda Nâfi'â ol kâmkârest.¹*

*(Her kim eline sıcak bir çay alursa
Ey Nâfi', o kimse muradına ermiştir.)*

7

2. Hezec-i müsemmen-i sâlim: Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün.¹

مرا در غربت از سوزِ جگر بویِ کباب آید	ز چشمِ خونفشانم جوششِ جویِ شراب آید
ز مخموریِ چشمش عاشقان را شوقِ دیگر شد	بلی در دیده از پایانِ مستی ذوقِ خواب آید
نباشد سیریِ دلِ اهلِ دنیا را ز سرمستی	درآندم سیر می باشد که در چشمش تُراب آید
در آندم حسنِ او رخشان بود رفتند مهرویان	همه انجم نهران باشد ^۹ مشرقِ آفتاب آید
به خونِ دلِ نوشتم از سؤالیِ خاطرِ دلدار	نمی دانم کجا از سویِ دلجویش جواب آید

¹ *Divân-ı Nâfi*, vr. 10b (s. 30); *Özgen, a.g.e.*, 47-48; *Çavuşoğlu, a.g.e.*, s. 511.

¹ Bu beyit Türkçedir; ancak ikinci mısraın yüklemi "Kâmkârest: Muradına ermiştir" Farsçadır.

¹ *Divân-ı Nâfi*, vr. 14a (s. 37); *Özgen, a.g.e.*, 54; *Çavuşoğlu, a.g.e.*, s. 518.

¹ باشد: در اصل «تا»

دلِ عشاقِ ویران شد به سنگِ جورِ بیدادی خرابی می کند هر جا که آن خانه خراب آید
دلِ تاریکِ من از تیره‌بختی نافعاً تا چند در آندم نور شد این خانه را آن ماهتاب آید

*Bana gurbette ciğer ateşinden kebab kokusu gelir.
Kan saçan gözlerimden şarap ırmağının coşkusu gelir.*

*Gözlerinin mahmurluğundan âşıkların şevki bir başka oldu.
Evet, sarhoşluk sona erince göze uyuma zevki gelir.*

*Dünya ehlinin gönlü sarhoşluğa doymaz,
O zaman doyar ki gözüne toprak dolar.*

*Onun güzelliği ışık saçtığı zaman, ay yüzlüler giderler;
Doğudan güneş doğduğu zaman, bütün yıldızlar gizlenir.*

*Sevgilinin hatırını sormak için (mektup) yazdım gönül kanyıla,
Bilmiyorum, o gönle huzur verenin katından ne zaman cevap gelir?*

*Bir zalimin zulümle (attığı) taş yüzünden harap oldu âşıkların gönlü;
O evi yıkılası nereye gelse, orayı yıkar, harap eder.*

*Ey Nâfi '! Ne zamana kadar benim karanlık gönlüm bahtsız kalacak?
Bu ev, o mehtap (o ay ışığı sevgili) geldiği zaman aydınlanır.*

3. Hezec-i müsemmen-i sâlim: Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün.²

ز راهِ گلستان آن سروقد در دیده پیدا شد صفا و ذوقِ من از قامتِ طوبا دو بالا شد
ز بس سرِّ محبت آن قدر می‌خواند طفلِ دل به مکتب‌خانهٔ عشاق در انجام دانا شد
کشید آن کس که در دامن سرِ پایِ توکل را و رایِ بامِ کوهِ قاف استغنائی عنقا شد
همه اشکِ درِ غلطان که اندر زبیرِ پا افتد چنان با عکسِ شبنم از زمین مجذوب بالا شد
ز باغِ دهر چون قانع شوم یک غنچه را نافع هزاران عقدهٔ کامِ دلم بر روی خود وا شد

*Gülbahçesi yolunda o servi boylu gözüme görününce,
Benim sefam ve zevkim tubanın boyunu geçti, zirveye çıktı.*

² *Dîvân-ı Nâfi*, vr. 14a (s. 37); Özden, a.g.e., 54-55; Çavuşoğlu, a.g.e., s. 518.

¹ بام کوه قاف: در اصل «کوه بام قاف»

² از: در اصل «ا»

³ که اندر: در اصل «در»

*Gönül çocuğu muhabbet sırrını o kadar çok okudu ki
Sonunda aşıklar mektebinde bilge (bir âlim) oldu.*

*Tevekkül ayağını eteğine çeken (oturup tevekkül eden) kişi,
Kaf dağının ötesinde Anka'dan daha müstağni oldu.*

*Yuvarlak inci gibi ayaklar altına düşen onca gözyaşı,
Çiyin yansımasıyla yeryüzünden yukarılara doğru çekildi.*

*Nâfi dünya bahçesinden bir goncayla kanaat edince,
Gönül arzusun binlerce düğümü önümde çözülüp açıldı.*

4. Hezec-i müsemmen-i sâlim: Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün.²

دو چشمم همچو ابر نوبهاری زار و گریان شد
سوادِ مشکساهای وطن از دیده پنهان شد
در اول برگ و بارِ اعتبارم بود تالان شد
اگرچه قصهٔ فرهاد [او] مجنون رفت پایان شد
از آن پس قطره قطره آب می جوشید عمان شد
رسد آن چاردهسالی در آنجا ماه تابان شد
نمی دلم که این دردِ دلم را کیست درمان شد
درین گلزار یکدم یار اگر با ما خرامان شد

دلم از دوری رویِ شما از بس که نالان شد
هزاران بار سودا در سرم شد آن زمان پیدا
به امیدى که رفتم در غریبی یافتم رغبت
نمی باشد پذیرای ختامی ^۵سرگذشت من
ز چشمِ حسرتم جوشیده بود اشکِ ندامتها
دو ابرو دارد [او] چون غرهٔ غرّای ماهِ نو
طبیبان زمانه در چنین ماندند در حیرت
سر تاجِ مرا از سرو بالا بگذرد نافع

*Gönlüm sizin yüzünüzden uzak kalınca o kadar inledi,
İki gözüm ilkbahar bulutu gibi dertli dertli ağladı.*

*O zaman binlerce defa sevda peyda oldu başımda;
Vatanın misk gibi kokan şehri gözden kayboldu.*

*Bir ümitle gidip gurbette yaşamak istedim;
Önceden itibarımın semeresi vardı, (şimdi) talan oldu.*

*Benim maceramın son bulması mümkün değil,
Gerçi Ferhat ve Mecnun hikâyeleri son buldu.*

Hasret gözümden pişmanlık gözyaşları kaynayıp taşmıştı,

² *Dîvân-ı Nâfi*, vr. 14b (s. 38); *Özen*, a.g.e., 55; *Çavuşoğlu*, a.g.e., s. 519.

⁵ ختامی : در اصل « ختام »

Su damla damla kaynayıp coşuyordu, sonra deniz oldu.

*Onun iki kaşı vardır, parlak yeni ay gibi,
O on dört yaşına ulaştınca, parlak bir (dolun)ay oldu.*

*Zamane doktorları bu işe şaşırıp kaldılar;
Bilmiyorum, bu gönlümün derdine kim derman oldu?*

*Ne zamanki sevgili bu bahçede bir an bizimle salınarak yürüdü,
Nâfi, benim tacımın ucu serviden daha yüksek oldu.*

5. Remel-i müsemmen-i mahzûf: Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün.²

<p>شانِ قدر و عید دارد روز هم شبهای من بوسه‌ای می داد تعظیما به زیر پای من شد ز راهِ نارِ دیگر جوششِ صهبای من چشمشان دارند زینت از سرِ سودای من با دلِ پُرشور بوده‌ست این همه غوغای من لطفِ ایزد گر شود یک لحظه‌ای یارای من نافعا در دست دادش ساغرِ مینای من</p>	<p>می کند زاری دمدام این دلِ شیدای من هر بُنِ خاری که از صحرای غربت سرزند مستی من تا ز انگورِ فنا ظنی مکن هر غزالی هست در صحرای حیرت می چرد مانداریم [؟] شکایت از غمِ اغیار و یار مالکِ ملکِ دو عالم می شود شاهِ وجود خامهٔ قدرت که آن دم صورتم تصویر کرد</p>
--	---

*Her an feryadı figan ediyor bu divane gönlüm benim.
Kadir ve bayram gibi değerlidir gündüzlerim, gecelerim benim.*

*Gurbet çöllerinde biten her diken kökü,
Tazim olarak bir öpücük konduruyor ayağıma benim.*

*Benim sarhoşluğumun sakın dünya üzümünden olduğunu sanma;
Başka bir ateşten dolayı oldu şarabımın kaynaması benim.*

*Şaşkınlık çölünde otlayan her ceylanın
Gözlerinde süsler vardır sevdamdanda benim.*

*Bizim yabancından ve dosttan bir şikâyetimiz yoktur;
Bu şevk ve heyecan dolu gönlümdendir bütün kavgam benim.*

*Varlık şâhım iki âlem mülkünün sahibi olur,
Tanrı'nın lütfu bir an yardımcım olsa benim.*

² *Dîvân-ı Nâfi*, vr. 67b (s. 117); Özen, a.g.e., s. 136; Çavuşoğlu, a.g.e., s. 620.

² بودمست: در اصل «بوده است»⁷

*O an şeklimi tasvir eden kudret kalemi,
Ey Nâfi‘! Elime verdi kırmızı şarabımı benim.*

Sonuç

Tarih manzumeleriyle meşhur olan Nâfi‘ Efendi, Farsça tarih manzumesinde, Serasker İbrahim Paşa’nın Mısır (ordusu) başkomutanı olup Mîr Mustafa Hâver adında ilim ve irfan sahibi bir oğlunun olduğunu, onun 1261’de (1845) on dört yaşında iken şiir söylemeye başladığını; bu özelliğini, Horasan’dan gelip Anadolu’ya oradan da Mısır’a göç eden bilge Mîrzâ Senglâh’tan aldığını; Senglâh’ın bu güzel emiri eğittiğini; emirin fesahatta meydanın süvarisi olup ilerlemiş yaşlarda söylenilecek böylesi güzel bir şiiri daha gençken hatta çocuk denilecek yaşta yani on dört yaşında söylediğini ve bunda da son derece başarılı olduğunu; Mîr Mustafa Hâver’in 1247’de (1831-32) dünyaya geldiğini ve şair olduğunu anlatmış, Türk siyasi ve edebî tarihi açısından önemli bilgiler vermiştir.

Nâfi‘ Efendi’nin sırasıyla 5 (son beyti Türkçe-Farsça mülemma), 7, 5, 8 ve 7 beyitlik toplam 32 beyitten oluşan beş adet Farsça gazeli tespit edilmiştir. Tarih manzumesi de dahil hepsi aruz vezninde olup orta derecede manzumelerdir. Bütün şiirler rediflidir.

Farsça tarih manzumesinin 6. ve 15. beyitlerinin ilk mısralarında “ki” anlamına gelen Türkçe “kim” kelimesinine yer verilmesi Farsça şiirde Türkçe kelimenin kullanılması açısından dikkat çekicidir.

Şiirlerde dilbilgisi ve fesahat bakımından bazı kusurlar vardır.

Nâfi‘ Efendi, gazelerde çokça tüketilen ve konuk ağırlamada ikram edilen başlıca içeceklerden olan çaydan ve faydasından; on beş yıl kaldığı Mısır’daki sıla özleminden, bahtsızlığından, servi boylu sevgiliden; muhabbet sırrını çokça okuyup âşıklar mektebinde bilge bir âlim olduğundan; çok tevekkül ettiğinden, bu sayede muradına erdiğinden; Mısır macerasından, pişmanlığından; İbrahim Paşa’nın ilim ve irfan sahibi oğlu Mîr Mustafa Hâver’in sayesinde dertten ve sıkıntıdan kurtulduğundan ve başka şeylerden söz etmiştir.

Gurbettedir; oradaki herşey diken gibi batmaktadır. Bir sarhoş gibi kendinden geçmiş, gurbete düşmüştür; sarhoşluğu dünya şarabından değil, Mısır macerasındandır. Yabancıdan veya dosttan bir şikâyeti yoktur; kavgası, içinde taşımış olduğu hicret tutkusundan, Mısır yolcuğundandır.

Nâfi‘ Efendi’nin tek umudu vardır, o da Allah’ın lütufta bulunup elinden tutmasıdır. Tanrı’nın lütfu bir an yardım etse, iki âlem mülkünün sahibi bir padişah olacaktır. Sonunda Nâfi‘ Efendi muradına erer; kendisini tasvir eden kudret kalemi, yüce Tanrı, kırmızı şarabı eline vermiş ve böylece arzusuna kavuşmuştur.

Kaynakça

- Budak, Ali, *Batlılaşma Sürecinde Çok Yönlü Bir Osmanlı Aydını: Münif Paşa*, İstanbul 2012.
- Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri I-III*, İstanbul 1333 h.
- Cemil Cahit Güzelbey, “Münif Paşa’nın Babası Abdünnâfi Efendi”, *Gaziantep Kültür Dergisi*, Temmuz 1962, C. V, S. 55, s. 158-160.
- Çavuşoğlu, Halime, *Nâfi Arab Tâhir Efendi-zâde'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Erzurum 2012.
- Davud Fatin, *Hâtimetü'l-eş'âr*, İstanbul 1271.
- Değirmençay, Veyis, *Farsça Arûz ve Kafiye*, Erzurum 2012.
- , *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, Erzurum 2013.
- , *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî*, Ankara 2014.
- Dîvân-ı Nâfi', Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz FB 305 Numaralı Yazma.
- İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul 1930.
- İpekten, Haluk v.dğr., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara 1988.
- İsmail Doğan, “Münif Mehmed Paşa”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 9-12.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmâni I-IV*, İstanbul 1311.
- Özen, Vahit, *Nâfi' Divânı, İnceleme-Transkripsiyonlu Metin* (Fırat Ü, SBE, YLT), Elazığ 2010.
- Özgül, M. Kayahan, *Münif Paşa*, Ankara 2005.
- Tuman, Mehmet Nâil, *Tuhfe-i Nâilî* (haz. Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatçı), Ankara 2001.
- www.loghaatnameh.org.
- www.tdk.gov.tr
- www.vajehyab.com

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number 61, Aralık / December 2018, 161-214

**KAZAK TÜRKÇESİ VE KAZAK EDEBİYATI ÜZERİNE
TÜRKİYE'DE YAPILAN BİLİMSEL ÇALIŞMALAR**
Scientific Studies Carried Out in Turkey
on the Kazakh Turkish and Kazakh Literature

(Makale Geliş Tarihi: 26. 09. 2018 / Kabul Tarihi: 08. 10. 2018)

Süleyman EFENDİOĞLU*

Öz

Ana Türkçenin Kıpçak kolundan gelen Kazak Türkçesi ile Oğuz kolundan gelen Türkiye Türkçesi bugün büyük Türk Dili ağacının iki önemli dalı durumundadır. Türkçenin aynı zamanda devlet dili olan bu iki büyük lehçesi ile günümüze kadar binlerce söz söylenmiş, binlerce eser yazılmıştır. Zengin söz varlığı ve edebî ifade gücünün yüksekliğiyle öteden beri Türk okuyucuların ve Türk araştırmacıların ilgisini çeken Kazak Türkçesi ve Edebiyatına karşı özellikle kardeş ülke Kazakistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Türkiye'de yoğun bir ilgi başlamış, bu alanda pek çok kıymetli bilimsel çalışma ortaya konmuştur. Bu makalede Kazak Türkçesi ve Edebiyatı üzerine Türkiye'de yapılmış bilimsel çalışmalar/yayınlar hakkında bibliyografik bilgiler sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dili, Kazak Türkçesi, Kazak Edebiyatı.

Abstract

Kazakh Turkish from the Kipchak branch of the Turkish and Turkey Turkish from the Oghuz branch of the Turkish are two important branches of the big Turkish language tree today. Thousands of works have been written and thousands of words have been spoken by using these two great dialects of Turkish, which are also used as state languages. Especially after the inde-

* Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü; *Assoc. Prof. Dr., Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Contemporary Turkish Dialects and Literature, sfendioglu@atauni.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2597-152X>*

pendence of Kazakhstan, an intense interest has been arosed for Kazakh Turkish and Kazakh literature, which attracted attention of Turkish readers and Turkish researchers due to its the rich presence of speech and the power of literary expression, in Turkey and many precious scientific studies have been revealed in this area. In this paper, bibliographic information related with scientific studies conctucted on Kazakh Turkish and Kazakh literature in Turkey will be given.

Keywords: Turkish Language, Kazakh Turkish, Kazakh Literature.

Giriş

Bilindiği üzere, aynı soydan gelen iki kardeş ülke Kazakistan ile Türkiye arasında “dil, din, tarih, kültür ve edebiyat” birliği mevcuttur. Bu alanlarda daha güçlü bir köprü oluşturma ve Kazakistan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin artırılmasının önemli bir yolu da her iki ülkede yapılan bilimsel çalışmalardan haberdar olmaktan geçmektedir. Bu makalede Kazak Türkçesi ve Edebiyatı üzerine Türkiye’deki bilimsel çalışmalar/yayınlar hakkında bibliyografik bilgiler sunulacak böylece sahada çalışan bilim insanlarına kaynak sunumu yapılmış olacaktır.

Türkiye’de Kazak Türkçesi ve Edebiyatı üzerine yapılan çalışmalara baktığımızda bunların önemli bir kısmının *tez, makale, bildiri*; bir kısmının *kitap, ansiklopedi, sözlük* düzeyinde çalışmalar olduklarını görmekteyiz. *Tez, makale ve kitap* düzeyinde çalışmaların bazılarında Kazak Edebiyatının seçkin eserlerinin Türkiye Türkçesine aktarıldığını da gözlemlemekteyiz. Yaptığımız kaynak taraması neticesinde tespit edebildiğimiz yayınları aşağıda bir liste hâlinde dikkatlerinize sunuyoruz.

Tezler:

• Yüksek Lisans Tezleri:

ABDİKADİROVA, Nazım, *Kazak Mizahı ve Önemli Kazak Mizah Tipleri*, (*Kazakh Humour and Important Kazakh Humour Types*), Danışman: Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı, Türk Halk Bilimi (Folklor) Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2009, 316 s.

ABDRAKHOV, Yernat, *Kazak Masalları ve Mitlerinin Mit Teorileri Açısından Tahlili*, (*Analysis of Kazakh Tales and Myths by Means of Mythic Theories*), Danışman: Doç. Dr. Ramazan ADIBELLİ, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2017, 147 s.

ABİLAKHANOVA, Gülnar, *Yalnızız Romanında Geçen Zarf-Fiiller ve Bunların Kazak Türkçesindeki Karşılıkları*, (*Gerunds and Their Translation into Kazakh Turkish in Novel Yalnızız*), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ferhat TAMİR, Gazi

Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2002, 78 s.

AÇIKEL, Aksaule, *Kazak Yazar Cüsipbek Aymawituli'nin Akbilek İsimli Romanının Muhteva Bakımından İncelenmesi*, (Contents Study of Akbilek Novel of Kazak Writer Cüsipbek Aymawituli), Danışman: Prof. Dr. Mehmet Fatih KİRİŞÇİOĞLU, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2013, 504 s.

AKHMETOVA, Inkar, *Kazakistan'da Türkiye Türkçesi Öğretiminde Sıfat-Füller Konusunda Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, (Problems and Solutions in Teaching Participles During Turkish Language Teaching in Kazakhstan), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Nurcan GÜDER, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yabancı Dil Olarak Türkçe Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2017, 154 s.

AKKOCA, Duygu, *Abiş Kekilbayulu'nun 'Ulker' Romanı Örneğinde Kazak Türkçesinde Yapıları Bakımından Zarf-Füller*, (Verbal Adverbs in Terms Of Structure in Kazakh Turkish in the Novel Ulker by Abiş Kekilbayulu), Danışman: Doç. Dr. Hikmet KORAŞ, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2014, 81 s.

ALİBEKİROĞLU, Sertan, *Kazak Alimi Ahmet Baytursunoğlu'nun Hayatı ve Eserleri*, (The Life and Works of Kazakh Scholar Ahmet Baytursunoğlu), Danışman: Doç. Dr. Vahit TÜRK, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2005, 146 s.

ALİMOV, Rısbek, *Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan'daki Göktürk Yazıtları*, (The Göktürk Inscriptions in Kyrgyzstan, Kazakistan; Uzbekistan), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Özcan TABAKLAR, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2000, 151 s.

ARGUNBAYEV, Yerzhan, *Kazak Folklorunda Köpek*, (The Dog in Kazakh Folklore), Danışman: Prof. Dr. İbrahim DİLEK, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2016, 109 s.

ARIKAN, Metin, *Köroğlu'nun Kazak Varyantları (2 Cilt)*, (Kazakh Version of the Köroğlu), Danışman: Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 1999, 805 s.

ARSLAN, HÜLYA, *Tarihi Gelişimiyle Kazak Türkçesinde Yapı ve Görev Bakımından İsimler*, (The Nouns With Their Historical Development in Terms of

Structure and Function in the Kazakhstan Turkish), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Vahit TÜRK, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 1997, 856 s.

ARSLAN, Sevilay, *Mir Yakup Duwlatof’un Oyan Kazak İsimli Eserinin Kelime Hazinesi Bakımından İncelenmesi*, (This is Analysis About Word Richness the Book Named as Oyan Kazak Which was Written by Mir Yakup Duwlatof), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ferhat TAMİR, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2007, 330 s.

AVCIOĞLU, İlker, *Kuzey-Batı (Kıpçak) Grubu Türk Lehçelerinde Çokluk Şekilleri*, (North-West (Kipchak) Turkish Dialects Plural Forms), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Salim KÜÇÜK, Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Çağdaş Türk Dilleri ve Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2012, 244 s.

AYAN, Ekrem, *Kazak Türkçesinin Cümle Bilgisi Bakımından Türkiye Türkçesi ile Karşılaştırılması (Muhtar Avezov’un “Abay Yolu” Romanı Çerçevesinde)*, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ali Abbas ÇINAR, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2001, 154 s.

AYAN, Fatma, *Kazakistan ve Türkiye Aşıklık Geleneğinin Karşılaştırılması*, (Comparison of Ashik Tradition in Kazakhstan and Turkey), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ali ABBAS ÇINAR, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2015, 408 s.

AYDINLI, Murat, *İlyas Esenberlin’in Köşpendiler (3. Kitap) Adlı Eserinin Kazak Türkçesinden Türkiye Türkçesine Çevirisi ve Dil İncelemesi*, (Köşpendiler “Book 3”, Written by İlyas Esenberlin, is the Translation from Kazakh to Turkish and Linguistic Analysis), Danışman: Prof. Dr. İsmail DOĞAN, Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2016, 478 s.

BALCI, Onur, *Bugünkü Kazak Türkçesi Gramerlerinde Ses ve Şekil Bilgisinin İşlenişi*, (The Working of Phonetic and Morphology in Today Kazakh Turkish Grammars), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Kenan ACAR, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2010, 322 s.

BALCI, Seyhan, *Qartqoca Romanı Esasında Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki Zarf-Füller*, (Cossack Turkish's Gerund Wich Were Mentioned in Qartqoca Novel), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ferhat TAMİR, Gazi Üniversitesi,

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2007, 113 s.

BASHENOVA, Aliya, *Kazak Destanları (Transkripsiyon, Aktarma, Metnin Grameri)*, (*Kazakh Epics (Transcription, Translation, Grammar of the Text)*), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Selçuk KIRBAÇ, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2007, 487 s.

BAYRAK, Hande, *Türk Lehçelerinde Birleşik Füllerin Karşılaştırmalı Bir İncelemesi (Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi, Özbek Türkçesi)*, (*A Comparative Study of Compound Verbs in the Polish Turkish (Turkey Turkish, Kazakh Turkish, Uzbek Turkish)*), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ferhat KARABULUT, Prof. Dr. Ayşe İLKER, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Çağdaş Türk Dilleri ve Edebiyatları Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2010, 154 s.

BEGDİLLA, Ahmed, *Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesindeki Yapım Ekleri*, (*The Derivational Affixes Comparison in The Turkish and Kazakh Turkish*), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Cevdet ŞANLI, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2002, 66 s.

BEKÇİOĞULLARI, Fahri, *Kazak Türkçesi'ndeki Organ Adlarıyla İlgili Deyimlerin Türkiye Türkçesi'ne Aktarımı*, (*Transformation of Kazakh Idioms Related to Organ Names into Modern Turkish*), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Mustafa TANÇ, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2006, 216 s.

BERBER, Mutlu, *Türkiye Türkçesindeki Edatlar ile Kazak Türkçesindeki Edatların Karşılaştırılması*, (*Comparison of Prepositions in Turkey Turkish and Kazak Turkish*), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Hasan KARCA, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2017, 118 s.

BERMAGANBETOVA, Samal, *Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesi Arasındaki Yalancı Eş Değerler*, (*False Cognates Between Turkey Turkish and Kazakh Turkish*), Danışman: Doç. Dr. Kamil İŞERİ, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2016, 160 s.

BOLATOVA, Şınar, *Kazakistan'lı Şair Mirjakıp Dulatoğlu'nun Oyan Kazak Kitabının Türkiye Türkçe'sine Aktarılması ve Metin İçinde Geçen Arapça ve Farsça Kelimelerin Gramer İncelemesi*, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Osman Ke-

mal KAYRA, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 1995, 101 s.

BOTABAYEVA, Zhanat, *Kazak Halk Edebiyatı Aytıs I “Giriş - Metin - Aktarma – Dizin”*, (Kazak Folklor Literature Aytıs I “Introduction - Tex - Quotation - index”), Danışman: Prof. Dr. M. Mehdi ERGÜZEL, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2008, 564 s.

CERİTOĞLU, Murat, *Türkiye Türkçesi ile Mukayeseli Kazak Türkçesi’nde Fiil Çekimi*, Danışman: Prof. Dr. Necmettin HACIEMİNOĞLU, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 1994, 252 s.

ÇAKIR, Uğur, *Azerbaycan, Özbek ve Kazak Türkçelerinde Çatı*, (The Voice in the Azerbaijan, Uzbek and Kazakh Turkish), Danışman: Doç. Dr. Ferhat KARABULUT, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2013, 170 s.

ÇELİK, Fatma, *Kazak Destanlarında Kadın Tipolojisi*, (Woman Typology in Kazakh Epics), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Derya ÖZCAN, Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2016, 308 s.

ÇETİN, Halil, *Koblandı Batır, Alpamış ve Köroğlu Destanlarının Kazak Versiyonunun Halk Bilimsel Açısından İncelenmesi*, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ali Abbas ÇINAR, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2017, 507 s.

ÇETİNKAYA, Cüneyt, *Kazak Türkçesinde Fiilin İstemi: Valenz*, (Valence in the Kazakh Turkish: Valence), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ferhat KARABULUT, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Çağdaş Türk Dilleri ve Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2012, 136 s.

DAĞAŞAN, Dursun, *Orta Asya Türk Cumhuriyetleri’nden (Azerbaycan-Özbekistan-Kazakistan) Gelen Öğrencilerin Türkiye Türkçesine İtibakta Karşılaştıkları Güçlükler*, Danışman: Prof. Dr. Sadık TURAL, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 1994, 72 s.

DAŞDAN CULFAYEVA, Halide, *Kazak Türkçesinde Atasözleri ve Deyimler (Metin-Tercüme-İndeks)*, (Proverbs and Idioms in Kazak Turkish (Text-Translation-Index)), Danışman: Doç. Dr. Kâzım KÖKTEKİN, Atatürk Üniversitesi,

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2004, 120 s.

DEMİR, Ekrem, *20. Yüzyıl Kazak Edebiyatı Yazarlarından Gabit Müsirepov'un Edebi Kişiliği ve Dokuz Hikâyesinin Türkiye Türkçesine Aktarımı (Transkripsiyon-Dizin-Sözlük)*, Danışman: Prof. Dr. Emine GÜRSOY NASKALİ, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2002, 428 s.

DEVRIŞEVA, Leyla, *Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde Çekim Ekleri (Bir Karşılaştırma), Inflectional Suffixes in Turkish and Kazakhish (A Comparison)*, Danışman: Doç. Dr. Avni GÖZÜTOK, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2004, 64 s.

DİYARBAKIRLI, Mehmet Sait, *Kazak Türkçesi Grameri, (Grammar of Kazakh Turkish)*, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Abdurrahman TARIKTAROĞLU, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2000, 83 s.

DOĞAN, Oğuz, *Kazak Nogay ve Kırım Çöl Türkçesindeki Atasözleri ve Bunların Şive ve Ağız Yönünden Değerlendirilmesi*, Danışman: Doç. Dr. Muhammet YELTEN, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Dili Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 1996, 149 s.

DÖNEN, Şefika, *Kazak Türklerinde Akrabalık Adlandırmaları, (Kinship Naming That Exist in the Kazakh Turkish)*, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Kenan KOÇ, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2015, 128 s.

DURMUŞ, Hava, *Kazak Türkçesinde At ile İlgili Söz Varlığı ve Metinler, (The Lexicon and Texts Which is About Horses in Kazakh Turkish)*, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Göksel ÖZTÜRK, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2011, 600 s.

EGE, Fatih, *Kazaklarda Yer-Su Kültü, (The "Yer-Su" Kults in Kazakh Turks)*, Danışman: Prof. Dr. Nerin YAYIN, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Halk Bilim (Folklor) Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2011, 216 s.

EKER, Süer, *Kazakça Bir Hikâye: Songı Tasıl (Metin-Çeviri-Dizin)*, Danışman: Prof. Dr. Talat TEKİN, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 1989, 602 s.

ERJUMANOVA, Dinara, **Kazak Bilmeceleri**, (*Kazakh Riddles*), Danışman: Doç. Dr. Hikmet KORAŞ, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2014, 371 s.

ERSÖZ, Murat, **Kazak Türklerinin Ayman-Şolpan Destanı**, (*Ayman-Şolpan Epic of Kazak Turks*), Danışman: Prof. Dr. İsa ÖZKAN, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2001, 165 s.

ETYEMEZ, Ramazan, **Ahıska Türkleri Folkloru Üzerine Bir Araştırma (Kazakistan-Almatı bölgesi)**, (*A Research on Folklore Meskhetian Turks (Kazakhstan - Almaty Region)*), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÖZÇELİK, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2016, 383 s.

GABBASOVA, Saya, **Altaylar'dan Anadolu'ya Göç Eden Kazak Türklerinde Sosyo-Kültürel Yapı**, (*The Socio-Cultural Structure of Kazakh Turks from Altays to Anatolia*), Danışman: Doç. Dr. Bülent GÜL, Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2017, 120 s.

GEN, Sıla, **Harezmi Türkçesinden Kazakçaya Hayvanlarla İlgili Söz Varlığı**, (*From Khwarizm Turkish to Kazakh Animal's Vocabulary*), Danışman: Prof. Dr. Ayşehan DENİZ ABİK, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2009, 403 s.

GÖZTAŞ, Gülbeyaz, **Kazak Atasözlerinde Zamanlar**, (*Tenses in Kazakh Proverbs*), Danışman: Doç. Dr. Mustafa TANÇ, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2011, 186 s.

GÜNEY, Işıl, **Sovyet Sonrası Kazakistan'da Dil Planlaması Politikaları**, (*Language Planning Policies in Post-Soviet Kazakhstan*), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ayşegül AYDINGÜN, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrasya Çalışmaları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: İngilizce, Yıl: 2007, 119 s.

GÜZELOĞLU, Cemile, **Kazakistan'da Çimkent Bölgesinde Sürgünde Yaşayan Ahıska Türklerinin Kültür Çatısı: Doğum, Düğün, Ölüm Adetleri**, (*Birth, wedding, death ceremonies of meskhetian Turks living in exile in shykent region of Kazakhstan*), Danışman: Doç. Dr. Ahmet Ali ASLAN, Ardahan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2017, 144 s.

HANCI, Turan, *Kazak Şair Maxambet Ötemisulı'nın Eserlerinde Kelime Grupları: Metin-İnceleme-Dizin*, (*Word Groups In The Works Of Kazakh Poet Maxambet Ötemisulı: Text-Analysis-Index*), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Göksel ÖZ-TÜRK, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2013, 286 s.

İŞİK, Suzan, *Şekerim Kudayberdiyev'in Şiirleri, Giriş-Metin-Dizin*, (*Şekerim Kudayberdiyev's Poetry, Preface-Text-Index*), Danışman: Doç. Dr. Mustafa ÖNER, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2004, 352 s.

İBRAGİMOVA, Adelya, *Kazak Masalları Üzerine Yapılan Çalışmaların Halkbilimi Araştırma Yöntemleri Açısından Değerlendirilmesi*, (*Evaluation on the Studies of Kazakh Tales in Terms of Folk Science Methods*), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Abdulkadir EMEKSİZ, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2009, 385 s.

İSİNA, ALMAGÜL, *Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesi'ndeki Zarfların Karşılaştırılması (Sunuş-Metin-Aktarı-Sözlük)*, Danışman: Prof. Dr. Emine GÜRSOY NASKALİ, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 1997, 155 s.

İŞLEK, Gülnaz, *Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesinde Birleşik Fiil ve Fonksiyonları*, (*Compound Verbs in Turkish and Kazakh and Their*), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Şerif Ali BOZKAPLAN, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2001, 45 s.

JABBAROVA, Gulzada, *İlk Türk-Kazak Hikâye ve Romanları Üzerine Bir Araştırma*, (*The Research On First Turkish-Kazakh's Story And Novels*), Danışman: Prof. Dr. Yavuz AKPINAR, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2005, 273 s.

JARBOLD, Nurbakhıt, *Moğolistan'ın Bayan-Olgii Bölgesindeki Kazak Öğrencilerin Türkiye Türkçesi Öğrenirken Yaptıkları Yazılı Anlatım Yanlışlarının Dil Bilgisi Açısından İncelenmesi*, (*The Evaluation Point of Grammar Written Expression Mistakes of Kazakh Students, who is Living in Bayan-Ulgii Province of Mongolia, while Learning Turkey Turkish*), Danışman: Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ, Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2012, 165 s.

KALE, Nevzat, *Kazak Türkçesi Afgan Kazaklarının Ağzı*, Danışman: Doç. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN, Gazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 1985, 136 s.

KALIEV, Amanjol, *Kazak Türkçesiyle Türkiye Türkçesi'nde Fiiller, Zarf ve İsim Fiillerinin Karşılaştırılması*, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Vahit TÜRK, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 1995, 221 s.

KALİ, Kumbat, *Kazak Hikâyeci Sayın Muratbek'in Köy Hikâyeleri ile Sabahattin Ali'nin Konusu Köyde Geçen Hikâyeleri Üzerine Bir Karşılaştırma*, (A Comparative Study on Kazakh Story-Writer Sayın Muratbek's Village Stories and Sabahattin Ali's Stories Set in the Village), Danışman: Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2016, 542 s.

KALJANOVA, Elmira, *Kazakça'da İsimler: Yapı, Çekim, Anlam ve Fonksiyonları*, (Nouns in Kazakh Language Regarding Structure, Conjugation, Meaning and Function), Danışman: Prof. Dr. Nuri YÜCE, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2000, 128 s.

KANDAK, Damla, *Botagöz-Köspendiler-Arasat Meydanı Romanlarında Kazak Aile Yapısı ve Gelenek Göreneklere*, (Thesaurus About Kazakh Family Structure and Traditions in the Novels of Botagoz-Kospendiler-Arasat Meydanı), Danışman: Prof. Dr. İsmail DOĞAN, Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Çağdaş Türk Dilleri ve Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2017, 130 s.

KAPAĞAN, Enver, *Amancan Jakıp'ın Hayatı ve Şiirleri*, (Amancan Jakip's Life and Poems), Danışman: Doç. Dr. Hikmet KORAŞ, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Edebiyatı Bölümü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2010, 297 s.

KAPLANKIRAN, İbrahim, *Kazakistan'da 7. Sınıf Ders Kitabı Üzerinden Ana Dili Öğretimi Üzerine Bir İnceleme*, (A Research Into Teaching Mother Tongue Through 7th Grade Course Book in Kazakhstan), Danışman: Prof. Dr. Celal DEMİR, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2016, 211 s.

KARAGÖZ, İlknur, *Abay'ın Kara Sözler Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme (Gramer-Metin-Sözlük)*, Danışman: Yrd. Doç. Dr. K. Mehmet GECE, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 1996, 240 s.

KARAKAŞ, Dilek, *Kazak Türkçesinde Yansıma Yoluyla Ortaya Çıkan Söz Varlığı*, (*The Presence of the Words Which Emerge by Reflection in Kazakh Turkish*), Danışman: Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrasya Çalışmaları Anabilim Dalı, Orta Asya Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2013, 247 s.

KARAMAN, Erdal, *Yırcı Kazak'ın Hayatı ve Şiirleri*, Danışman: Prof. Dr. Emine GÜRSOY NASKALİ, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 1998, 229 s.

KARSLI, Sefa Can, *İlyas Esenberlin'in Köşpendiler (2. Kitap) Jantalas Adlı Eserinin Kazak Türkçesinden Türkiye Türkçesine Aktarımı ve Transkripsiyonu*, (*Köşpendiler "Book 2, Jantalas", Written by İlyas Esenberlin, is the Translation from Kazakh to Turkish and Transcription*), Danışman: Prof. Dr. İsmail DOĞAN, Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2015, 449 s.

KASSUMBAY, Anara, *Kazakistan'daki Ulus-Devlet İnşası Sürecinde Dil Politikası*, (*Language Policy During Nation-State Building Process in Kazakhstan*), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Atay AKDEVELİOĞLU, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2016, 130 s.

KAYA, Burcu, *Kazak Hayvan Masalları Üzerine Bir İnceleme*, (*Review on Kazakh Animal Tales*), Danışman: Prof. Dr. İsa ÖZKAN, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2013, 416 s.

KAYMAK, Ali, *Abay Kunanbay'ın "Qalın Elim, Qazağım" Örneğinde Kazak Türkçesi Fül Çekim Ekleri*, (*Kazakh Turkish Inflectional Suffixes in the Sample of Abay Kunanbay's "Qalın Elim, Qazağım"*), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Hikmet KORAŞ, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2007, 252 s.

KAZAK, Metin, *Jusipbek Aymawitov'un "Kartkoja" Romanının Çevriyazısı, Türkiye Türkçesine Aktarımı (Gramer İncelemesi: Sıfat-Füller ve Zarf-Füller)* (*Transliteration of Jusipbek Aymawitov's Novel "Kartkoja" to Anatolian Turkish "Grammatical Study: Gerunds And Participles"*), Danışman: Dr. Ayşe İLKER, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2001, 324 s.

KAZANLAR, Elanur, *Kazak Türkçesi-Türkmen Türkçesi-Yeni Uygur Türkçesinde İkillemeler: Karşılaştırmalı Bir Çalışma*, (*Reduplications in Kazakh-Turkmen-Modern Uyghur Turkish: a Comparative Thesis*), Danışman: Doç. Ferhat

KARABULUT, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Çağdaş Türk Dilleri ve Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2014, 336 s.

KENZHALİN, Kuanyshbek, *Kazak ve Türkiye Türkçesinde Fiil Yapım Ekleri*, (*Verb Formation Suffix in Kazakh Dialect and Turkish*), Danışman: Doç. Dr. Zeki KAYMAZ, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2002, 197 s.

KILIÇ, Filiz, *Aral-Hazar Grubu Kıpçak Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Ses Bilgisi*, (*The Comparative Phonetics of the Aralo-Caspian Kipchak Turkish Dialecten*), Danışman: Doç. Dr. Fatma Sema BARUTÇU ÖZÖNDER, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 1997, 322 s.

KILINÇ, Aziz, *Kambar Batır Destanı (İnceleme-Metin-Aktarma)*, Danışman: Doç. Dr. İsa ÖZKAN, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 1996, 150 s.

KINACI, Cemile, *Kazak Şairi Säken Seyfullin’in Kökşetaw Poeması “Aktarma, Dil ve Üslûp Bakımından İnceleme”*, (*The Poetry Book Kökşetaw of the Kazakh Poet Säken Seyfullin “Translation and Survey According to Language and Style”*), Danışman: Prof. M. Fatih KİRİŞÇİOĞLU, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2007, 291 s.

KINDIRA, Funda, *Kazak Öğrencilerinde Türkiye Türkçesi Yanlışlıkları*, (*Comman Errors Made in Turkish by Khazak Students*), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Hüseyin ÖZBAY, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2003, 84 s.

KOÇ, Abdulkadir, *Kültür Dilbilimi Açısından Kazak Türkçesindeki Kalıplaşmış Dil Birimlerinde Allah Tasavvuru*, (*Allah Concept in Formulaicunits in Kazakh Turkish in Terms of Cultural Linguistics*), Danışman: Doç. Dr. Nuh DOĞAN, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2017, 191 s.

KOÇ, Kenan, *Kazak Türkçesinde Kelime Gruplarının Sentaksı*, (*The Wording Groups Syntaxes in Kazakh Turkish*), Danışman: Prof. Dr. Ahmet PİR-VERDİOĞLU, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 1998, 143 s.

KOÇ, Saadettin, *Kazakistan'daki Kazak Üniversite Öğrencilerine Türkiye Türkçesi Öğretimi İle İlgili Bir Alan Araştırması*, (*Turkey Turkish Education Re-*

lated a Field Study, *Kazakh University Students in Kazakhstan*), Danışman: Prof. Dr. Leyla KARAHAN, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 1999, 220 s.

KOKIBASOVA, Gülnar, *Saken Seyfullin "Ötken Kunder" (İnceleme-Metin-Dizin)*, (*Saken Seyfullin "Ötken Kunder", "Examination-Text-Index"*), Danışman: Prof. Dr. Zeki KAYMAZ, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2003, 197 s.

KÖSE, Metin, *20. Yüzyıl Kazak Şairi Mukagali Makatayev'in Sosyal Temalı Şiirleri (Transkripsiyon-Aktarma-İnceleme-Dizin)*, Danışman: Prof. Dr. Emine GÜRSOY NASKALI, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2004, 192 s.

KRAUBAYEVA, Gulnaz, *Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lugat'it-Türk'ünde Yer Alan Sosyal ve İktisadi Hayat ile İlgili Söz Varlığının Günümüz Kazak Toplumunda Değerlendirilmesi*, (*Social And Economical Vocabulary in Mahmud al-Kashgar's Comprehensive Study the Divanu Lugat'it-Turk and Evaluation This Vocabulary Usage in Nowadays Kazakh Society*), Danışman: Prof. Dr. Yusuf OĞUZOĞLU, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Tarih Anabilim Dalı, Tarih Eğitimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2009, 299 s.

KUANISHBAYEVA, Asem, *Formül Nazariyesi ve Koblandı Batır Destanı'ndaki Formüller*, (*Oral Theory and Oral Telling of Epic Poem Qoblandı Batır*), Danışman: Yrd. Doç. Dr. F. Ahsen TURAN, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2002, 306 s.

KUANIŞBAYEV, Ercan, *Kozi Körpeş Beyan Suluv Destanı, "Giriş-Metin-Tercüme-Dizin"*, Danışman: Doç. Dr. Gülden SAĞOL, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2000, 198 s.

KULMAGANBETOVA, Akmaral, *Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Arasında Aktarma ile İlişkili Bağımlı Birleşik Cümle Üzerine Bir İnceleme*, (*Research on Subordinate Compound Clause Concerned Quotation Between Kazak-Turkish and Turkish-Turkish*), Danışman: Prof. Dr. Alaeddin MEHMEDOĞLU, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2008, 127 s.

KUŞ, Ayşe Nüket, *Beyimbet Maylin: Hayatı-Sanatı ve Hikâyeleri*, (*Beyimbet Maylin: His Life, His Art and His Stories*), Danışman: Doç. Dr. Mehmet TEMİZKAN, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Edebiyatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2012, 142 s.

KÜÇÜKAĞAOĞLU, Sinem, *Kazak, Azeri ve Özbek Türkçelerinde İkilemeler*, (The Reduplications in Kazakh, Azerbaijan and Uzbek Turkish), Danışman: Doç. Dr. Ferhat KARABULUT, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Çağdaş Türk Dilleri ve Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2014, 717 s.

MAHAŞ, Almas, *Reşat Nuri Güntekin’in Yaprak Dökümü ve Akşam Güneşi Romanlarındaki Edatlar ve Bunların Kazak Türkçesi’ndeki Karşılıkları*, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ferhat TAMİR, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2002, 120 s.

MAILYBAYEVA, Sharapat, *Jüsipbek Aymauvitov (1889-1931): Hayati Edebi Kişiliği ve Eserleri*, (Life, Literary Personality and Works of Zhusipbek Aymauvitov), Danışman: Doç. Dr. Belkıs GÜRSOY, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2001, 347 s.

MEYERMANOVA, Jannet, *Kazak Fıkraları ve Fıkra Tipleri*, (Kazakh Anecdotes and Anecdote Types), Danışman: Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2001, 174 s.

MOLDASHEVA, Madina, *Codex Cumanicus ile Çağdaş Kazak Türkçesinin Ortak Söz Varlığının Karşılaştırmalı Sesçil İncelemesi*, (Phonetic Comparative Study of the Common Vocabulary of Codex Cumanicus and Modern Kazakh Turkish), Danışman: Doç. Dr. Murat CERİTOĞLU, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2016, 369 s.

MUTLU, Hüseyin Kahraman, *Er Sayın Destanı -Çeviri-Gramer-Sözlük*, (The Er Sayın Epic -Translation-Gramer-Dictionary), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Metin YILMAZ, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 1999, 169 s.

OSPANALİYEVA, Bibigül, *Kazakistan’da Yapılan Mitoloji Çalışmalarının Analitik Bibliyografyası*, (Analytical Bibliography of Mythological Researches Performed in Kazakhstan), Danışman: Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Halk Bilimi (Folklor) Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2004, 137 s.

OSPANOVA, Aklima, *1985-2009 Yılları Arasında Kazakistan’da Kazak Türkçesi ile Yapılmış Dilbilim Çalışmaları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi*, (The Bibliographic Essay of Linguistic Studies About Kazakh Language in Kazakhstan Between the Years of 1985 to 2009), Danışman: Prof. Dr. Şerif Ali BOZKAP-

LAN, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Bölümü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Türkçe Öğretmenliği Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2010, 170 s.

OSPANOVA, Gülmira, *Kazak ve Kırgız Türkçelerinde Fiil*, (*The Verbs in Kazakh and Kirgiz Turkish*), Danışman: Doç. Dr. Metin KARAÖRS, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 1999, 241 s.

OTIZBAYEVA, Zhaziran, *Kazak Yazar Dükenbay Dosjanov'un İpek Yolu Romanında Metaforlar*, (*The Metaphors in the Novel Silk Way of Kazakh Novelist Dukenbay Dosjanov*), Danışman: Doç. Dr. Melek ERDEM, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2006, 304 s.

OURAKOVA, Lazzat, *Anadolu'daki Keloğlan Masalları ile Kazakistan'daki Tazşa Bala Masallarının Mukayesesi*, (*The Comparision of Anatolian Keloglan Tales and Kazakh Tazsha Bala Tales*), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Naciye YILDIZ, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2001, 208 s.

ÖNAL, Kâmil, *İnce Memed, Abay Yolu, Ötgen Künler Romanları Örneğinde Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi ve Özbek Türkçesinde Karşılaştırmalı Çekimli Fiiller*, (*Comparative Verb Inflection in Turkey Turkish, Kazakh Turkish and Uzbek Turkish Through the Novels of İnce Memed, Abay Yolu, Ötgen Künler*), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Cem KESKİN, 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2016, 247 s.

ÖZALP, Sinem, *Yazılı Kaynaklarda ve İstanbul'da Yaşayan Kazaklarda Geçiş Dönemi Gelenek-Göreneklerinin Mukayesesi*, (*The Comparison of Transition Period Traditions and Customs in Written Sources and Among Cossacks who Lives in İstanbul*), Danışman: Prof. Dr. Naciye YILDIZ, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2015, 170 s.

ÖZCAN, Bengü Hüсна, *Kazak Erteğileri (Kazak Masalları) Metni Esasında Kazak Türkçesinde Fiil*, (*The Text Entitled Kazak Erteğileri (Kazakh Tales) in the Real Sense of The Term the Verbs in the Kazakh, Turkish*), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Güzin TURAL, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2001, 377 s.

ÖZCAN, Mustafa Sıddık, *Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesi Arasındaki Ortak Kelimeler*, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ferhat TAMİR, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2004, 225 s.

ÖZGAN, Timur, *Göktürkçe Metinlerdeki Sözcüklerle Kazak ve Kırgız Türk Lehçelerindeki Sözcüklerin Karşılaştırılması (Dil ve Anlam Özellikleri Bakımından)*, (To Göktürkçe Texts Coming up With Words Kazakh and Kyrgyz Turkish Dialect Coming up Words Have Compared in Terms of Language and Expression), Danışman: Prof. Dr. Metin AKAR, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2009, 139 s.

ÖZMEN, Özlem, *Alimcan İbrahim'in Kazak Kızı Romanında Söz Varlığı (Giriş-Metin-Dizin)*, (The Word Existence Of Alimcan İbrahim's Kazak Kızı Novel (Preface-Text-Index), Danışman: Doç. Dr. Mustafa ÖNER, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2006, 386 s.

PANAYEVA, Flora, *Yer Tarğın Destanındaki Epik Unsurlar*, (The Epic Elements of “Yer Tarğın”), Danışman: Prof. Dr. Nerin YAYIN, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Halk Bilimi (Folklor) Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2011, 136 s.

PANAYEVA, Nazkhanım, *Tercüman Gazetesinde Kazak Kültürel Hayatı ile İlgili Yazılar Üzerine Bir İnceleme*, (An Investigation Through The Articles In Tercüman Concerning Kazakh Cultural Life), Danışman: Prof. Dr. Yavuz AKPINAR, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2006, 193 s.

PUKAŞEV, Nurjan, *Çağdaş Kazak Türkçesinde Hal Eklerinin Kullanılış Biçimleri*, (The Usage Forms of the Caseaffixes in the Contemporaneous Kazakh Turkish Language), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Kenan ACAR, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2002, 72 s.

RIDVAN CHITILOV, *“Dala Vilayetinin Gazeti” Üzerine Bir Araştırma*, (A Research on the Newspaper of “Dala Vilayetinin Gazeti”), Danışman: Prof. Dr. Yavuz AKPINAR, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Çağdaş Türk Dilleri ve Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2008, 335 s.

SAĞDIÇ, Hayrettin, *Köroğlu Destanı'nın Kazakça Jambıl Nüshası*, (Köroğlu Epic and its Jambıl Variant), Danışman: Prof. Dr. Nuri YÜCE, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 1998, 275 s.

SAĞLAM, Mehmet, *20. Yüzyıl Başlarında Kazak Edebiyatında Hikâye*, (Kazakh Storytelling in the Early Twentieth Century), Danışman: Doç. Dr. Muvaffak DURANLI, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Edebiyatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2016, 172 s.

SAK, Gamze, **Kazak Halk Edebiyatı Metni Esasında Kazakçada İsim**, (*Cossack Folk Literature Nouns in Cossack's Language Based on Erteğiler Text*), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Güzin TURAL, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2002, 376 s.

SARKANBAYEVA, Kairiya, **Jüsipbek Aymavıtov'un Hayatı ve Edebi Şahsiyeti**, (*Biography of Jüsipbek Aymavıtov and Literary Personality Him*), Danışman: Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2003, 136 s.

SAZAYEVA, Botagöz, **Kazakistan Cumhuriyeti'nin Dil Politikası**, (*Language Policy of Republic of Kazakhstan*), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Meryem ASLAN, Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2017, 127 s.

SEVİM, Salih, **Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin Sentaksının Karşılaştırılması**, (*Comparison Kazakh And Turkie Turkish Syntax*), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Nergis BİRAY, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2003, 203 s.

SHADKAM, Zobaideh, **Kazakça ve Türkçe'deki Çekim Eklerinin Karşılaştırılması**, (*Characteristics of Turkish and Kazakh Languages*), Danışman: Prof. Dr. İclal ERGENÇ, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 1998, 71 s.

SILAMU, Shanati, **Çin'de Kazakça-Tuvaca Dil İlişkisi**, (*Kazakh-Tuvan Language Contact in China*), Danışman: Doç. Dr. İbrahim Ahmet AYDEMİR, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2018, 99 s.

SOROKİNA, Sofiia, **Tarihî Kazakçanın Latin Alfabetiyle Yazıldığı Dönem (1929-1940) (Giriş-Ses Bilgisi-Metinler)**, (*The Period When Kazakh Language Written by the Latin Alphabet (1929-1940) (Introduction-Phonetics-Texts)*), Danışman: Prof. Dr. Mehmet KUTALMIŞ, Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2014, 127 s.

SULTANBAYKIZI, Zhamilya, **Mirjakıp Duvlatulı'nın Hayatı, Siyasi ve Edebi Şahsiyeti**, (*Mirjakıp Duvlatulı, His Life and His Literary Personality*), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Metin ARIKAN, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı, Türk Dünyası Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2010, 201 s.

ŞAHİN, Mehmet Ali, *İlyas Esenberlin’in Altın Orda (1. Cilt) Adlı Eserinin Kazak Türkçesi’nden Türkiye Türkçesi’ne Çevirisi ve Dil İncelemesi*, (Altın Orda, Written by İlyas Esenberlin, is the Translation from Kazakh to Turkish and Linguistic Analysis), Danışman: Prof. Dr. İsmail DOĞAN, Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2017, 495 s.

ŞAMİ, Kamşat, *Kazak Türklerinin Kambar Batır Destanı*, (The Kambar Batır Legend of Kazakh Turks), Danışman: Doç. Dr. Ali Berat ALPTEKİN, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2000, 210 s.

ŞEN, Hilal, *Ahmet Baytursinov “Edebiyat Tanıtık” (Dil İncelemesi-Metin-Dizin)*, (Ahmet Baytursinov “Edebiyet Tanıtık” (Language Analysis-Text-Index), Danışman: Doç. Dr. Süleyman EFENDİOĞLU, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2014, 490 s.

ŞONGARAYEVA, Laura, *Türkçe ve Kazakça’nın Sesbilim Açısından Karşılaştırılması*, (Comparison of Turkish and Kazakh Language in Terms of Phonology), Danışman: Prof. Dr. İclal ERGENÇ, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 1998, 71 s.

ŞUATAMAN, Özlem, *Kazak Türkçesiyle “Kırgız Halk Ertogileri” (Transkripsiyonlu Metin – İnceleme - Sözlük)*, (Kırgız Folk Stories With Kazakh Turkish (Text With Transcription-Research-Glossary), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Çağrı ÖZDARENDELİ, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2008, 506 s.

TAMİR, Ferhat, *Kazak Şivesi Barköl Ağzı*, Danışman: Doç. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 1985, 188 s.

TATLİCAN, Nezih, *Edigey Merkezli Epik Anlatılarda (Başkurt-Kazak-Tatar) Mitoloji ve Tarihsellik*, (Mythology And Historicity In The Epic Narratives (Bashkir, Kazak, Tatar) On Centered Edigey), Danışman: Doç. Dr. Mustafa ARSLAN, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Halk Bilim (Folklor) Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2013, 222 s.

TEKİN, Ayşe, *Kazak Türkçesinde Sıfat-Fiil ve Zarf-Fiil Ekleri, Anlam ve İşlev Özellikleri*, (Meaning And Function Properties Of Additive Of Adjective-Verb And Adverb-Verb In Kazakh Turkish), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Levent DOĞAN, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2006, 150 s.

TOKER, Mustafa, *Halid Said'in "Osmanlı, Özbek, Kazak Dillerinin Mukayeseli Sarfı" Adlı Eseri ve Bugünkü Türkiye, Özbek, Kazak, Türkçelerinin Karşılaştırmalı Grameri*, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÇIPAN, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 1996, 332 s.

TUFANER, Sibel, *Kazak Şairi Muhtar Şahanov'un Mänğürttenbev Marselzası Adlı Eserindeki Şiirler: Aktarma, Tematik Açından İnceleme ve Metin*, (*The Poems in the Work of Muhtar Sahanov Called Mänğürttenbev Marselzası: Translation, Thematic Analysis and Text*), Danışman: Yrd. Doç. Dr. İsmail Turan KALLİMCİ, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2014, 553 s.

TULUM, Yelda, *Kazak Halk Hikâyeleri (Metin, Sözlük, Notlar)*, Danışman: Prof. Dr. Kemal ERASLAN, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 1992, 81 s.

TURANGİL, Ahmet Hamdi, *Kazak Türkçesinde "Deve" ile İlgili Söz Varlığı ve Metinler*, Danışman: Doç. Dr. Gülşen Seyhan ALIŞIK, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2007, 303 s.

TÜRKDİL, Yakup, *Anlam Bilimi Açısından Kazak Türkçesinde Duyu Fülleri*, (*In Terms of Semantics Sense Verbs in Kazakh Turkish*), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ekrem AYAN, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2013, 267 s.

USPANOVA, Zhanar, *Kazak Türkçesi - Türkiye Türkçesi Arasında Aktarma ile İlişkili Bağımsız Birleşik Cümle Üzerine Bir İnceleme*, (*A Study On Dependent Compound Sentence Related To Transfer Between Turkish Of Kazakh And Turkish Of Turkey*), Danışman: Prof. Dr. Alaeddin MEHMEDOĞLU, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2007, 116 s.

UYGUN, Hatice, *Kazak Türkçesi'ndeki İkilemelerin Türkiye Türkçesi'ndeki İkilemelerle Karşılaştırılması*, (*Comparison of the Assonant Doublets in Kazakh Turkish with the Ones in Turkey Turkish*), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Nergis BİRAY, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2007, 317 s.

ÜNAL, Aida, *İlyas Esenberlin'in Köşpendiler (1. Kitap) Adlı Eserinin Kazak Türkçesinden Türkiye Türkçesine Çevirisi ve Dil İncelemesi*, (*Köşpendiler "Book 1", Written by İlyas Esenberlin, is the Translation from Kazakh to Turkish*

and Linguistic Analysis), Danışman: Doç. Dr. İsmail DOĞAN, Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Çağdaş Türk Dilleri ve Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2014, 622 s.

ÜST, Doğukan, *Kazak Türkçesinde 'Sığır, Koyun ve Keçi' ile İlgili Söz Varlığı ve Metinler*, (The Phrases and Texts About Cow, Sheep and Goat in Kazakh Turkish), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Göksel ÖZTÜRK, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2017, 412 s.

YAZAN, Osman, *Kazak Hikâyeciliğinde Amancan Jakıp'ın Hikâyelerinin Yeri*, (At Kazakh Narrations Where Stories of Amancan Jakıp), Danışman: Doç. Dr. Hikmet KORAŞ, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2012, 165 s.

YENİ, Emre Berkan, *Kazak Türkçesinin Yabancı Bir Dil Olarak Öğretilmesinde Kullanılan “Kazak Tilin Üyreneyik” Adlı Eserin İncelenmesi*, (An Analysis of “Kazak Tilin Üyreneyik” as a Work Used in Teaching Kazakh Turkish as a Foreign Language), Danışman: Prof. Dr. Vahit TÜRK, İstanbul Kültür Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2014, 343 s.

YERALİYEV, Zhambul, *Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde Yakın Akrabalık İsimleri İle Kurulan Atasözleri Üzerine Bir İnceleme Denemesi*, (An Analyzing Practise About Proverbs Formed with Close Kinship Names in Turkey Turkish and Kazakh Turkish), Danışman: Prof. Dr. Hülya Kasapoğlu ÇENGEL, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2015, 175 s.

YILDIRIM, Özlem, *Kazak, Kırgız ve Tatar Türkçelerindeki Arapça-Farsça Kelimelerin Ses Değişimleri (Türkiye Türkçesi İle Karşılaştırılması)*, (The Phonetic Changes of Arabian-Persian Borrowing Words in the Kazak, Kırgız and Tatar (Compare With Turkey Turkish), Danışman: Yrd. Doç. Nesrin GÜLLÜDAĞ, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2008, 208 s.

ZHAMAKİNA, Alfıya, *Kazak Masalları Üzerine Bir İnceleme*, (A Study on the Kazakh Folktales), Danışman: Prof. Dr. Metin EKİCİ, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı, Türk Halk Bilimi (Folklor) Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2009, 453 s.

ZHUSSUPOVA, Lazzat, *Kazakça Atasözleri, Deyimler ve Türkiye Türkçesi Karşılıkları*, (Kazakhish Proverbs, Idioms And Their Turkey'S Turkish Equivalents), Danışman: Prof. Dr. Nuri YÜCE, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2001, 440 s.

• **Doktora Tezleri:**

ABUOVA, Akjarkın, *Ömer Seyfettin Eski Kahramanlar Adlı Hikâye Kitabının Kazak Türkçesine Aktarılmasındaki Söz Dizimi Sorunları*, Danışman: Prof. Dr. İsmet CEMİLOĞLU, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2003, 289s.

ADİLBKOVA, Elmira, *Koblandı Batır Destanı ile Dede Korkut Arasındaki İlişkiler*, (*The Relations Between the Epic Story of Koblandı Batır and the Stories in the Book of Dede Korkut*), Danışman: Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 1999, 405 s.

ALKAYA, Ercan, *Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar*, (*Postpositions in Northern Group Turkish Dialects*), Danışman: Prof. Dr. Ahmet BURAN, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2002, 678 s.

ARIKAN, Metin, *Kazak Sözlü Geleneğinde Arkaik Destanların Tipolojik Özellikleri*, (*Trpology of Kazakh Archaic Epics*), Danışman: Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı, Türk Halk Bilimi (Folklor) Bilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2003, 476 s.

ATEŞ OYARKILIÇGİL, Arzu, *Kazak ve Kırgız Öğrencilerin Türkçeye Karşı Tutumlarının Türkçe Öğrenim Başarılarıyla İlişkisi*, (*The Relation Between Kazakh and Kirghiz Students Attitudes Towards Turkish and Their Success in Learning Turkish Language*), Danışman: Prof. Dr. Güray KÖNİĞ, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dil Öğretimi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2001, 125 s.

AUELBEKOVA, Şınar, *1890-1930 Yılları Arasındaki Kazakça Yayınlarında Dil ile İlgili Görüşler ve Uygulamalar*, (*Executions and Opinions Related to Language in Kazakh Published Between Years 1890 and 1930*), Danışman: Doç. Dr. Fatma ÖZKAN, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2003, 310 s.

AYAN, Ekrem, *Ibiray Altmsarin - Hikâye ve Şiirlerinin Dili (Hayatı-Dilciliği Eserleri, Gramer-Metin-Dizin)*, (*Linguistic Style in the Stories-Poems of Ibiray Altinsarin (His Life-Scientific Career-Works Grammar-Text-Index)*), Danışman: Prof. Dr. Zeki KAYMAZ, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı, Türk Dili ve Lehçeleri Bilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2008, 787 s.

BALCI, Onur, *Kazak ve Kırgız Türkçelerinde Yapı ve İşlev Bakımından Fiil Çekimleri*, (*The Verb Conjugations of Kazakh and Kirghiz Turkish Dialects in*

Terms of Structure and Function), Danışman: Prof. Dr. Bilal YÜCEL, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2014, 487 s.

BAYNİYAZOV, Ayabek, *Çağdaş Kazak Türkçesi’ndeki Kelime Grupları ve Cümle Çeşitlerinin Türkiye Türkçesi’ndeki Karşılıkları*, (*Word Groups in Modern Kazakh Turkish and Equivalent Sentence Types in The Turkish Language*), Danışman: Prof. Dr. Muhammet YELTEN, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2000, 185 s.

BİLECİK, Fahrunnisa, *Kız Jibek Destanı (Metin-Tercüme-Dizin-İnceleme)*, Danışman: Prof. Dr. Emine GÜRSOY NASKALİ, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 1998, 575 s.

BİRAY, Nergis, *Afganistan Kazakları Ağzı*, Danışman: Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 1995, 695s.

ÇINAR, Ali Abbas, *Kazak ve Türkiye Türklerinde At Kültürü ve Atın Rolü*, (*Horse Culture And Role Of Horse In Kazakh Turks And Turkey’s Turks*), Danışman: Prof. Dr. Umay GÜNAY, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Bilimi (Folklor) Bilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 1996, 192 s.

DENİZ AŞÇI, Ufuk, *W. Radloff’un “Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy” Adlı Eseri ve Eserde Geçen Kırgız ve Kazak Lehçelerine ait Kelimelerin İncelenmesi (4 cilt)*, (*W. Radloff’s Work Named Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy and a Research Used in the Work Kyrgyz and Khazak Turkish Words’s*), Danışman: Doç. Dr. Yakup KARASOY, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2003, 1651 s.

DİREK, Hatice, *Kazaklarda Bozcigit Anlatması*, (*The Story “Bozcigit” in Kazakh*), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Muvaffak DURANLI, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmaları, Anabilim Dalı, Türk Halk Bilimi (Folklor) Bilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2010, 283 s.

DOĞAN, Oğuz, *Kazak Türkçesi Fonetigi*, (*Kazakh Turkish Phonetics*), Danışman: Prof. Dr. Mahmut KAŞGARLI, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2003, 550 s.

DUISEBAYEVA, Dinara, *Mehmet Akif Ersoy’un “Safahat” ve Muhtar Avezov’un “Abay Yolu” Adlı Eserinin Tema Bakımından İncelenmesi*, (*Thematic*

Analyses of the Works Safahat by Mehmet Akif Ersoy and Abay Yolu by Muhtar Avezov), Danışman: Prof. Dr. Şerif AKTAŞ, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2008, 463 s.

EKER, Süer, *Kıpçak Grubu Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Ses Bilgisi*, (*The Comparative Phonology of the Turkic Languages in Kipchak Group*), Danışman: Prof. Dr. Talat TEKİN, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 1998, 556 s.

ERCAN, Nermin, *Sovyetler Birliği Döneminde yazılan "Kazirgi Kazak Tili" Adlı Gramer Kitabı Üzerine Karşılaştırmalı Dil İncelemesi*, (*The Language Analysis with Comparasion of the Grammar Book Called "Kazirgi Kazakh Tili" Written During the Era of the Union Soviet Socialist Republics*), Danışman: Doç. Dr. Uğur GÜRSU, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2015, 934 s.

ERGÖNENÇ, Dilek, *Kazak ve Nogay Türkçesi Yazı Dillerinde Tasvir Fiilleri*, Danışman: Doç. Dr. Fatma ÖZKAN, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2005, 418 s.

GÜNGÖRDÜ, Erol, *Kırgız, Kazak ve Karakalpak Türkçelerinde Fiil*, Danışman: Doç. Dr. Leyla KARAHAN, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 1998, 351 s.

GÜRSU, Uğur, *Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki Atasözlerinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi*, (*A Comparative Study of Kazakh and Turkish Proverbs*), Danışman: Prof. Dr. Mustafa ÖZKAN, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Dili Bilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2009, 1608 s.

HAZAR, Mehmet, *Joldasbay Turlıbayev, Rayımbek Batır (Dil İncelemesi, Sözlük; Harf Çevirimi, Türkiye Türkçesine Aktarımı) 2 Cilt*, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Rıza Gül, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2005, 1092 s.

İBRAGİM, Damira, *Aşık Paşa'nın Garib-Namesi'nin Klasik Osmanlı-Kazak Kültür Müşterekleri Açısından İncelenmesi ve Kazakça'ya Tercümesi*, (*He Examination of Aşık Paşa's Garib-Name to the Classical Ottoman and Kazakh Cultural Collectives and its Translation to Kazakh*), Danışman: Prof. Dr. Emine GÜRİSOY-NASKALİ, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü,

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2006, 774 s.

KARACA, Mehmet Mustafa, *Dîvânu Lugâti't-Türk'ün Söz Varlığı Üzerine Bir Karşılaştırma (Kazak Türkçesi)*, (A Comparison on Dîvânu Lugâti't-Türk's Lexicology “Kazakh Turkish”), Danışman: Prof. Dr. Fatma ÖZKAN, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2017, 388 s.

KAYA, Mehmet Yasin, *İlyas Esenberlin'in Köşpendiler Romanı Üzerinde Kazakça Dil İncelemesi (Giriş-Metin-Dizinler)*, (A Grammatical Study of Kazakh on Ilyas Esenberlin's Novel Named Nomads “Introduction-Texts-Indexes”), Danışman: Prof. Dr. Mustafa ÖNER, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2012, 1563 s.

KENZHALİN, Kuanyshbek, *Kazak ve Türkiye Türkçesinde Deyimlerin Karşılaştırmalı İncelenmesi*, (Comparative Analysis Of The Kazak And Turkish Idioms), Danışman: Prof. Dr. Zeki KAYMAZ, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Lehçeleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2012, 133 s.

KOKIBASSOVA, Gülnar, *Ahmet Baytursinov (Hayatı, Dilciliği ve Edebiyat Araştırmacılığı)*, (Ahmet Baytursinov (His Life, Language Research and Literary Studies), Danışman: Prof. Dr. Zeki KAYMAZ, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı, Türk Dili ve Lehçeleri Bilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2009, 553 s.

KURMANALİ, Altınşaş, *Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesi'nin Fiil Zamanları Açısından Karşılaştırılması*, Danışman: Prof. Dr. Coşkun AK, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 1999, 227 s.

MAYEMEROVA, Aynur, *Muhtar Avezov'un Abay Jolu Romanında Fiil*, (Verbs in Abay Joli of Muhtar Avezov), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ferhat TAMİR, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2006, 807 s.

MUSSA, Bağdagül, *Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesi'nin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması*, Danışman: Doç. Dr. Fatma ÖZKAN, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2004, 431 s.

NURMATOV, Mırlanbek, *Türkiye Türkçesinden Hareketle Karakalpak, Kazak, Kırgız ve Nogay Türkçelerinde Ortak Deyimler Üzerine Yapısal ve Anlamsal Değerlendirme*, (Common Idioms in Karakalpak, Kazakh, Kyrgyz and,

Nogai Languages Based on Turkish Language), Danışman: Prof. Dr. Naciye YILDIZ, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2016, 456 s.

OSPANALİYEVA, Bibigül, *Kazakistan'ın Jambıl Bölgesi Efsaneleri (İnceleme- Metinler)*, (*Legends Of Jambıl Region In Kazakhstan (Study-Texts)*), Danışman: Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halk Bilimi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2011, 418 s.

ÖNER, Mustafa, *Bugünkü Kıpçak Türkçesi, Tatar, Kazak ve Kırgız Şivelerinin Karşılaştırmalı Grameri*, Danışman: Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 1995, 288 s.

ÖZAKAYDIN KÖMEN, Olcay Güntülü, *Doğu Türkistan Kazak Türkleri Dialektinin İncelenmesi (Giriş, İnceleme, Metinler, Söz Dizini)*, (*Analysis of Dialectics of East Türkistan Kazakh Turks "Introduction, Analysis, Texts, Word Index"*), Danışman: Prof. Dr. Şerif Ali BOZKAPLAN, Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Lehçeleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2016, 400 s.

ÖZCAN, Derya, *Kazak Batırlık Dastanları Üzerine Bir İnceleme*, (*A Study on Kazakh Heroic Epics Dastans*), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Metin ARİKAN, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Edebiyatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2011, 453 s.

ÖZDARENDELİ, Çağrı, *Kazak Halk Edebiyatı "Erteğiler 1" Gramer-Metin-Sözlük*, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Vahit TÜRK, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 1997, 539 s.

ÖZDEMİR, Emin, *20. Yüzyılın Başlarında Kazakistan'da Fikir Hareketleri*, (*At the Begining of Twenty Century İdea Movements in Kazakhstan*), Danışman: Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2007, 293 s.

ÖZEL, Kamile Güner, *Abay Kunanbayev'in Şiirleri İnceleme-Metin-Aktarma (3 Cilt)*, Danışman: Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 1999, 836 s.

PANAYEVA, Nazkhanım, *1917 Yılına Kadar Yayımlanan Kazak Hikâye ve Romanlarına Tematik Bir Bakış*, (*A Thematic Approach to the Kazakh Short Stories and Novels Published Until 1917*), Danışman: Prof. Dr. Yavuz AKPINAR,

Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2014, 308 s.

SAKENOVA, Gülzhanat, *Kazakistan'daki Alaş Milli Kurtuluş Hareketi ve Türkiye'deki Milli Kurtuluş Hareketi ile Mukayesesi (1917-1923)*, (*Alash National Salvation Movement in Kazakhstan and its Comparison with National Salvation Movement in Turkey 1917-1923*), Danışman: Prof. Dr. Mehmet SARAY, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2002, 165 s.

SAKHİPOVA, Farida, *Kazak Türkçesinin Merkezi, Kuzey ve Doğu (Orta Jüz) Ağızları*, (*The Central, Northern and Eastern Dialects (Middle Juz) of Kazakh Turkish*), Danışman: Prof. Dr. Fatma Sema BARUTCU ÖZÖNDER, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2007, 1310 s.

SAVRAN, Hülya, *Kazak Türkçesi Korkut Ata Kitabı: Transkripsiyonlu Metin-Türkiye Türkçesine Çeviri-Dil Özellikleri-Sözlük*, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Gürer GÜLSEVİN, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 1994, 1053 s.

SHADIYEVA, Gulim, *Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde "Zaman" Deyimleri*, Danışman: Doç. Dr. Fatma ÖZKAN, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2005, 214 s.

ŞİŞMAN, Bekir, *Kazakistan'da Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Bu Gelenek İçerisinde Köroğlu Destanı*, Danışman: Doç. Dr. Öcal OĞUZ, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 1998, 548 s.

TANÇ, Mustafa, *Kazak Türkçesinde Zarf-Fiiller -Muhtar Evezov'un Tandamalı Engimler Adlı Eseri Üzerinde Bir Çalışma- (Şekil-Anlam-İşlev ve Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları)*, (*Gerundium in Kazakh Turkish -A Study on Muhtar Evezov's Tandamalı Engimler - (Morphology, Meaning, Function and its Equivalentents in Turkey Turkish)*), Danışman: Prof. Dr. Şükrü Haluk AKALIN, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2002, 215 s.

URAKOVA, Lazzat, *Kazak Halk Edebiyatında Aytıs Geleneği ve Bu Gelenek İçerisinde Jambıl'ın Yeri*, (*Aytıs Tradition in Kazakh Folk Literature and the Position of Jambil in This Tradition*), Danışman: Doç. Dr. Melek ERDEM, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2008, 322 s.

UYGUR, Ceyhun Vedat, *Kırgız-Kazak-Karakalpak Türkçelerinde İsim*, Danışman: Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 1994, 771 s.

YAVUZ, Esra, *Kazak Türkçesinde Yan Cümleler (Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Karşılaştırmalı)*, (*Subordinate Clauses in Kazakh Turkish 'Comparative with Kazakh Turkish and Turkey Turkish'*), Danışman: Doç. Dr. Süleyman EFENDİOĞLU, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2018, 1302 s.

YILDIRIM, Seyfullah, *Kazak Türk Folklorunda Epik Anlatmalar (İnceleme-Metin)*, (*Epic Narratives in Kazakh Turk Folklore, Research-Text*), Danışman: Prof. Dr. İsa Özkan, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2012, 979 s.

YILMAZ, Hikmet, *Kuzey (Kıpçak) Grubu Türk Şivelerinde Zarf-Füller*, (*Gerunds in the Nort (Kipchak) Group of Turk Dialects*), Danışman: Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 1998, 178 s.

ZHIYENBAYEV, Yerlan, *Kazak Şairi Mağcan Cumabayev'in Şiirlerinde Yapı ve Tema*, (*Structure and Themes in Magzhan Zhumabayev's Poetry*), Danışman: Doç. Dr. Ayfer YILMAZ, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2016, 582 s.

ZHUMAGULOVA, Assemgül, *Kazak ve Türk Televizyonları Ana Haber Bültenleri Karşılaştırması: Ulusal Bayramlar Örneği*, (*Comparing the Main News Bulletins of Kazakh and Turkish Televisions: Samples of National Festivals*), Danışman: Doç. Dr. Leyla BUDAK, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Dil: Türkçe, Yıl: 2013, 450 s.

Makaleler:

ABDRAKHOV, Yernat, MENDUALİYEVA, Arailym, *"Kazak Mitlerindeki Değişme Motifleri"*, TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi, Yıl: 2016/Yaz, Cilt: 8, Sayı: 31, s. 120-125.

ABUOVA, Akjarkın, *"Kazak Türkçesinde Kelime Grubunun Kavramı ve Terimi Üzerine"*, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, TDK Yay., Ankara, [2010], Yıl: 2008/Bahar, Sayı: 25, s. 7-17.

AÇA, Mehmet, “*Kazak ve Kırgız Türklerinde Defin Sonrası Bazı Uygulamalar ve Aş Verme (Aş Toyu)*”, Millî Folklor Dergisi, Yıl: 1999, Cilt: 6, Sayı: 43, s. 24-34.

AÇIK, Fatma, “*Ötken Künler, Kece ve Kündüz, Kutlug Kan, Romanlarında Tema*”, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Yıl: 2005, Sayı: 5/1, s. 1-12.

AİMUHAMBET, Zhanat, ABİLKHAMİTKIZI, Rysgul, “*Kazak Şiirlerinde Gece*”, Gazi Üniversitesi, Türkiyat Dergisi, Yıl: 2014, Sayı: 15/Güz, s. 135-142.

AKAR, Ali, “*Kazak Türkçesinde Köktürkçe Sözlüksel Unsurlar Üzerine*”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, TDK Yay., Ankara, [2009], Yıl: 2005/Yaz, Sayı: 20, s. 21-26.

AKAR, Ali, “*Kazak Türkçesinden Dört Yaşname Örneği*”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, TDK Yay., Ankara, Yıl: 2001/Güz-II, Sayı: 12/2, s. 573-584.

AKÇALI, Berrin, “*Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Atasözlerindeki İyi, Kötü Kavramlarının Karşılaştırmalı Biçimde İncelenmesi*”, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature, and History of Turkish or Turkic, Volume 8/9, Summer 2013, s. 403-428.

ALİBEKOVA, Jazira, “*Çalığışu Romanındaki Deyimleri Kazakçaya Aktarma Yöntemleri*”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED], Sayı: 48, Erzurum, 2012, s. 41-50.

ALPTEKİN, Ali Berat, “*Kazak Edebiyatında Manas Destanı*”, Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı, Ankara, 1998, s.110-116.

ALPTEKİN, Ali Berat, “*Kazakistan Kaynaklarına Göre Dede Korkut’un Doğumu*”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, TDK Yay., Ankara, Güz-1998, Sayı: 6, s. 639-645.

AMANCOLOV, Altay Sarsenulı, “*Kazakistan’da Bulunan Çin Aynası ile Sasani Tabagındaki Runik Türk Yazıları*”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belle-ten, TDK Yay., Ankara, [1993], Yıl: 1995, s. 115-119.

ARBATLI, Mehmed Said, KURAR, İhsan, “*Türk Dizilerinin Kazak-Türk Kültürel Etkileşimine ve Türkçenin Yaygınlaşmasına Etkisi*”, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature, and History of Turkish or Turkic, Volume, 10/2, Winter, 2015, s. 31-48.

ARIKAN, Metin, “*Er Esim/Eşim Destanı Bağlamında Destan-Tarih İlişkisi ve Destanın Oluşumu*”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Yıl: 2011, Cilt: 97, Sayı: 194.

ARIKAN, Metin, *“Kazak Edebiyatında İlk Roman -Bakıtsız Jamal-”*, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature, and History of Turkish or Turkic, Volume 3/7 Fall 2008, s. 39-82.

ARSLAN, Hülya, *“Kazak Türkçesinde İsim Çekimi Belirtme Hâli”*, Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi, TÖMER Yayını, Sayı: 20, Yıl: 1998/Ağustos, s. 48-55, Ankara.

ARSLAN, Hülya, *“Kazak Türkçesinde İsim Çekimi Ayrılma Hâli”*, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, TDK Yay., Ankara, Güz-2000, Sayı: 10, s. 527-542.

ARSLAN, Hülya, *“Kazak Türkçesinde İsim Çekimi: Bulunma Hâli”*, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, TDK Yay., Bahar-1998, Sayı: 5, s. 448-454.

AŞA, H. Emel, BANBERGENOVA, Roza *“Kazak Türklerinin İlk Lengü-ist ve Metodist Bilgini Olan Ahmet Baytursunoğlu Hakkında Birkaç Söz”*, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, TDK Yay., Ankara, Güz-1996, Sayı: 2, s. 374-377.

ATMACA, Emine, *“Kazak Türkçesi Ağızlarının Tasnifi Çalışmalarına Bir Bakış”*, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi (TEKE), Sayı: 5/2, Erzurum, 2016, s. 589-625.

ATMACA, Emine, *“Kazak Türkçesinde “Göz, Kulak ve Burun” Organ Adlarıyla Kurulmuş Makallar”*, Akademik Bakış Dergisi, Yıl: 2013, Sayı: 36, s. 1-21.

ATMACA, Emine, *“Kazak Türkçesinde “Göz” Organ İsmiyle Kurulmuş Deyimlerin Yapı ve Anlam Özellikleri”*, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Journal of Turkish World Studies, Cilt: IX, Sayı 2, İzmir, 2009, s. 19-35.

ATMACA, Emine, *“Kazak Türkçesinde Makal-Meteller ve “Dil” Organ Adıyla Kurulmuş Makallar”*, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi (TEKE), Sayı: 2/1, Erzurum, 2013, s. 20-48.

ATMACA, Emine, *“Kazak Türkçesinin Söz Varlığındaki Rusça Alıntılar ve Ses Değişmeleri”*, Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/3, Summer, Ankara, 2012, s. 275-298.

ATMACA, Emine, KRAL Ö. Faruk, *“Kazak Türkçesindeki İkilemelerin Sınıflandırılması”*, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi (TEKE), Sayı: 4/1, Erzurum, 2015, s. 194-213.

ATMACA, Emine, *“Kazak Türkçesinde Ölçü ve Ölçü Adları”*, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, TDK Yay., Ankara, [2011], Bahar, 2009, Sayı: 27, s. 21-48.

AVESHANQIZI, Gülmira, “*Bugünkü Kazak Türkçesinde Ara Söz ve Ara Cümlelerin Cümle İçindeki Yeri*”, (Çeviren, Metin Karaörs), Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Bahar-2002, Sayı: 13, s. 55-60.

AYAN, Ekrem, “*Çağdaş Kazak Edebiyatının Kurucusu İbray Altınсарin - Hayatı ve Eserleri*”, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature, and History of Turkish or Turkic, Volume 4/8, Fall 2009, s. 511-534.

AYAN, Ekrem, “*İbray Altınсарin ve Nikolay İvanoviç İlminski’nin Kazak Eğitim Sistemine Etkileri*”, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature, and History of Turkish or Turkic, Volume 3/7 Fall 2008, s. 125-135.

AYAN, Ekrem, “*Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesinin Cümle Ögeleri Yönünden Karşılaştırılması*”, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature, and History of Turkish or Turkic, Volume 2/3, 2007, s. 73-99.

AYAN, Ekrem, TÜRKDİL, Yakup, “*Anlam Bilimi Açısından Kazak Türkçesinde Görme Duyu Fiilleri*”, Journal of International Social Research, Yıl: 2014, Volume: 7, Sayı: 35, s. 26-41.

AYAN, Ekrem, TÜRKDİL, Yakup, “*Kazak Türkçesinde Dokunma Duyu Fiilleri ve Anlam Zenginliği*”, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature, and History of Turkish or Turkic, Volume, 10/4, Winter, 2015, s. 95-114.

AYAN, Ekrem, “*Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde Birleşik Cümle Yapılarının Karşılaştırılması*”, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature, and History of Turkish or Turkic, Volume 6/1, 2011, s. 645-651.

AYDOĞDU, Özkan, “*-(X)G / -(X)Ġ Ekinin Tarihî Gelişimi ve Kuzey (Kıpçak)Grubu Türk Lehçelerindeki Durumu*”, Zeitschrift Für Die Welt Der Türken Journal Of World Of Turks, Vol. 1, No. 2, 2009, s. 91-118.

BAİMUKHAMBETOVA, Elmira, “*Kazak Dil Bilgini Kudaybergen Jubanulı*”, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi (TEKE), Yıl: 2016, Cilt: 5, Sayı: 1, s. 128-134.

BALCI, Onur, “*Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde Çekim Edatlarının İstemleri*”, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi (TEKE), Sayı: 3/3, Erzurum, 2014, s. 72-93.

BALCI, Onur, “*Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Örnekleriyle Zarf-Fül Eklerinin Edat Türetme İşlevi*”, Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, SUTAD, Bahar, 2016, Sayı: 39, s. 229-244.

BALCI, Onur, “*Kazak Türkçesinde -a, -e/-y Zarf-Fiil Eki ve İşlevleri*”, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature, and History of Turkish or Turkic, Volume 7/1 Winter 2012, s. 183-192.

BALCI, Onur, “*Kazak Türkçesinde Fiil Kılınışını Belirleyen Ekler*”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, TDK Yay., Yıl: 2015, Sayı: 39, s. 15-31.

BALCI, Onur, “*Kazak Türkçesinin Ses ve Şekil Bilgisi Terimleri*”, The Journal of Academic Social Science Studies (JASS), International Journal of Social Science, Volume 3, Issue 1, Summer, 2010, s. 69-83.

BALCI, Onur, “*Kazak ve Kırgız Türkçelerinde İstek Kipleri, İşlevleri ve İstek İşlevli Diğer Kipler*”, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Erzurum, 2014, Sayı: 52, s. 51-84.

BAYNİYAZOV, Ayabek, BAYNİYAZOVA, Canar, (2014). “*Kazakistan’da Kıpçak Sözlükleri ve XVIII–XX. Yüzyıllar Arası Sözlük Çalışmaları*”, Bilig Dergisi, Sayı: 71, s. 41-92.

BAYRAM, Bülent, “*Halk Edebiyatı Metinlerine Sovyetler Birliği Döneminde İdeolojik Yaklaşım: Alankay Batır Örneği*”, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature, and History of Turkish or Turkic, Volume 4/8, Fall 2009, s. 710-724

BAYTURSINULI, Ahmet, “*Kazakların Başsairi*”, (Aktaran: Mustafa Öner), Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, TDK Yay., Ankara, Güz-1996, Sayı: 2, s. 378-385.

BAZILHAN, Napil, “*Kazakistan’da Bulunan Göktürk Yazıtları Hakkında*”, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi (TEKE), Sayı: 3/2, Erzurum, 2014 s. 1-12.

BİRAY, Nergis, “*Ahmet Baytursınulu’na Göre Kazak Türkleri Yazılı Edebiyatının Dönemleri ve Türleri*”, Millî Folklor Dergisi 68, (Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL Armağanı), Kış, 2005, s. 67–78.

BİRAY, Nergis, “*Ahmet Baytursunoglu ve Eserleri (1873/1937)*”, PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 5, Nevşehir, 1999, s. 10-16.

BİRAY, Nergis, “*Ayts, Ayts-Tartıs*”, Millî Folklor, Sayı: 57, Bahar, 2003, s. 58-76.

BİRAY, Nergis, “*Kazak Türkçesinde “Ne” Kelimesi ve İşlevleri*”, Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 8/9, Summer 2013, s. 207-216.

BİRAY, Nergis, “*Kazak Türkçesinde De- Fülünün Kullanılışı Üzerine*”, Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN Armağanı, Akçağ Yay., Ankara, 2008, s. 394-424.

BİRAY, Nergis, “*Kazak Türkçesinde Enklitikler*”, Prof. Dr. Leyla KARAHAN Armağanı, Akçağ Yay., Ankara, 2013, s. 259-281.

BİRAY, Nergis, “*Kazak Türkçesinde –mIs*”, Dil Araştırmaları, Sayı: 14, Bahar 2014, s. 35-54.

BİRAY, Nergis, “*Kazak Türkçesinde Modal Söz (Kelimenin Dokuzuncu Türü Mü?)*”, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature, and History of Turkish or Turkic, Volume 4/3, Spring 2009, s. 339-361.

BİRAY, Nergis, “*Kazak Türkçesinde Sınırlandırma İşlevli Dil Birlikleri Üzerine: gana, qana, tek, -aq*”, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, Aralık, 2008, Cilt: 5, Sayı: 8, s. 48-83.

BİRAY, Nergis, “*Kazak Türklerinde Ölümle İlgili Kelime, Kelime Grubu ve Deyimlerden Hareketle Ölüm Kavramı*”, Prof. Dr. Abdurrahman Güzel Armağanı, (Editör: C. Demir, H. Parlakyıldız), Akçağ Yayınları, Ankara, 2013, s. 353-371.

BİRAY, Nergis, “*Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesindeki Cümlelerin Çeşitleri Bakımından Karşılaştırılması Üzerine Bir Deneme*”, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN Armağanı, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., Bahar, 2003, Sayı: 13, s. 281-309.

BİSENĞALİ, Z., SİNDEBAYULI, Z., “*Kazak Edebiyatının Değerli Bilim Adamı: Prof. Dr. Jangara Dadebayulı (Dadebayev)*”, (Aktaranlar: Ali Abbas Çınar, Büşra Gülhan), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 33, 2014, Güz, s. 189-212.

BORANBAYEVA, Gülnur, “*Kazak ve Nogayların Ortak Şairleri*”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, TDK Yay., Ankara, Yaz-2003, Sayı: 16, s. 111-114.

BOZIMBAYKIZI SAİGY, Gülnar, “*Ahmet Baytursınoğlu ve Kazak Ceditçiliği*”, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi (TEKE), Sayı: 4/1, Erzurum, 2015, s. 189-193.

BOZKURT, Memet Fuat, “*Değıniler: Kazak Çadırında*”, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, TDK Yayınları, Ocak, 1979, Cilt: 39, Sayı: 328, s. 69-71.

CAFEROĞLU, Ahmet, “*Kazak Türkleri*”, *Türk Kültürü Dergisi*, Yıl: 1965, s. 3- 29.

ÇİCİOĞLU, Muhammet Nurullah, “*Kazak Yazılı Edebiyatının Teşekkülü Sürecinde Osmanlı Matbuatının Tesiri*”, Journal of World of Turks / Zeitschrift für die Welt der Türken, (ZfWT), Volume: 8, Sayı: 1, Yıl: 2016, s. 327-344.

COSKUN, Volkan, “*Türk Lehçelerinde Zaman Kavramı Tasıyan -p Zarf-Fiil Eki*”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Bahar, Sayı: 7, Ankara: TDK Yay., s. 173-192.

ÇAKIROĞLU Altınşaş, “*Kazak Türkçesinde Şimdiki Zaman*”, Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 4, 2003/1, s. 127-138, Bursa.

ÇETİN, İsmet, “*Kazakistan Jırşılık Geleneği Ve Bir Örnek: Ruslan Ahmetov*”, Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Konya, 2003, Sayı: 13, s. 400-410.

ÇETİNDAG, Gülda, “*Kazak Türklerinde Evlenme Geleneğine Bağlı Olarak Gerçekleştirilen Hediye Alışverişi Üzerine Bir İnceleme*”, Millî Folklor, 2007, Yıl: 19, Sayı: 76, s. 218-231.

ÇINAR, Ali Abbas, “*Büyük Kazak Şairi Abay Kunanbayev (1845-1904)*”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Bahar-1997, Sayı: 3, s.119-123.

ÇİTİL, Rıdvan, “*Dala Vilayatinin Gazeti*”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED], Yıl: 2016, Sayı: 55, s. 377-402.

DEMİR, Ekrem, “*20. Yüzyıl Kazak Edebiyatı Yazarlarından Gabit Müsirepov’un Edebi Kişiliği*”, İstanbul Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Sayı:42, 2010, s. 61-82.

DEMİRTEPE, Nezih, “*Kazakistan’da III. Uluslararası Türkoloji Kongresi Yapıldı, Hayrettin İvgin’e BM Puşkin Edebiyat Ödülü Verildi, Makedonya’da Hidrellez Festivali 18 Yaşında, I. Uluslararası Türk Dünyası Öğrenci Bilgi Şöleni, Ukrayna’da VII. Uluslararası Gagavuz Kültür Çalıştayı Yapıldı*”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, TDK Yay., Ankara, [2011], Bahar-2009, Sayı: 27, s. 119-128.

DERVİŞ, Leyla, DEVRİSHEVA, Khalida, “*XIX. Yy. Kazak Türklerinin Aydını Çokan Velihanov Hayatı ve Eserleri*”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (SUTAD), Güz-2016, Sayı: 40, s. 127-133.

DUISEBAYEVA, Dinara, “*Muhtar Avezov’un “Abay Yolu” Adlı Romanı ile Mehmet Akif Ersoy’un “Safahat” Adlı Eserinde Örnek İnsan Tipi*”, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Journal of Turkish World Studies, Cilt: IX, Sayı 1, İzmir, 2009, s. 33-44.

EFENDİOĞLU, Süleyman, “*Kazak Türkçesinde Zarf-Fiil Kökenli Kipler*”, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Tokat, 2010, Sayı: 2010/1, s. 1-20.

EFENDİOĞLU Süleyman, YAVUZ Esra, “*Kazak Türkçesinin Söz Dizimi Terimleri*”, Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 6, s. 1-32, Yıl: Ekim, 2018, Erzurum.

EKER, Süer, “*Kazak Türklerinde Nevruz*”, Ana Yurttan Ata Yurda Türk Dünyası Dergisi, Yıl: 1999, Sayı: 17, s.75-80.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, “*Kazakçanın Latin Alfabesiyle Yazılması Konusunda Düşünceler*”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, TDK Yay., Ankara, Güz-2000, Sayı: 10, s. 482-486.

EREN, Hasan. “*Haberler: Rusya’da Kazakistan Yılı*”, Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi, TDK Yay., Ankara, Ağustos 2004, Cilt: 88, Sayı: 632, s. 187-189.

ERGÖNENÇ AKBABA, Dilek, “*Kazak Türkçesinde Şıq- Yardımcı Fiilin Birleşik Fiillerde Kullanılışı*”, Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı, Akçağ Yayınları, Ankara 2008, s. 424-432.

ERGUN, Metin, “*Kazak Halk Akınlarında (Şairlerinde) Rüya Motifi*”, Millî Folklor Dergisi, Cilt: 3, Yıl: 1994, Sayı: 23, s. 8-14.

GÜCÜYETER, Bahadır, “*Kazak Tiyatrosunun Oluşumuna Genel Bir Bakış*”, Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Ankara, 2013, Sayı: Güz/19, s. 79-92.

GÜCÜYETER, Bahadır, YILMAZ, İsa, “*Kazakistan Sovyet Cumhuriyeti Örneğinde Edebiyat Eğitimi ve İdeoloji*”, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature, and History of Turkish or Turkic, Volume 7/4, Fall, 2012, s. 1825-1834.

Güler, Cafer, “*Türkiye’de Kazak Kültür ve Tarihi Hakkındaki Çalışmalara Bir Bakış*”, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, Yıl: 2010, Cilt: 29, Sayı: 47, s.177-196.

GÜRLEYEN, Şeyma, “*Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesindeki a Sesliyle Başlayan Ortak Fillerin İstem Açısından Karşılaştırılması*”, TOBİDER, International Journal of Social Sciences, Volume: 1/2, Yıl: 2017, September, s. 44-61.

GÜRSOY, Muzaffer, “*Doğu Kazakistan Tarbagatay Yamacındaki Şilikti Baygetöbe Kurganı*”, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi (TEKE), Sayı: 1/3, Erzurum, 2012, s. 40-54.

GÜRSU, Uğur, “*Kazak Türkçesindeki Farsça Kökenli Ekler ve Sonek Vazifesinde Kullanılan Emir Gövdeleri*”, İstanbul Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Sayı: 45, 2011, s. 39-86.

GÜRSU, Uğur, “*Sebit Mukanov ve Botagöz Adlı Romanının Dil Özellikleri*”, İstanbul Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Sayı:44, 2011, s. 141-162.

HAZAR, Mehmet ve GÜL, Rıza, “*Kazak Türkçesinde Füllerle Yapılan Adlar*”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı: 20, 2005/Yaz, Ankara, 2009, TDK Yay., s. 51-62.

HAZAR, Mehmet, “*Kazak Türkçesindeki Farsça Kelimelerin Fonetik Özellikleri ve Ortak Olarak Yeni Alınacak Kelimeler Üzerine*”, VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, Türk Dil Kurumu, Ankara: 20-25 Ekim 2008.

HAZAR, Mehmet, “*Kazak Türkçesindeki Ünsüz Çiftleri Üzerine Bir Değerlendirme*”, BAL-TAM Türklük Bilgisi, Sayı: 16, Mart, 2012, Prizen, s. 173-208.

HAZAR, Mehmet, “*Kenan Koç, Ayabek Bayniyazov, Vehbi Başkapan, Kazakça-Türkçe Sözdik, Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü, Turan Baspastı, Türkistan, 2003, 637 s.*”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, TDK Yay., Ankara, Bahar-2004, Sayı: 17, s. 213-215.

HOPAÇ, Mustafa, “*Kazak Aydınlanmasında Abay Kunanbayev Düşüncelerinin Etkileri Üzerine Bir Deneme*”, Akademik Bakış Dergisi, Yıl: 2013, Sayı: 37, s. 1-21.

İBRAGİM, Damira, “*Kazak Hikâyeciliğine Genel Bir Bakış*”, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 50, Erzurum, 2013, s. 162-180.

İBRAGİM, Damira, “*Klasik Kazak Şairi Şekerim (Şahkerim) Kудayberdiul'nun Şiirlerinde Aşk*”, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature, and History of Turkish or Turkic, Volume 5/3 Summer 2010, s. 258-281.

İBRAGİM, Damira, “*Modern Kazak Edebiyatının Temsilcisi Abiş Kekilbayev'in Hayatı ve Eserleri Üzerine*”, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature, and History of Turkish or Turkic, Volume 5/2, 2010, s. 1121-1145.

İBRAYEV, Şakir, “*Kazak Mitleri ve Mitik Efsaneleri Hakkında*”, (Aktaran: Metin ARIKAN), Bilig, Bahar, 2006, Sayı: 37, s.1-11.

İNAN, Abdülkadir, “*Kazak ve Kırgız Yazı Dillerinde Dudak Benzeşmesi (Labial Attraksiyon) Meselesi*”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, TDK Yay., Ankara, [1989 (2. bs.)], 1964, s. 67-76.

JANGABILOVA, Zaura, “*Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesindeki Kişi Adları Üzerine*”, (Aktaran: Gülmira OSPANNOVA), Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Yıl: 2013, Sayı: 33, s. 29-36.

KAFKASYALI, Ali, “*Bağımsızlıklarının 20. Yılında Kazakların İstiklâl Mücadelesi Tarihine Bir Bakış*”, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Journal of Turkish World Studies, Sayı: XII/1 (Yaz 2012), s. 167-192.

KAHRAMAN, Mehmet, “*Kazak Dilinde Terim Yapma Prensipleri Üzerine*”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Sayı: 2014 / 3 (4), s. 696-717.

KALAFAT, Yaşar, “*Kazakistan’daki Türk Hal İnançları*”, Milli Folklor Dergisi, Cilt: 6, Yıl: 1999, Sayı: 42, s. 66-72.

KALISH, Amanzhol, TEREKBAYEVA, Jazira, “*Kazak Türklerinin Folklor Kaynaklarına Göre Efsanevi ve Geleneksel Taşıtlar*”, Milli Folklor, Yıl: 2018, Sayı: 117, s. 57-72.

KALİYEV, Amanjol, “*Türkiye Türkçesiyle Kazak Türkçesindeki Sıfat-Füllerin Benzerlikleri ve Farklılıkları*”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED], Sayı: 5, Erzurum, 1996, s. 223-233.

KAPAĞAN, Enver, “*20. Yüzyıl Başında Kazak Aydınlarında Türk ve Türkistan Şuuru*”, Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume: 10/4, Winter, 2015, s. 589-602.

KAPAĞAN, Enver, “*Alaş Orda Partisinin Kazak Aydınlanmasına Etkisi*”, Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks (ZFWT), Yıl: 2015, Cilt: 7, Sayı: 1, s. 253-265.

KAPAĞAN, Enver, “*İlminskiy’nin Projeleri ile Parçalanmış Türkistan’da Yeniden Birlik Çalışmaları Üzerine Görüş ve Öneriler*”, Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, Yıl: 2015, Cilt: 3, Sayı: 4, s. 1-13.

KAPAĞAN, Enver, “*Jambıl Jabaev’in Hayatı ve Şiirleri Örneğinde Kazakistan’da Milli Mücadele*”, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 2015, Cilt: 2, Sayı: 2, s. 115-132.

KAPAĞAN, Enver, “*Kazak Şiirinde Tematik Değişimler (Mağcan Cumabaev’in Şiirleri Örneğinde)*”, TÜBAR-XXXVII / 2015-Bahar, s. 189-218.

KAPLANKIRAN, Dilek, “*Kavram Alanları Açısından Kazak Türkçesinde ‘Dört Tülik’ Kapsamında Yer Alan Hayvan Adları*”, TÜRÜK, Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, Yıl: 2017, Sayı: 9, s. 38-58.

KAPLANKIRAN, Dilek, “*Kazak Türkçesinde Organ ve Vücut Bölümlerine İlişkin Adlarla Oluşturulan Bitki Adlandırmaları*”, Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume: 11/15, Summer, 2016, s. 263-300.

KAPLANKIRAN, Dilek, KAPLANKIRAN, İbrahim, “*Kazak Türkçesinde Geçen Kuş Adları ve Onların Sistematiği Üzerine*”, Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume: 12/5, Yıl: 2017, s. 217-250.

KAPLANKIRAN, İbrahim, “*Kazakistan’daki Ortaokul Ana Dili Ders Kitaplarında Yer Alan Köktürkçe Unsurları*”, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi (TEKE), Sayı: 6/1, Yıl: 2017, s. 406-438.

KARA, Abdulvahap, “*Türk Dünyasında İşbirliği Sürecinde Ortak Dil ve Alfabenin Önemi*”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Yıl: 2011, Cilt: 97, Sayı: 193, s. 97-117.

KARA, Mehmet, “*Türk Cumhuriyetleri ve Otuz Dört Harfli Ortak Latin Alfabeti*”, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature, and History of Turkish or Turkic, Volume 4/3, Spring 2009, s. 1301-1310.

KARA, Mehmet, İBRAGİM Damira, “*Uyanma Kavramı ve Kazaklar*”, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature, and History of Turkish or Turkic, Volume 3/7 Fall 2008, s. 395-412.

KARABULUT, Ferhat, “*Dil Ölümü Sürecinde Kazak Türkçesinin Durumu*”, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 2004 / 2 (1), s. 67-87.

KARABULUT, Ferhat, “*Örtmece Sözlere Mantiği: Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde Karşılaştırmalı Model Analizi*”, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi (TEKE), Sayı: 2/2, Erzurum, 2013 s. 122-146.

KARACA, Oktay Selim, “*Çağdaş Türk Lehçelerinin Söz Varlığındaki Ortaklığa Karşılaştırmalı Bir Bakış*”, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature, and History of Turkish or Turkic, Volume 6/1, 2011, s. 1379-1390.

KARACA, Oktay Selim, “*Kazak Türkçesinde Söz Dizimi Düzeyinde Rusça Etkisi*”, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature, and History of Turkish or Turkic, Volume 5/2 Spring 2010, s. 1192-1209.

KARAÖRS, Metin, *“Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesinin Birleşik Cümle Bakımından Karşılaştırılması”*, İstanbul Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Sayı1/28, Jul. 2012, s. 408-418.

KARAŞLAR, M. Selda, *“Tarihsel Oğuz İsim Sözyarlığının Kazak Türkçesindeki Görünümü”*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, (The Journal of International Social Research), Cilt: 4 Sayı: 19, Güz 2011, s. 89-99.

KARTAEVA, Tattigül, HABİJANOVA, Gülnar, *“Kazak Kültüründe Nevruz ve Nevruzname Bayramı Ritüelleri, Özellikleri”*, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırmaları Dergisi, Yıl: Yaz/2017, Sayı: 82, s. 106-124.

KAYRA, Kemal, ŞINAR, Bolatova, *“Çağdaş Kazak Türkçesiyle Göktürk Yazıtlarındaki Kelime ve Deyimler Arasındaki Benzerlikler”*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, TDK Yay., Ankara, 1995, s. 179-191.

KERİMBEKOVA, Bayan, *“Kazak Akını Fariza Ongğarsınova Poemalarının Tarihi-Syujetik Negizleri”*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED], Yıl: 2015, Sayı: 54, s. 467-488.

KERİMBEKOVA, Bayan, OTARBAYEVA, Gaziza, *“Günümüz Kazak Şiirindeki Mitolojik Metamorfozun Millî ve Bilişsel Özellikleri”*, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi (TEKE), Sayı: 4/2, Yıl: 2015, s. 684-699.

KINACI, Cemile, *“Sovyetlerden Günümüze Kazakistan’da Kazak Dilinde Eğitim Politikaları”*, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature, and History of Turkish or Turkic, Volume 5/4 Fall 2010, s. 1304-1319.

KINACI, Cemile, *“Ceditçi Kazak Aydını Mirjakıp Duvlatulı’nın (1885-1935) Balkıya (1922) Tiyatro Eserinde Kazaklarda Kadın Sorunu”*, Bilig, Yaz-2017, Sayı: 82, s. 41-63.

KINACI, Cemile, *“Kazak Avulundan Kutlama Salonlarına, Popülerleşen Bir Kazak Geleneği: Tusavkeser Toyu”*, Millî Folklor, Yıl: 2017, Sayı: 115, s. 141-156.

KINACI, Cemile, *“Kazak Şairi Mağcan Cumabayoğlu’nun Şiirlerinde “Kendi” ve “Öteki” İmajı”*, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature, and History of Turkish or Turkic, Volume 6/3 Summer 2011, s. 1663-1678.

KINACI, Cemile, *“Kazak Tiyatrosundaki Folklorik Kahramanların Batı Tiyatrosundaki Kahramanlarla Benzerliği”*, TÜRÜK, Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, Yıl: 2017, Sayı: 9, s. 22-37.

KIRAN, Albina, *“Bakıtsız Jamal Romanında Halk Kültürü”*, Türkoloji Üzerine Araştırmalar, Afyonkarahisar, 2012, S: 1, s.49-57.

KOÇ, Kenan, “*İlk Kazak Bilim Adamı, Şokan Velihanov*”, Kültür Evreni, Kış, 2010, Sayı: 5, s. 365-374.

KOÇ, Kenan, “*Kazak Dil Bilimi Araştırmaları Tarihi*”, Kültür Evreni, 2010, Sayı: 8, s. 211-239.

KOKUBASOVA, Gülнар, “*Kazak Şairi Saken Seyfullin ve Eserleri Üzerine*”, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature, and History of Turkish or Turkic, Volume 3/1, Winter, 2008, s. 315-325.

KORAŞ, Hikmet, “*Kazakistan’da Çağdaş Uygur Edebiyatı, Uygur Yazar ve Dramaturg Ahmetcan Aşirov*”, Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, Yıl: 2014, Sayı: 3, s. 117-127.

KOSIMOVA, Gülbanu, “*Kaşgarlı Mahmud ile Kazak Halk Şairlerinin Ortak Dili*”, Gazi Üniversitesi, Türkiyat Enstitüsü Dergisi, Bahar 2014/14, s. 11-19.

KÖBEY, Hüseyin, “*Kazak Dil Bilgini Ahmet Baytursinov*”, (Çeviren: Ali Abbas Çınar), Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, TDK Yay., Ankara, Güz-2002, Sayı: 14, s. 223-234.

KÖK KARAHAN, Naciye, “*Kazak ve Nogay Türkçesinde Arapça-Farsça Alıntı Kelimelerdeki Ses Olayları*”, *Doğu Karadeniz Dergisi*, Sayı: 2016 / 29, s. 150-174.

KUANYSHBAYEVA, Zhanat, ZHIYENBAYEV, Yerlan, “*Ayqap Dergisi ve Mağcan Cumabayev’in Şiirleri Örneğinde 20. Yüzyıl Başında Kazak Edebî Dilinde Kullanılan Kitabi Unsurlar*”, *Bilig Dergisi*, Kış, 2017, Sayı: 80, s. 279-315.

KUANYSHBEK, Kenzhalin, YILDIRIM, İbrahim, “*Kazak Edebiyatı Tarihi*”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, TDK Yay., Ankara, [2011] Güz-2009, Sayı: 28, s. 81-85.

KUDARINOVA, Kuralay, “*Çağdaş Kazak Türkçesindeki Fonetik Değişiklikler*”, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 2015/2, Sayı: 22, s. 29-44.

KUL, Ömer, KIRKIL, Emin, “*Doğu Türkistan Kazak Türkleri Liderlerinden Bir Portre: Hüseyin Teyci Alkenbayoğlu (1900-20 Eylül 1963)*”, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Yıl 2011, Cilt: 1, Sayı: 2, s. 103-130.

KUTALMIŞ, Mehmet, “*Çağdaş Kazakça’da -KAY ve -KAY edi Formlarına Dair*”, *İlmi Araştırmalar*, Sayı: 2002 / 14, s. 113-120.

KUTALMIŞ, Mehmet, “*Tarihte ve Günümüzde Kazakistan’ın Alfabe Meselesi*”, *Bilig*, Güz / 2004, Sayı: 31, s. 1-21.

KUTLAR, Fatma Sabiha, “*Değerlendirmeler: Türkçe - Kazakça - Karakalpakça - Rusça - İngilizce Karşılaştırmalı Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, Hazırlayan: Ülkü Çelik Şavk, (Kitaplar - Tenkit)*”, Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi, TDK Yay., Ankara, Kasım 2002, Cilt: 2002/II, Sayı: 611, s. 973.

NURİMANOV, Bekarys, ALTAY, Amanzhol, “*Karacaoğlan ve Bukar Kalkamanulı’nın Şiirlerinin Karşılaştırılması*”, Millî Folklor, Yıl: 2018, Sayı: 117, s. 41-56.

OBA, Emin, “*Kazak Türkçesindeki Arapça ve Farsça Kelimelerin Fonetik Değişimleri*”, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature, and History of Turkish or Turkic, Volume 9/6, Spring 2014, s. 797-806.

ORALBAYEVA, N., “*Modern Kazakçada Hareketin Akış Karakteri Kategorisi*”, (Aktaran, Aynur Mayemerova), Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, TDK Yay., Ankara, Yaz-2004, Sayı: 18, s. 61-66.

ORTAKÇI, Altuğ, “*Şora/Çora Batır Destanının Kazak, Tatar ve Kırım Tatar Türk Varyantlarının Karşılaştırılması*”, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature, and History of Turkish or Turkic, Volume 9/3, Winter 2014, s. 1009-1022.

OSPAANOVA, Gülmira, “*Muhtar Avezov’un Hikâyelerindeki Örtmecelelerin Türkiye Türkçesine Anlam ve Yapı Bakımından Çevirisi*”, Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (SUTAD), Güz, 2016, Sayı: 40, s. 247-259.

OSPAANOVA, Gülmira, “*Türk ve Kazak Dillerinde Fiil Kökenli Antroponimlerin Leksik-Semantik Özelliği*”, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 34, Yıl: 2013/1 s. 50-62.

OTURAKÇI, Nigâr, “*Divanü Lügati’t-Türk’teki Botanik Terimlerinin Kazakça ve Türkçedeki Görünümleri*”, Karadeniz (Black Sea-Çernoye More) Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 13, s. 195-212.

OYTUNALTUN, Hilal, “*Arapça Alıntı Kelimelerin Kazak Türkçesine Uyarlanması*”, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (HÜTAD), Bahar, 2015, Volume: 12, Sayı: 22, s. 167-201.

ÖNER, Mustafa, “*XX. Yüzyıl Türkistan Edebiyatının Anıtı: Muhtar Avezov (1897-1961)*”, Bilig, Bahar, 2006, Sayı: 37, s.175-188.

ÖNER, Mustafa, “*Kazakistan Latin Alfabesine Geçiyor! Yeni Kazak Alfabesi*”, Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi, TDK Yay., Ankara, Şubat 2008, C: XCV, S: 674, s. 142-150.

ÖNER, Mustafa, “*Abay Kunanbayulı ve Tabiat Şiirlerinden Seçmeler*” Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Yıl: 1996/Bahar, Sayı: 1, s. 90-106.

ÖZCAN, Derya, “*Kazak Türklerinin Muñlık-Zarlık Destanında Altın*”, Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 2011, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 30-38.

ÖZDEMİR, Elif Derya, ARSLAN, Mustafa, “*Bugünkü Türkiye ve Kazak Türkçelerinin Kelime Hazinesi ve Sosyal Yaşama Dair Söz Varlıklarının Karşılaştırılması*”, İdil Sanat ve Dil Dergisi, 2018/7, Sayı: 42, s. 117-135.

ÖZDEMİR, Elif Derya, ARSLAN, Mustafa, “*Karşılaştırmalı Dil Bilimi Bağlamında Çağdaş Türkiye ve Kazak Türkçelerindeki Evren, Dünya, Gökyüzü, Hava Olaylarıyla İlgili Söz Varlıklarının Karşılaştırılması*”, Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi, Yıl: 2017, Volume: 10, Sayı: 53, s. 139-150.

ÖZDEMİR, Emin, “*20. Yüzyılın Başında Kazak Aydınlanmasında “Kadın” Teması*”, Bilig, Yaz 2010, Sayı: 54, s. 211-230.

ÖZDEMİR, Emin, “*Ahmet Baytursunov’un Hayatı ve 20. Yüzyılın Başında Kazakistan’da Eğitim Faaliyetleri İçindeki Yeri*”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 22, Kütahya, 2008, s. 56-87.

ÖZDEMİR, Emin, “*Kazak Kültürel Hayatında Tatarların Etkisi ve Kazak Ceditçiliğinin Gelişimi*”, Bilig, 2009, S: 48, s.157-176.

ÖZDEMİR, Emin, “*Rusya’nın Kazakistan’da Uyguladığı Kültür Siyasetine Örnek Olarak Dala Vilayeti Gazetesi*”, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature, and History of Turkish or Turkic, S. 4/3, 2009, s.1697-1715.

ÖZDEMİR, Emin, “*Kazak Türkleri ve Kazakistan ile İlgili Türkçe Çalışmalar Bibliyografyası (1923- 2010) (Kitaplar, Makaleler, Bildiriler)*”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Nisan-2011, Sayı: 127, s. 183-240.

ÖZŞAHİN, Murat, “*Kıpçak Söz Varlığında Mevsimler*”, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature, and History of Turkish or Turkic, Volume 8/4 Spring 2013, s. 1187-1196.

ÖZTÜRK, Rıdvan, SEMBİ, Nurbolat, “*Kazak Millî Şairi Abay (İbrahim) Kunanbayev’in Pedagojik Görüşleri Üzerine Bir İnceleme*”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (SUTAD), Bahar-2017, Sayı: 41, s. 39-51.

RAYMAN, Hayrettin, “*Mağcan Cumabayev’in Şiir Dünyası*”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Yıl: 2011, Cilt: 97, Sayı: 195.

RUSTEMOV, Muhammedjan, “*Kazak Halk Kültürü ve Edebiyatından Örnekler*”, (Aktaran: Vahit Türk), Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, TDK Yay., Ankara, Güz-1997, Sayı: 4, s. 45-55.

SABİR, Murat, “*Harezmi ve Kıpçak Sahasına Ait Yazma Eserlerde Geçen Deyimlerin Kazakça’da İncelenmesi Meselesi*”, *Türkiyat Mecmuası*, Sayı: 2012 / 22 (1), s. 155-169.

SALKINBAY, A. B., “*Eski Kazak Dili Tarihinin Kaynakları*”, (Çev. Ferhat TAMİR), Gazi Üniversitesi, *Türkiyat Dergisi*, Sayı: Güz 2012/11, s.203-217.

SAMOYLOVİÇ, A., “*Kazak Kelimesi Hakkında*”, (Çeviren, Saadet Çağatay), *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, TDK Yay., Ankara, [1988 (2.bs.)] 1957, s. 95-104.

SAVRAN, Hülya, “*Kazakça ve Kazakça Hayvan Masallarına Örnekler*”, Balıkesir Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 1 Sayı: 2 Yd: 199S, s. 137-145.

SHADKAM, Zubaida, DEMREN, Özlem, “*Türkçe ve Kazakça Alkış-Kargış Söyleme Geleneğinin Psikodinamiği Üzerine Sosyolinguistik Bir İnceleme*”, *Türkbilig*, 2017/34, s. 179-188.

SIZDIKOVA, Rabiga Galiyevna, “*Millî Dönemden Önceki Kazak Edebi Dili*”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, TDK Yay., Ankara, [1994] 1989, s. 309-311.

ŞAHAN GÜNEY, Fatma “*Kazak Türkçesinde Pasiflik Eki Olarak Adlandırılan -(I)- Ekinin İşlevleri*”, *Bilig*, Kış, 2006, Sayı: 36, s. 125-137.

ŞAHİN, Halil İbrahim, “*Kazak ve Kırgız Destan Geleneklerinin Etkileşimi Bağlamında Çora Batır Destanı’nın S. Çoybekov Anlatması Üzerine Bir İnceleme*”, *Karadeniz (Black Sea-Çernoye More) Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 2010, S. 8, 108-122.

ŞAHİN, Hatice, “*Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki Atasözleri Üzerine Bir Karşılaştırma Denemesi*”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, TDK Yay., Ankara, Bahar-1999, Sayı: 7, s. 60-68.

ŞAYMERDİNOVA, Nurila G., “*Eski Türk Milletlerin Ritüelleri, Töreleri, Gelenekleri ve Onların Kazak Milletinin Kültüründeki Ardılığı*”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, TDK Yay., Ankara, Aralık/2014, Sayı: 44, s. 197-207.

ŞİRİN, Hatice, “*Tatar-Kazak Yazarı İbrahim Salahov’un (1911-1988) Trajik Hayatı*”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, TDK Yay., Ankara, Bahar-2003, Sayı: 15, s. 159-170.

ŞİŞMAN, BEKİR, “*Türkiye ve Kazakistan’da Yaşayan Âşıklık Geleneğinin Değişmeyen Unsurlar Açısından Karşılaştırılması*”, *Millî Folklor Dergisi*, Yıl: 14, Sayı: 54, s. 68-74.

TAMİR, Ferhat, “*Türkiye Türkçesi Açısından Kazak Türkçesine Bir Bakış*”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN Armağanı, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., Bahar, 2003, Sayı: 13, s. 321-331.

TAMİR, Ferhat, “*Gaspıralı İsmail Bey ve Kazak Aydınlarına Tesirleri*”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, TDK Yayınları, Güz-I, 2001, Sayı: 12-1, s. 409-416.

TAN, Nail, “*Değerlendirmeler: Sadık Tural: Kazak Türklüğünü Aydınlatanlara Nisanbayev'in Bakışı, (Kitaplar - Tenkit)*”, *Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi*, TDK Yay., Ankara, Mayıs 2000, C: 2000/I, Sayı: 581, s. 469-470.

TANÇ, Mustafa, “*Günümüz Kıpçak Türk Lehçelerinden Karaçay-Malkar, Kazak, Kırgız, Kumuk, Nogay ve Tatar Türkçesinde /-A/ ve /-Y/ Zarf-Fiil Eklerinin /-mağa/ İşleviyle Kullanılışı Üzerine*”, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 27, Erzurum, 2005, (Prof. Dr. Şinasi Tekin Özel Sayısı), s. 103-116.

TANÇ, Mustafa, “*Çağdaş Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde /bol-/ Yardımcı Fiilinin İktidar ve İmkân Bildirmesi Üzerine*”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, TDK Yay., Güz, 2005, Sayı: 19, s. 81-101.

TDK, “*Haberler: Türk Dil Kurumunca Türetilen Kelimeler Kazakistan'da Yankısını Buldu*”, *Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi*, TDK Yay., Ankara, Ekim 1999, Cilt: 1999/II, Sayı: 574, s. 928.

TEKİN, Feridun, “*Kazak Dilinin Tarihi Grameri Adlı Eserden Kazakça Dil Bilgisi Terimleri*”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, TDK Yay., Ankara, Aralık 1996, Cilt: 1996/II, Sayı: 540, s. 717-721.

TEKİN, Talat, “*Kazak Tilining Frazeologiyalık Sözdigi (Kazak Dilinin Deyimler Sözlüğü)*”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, TDK Yayınları, Ankara, 1983, s. 281-288.

TEMİZ, S., “*17 Aralık 1986 Kazakistan Olayları ve Jeltoksan Şiiri*”, *Türk Yurdu*, Yıl: 1991, s. 11.

TOKER, Mustafa, “*Halid Said'e Göre Osmanlı, Özbek, Kazak Lehçelerinde Şekil/Zaman Ekleri ve Bu Eklerin Şu Andaki Durumu*”, Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Konya, 2004, Sayı: 15, s. 1-39.

TURGUNBAYEV, Caştigin, “*-a turur Simdiki Zaman ve -p turur Geçmiş Zaman Eklerinin Yapısı Üzerine*”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Güz, Sayı: 8, TDK Yay., Ankara, 1999, s. 497-505.

TÜRK, Vahit, “*Kazak Gazetesi*”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, TDK Yay., Ankara, [2009] Güz-2005, Sayı: 19, s.131-138

TÜRK, Vahit, “*Kazak Halk Kültürü ve Edebiyatından Örnekler*”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, TDK Yay., Ankara, Bahar-1998, Sayı: 5, s. 121-139.

UÇAR, İsrail, DOĞRUER, Nazım, “*Kazak Türkçesinde Aile Bireyleri İle İlgili Atasözleri Üzerine Bir Çalışma*”, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitimi (TEKE) Dergisi, Yıl: 2016, Sayı: 5/1, s. 94-107.

URAKOVA YANÇ, Lazzat, “*Kadın Yaşının Büyük Olmasının Kazak Kadın-Erkek Ayrımlarındaki Şakalaşma Durumuna Etkisi*”, Turkish Studies, Spring-2018, Cilt: 13, Sayı: 12, s. 537-553.

USEEV, Nurdin, “*Kazakistan’da Bulunan Koytubek Yazıtında Köktürk Yazısının Adı Geçiyor Mu?*”, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitimi (TEKE) Dergisi, Yıl: 2015, Sayı: 4/3, s. 860-868.

UYGUR, Ceyhan Vedat, “*Kazakların Büyük Dâhisi Abay*”, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Denizli, 1997, Sayı: 2, s. 1-8.

ÜNAL, Fatih, “*Kazak Türklerinde Defin Merasimi ve Aş Verme Geleneği*”, Bilig, Bahar / 2008, Sayı: 45, s. 103-130.

ÜSTÜNOVA, Kerime, “*Rusça Etkisindeki Kazakça*”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, TDK Yay., 2001, S. 11, s.98-104.

YALÇINER, Neclâ, “*Kazak Destanları*”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, TDK Yay., [2010] Güz-2007, Sayı: 24, s.129-139.

YILDIRIM, Nilüfer, “*Türk Halklarının Destan Yaratılarında Üç Dünya*”, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature, and History of Turkish or Turkic, Volume 6/3 Summer 2011, s. 1951-1965.

YILDIRIM, Seyfullah, “*Kazak Akını Süyinbay Aronulu ve Onun Ötegen Batır Destanı*”, Türkbilig Dergisi, Yıl: 2015, Sayı: 30, s. 23-36.

YILDIRIM, Seyfullah, “*Kazak Türklerinin Toponomik Efsaneleri*”, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature, and History of Turkish or Turkic, Volume 7/1, Winter 2012, s. 2101-2121.

YILDIRIM, Seyfullah, “*Türkistan’dan Anadolu’ya Bir Tip ve Bir Masalın Seyahati: Jalmavız Kempirden Congalaz Karısına*”, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature, and History of Turkish or Turkic, Volume 10/12, Summer 2015, s. 1261-1274.

YILDIRIM, Talip, KOCA, Duygu, “*Kazak Türkçesinde Geçen Eski Türkçe Kelimeler*”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı: 2014 / 37, s. 97-109.

YILMAZ, Hikmet, “*Kazak Türklerinin Bir Akını: Daniyal Dikeyuli Kayranbaev*”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, TDK Yay., Ankara, Bahar-2004, Sayı: 17, s. 191-199.

YILMAZ, Oğuzhan, “*Türkiye Türkçesi Öğrenen Kazakistanlıların Karşılaştıkları Sorunlar*”, TÜBAR, Sayı: XXXVII, Yıl: 2015, s. 257-275.

YÜCE, Nuri, “*Türk Dili ve Lehçeleri*”, İslam Ansiklopedisi, Türkler-Türk Dili maddesi, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, Cilt: 12/2, s.468-530.

YÜCEL, Mualla Uydu, “*Kazak Türklerinin Milli Oyunlarındaki At Yarışları*”, Acta Turcica, Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, Online Thematic Journal Of Turkic Studies, Yıl 2, Sayı 1, Ocak 2010, s. 353-376.

ZENKOVSKY, A. Sergey, “*Kazak Edebiyatı*”, (Çev. Özkan Güngör), Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi, Sayı: 5, Şubat, 1996, s. 39-59.

ZHIYENBAYEV, Yerlan, “*Mağcan Cumabayev’in Şiirinde İnsan*”, Sanat Türkoloji Araştırmaları Dergisi, Nisan, 2017, Cilt: 2, Sayı: 2, s. 27-35.

Bildiriler:

BİRAY, Nergis, “*Kazak Türkçesinde Ünlemler*”, VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, Türk Dil Kurumu, Ankara, 20-25 Ekim, 2008.

EFENDİOĞLU Süleyman, YAVUZ Esra, “*Kazak Söz Diziminde Zarf Tümleri*”, V. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu, Almatı, Kazakistan, 11-13 Ekim 2018, Cilt: 1, s. 183-191.

KINACI, Cemile, “*İdeoloji-Edebiyat İlişkisi Bağlamında Kazak Sovyet Edebiyatında Devrim Kadını İmajı: Botagöz*”, Uluslararası Medeniyet ve Kadın Kongresi, (Halide Edip Adıvar’ın Ölümünün 50. Yıldönümü Anısına), 20-22 Ekim, 2014, Muğla.

KINACI, Cemile, “*Kazak Sovyet Devri Romanı Botagöz’de Kazak Kadın İmajı*”, II. Kadın Araştırmaları Sempozyumu, 2-4 Mayıs, Eskişehir, 2014, ES-KAM, s. 313-321.

KINACI, Cemile, “*Kazak Sovyet Edebiyatında Ekim Devrimi ve Kadın Sorunu, Avul Kızı Akbilek’ten Devrim Kadını Akbilek’e Giden Yol*”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 4. Genç Bilim Adamları Sempozyumu, Bildiriler, 21-23 Mayıs, Ankara, 2012, s. 303-310.

KOÇ, Kenan, “*Kazakça İzahlı Sözlükler Üzerine Bir Değerlendirme*”, II. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, 19-25 Nisan 2010, Çeşme/İzmir.

MERT, Osman, “*Kazak Türkçesinde Hayvan Adlarıyla Kurulan Atasözleri*”, Kazakistan ve Türkiye'nin Ortak Kültürel Değerleri Uluslararası Sempozyumu, 21-23 Mayıs, 2007, s. 297-312.

TOR, Gülseren, “*Kazakçada Organ Adlarıyla Kurulan Deyimler*”, Kazakistan ve Türkiye'nin Ortak Kültürel Değerleri Uluslararası Sempozyumu, 21-23 Mayıs, 2007, s. 119-128.

Kitaplar:

AÇA, Mehmet, *Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği*, Kömen Yayınları, Konya, 2002.

AHİNCANOV, Sercan M., (Çeviren, Kürşat Yıldırım), *Türk Halklarının Katalizör Boyu Kıpçaklar*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2009.

AKBABA, Dilek Ergönenç, *Kazak ve Nogay Türkçesi Yazı Dillerinde Tasvir Fiilleri*, Grafiker Yayınevi, Ankara, 2010.

AKM, *Türk Dünyası Nevruz Şiirleri Antolojisi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 2004.

AKSU, Nurettin, *Kazak Türklerinde Kişi Adları*, TDK Yayınları, Ankara, 2002.

ALPTEKİN, Ali Berat, *Kazak Masallarından Seçmeler*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003.

ALTINMAKAS, Layik, *Hanlık Devrinden Günümüze Örneklerle Kazak Edebiyatı*, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul, 2014.

AMANJOLOV, Altay S., *Türk Filolojisi ve Yazı Tarihi*, (Çeviren, Kenan Koç), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006.

ARDAKOÇ, Nami, *Modern Türk Dilleri - Seyahat ve Konuşma Kılavuzu (Azeri-Türkmen-Özbek-Kırgız-Kazak)*, Geçit Kitabevi, İstanbul, 2005.

ARIKAN, Metin, *Başlangıçtan 20. Yüzyıla Kazak Jırav ve Akınları*, Gece Kitaplığı Yayınları, İstanbul, 2014.

ARIKAN, Metin, *Kazak Destanları 1*, TDK Yayınları, Ankara, 2000.

ARIKAN, Metin, *Kazak Destanları 2*, TDK Yayınları, Ankara, 2001.

ATA, Aysu, *Harezmi-Altınordu Türkçesi*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, İstanbul, 2002.

AYAN, Ekrem, *Modern Kazak Edebiyatının Öncüsü - İbray Altınсарin*, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul, 2015.

BAYRAM, Bülent, *Kazak Destanları 7*, TDK Yayınları, Ankara, 2000.

BİNLER, Mehmet Ziya, *Türk Dünyası Aile ve Akrabalık Terimleri Sözlüğü*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2007.

BİRAY, Nergis, AYAN, Ekrem, ERCİLASUN KURMANGALIEVA, Güljanat, *Çağdaş Kazak Türkçesi (Ses-Şekil-Cümle Bilgisi, Metinler)*, Bilge Kültür-Sanat Yayınevi, İstanbul, 2015.

BİRAY, Nergis, *Türkiye'deki Afgan Kazakları Ağzı*, TDK Yayınları, Ankara, 2009, 499 s.

BOZKURT, Fuat, *Türklerin Dili, (Kazaklar Bölümü)*, Kapı Yayınevi, İstanbul, 2005.

BUDAK, F., *Kazakistan, Dünü-Bugünü-Yarını*, Ocak Yayınları, Ankara, 1999.

BURAN, Ahmet, ALKAYA, Ercan, *Çağdaş Türk Lehçeleri, (Kazak Türkçesi Bölümü, s. 270-315; 448-463)*, Akçağ Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2009.

BURAN, Ahmet, ALKAYA, Ercan, *Çağdaş Türk Yazı Dilleri -3-, (Kazak Türkçesi Bölümü)*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2014.

ÇAĞATAY, Sadet, *Kazakça Metinler*, A.Ü. DTCF Yayını, Ankara, 1961.

ÇAĞATAY, Sadet, *Türk Lehçeleri Örnekleri VIII-XVIII Yüzyıla Kadar Yazı Dili*, A.Ü. DTCF Yayını, Ankara, 1950.

ÇAĞATAY, Sadet, *Türk Lehçeleri Örnekleri*, A.Ü. DTCF Yayını, Ankara, 1972.

ÇETİN, A. Y., *Kazakistan Sahası Halk Hikâyeciliği Geleneği*, Ankara, 2003.

ÇOBANOĞLU, Özkul, *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını Ankara, 2004.

DEVLET, Nadir, *Çağdaş Türk Dünyası*, Marmara Üniversitesi, Fen-Ed. Fak. Yayınları, İstanbul, 1989.

DOĞAN, Levent vd., *Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı, (Levent Doğan, Özlem Şuataman, Kazak Türkçesi Bölümü)*, s.165-231, Kriter Yayınevi, İstanbul, 2007.

DOĞAN, Oğuz, *Kazak Türkçesi Fonetigi*, İleri Yayınları, İstanbul, 2015.

ELBEKOV, Toktar, AVESPAYEVA Pakizat, *Kazak Destanları 9*, TDK Yayınları, Ankara, 2013.

EMRE, Ahmet Cevat, *Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri -Fonetik-*, İstanbul, 1949.

ENGİN, M., *Kazak ve Tatar Türkleri*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1976.

ERCİLASUN, Ahmet Bican vd., *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I -Fül- “Basit Çekim”*, TDK Yayınları, Ankara, 2006.

ERCİLASUN, Ahmet Bican vd., *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü 2 Cilt*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

ERCİLASUN, Ahmet Bican vd., *Türk Lehçeleri Grameri (Ferhat Tamir, Kazak Türkçesi Maddesi)*, Akçağ Yay., Ankara, 2007.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, *Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri, (Kazak Türkçesi Bölümü)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

ERDOĞRU, M. Akif, *Kazakistan Notları*, Kömen Yayınları, Konya, 2011.

ERGÖBEK, Kulbek, (Çev. Cemal ŞAFAK), *Alaş'ın Azaplı Yolu, Kazak Edebiyatı ve Eleştiri Dünyası*, Çizgi Kitabevi, İstanbul, 2018.

ERSANLI, B. *Türk Cumhuriyetleri Kültür Profili Araştırması*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1994.

ESEN, İbrahim, *Kazak Dili Dil Bilgisi Kılavuzu*, (Kazak Tili Grammatikalık Anıktağış Kitabından Tercüme), 2008.

FEYZİOĞLU, Yücel, *Aldar Köse (Kazak Masalları)*, Kardeş Yayınları, Ankara, 2009.

FEYZİOĞLU, Yücel, *Şirince Şeşen (Kazak-Kırgız Masalları)*, Kardeş Yayınları, Ankara, 2012.

GÖKBEL, Ahmet, *Kıpçak Türkleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2000.

GÜCÜYETER, Bahadır, *Kazak Tiyatrosunun Oluşumu ve Jüsipbek Aymawıtov*, Eser Ofset, Erzurum, 2013.

GÜNER, Galip, *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2013.

GÜRSU, Uğur, *Kazak Atasözleri*, TDK Yayınları, Ankara, 2017.

HEYET, Cevat, *Türk Dilinin ve Lehçelerinin Tarihî Seyri, (Kazak Türkçesi Bölümü)*, (Çeviren, Mürsel Öztürk), TDK Yayınları, Ankara, 2008.

İBRAYEV, Şakir, *Destanın Yapısı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, İstanbul, 1998.

İSMAİL, Zeyneş, GÜMÜŞ, Muhittin, *Türkçe Açıklamalı Kazak Atasözleri*, Engin Yayınevi, Ankara, 1995.

İSMAİL, Zeyneş, *Kazak Türkleri*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

- İSMAİL, Zeyneş, *Kazakistan Türkçesi, Öğrenme ve Konuşma Kılavuzu*, Aybasın Yayınları, Ankara, 2000.
- KALKAN, Mustafa, *Kırgızlar ve Kazaklar*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2006.
- KARACA, Oktay Selim, *Kazak Destanları 3*, TDK Yayınları, Ankara, 2007.
- KARACA, Oktay Selim, *Kazak Destanları 6*, TDK Yayınları, Ankara, 2000.
- KARACA, Oktay Selim, *Kazak Türkçesinde Fiil İstemleri*, Kesit Yay., İstanbul, 2011.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi, *Kıpçak Türkçesi Grameri*, TDK Yay., Ankara, 1994.
- KARAÖRS, Metin, *Türk Lehçelerinde Karşılaştırmalı Şekil ve Cümle Bilgisi (Cümle Tahlilleri)*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.
- KINACI, Cemile, *Kazak Edebiyatında İmaj ve Kimlik (1925-1991)*, Bengü Yayınları, Ankara, 2016.
- KINACI, Cemile, *Kazak Tiyatrosunda Kadın Meselesi (1920-1928)*, Bengü Yayınları, Ankara, 2017.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin, *Kıpçaklar*, TTK Yayınları, Ankara, 1992.
- KOÇ, Kenan, DOĞAN, Oğuz, *Kazak Türkçesi Grameri*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2004.
- KOÇ, Kenan, DOĞAN, Oğuz, *Kazak Türkçesi Grameri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- KOÇ, Kenan, İSİNA, Almagül, KORGANBEKOV, Bolat, *Kazak Edebiyatı 2 Cilt*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- KORGANBEKOV, Bolat, *Kazak Destanları 5*, TDK Yayınları, Ankara, 2000.
- KURMANALİ, ÇAKIROĞLU, Altınşaş, *Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesi'nin Fiil Zamanları Açısından Karşılaştırılması*, Alfa Aktüel Yayınları, 2009.
- NİSANBAYEV, Abdülmalik, *Kazakistan'da Dede Korkut*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 2000.
- ÖNER, Mustafa, *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, TDK Yayınları, Ankara, 1998.

ÖZKAN, Nevzat, *Türk Dilinin Yurtları, (Kazakistan Bölümü)*, Akçağ Yay., Ankara, 2007.

ÖZYETKİN, A. Melek, *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi*, TDK Yayınları, Ankara, 1996.

SARAY, Mehmet, *Kazakların Uyanışı-Kazakistan Tarihi*, TİKA, Ankara, 2004.

SARAY, Mehmet, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 2014.

SARIBAYEV, Ş. Ş., (Editör, Kenan KOÇ), *Kazak Türkçesi Bibliyografyası 2 Cilt*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008.

SENGİRBAYEV, Murin Jirav, *Kazak Destanları 4*, TDK Yayınları, Ankara, 2000.

SIDIKOV, Yerlan, *Kazak Edebiyatının Abidevi Şairi Şakarım*, Bengü Yayınları, İstanbul, 2014.

SÖYLEMEZ, Orhan, *Çağdaş Kazak Hikâyeleri Antolojisi*, Elips Yayınevi, Ankara, 2004.

SU, Hayrettin, *Çağdaş Kazakistan Öyküsü*, Hece Yayınları, Ankara, 2014.

ŞİMŞİR, Nahide, *Kazak Tarihi ve Kültürü Araştırmaları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008.

TEKİN, Talat, ÖLMEZ, Mehmet, *Türk Dilleri -Giriş-*, Simurg Yayınları, İstanbul, 1999.

TOPARLI, Recep, VURAL, Hanifi, KARAATLI, Recep, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara, 2007.

TURAL, Sadık, *Kazak Türklüğünü Aydınlatanlara Nisanbayev'in Bakışı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.

TÜRKMEN, Fikret, ARIKAN, Metin, *Kazak Destanları 8*, TDK Yayınları, Ankara, 2000.

UYGUR, Ceyhun Vedat, *Kazakça (Kazak Türkçesi)*, Fakülte Kitabevi, İstanbul, 2014.

UYGUR, Ceyhun, Vedat, *Kazak Türkçesi*, Kriter Yayınevi, İstanbul, 2008.

ÜÇÜNCÜ, Kemal, *Alpamış / Kazak Türklerinin Kahramanlık Destanı*, Töre Yayın Grubu, İstanbul, 2006.

ZARİPOVA, Çulpan Çetin, *Alimcan İbrahimov'un Eserlerinde Tatar, Başkurt ve Kazak Türklerinin Kültürel Değerleri*, Bengü Yayınları, Ankara, 2016.

Sözlükler:

ÇELİK ŞAVK, Ülkü, *Türkçe-Kazakça-Karakalpakça-Rusça-İngilizce Karşılaştırmalı Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Berkay Matbaacılık, Ankara, 2001.

KOÇ, Kenan, BAYNİYAZOV, Ayabek, BAŞKAPAN, Vehbi, *Kazak Türkçesi - Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003.

KOÇ, Kenan, BAYNİYAZOV, Ayabek, BAYNİYAZOVA, Janar, *Türkiye Türkçesi - Kazak Türkçesi Sözlüğü*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009.

NASKALİ, Emine Gürsoy, *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*, TDK Yayınları, Ankara, 1997.

ORALTAY, H., *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, 1984.

YAZGAN, Turan vd., *Kazakça-Türkçe Sözlük, (Kazak Tilinin Sözdüğü'nden Tercüme)*, Türk Dünyası Araştırmaları Yayınları, İstanbul, 1984.

ZEYNEŞ, İsmail, GÜMÜŞ, Muhittin, *Türkçe Açıklamalı Kazak Atasözleri*, Engin Yayınevi, Ankara, 2000.

Ansiklopediler:

AKM, *Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 2004.

AKM, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü, 6 Cilt, (Kazak Maddeleri)*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

AKM, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi, 8 Cilt, (Kazakistan Maddeleri)*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

AKM, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Tarihi, 9 Cilt, (Kazak Maddeleri)*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

AKM, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi, 8 Cilt, (Kazakistan Sahası)*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

BDA, *Türkiye Dışındaki Türkler Bibliyografyası I - II Cilt*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Yayınları, Ankara, 1992.

KBY, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, 32 Cilt, (Kazak Edebiyatı Bölümü 27-28. Ciltler)*, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

TDEA, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, 8 Cilt, (Kazak Maddeleri)*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1998.

TDV, *İslam Ansiklopedisi, 44 Cilt, (Kazak ve Kazakistan Maddeleri)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi (TDV), Ankara, 2013.

TKAE, *Türk Dünyası El Kitabı, 3 Cilt*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992.

YTA, *Türkler Ansiklopedisi, 21 Cilt, (Kazak Maddeleri)*, Yeni Türkiye Araştırma ve Yayın Merkezi, Ankara, 2002.

Sonuç

Dili, dini, soyu, kültürü, tarihi bir olan iki kardeş ülke Kazakistan ile Türkiye arasında öteden beri büyük bir gönül bağı olduğu aşikârdır. 1991 yılında Kazakistan’ın bağımsızlığını elde etmesinden sonra ise aradaki engeller kalkmış ve iki ülke arasında çok sıcak, çok samimi ilişkiler kurulmuştur. Bu dostane ilişkiler her geçen gün kuvvetlenmekte ve yıllardır hasret içinde yaşayan iki kardeş halk özlemle birbirlerine kucak açmaktadırlar.

Kurulan bu dostane ilişkiler kısa zamanda bilimsel alanda da kendini göstermiş ve artık semeresini vermeye başlamıştır. Kazakistan’ı her zaman kendisinden bir parça olarak gören Türkiye, Kazakistan’ı çok daha yakından tanıyabilmek için Kazakistan’la ilgili bilimsel yayınlara hız vermiştir. Bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla Kazakistan’la ilgili (Kazak dili, edebiyatı, kültürü, tarihi, ekonomisi, eğitimi, sosyolojisi vb.) Türkiye’deki üniversitelerde yaklaşık 500 civarında lisansüstü tez yaptırılmıştır. Yine Türkiye’de Kazakistan ile ilgili yüzlerce çeviri, makale, bildiri ve kitap düzeyinde çalışma yayımlanmıştır. Bunların hepsinin sadece listesini vermek bile hacimli bir kitap meydana getireceğinden biz burada sadece konumuzla ilgili olanlarını -Kazak Türkçesi ve Edebiyatı sahasına ait olanları- vermekle yetindik. Elbetteki burada söz konusu bilim alanıyla ilgili tüm çalışmalarını sunmuş olmak iddiasında değiliz. Listelediğimiz çalışmalar sadece bizim tespit edebildiklerimizle sınırlıdır. Pekala bu kaynakça daha da geliştirilecek ve günbegün zenginleşecektir.

Yaptığımız kaynak taramaları neticesinde elde ettiğimiz verilere göre, Türkiye’de *Kazak Türkçesi ve Edebiyatı üzerine* şuana kadar;

141 Yüksek Lisans Tezi

53 Doktora Tezi

213 Makale

8 Bildiri

87 Kitap

7 Sözlük

11 Ansiklopedi (İçinde Kazak Maddesi Bulunan) bilimsel çalışma yayımlanmıştır.

Bu çalışmaların önemli bir kısmı Türk araştırmacılara ait olmakla birlikte, bazıları Türkiye’de yaşayan, okuyan, çalışan Kazak asıllı öğrenci ve araştırmacıların yayınlardır. Fakat çalışmaların tamamı Türkiye’de yapılmıştır.

Yayımlanan bu çalışmaların haricinde henüz bitmemiş ancak devam ettiğini bildiğimiz pek çok tez, kitap, makale, sözlük, çeviri, proje vb. türden çalışmalar da mevcuttur.

Burada sıralanan rakamlar, yukarıda da belirttiğimiz üzere elbette ki kesin ve son rakamlar değildir. Belki bizim ulaşamadığımız daha nice yayımlar vardır. Burada verdiğimiz liste sahaya ilgisi olan tüm araştırmacıların katkısıyla çok daha zengin, kullanışlı, kapsayıcı hâle getirilebilir.

Bu çalışma, esasında bir ihtiyaçtan doğmuştur. Çünkü her iki ülkede (Kazakistan ve Türkiye) çalışan araştırmacı ve akademisyenler birbirlerinin çalışmalarından anında ve yeterince haberdar olamamaktan yakınmaktadırlar. Temennimiz her iki ülkede yapılan bilimsel ve kültürel faaliyetlerin ortak bir bilgi havuzunda (veri tabanında) toplanması ve ilgililerin istifadesine sunulmasıdır.

Kaynakça

Genel Ağ Kaynakları:

<http://asosindex.com/search?command=quick-search&search>

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/index2.php?p=institutions&q=1>

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/tr>

<http://e-dergi.atauni.edu.tr/>

http://katalog.istanbul.edu.tr/client/tr_TR/default_tr

<http://tdae.ege.edu.tr/>

<http://tdk.gov.tr/>

<http://turan.org.tr/turk-dunyasi-arastirmalari-dergisi>

<http://turkoloji.cu.edu.tr/>

http://turkoloji.cu.edu.tr/makale_sistem/tum_list.php

<http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php>

<http://www.atauni.edu.tr/#!birim=kutuphane-ve-dokumantasyon-daire-baskanligi>

<http://www.journals.istanbul.edu.tr/iutded>

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=124

<http://www.toplukatalog.gov.tr/>

<http://www.turkishstudies.net/Anasayfa.aspx>

<http://www.turkkulturu.org.tr/yayinlar.asp>

<https://scholar.google.com.tr/>

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

<https://www.idefix.com/>

<https://www.isa-sari.com/bibliyografya/>

<https://www.kitapyurdu.com/>

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number **61**, Aralık / December **2018**, 215-253

**ÖZBEK TÜRKÇESİ-TÜRKİYE TÜRKÇESİ ARASINDAKİ
AKTARIM VE ÇEVİRİ YAZI PROBLEMLERİ**

**The Problems of Translation and Transcription Between Uzbek Turkish and
Turkey Turkish**

(Makale Geliş Tarihi: 30. 11. 2018 / Kabul Tarihi: 21. 12. 2018)

Esra YAVUZ*

Öz

Türk lehçeleri arası yapılan aktarımlar, kültürel ilişkiler açısından büyük öneme sahiptir. Türkiye’de 1990’lı yıllarda başlayan Türk lehçelerinden aktarım çalışmaları, 1992 yılından itibaren Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümlerinin açılmasıyla daha sistemli bir şekilde yapılmaya başlanmıştır.

Türk lehçeleri arası aktarımlarda, ortak bir dilden gelmenin verdiği kolaylıklar olduğu gibi, diyalekt örtüşmezliklerinden kaynaklanan birtakım zorluklar da söz konusudur. Bu çalışmada Özbek Türkçesinden Türkiye Türkçesine yapılacak aktarımlarda ve Özbek metinlerinin çeviri yazı harfleri ile verilmesinde karşılaşılabilecek kusur ve problemlerin belli başlıkları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi, Özbek Türkçesi, Aktarım, Yalancı Eşdeğer, Çeviri Yazı.

Abstract

Translations made between Turkish dialects have a great importance for the cultural relations. Translation studies of Turkish dialects starting in the 1990s in Turkey is started to be made in a more systematic way with opening departments of Modern Turkish Dialects and Literatures since 1992.

In translations between the Turkish dialects, there is a matter of not only facilities of coming a common language, but also several difficulties re-

* Arş. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü; Atatürk University, Faculty of Letters, Res. Assist Dr., Department of Contemporary Turkish Dialects and Literature, esra.yavuz@atauni.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5798-5232>

lated dialect disputes. In this study, certain headings of potential defects and problems which might be encountered in translation from Uzbek Turkish to Turkey Turkish and in its being given with transcription letters of Uzbek text are discussed.

Keywords: Turkey Turkish, Uzbek Turkish, Translation, False Equivalents, Transcription

Giriş

Türkiye’de Türk lehçelerinden aktarım çalışmaları, 1990’lı yıllarda Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla yoğunluk kazanmış, ayrıca bu tarihten itibaren aktarımlarda yaşanan sorunlar üzerine çalışmalar da yapılmaya başlanmıştır. 1992 yılından itibaren Türkiye’deki üniversitelerde Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümlerinin açılmaya başlanmasıyla da Türk lehçelerinden yapılan aktarımlar daha sistemli hâlde gelmiştir.

Özbek Türkçesi, ses bilgisi özellikleri bakımından Taşkent ağzına, morfolojik özellikleri bakımından Fergana ağzına, kelime hazinesi bakımından ise genel bir şekilde Özbek Türkçesinin bütün ağzlarına dayanmaktadır (Tekin ve Ölmez, 2003: s. 132-133; Tekin 1992: s. 51). Günümüzde Özbekistan’ın yanı sıra, Kazakistan’ın güney bölgesinde, Tacikistan’ın kuzeyinde, Türkmenistan ve Kırgızistan’ın bazı bölgeleri ile Afganistan’ın kuzeyinde olmak üzere çok geniş bir coğrafyada konuşulan Özbek Türkçesi, Arapça, Farsça ve Rusçanın etkisi altında kalmıştır (Wurm 2001: s. 383).

Özbek Türkçesinden Türkiye Türkçesine yapılan aktarımlarda bazen Özbek Türkçesinin lehçe özelliklerinden, bazen de ortak kelimelerin farklı anlamlarda kullanıma sahip olmasından dolayı aktarıcı problem yaşayabilmektedir. Bu makalede aktarım hatalarına dair verilen örnekler, yapılmış aktarım hatalarından çok, aktarım yapan kişinin yapabileceği hatalar üzerinedir.

A. Aktarım Sorunu

Özbek Türkçesinden Türkiye Türkçesine yapılan aktarımlarda karşılaşılabilecek hataları altı ana başlıkta toplamak mümkündür:

1. İmla

Günümüzde Türk dünyasında imla birliği yoktur. Bu da lehçelerden yapılan aktarımlarda imla karmaşasına sebep olmaktadır. Aktarıcılar aktarılan eserin yazıldığı lehçenin yazım ve imla kurallarını mı yoksa aktarım yapılan lehçelenin yazım ve imla kurallarını mı esas alacağı konusunda tereddüt etmektedir. Burada esas alınması gereken aktarım yapılan lehçenin yazım ve imla kurallarıdır.

Özbek Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarımlarda yapılabilecek yazım ve imla yanlışlarını şu başlıklar altında toplayabiliriz:

a. Küçük ve Büyük Harflerin Kullanımı

Özbek imlasında bazı özel isimler küçük harfle, bazı cins isimler ise büyük harfle yazılabilmektedir. Bu yüzden Özbek Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarım yapan kişi Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan imla kılavuzunda belirtilen büyük harflerin kullanımıyla ilgili kurallara uymalıdır.

- Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Özbek Türkçesinde de devletlerin, devlet teşkilatlarının, devlet makamlarının ve uluslararası teşkilatların isimlerinin ilk harfleri büyük yazılır (Kadirov, 2004: s. 22; TDK, 2012: s. 14, 16). Ancak, Türkiye Türkçesinde millet, boy, oymak isimlerinin ilk harfleri büyük yazılırken, Özbek Türkçesinde millet, boy, oymak ve dil isimlerinin ilk harfi Rusçanın da etkisiyle küçük yazılır (TDK, 2012: s. 14).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Cännät xälämlärnikigä oris xâtin köçib keldi. (Ahmad, 1996: s. 132)	<i>Cennet teyzemlerinkine (teyzemlerin evine) rus kadın taşındı.</i>	<i>Cennet teyzemgillere (teyzemlerin evine) Rus kadın taşındı.</i>
Hozirgi o'zbek adabiy tilining lug'at boyligi asosan besh manba negizida tarkib topgan: 1) umumturkiy so'zlar; 2) o'zbekcha so'zlar; 3) tojik tilidan kirgan so'zlar; 4) arab tilidan kirgan so'zlar; 5) rus tilidan kirgan so'zlar (Kadirov, 2004: 24).	<i>Günümüz özbek edebi dilinin sözlük zenginliği esasen beş kaynak temelinde toplanmış: 1. genel türkçe kelimeler; 2. özbekçe kelimeler; 3. tacik dilinden giren kelimeler; 4. arap dilinden giren kelimeler; 5. rus dilinden giren kelimeler.</i>	<i>Günümüz Özbek edebi dilinin sözlük zenginliği esasen beş kaynak temelinde toplanmış: 1. genel Türkçe kelimeler; 2. Özbekçe kelimeler; 3. Tacik dilinden giren kelimeler; 4. Arap dilinden giren kelimeler; 5. Rus dilinden giren kelimeler.</i>

- Türkiye Türkçesinde ve Özbek Türkçesinde kurum, kuruluş, kurul, merkez, bakanlık, üniversite, fakülte, bölüm, kanun, tüzük, yönetmelik ve makam sözlerini oluşturan her bir kelimenin ilk harfi büyük yazılır (TDK, 2012: s. 106; Kadirov, 2004: s. 22). Bunun dışında Özbek Türkçesinde bir kelime veya kelime grubu bir devleti, bir kurumu veya kuruluşu ima ettiği zaman ilk harfi büyük yazılır.

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Sening sevikli Vätänimizni yävuz düşmändän himâyä qılış üçün frontdä körsätgän qahrämänligini	<i>Senin, kıymetli Vatanımızı cesur düşmandan korumak için cephede gösterdiğin kahramanlığı duyunca çok</i>	<i>Senin, kıymetli vatanımızı acımasız düşmandan korumak için cephede gösterdiğin kahramanlığı du-</i>

eşitib başımız kökkä yetdi. (Ahmad, 1996: s. 91)	<i>mutlu olduk.</i>	<i>yunca çok mutlu olduk.</i>
---	---------------------	-------------------------------

• Özbek Türkçesinde önemli tarihî olay ve bayramların isimlerinin oluşturduğu kelime gruplarında ilk kelimenin ilk harfi büyük yazılır, diğerleri ise küçük harfle yazılır (Kadirov, 2004: s. 22). Türkiye Türkçesinde ise bu kelime gruplarındaki bütün kelimelerin ilk harfleri büyük yazılır (TDK, 2012: s. 17).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Bolalar, bilasizmi, biz ni- ma uchun aynan Navro‘z bayramini bahor faslida nishonlaymiz? (Mirzah- medov, 2014: s. 12).	<i>Çocuklar, biz niçin <u>Nevruz</u> <u>bayramını</u> bahar mevsimi- nde kutluyoruz biliyor musunuz?</i>	<i>Çocuklar, biz niçin <u>Nev-</u> <u>ruz Bayramını</u> bahar mevsimi- nde kutluyoruz biliyor musunuz?</i>

b. Noktalama İşaretlerinin Kullanımı

Noktalama işaretlerinin yanlış kullanımı, yazarın anlatmak istediği düşüncenin çok farklı anlaşılmasına yol açabileceğinden noktalama işaretlerinin doğru kullanımı lehçeler arası aktarımlarda büyük öneme sahiptir. Ayrıca lehçeler arası noktalama işaretlerinin kullanımlarında farklılıklar söz konusudur. Bu açıdan bakıldığında lehçelerden Türkiye Türkçesine yapılan aktarımlarda, aktarım yapılan lehçenin noktalama işaretlerinin kullanım kurallarını değil, Türkiye Türkçesinin noktalama işaretlerinin kullanım kurallarını dikkate almak gerekir.

• Özbek Türkçesinin yazım kurallarına göre ikilemeler arasına kısa çizgi konulmaktadır (Kadirov, 2004: s. 19). Özbek Türkçesinden yapılan aktarımlarda kaynak metinden hareketle ikilemeler arasına kısa çizgi konulması Türkiye Türkçesinin yazım kuralları açısından yanlıştır (TDK, 2012: s. 24).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Bâlâ qızärib ketgän qulâğını uşläb, burnini tärtä-tärtä ornidän turdi. (Ahmad, 1996: s. 132)	<i>Çocuk kızaran kulağını tu- tup, burnunu <u>çeke-çeke</u> ye- rinden kalktı.</i>	<i>Çocuk kızaran kulağını tu- tup burnunu <u>çeke çeke</u> ye- rinden kalktı.</i>
Käsälxänälärdä çıqındı bolgän eski çâyşäblärni üygä älib kelib, böläk- böläk qıldirib, qızıgä ma- şinadä çetini bástirdi. (Ahmad, 1996: s. 175)	<i>Hastanelerde çöpe atılan eski çarşafı eve getirip, <u>parça-parça</u> yaptırıp, kızı- na makinede köşesini bas- tırttı.</i>	<i>Hastanelerde kullanımdan düşen eski çarşafı eve getirip, <u>parça parça</u> yaptı- rıp kızına makinede kenar- larını diktirdi.</i>

• Özbek Türkçesinin yazım kurallarına göre zarf-fiil eki ve şart ekinden sonra virgül konulmaktadır (Mirzaxidova ve diğ., 2018: s. 19). Türkiye Türkçesi yazım

kurallarına göre ise metin içinde zarf-fiil eki ve şart eki almış kelimelerden sonra virgül konulmaz, sadece art arda gelen zarf-fiil eki almış kelimelerden sonra virgül konulur (TDK, 2012: s. 30, 31). Yani, Özbek Türkçesinden yapılan aktarımlarda, kaynak metindeki zarf-fiil ekinden sonra virgül konulması Türkiye Türkçesinin yazımı açısından yanlıştır.

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Tāğa āxirgi ārāvā kelib toxtāgāç , içkārīgā kirib ketdi. (Ahmad, 1996: s. 91)	Dayı son araba gelip du-runca , içeriye girdi.	Dayı son araba gelip <i>du-runca</i> içeriye girdi.
Dādāsi kāyisā , ānāsi uni pufpufliāb āvutār, ānāsi kāyisā , dādāsi bālā qālib ānāsigā yāpişār edi. (Ahmad, 1996: s. 50-51)	“Babası azarlasa , annesi onu şımartarak avutur, annesi azarlasa , babası çocuğun tarafını tutup annesine çıkıştırdı.”	“Babası <i>azarlasa</i> annesi onu şımartarak avutur, annesi <i>azarlasa</i> babası çocuğun tarafını tutup annesine çıkıştırdı.”

• Özbek Türkçesinde iki özel ad arasına virgül konulmaz. Ancak Türkiye Türkçesinde iki özel ad arasına virgül konulmaktadır (TDK, 2012: s. 28).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Çinākāmiğā Dildār Ze-biğā qarāgāndā kōrkāmraq edi. (Ahmad, 1996: s. 183)	Gerçekten de Dildar Ze-bi'ye baktığında güzeldi.	Gerçekten de <i>Dildar, Ze-bi'ye</i> göre daha güzeldi.

• Özbek Türkçesinde alıntı cümleler tırnak içerisinde belirtildikten sonra gelen *de-* fiili ile arasına kısa çizgi konulur (Mirzaxidova ve diğ., 2018: s. 21). Türkiye Türkçesinde tırnak içindeki alıntılarının sonunda bulunan noktalama işareti tırnak içinde kalır ve ardından gelen *diye, diyerek* vb. ifadeler virgül veya kısa çizgiyle cümleden ayrılmaz (TDK, 2012: s. 36).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Hättā u ākāsining közigā tik qarāb: “Dildārni men sevāmān, uni öz hāligā qoy!” – deb āytişgā tāyyār. (Ahmad, 1996: 14)	Hatta o ağabeyine <i>dik dik bakıp: “Dildar’ı ben seviyorum, onu rahat bırak” – diye söylemeye hazırды.</i>	Hatta o ağabeyine <i>dik dik bakıp: “Dildar’ı ben seviyorum, onu rahat bırak!” diye söylemeye hazırды.</i>

2. İsim Çekim Eklerinin Aktarımı

Özbek Türkçesinden Türkiye Türkçesine yapılan aktarımlarda isim çekim eklerinin aktarımlarına dikkat etmek gerekir. Özbek Türkçesinde hâl ekleri şu şekildedir:

Yalın hâl	: -
İlgi hâli	: <i>-ning</i>
Yükleme hâli	: <i>-ni / -n</i>
Yönelme hâli	: <i>-gä / -kä / -qa</i>
Bulunma hâli	: <i>-dä</i>
Ayrılma hâli	: <i>-dän</i>
Vasita hâli	: <i>bilän, ilä, birlä</i> edatları
Sınırlandırma hâli	: <i>-gäçä / -käçä / -qaçä</i>
Eşitlik hâli	: <i>-çä, -däy ve -dek</i> (Öztürk, 2007: s. 312-313).

Görüldüğü üzere Özbek Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde hâl ekleri hemen hemen aynıdır. Buna rağmen Özbek Türkçesinden Türkiye Türkçesine yapılan aktarımlarda hâl eklerinde değişim yaşanabilmektedir. Bu, işlevsel açıdan bakıldığında hâl eklerinin farklı özelliklere sahip olmasından ve hâl eklerinin bu iki lehçede kullanım alanlarının farklı olmasından kaynaklanmaktadır.

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
U şundäy dedi-yü, trubkani älib kommutatordän Färgänägä uläşni sorädi. (Ahmad, 1996: s. 70) (Yönelme hâli)	<i>O böyle dedi ve ahizeyi alıp santralden <u>Fergana</u>'ya bağlamasını istedi.</i>	<i>O böyle dedi ve ahizeyi alıp santralden <u>Fergana</u>'yı bağlamasını istedi. (Yükleme hâli)</i>
— Bulärni kimgä ätäb yığ-dim? (Ahmad, 1996: s. 201) (Yönelme hâli)	— <i>Bunları <u>kime</u> için biriktirdim?</i>	— <i>Bunları <u>kimin</u> için biriktirdim? (İlgi hâli)</i>
Täğa on bir yıldırki kolhozgä räis. (Ahmad, 1996: s. 69) (Yönelme hâli)	<i>Dayı on bir yıldır <u>kolhoza</u> reis.</i>	<i>Dayı on bir yıldır <u>kolhozda</u> reistir. (Bulunma hâli)</i>
Täğa u bilän xayrläşib ätdä Zirillämägä qaräb ketdi. (Ahmad, 1996: s. 103) (Bulunma hâli)	<i>Dayı onunla vedalaşıp <u>at-ta</u> Zirilleme'ye doğru gitti.</i>	<i>Dayı onunla vedalaşıp <u>at ile</u> Zirilleme'ye doğru gitti. (Vasita hâli)</i>
— Yür, sendä gäpim bär, — dedi, özi eşikkä qaräb yürdi. (Ahmad, 1996: s. 69) (Bulunma hâli)	— <i>Yürü, <u>sende</u> sözüm var, — dedi, kendi kapıya doğru yürüdü.</i>	— <i>“Yürü, <u>sana</u> söyleyeceklerim var” dedi, kendi kapıya doğru yürüdü. (Yönelme hâli)</i>

— Hä, kolhoz sendän minnätär bolärmidi? (Ahmad, 1996: s. 161) (Ayrılma hâli)	— Peki, kolhoz senden minnettar olur mu?	— Peki, kolhoz sana minnettar olur mu? (Yönelme hâli)
— Bulärni kimgä ätäb yığdim? Sendän soräyäpmän; äqpädär?! (Ahmad, 1996: s. 201) (Ayrılma hâli)	— Bunları kimin için biriktirdim? Senden soruyorum, lanetli?!	— Bunları kimin için biriktirdim? Sana soruyorum, lanetli?! (Yönelme hâli)
İkki kündän keyin Nizâmcan oraçqilärgä qoşilib qırgä ketib qaldı. (Ahmad, 1996: s. 13) (Ayrılma hâli)	İki günden sonra Nizamcan oraçqılara katılıp kıra gitti.	İki gün sonra Nizamcan oraçqılara katılıp kıra gitti. (Yalın hâl)
Öz bäläsini ölimidän, baxtsizligidän quvängän änä häli dünyägä kelmägän, kelmäydi häm. (Ahmad, 1996: s. 66) (Ayrılma hâli)	Öz evladının ölümünden, sanssızlığundan övünen anne daha dünyaya gelmemiş, gelmez de.	Öz evladının ölümüyle, bahtsızlığıyla övünen anne henüz dünyaya gelmemiş, gelmez de. (Vasita hâli)
Tüngi smena tănäffüsägä çıqqan, hämmä bir-birini Yängi yıl bilän täbrikläyätgän edi. (Ahmad, 1996: s. 22) (Vasita hâli)	Gece vardiyası ara vermiş, herkes birbirini yeni yılı ile kutluyordu.	Gece vardiyası ara vermiş, herkes birbirinin yeni yılını kutluyordu. (Yükleme hâli)

3. Fiil Kiplerinin Aktarımı

a. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Özbek Türkçesinde de şart kipi hareketin şarta bağlı olarak yapıldığını bildirmektedir. Ancak bu ek Özbek Türkçesinde eklendiği fiile **-ınca / -ince; -diğında / -diğinde** anlamı katan zaman ifadeli zarf-fiiller de oluşturabilmektedir (Yavuz, 2009: s. 667)

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Kelsäm , u häm ketibdi. (Ahmad, 1996: s. 44)	Gelsem , o da gitmişti.	Geldiğimde o da gitmişti.
Közünü açsä , begänä üydä ekän. (Ahmad, 1996: s. 52)	Gözünü açsa yabancı bir evdeydi.	Gözünü açtığında yabancı bir evdeydi.
— Müşüğimni häm älib kelämän desäm äyäm qolingä bir urgänlär.	— Kedimi de getireceğim desem annem elime bir vurdu.	— Kedimi de getireceğim dediğimde annem elime bir vurdu.

(Ahmad, 1996: s. 132)		
-----------------------	--	--

b. Özbek Türkçesinde, **bol-** yardımcı fiili tasviri fiil olarak kullanılmasının yanı sıra **e-** fiili anlam ve fonksiyonunda da, özellikle şartlı birleşik çekimlerde kullanılmaktadır (Koraş, 2008: s. 141).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Nizâmcânni bolsä yerdän äzâd kötärîb äldi-dä, bir äyläntirib yänä yergä qoydi. (Ahmad, 1996: s. 11)	<i>Nizamcan'ı olsa olduğu yerden kaldırdı ve bir dön-dürüp yine yere bıraktı.</i>	<i>Nizamcan'ı ise olduğu yerden kaldırdı ve bir dön-dürüp yine yere bıraktı.</i>
Hävâ bulut bolsä , äsmändägi uçär häşarâtlär pästläb uçışädi. (Ahmad, 1996: s. 170)	<i>Hava bulutlu olsa, gökyüzündeki haşaratlar alçaktan uçar.</i>	<i>Hava bulutlu ise gökyüzündeki haşaratlar alçaktan uçar.</i>

4. Sıfat-Fiil Eklerinin Aktarımı

a. Özbek Türkçesinde **-gün / -kän, -qan** sıfat-fiil eki üzerine hâl ekleri, isim çekim ekleri, edatlar, bazen de kelimeler getirilmesi ile zarf-fiil yapıları oluşabilmektedir¹. Aktarım yaparken bunları sıfat-fiil olarak değerlendirmemek gerekir.

Örnek	Aktarım
«Tâ ölgünçä !» degän ähdü päymänlär boldi. (Ahmad, 1996: s. 10)	« <i>Ta ölünceye kadar!» diye yeminler ettiler.</i>
Yigirmä bir yıl sürgän eng ezgü oyläri, här säätini baxt tiläb ötkäzgän künläri şu keçä tugägändäy . (Ahmad, 1996: s. 64)	<i>Yirmi bir yıl süren en iyi düşünceleri, her saatini mutluluk dileyerek geçirdiği günleri bu gece sona ermiş gibi.</i>
Bütün istäkläri, äرزü-ümidläri şämäldä tozib ketgändek , kimsäsiz çölü biyâbänlärä qälib ketgändek , çaräsiz bir ähväldä dünyä közigä qârängi bolib turärdi. (Ahmad, 1996: s. 115-116)	<i>Bütün istekleri, ümitleri rüzgârda dağılmış (gibi), ıssız çöldeki sahralarda kal-mış gibi, çaresiz bir halde dünya gözüne kapkaranlık oluverdi.</i>

¹ Ayrıntılı bilgi için bk. KORAŞ, Hikmet (2007). "Özbek Türkçesinde -gän / -kän / -qän Sıfat-fiil Eki, Yapım Ekiyle Genişlemiş -gänlig/-känlig, -qänlig Şekli ve Türkiye Türkçesinde Kullanışlara Karşılık Gelen Şekiller" *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (21), 143-167; YAVUZ, Esra (2010). "Said Ahmad'ın "Ufq" Romanı Esasında Özbek Türkçesinde -GAn Ekiyle Yapılan Zarf-Fiiller", *Turkish Studies*, 5(3), 1971-2001.

² Ayrıntılı bilgi için bk. YÜCE, Nuri (1999). *Gerundien im Türkischen: Eine morphologische und syntaktische Untersuchung*. İstanbul: Simurg Yayınevi. 57.

U üygä kelgändä häli qârânğı tüşmägän edi. (Ahmad, 1996: s. 10)	<i>O, eve geldiğinde henüz hava kararmamıştı.</i>
Zirillämädän Tağa iş tâpib berär, – dedi u yälingänsimân . (Ahmad, 1996: s. 41)	<i>“Zirilleme’den Dayı iş buluverir” dedi o yalvarırcasına.</i>
Nânuştä qılgäni İkrâmcânning ârquasidän yürüb çadırgä keldi. (Ahmad, 1996: s. 141)	<i>Kahvaltı yapmak için İkrâmcân’ın arkasından yürüyerek çadıra geldi.</i>
Uni çağırâyâtgän âvâz bârgän säri yaqınlâşaverdi. (Ahmad, 1996: s. 153)	<i>Onu çağırın ses gittikçe yaklaştırmaya başladı.</i>
Kättäsi körpädän baş çıkarib büväsigä maqtängännämä ³ qarädi. (Ahmad, 1996: s. 161)	<i>Büyük olanı yorgandan başını çıkarıp dedesine övünürcesine baktı.</i>

b. Özbek Türkçesinde **-ar** sıfat-fiili ardından **+lı** isimden isim yapım eki getirildiğinde yapılabilecek vasıftaki eylemleri, **-ar** sıfat-fiili ardından **+sız** isimden isim yapım eki getirildiğinde yapılamayacak vasıftaki eylemleri bildirir (Shoabdurahmonov ve diğ., 1980: 191).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Chingiz Aytmatov esä äñ’änäviy nâsrdä – hämmägä tüşünärli üslub-dä yazdı. (Oripov, 2013: s. 243)	<i>Cengiz Aytmatov ise geleneksel nesirde, tamamen anlaşılır üslupta yazdı.</i>	<i>Cengiz Aytmatov ise geleneksel nesirde tamamen anlaşılabilir üslupta yazdı.</i>
Äyâzli kün äyländi, Bulutlı kün büräldi, Körinärli, tüşünärsiz Könikmälär yäräldi. (Ismoil, 1998: s. 18)	<i>Ayazlı gün döndü, Bulutlu gün döndü, Görünür, anlaşılamaz Beceriler geri geldi.</i>	<i>Ayazlı gün döndü, Bulutlu gün döndü, Görülebilir, anlaşılamaz Beceriler geri geldi.</i>

c. Özbek Türkçesinde **-gündä, -kändä, -qandä** zarf-fiil ekinin Türkiye Türkçesindeki karşılığı olarak gramer kitaplarında zaman zarfı işlevindeki **-diğı zaman, -diğında, -ınca** zarf-fiil ekleri ve zamana bağlı hâl zarfı işlevindeki **-ken** zarf-fiil eki gösterilmektedir. Ancak bu ek Özbek Türkçesinde gerçek olmayan şart anlamında da kullanılmaktadır (Yavuz, 2010: s. 1984; Koraş, 2012: 2868).

³ **nämä** kelimesi Farsça **nemudan** “görünmek, gibi olmak” fiilinin şimdiki zamanıdır.

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Uruş bolmägändä älläqaçanaq üyläntirib qoyışardı. (Ahmad, 1996: s. 51)	Savaş <u>olmadığı zaman</u> şimdiye kadar çoktan evlendirmişlerdi.	Savaş olmasaydı şimdiye kadar çoktan evlendirmişlerdi.
Mäbädä u därdgä çälinib ölgändä , ungä yupâtiş üçün birän söz täpilib qalışi mümkün edi. (Ahmad, 1996: s. 69)	Eğer o hastalanıp <u>öldüğünde</u> , onu teselli etmek için bir şeyler söylenebilirdi.	Eğer o hastalanıp ölseydi onu teselli etmek için bir şeyler söylenebilirdi.

5. Zarf-Fiil Eklerinin Aktarımı

a. Özbek Türkçesinde **-ip** zarf-fiil eki getirilmiş bazı fiiller edatlaşabilmekte ve aktarım sırasında zarf-fiil olarak algılanıp yanlış bir aktarım yapılabilmektedir.

- Özbek Türkçesinde **ütü-** fiil köküne **-b** zarf-fiil ekinin getirilmesiyle oluşan bu edat, iş, oluş veya hareketin niçin yapıldığını ifade eder (Yavuz, 2009: s. 591).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Bundän üç-tört kün äldin Täğa bilän Näymängä barişgändä, u mädäniyät sārāyigä ätäb Sibirdän älib kelgän yāğāçlärni tildirmäy äsräb qoygänini äytgän edi. (Ahmad, 1996: s. 71)	Bundan üç dört gün önce Dayı ile Nayman'a gittiklerinde, o kültür sarayı <u>adlandırıp</u> Sibiry'a'dan getirdiği ağaçları kestirmeden muhafaza etmesini söylemişti.	Bundan üç dört gün önce Dayı ile Nayman'a gittiklerinde, onun kültür sarayı için Sibiry'a'dan getirdiği ağaçları kestirmeden muhafaza ettiğini söylemişti.

- Özbek Türkçesinde **bäşläb** < **bäşlä-b** kalıplaşmış edat olarak kullanılmaktadır. Bu edat, iş, oluş veya hareketin başlangıcından itibaren ortaya çıktığını ifade eder (Yaman, 2005: s. 48).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Sen cüvännärg tuğılğan küningdän bäşläb nimäiki qılğan bolsä hämmäsi sen üçün, seni ädäm qılış üçün urindi. (Ahmad, 1996: s. 65)	Sen, namert doğduğun günden <u>başlayıp</u> her ne yapıldıysa hepsi senin için, seni adam etmek için yapıldı.	Sen, namert doğduğun günden itibaren her ne yapıldıysa hepsi senin için, seni adam etmek için yapıldı.

- Özbek Türkçesinde *boyläb* < *boylä-b* kalıplaşmış edat olarak kullanılmaktadır. Bu edat, iş, oluş veya hareketin gösterilen mekânda oluştuğunu ya da belirli bir sürede ortaya çıktığını ifade etmek için kullanılır (Yaman, 2005: s. 61).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Uning zälvärli ävâzi çöl boyläb yängräb ketdi. (Ahmad, 1996: s. 149)	<i>Onun şiddetli sesi çölü boylayarak yankılandı.</i>	<i>Onun şiddetli sesi çöl bo-yunca yankılandı.</i>

- Özbek Türkçesinde *de-* fiil köküne *-b* zarf-fiil ekinin getirilmesiyle oluşan bu edat herhangi bir konuyu, yargıyı veya durumu ifade etmek için kullanılır (Yaman, 2005: s. 68). Ayrıca bu edat, teklik 1. şahıs emir ekiyle kullanıldığında gerçekleşmek üzere olan hareketleri bildirir (Yavuz, 2009: s. 592).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Änälär bäläsini çertgän kişini, «qoling singür», deb qarğaydi. (Ahmad, 1996: s. 51)	<i>Anneler yavrusunu döven kişiye «elin kırılın» devip beddua eder.</i>	<i>Anneler yavrusunu döven kişiye «elin kırılın» diye beddua eder.</i>
Qulâğigä tegäy-tegäy deb uçib ötgän qaldırğaç ârqaşidän sârgımtir ufqqa qaräb qälädi. (Ahmad, 1996: s. 5)	<i>Kulağına degeceğim diye uçan kırlangıç arkasından sarımsı ufka baktı.</i>	<i>Kulağına degecekmişçesine uçup giden kırlangıcın arkasından sarımsı ufka baktı.</i>

- Özbek Türkçesinde *qaräb* < *qarä-b* kalıplaşmış edat olarak kullanılmaktadır. Bu edat hareketin herhangi bir tarafa yönelişini ifade eder (Yaman, 2005: s. 85).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Äsrärä nârigi qırğâqqa qaräb süzib ketyäpti. (Ahmad, 1996: s. 197)	<i>Esrare öteki kıyıya bakıp yüzerek gidiyordu.</i>	<i>Esrare öteki kıyıya doğru yüzerek gidiyordu.</i>
İkkâvi sekin-sekin yürüb Nizâmcâning uzâqdä qarâyib turgän çäyläsigä qaräb ketä başlaşdı. (Ahmad, 1996: s. 137)	<i>İkisi yavaş yavaş yürüyerek Nizamcan'ın uzakta karan barakasına bakıp gitmeye başladı.</i>	<i>İkisi yavaş yavaş yürüyerek Nizamcan'ın uzakta kararan barakasına doğru gitmeye başladı.</i>

- Özbek Türkçesinde *târtib* < *tart-ib* kalıplaşmış edat olarak kullanılmaktadır. Bu edat, herhangi bir iş, oluş ve hareketin ortaya çıkışındaki başlangıç yeri veya kaynağını bildirmek üzere kullanılır (Yaman, 2005: s. 111).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Tursunbâyning bälâlik yılläridän tärtib özi frontgä ketâyâtgänidä stantsiya qollarini silkib qarâb qâlgâniçâ hämmâsi köz öngidän ötdi. (Ahmad, 1996: s. 64)	<i>Tursunbay'in çocukluk yıllarından çekip kendi cepheye giderken istasyonda el sallayarak baktığı zamana kadar her şey gözlerinin önünden geçti</i>	<i>Tursunbay'in çocukluk yıllarından itibaren kendisinin cepheye giderken istasyonda el sallayarak baktığı zamana kadar her şey gözlerinin önünden geçti.</i>

b. Özbek Türkçesinde **-mây** zarf-fiil eki getirilmiş bazı fiiller edatlaşmış olabilmektedir. Özbek Türkçesinde **qarâ-mây** < **qarâmây** edatlaşarak "**rağmen**" anlamında kullanılır (Yavuz, 2009: s. 622). Aktarıcı bunu zarf-fiil gibi algılayıp "**bakmadan**" şeklinde aktarım yapabilir, bu cümle bütünlüğü açısından bir sıkıntı oluşturmazsa da "**rağmen**" şeklinde aktarım yapmak daha doğru olacaktır.

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Şungä qarâmây xordâni tâgigâçâ içdi. (Ahmad, 1996: s. 53)	<i>Buna bakmadan hordayı dibine kadar içti.</i>	<i>Buna rağmen hordayı dibine kadar içti.</i>
Şu küniyâq Tâga hävâning äynib qâlgâniçâ qarâmây Näymängä qarâb ketdi. (Ahmad, 1996: s. 104)	<i>Daha o gün Dayı havanın bozulmasına bakmadan Nayman'a doğru gitti.</i>	<i>Daha o gün Dayı havanın bozulmasına rağmen Nayman'a doğru gitti.</i>

c. Özbek Türkçesinde **-gändü** zarf-fiil eki getirilmiş bazı fiiller edatlaşabilmektedir.

- Özbek Türkçesinde **de-** fiil köküne **-gändü** zarf-fiil ekinin getirilmesiyle oluşan bu edat Türkiye Türkçesine "**sonra**" şeklinde aktarılır (Yavuz, 2010: s. 1987).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Yigirmä kün degändä Nizâmcan qârâyib, âzib qirdän qaytib keldi. (Ahmad, 1996: s. 13)	<i>Yirmi gün deyince Nizamcan esmerleşip, zayıflayarak kardan geri döndü.</i>	<i>Yirmi gün sonra Nizamcan esmerleşip, zayıflayarak kardan geri döndü.</i>

- Özbek Türkçesinde **qarâ-** fiil köküne **-gändü** zarf-fiil ekinin getirilmesiyle oluşan bu edat, gösterme, tenkit etme, karşılaştırma vb. ifade etmek için kullanılır (Yaman, 2005: s. 87).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Åxunbåbåyev åtäning qaplårigå qarågåndå, yüzdån åtñq kolhoz çöldån çåy ålårkån. (Ahmad, 1996: s. 46)	Ahunbabayev atanın <u>sözle-rine baktığında</u> , yüzdən fazla kolhoz çölden yer alıyormuş.	Ahunbabayev atanın <u>söylediğine göre</u> yüzdən fazla kolhoz çölden yer alıyormuş.

d. Özbek Türkçesinde bir fiile **-gåndän** zarf-fiil eki getirildikten sonra aynı fiile **-ådi** < **-å-di** ekinin getirilmesiyle eylemin tedricen arttığı bildirilir (Yavuz, 2010: s. 1989).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Sel quturgåndån quturådi, bålålår baqrıřådi. (Ahmad, 1996: s. 197)	Sel <u>kuduruyor</u> , çocuklar baqrışıyordu.	Sel <u>kudurdukça kuduruyor</u> , çocuklar baqrışıyordu.

e. Özbek Türkçesinde **bår-** fiiliyle **-gån säri** kalıplaşarak, eylemin tedricen gerçekleştiğini ifade eder. Aktarıcılar bu kalıbı Türkiye Türkçesine “**gittikçe**” şeklinde aktarmalıdır (Yavuz, 2010: s. 1996).

Örnek	Aktarım
Uni çağıråtgån åvåz bårgån säri yaqınlåřåverdi. (Ahmad, 1996: s. 153)	Onu çağırån ses gittikçe yaklaşmaya başladı.
Nåymån bårgån säri gåvcüm bolib bårårdi. (Ahmad, 1996: s. 179)	Nayman gittikçe kalabalıklaşıyordu.

f. Özbek Türkçesinde **bår-** yardımcı fiili **ål-** fiilinin **-(i)b** zarf-fiilli şekliyle birleşerek (**ålib bår-**) “götürmek” anlamını kazanmıştır (Gültekin, 2006: s. 50).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Nizåmcån Kårimdån kelgån xatni Åsråragå ålib bårgån edi . (Ahmad, 1996: s. 26)	Nizamcan, Kerim'den gelen mektubu Esrare'ye <u>alıp gitti</u> .	Nizamcan, Kerim'den gelen mektubu Esrare'ye <u>götürmüştü</u> .

g. Özbek Türkçesinde **çiq-** yardımcı fiili **ål-** fiilinin **-ib** zarf-fiilli şekliyle birleşerek (**ålib çiq-**) “götürmek” anlamını kazanmıştır (Yavuz, 2009: s. 498).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Qani ciyån, yåklårni åråvågå ålib çiqaver! (Ahmad, 1996: s. 90)	Haydi, yeğen, yükleri arabaya <u>alıp çıkıver!</u>	Haydi, yeğen, yükleri arabaya <u>götürüver!</u>

Negä xâtinläрни çölgä âlib çıqding? (Ahmad, 1996: s. 102)	<i>Niye kadınları çöle <u>alıp çıktın?</u></i>	<i>Niye kadınları çöle götürdün?</i>
--	--	---

h. Özbek Türkçesinde *kel-* yardımcı fiili *âl-* fiilinin *-(i)b* zarf-fiilli şekliyle birleşerek (*âlib kel-*) “getirmek” anlamını kazanmıştır (Yavuz, 2009: s. 521).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
— Xânädänimizgä külfät âlib kelding , şumqadäm! (Ahmad, 1996: s. 129)	— <i>Ailemize felaket <u>alıp geldin</u>, uğursuz!</i>	— <i>Ailemize külfet getirdin, uğursuz!</i>
Frontdän âlib kelgänmän. (Ahmad, 1996: s. 110)	<i>Cepheden <u>alıp gelmişim</u></i>	<i>Cepheden getirmişim.</i>

i. Özbek Türkçesinde *kir-* yardımcı fiili *bâşlü-* fiilinin *-(i)b* zarf-fiilli şekliyle birleşerek (*bâşlâb kir-*) “götürmek” anlamını kazanmıştır.

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Qaytib dädäsi uni üygä bâşlâb kirdi -yu, ötkizib tergäv qılâ ketdi. (Ahmad, 1996: s. 25)	<i>Dönünce babası onu eve <u>başlayıp girdi</u> ve geçirip hesap sordu.</i>	<i>Dönünce babası onu eve götürdü ve oturtup hesap sormaya başladı.</i>

j. Özbek Türkçesinde *kel-* yardımcı fiili *bâşlü-* fiilinin *-(i)b* zarf-fiilli şekliyle birleşerek (*bâşlâb kel-*) “getirmek” anlamını kazanmıştır.

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Kelib qâlsä, Tâğa, özing Näymängä bâşlâb keläsän-dä. (Ahmad, 1996: s. 44)	<i>Gelecek olursa, Dayı, onu Nayman'a <u>başlayıp gelirsin.</u></i>	<i>Dayı, gelecek olursa onu Nayman'a getirirsin.</i>

k. Ayrıca Özbek Türkçesinde *-(i)b* zarf-fiilli ile yapılan tasvirî fiillerde esas fiil ile yardımcı fiil çeşitli durumlarda kaynaşır ve bu kaynaşmadan dolayı ses ve hece düşmeleri gerçekleşir. Özellikle bu durum, *âlib çıq-* ve *âlib kel-* yapılarında görülmektedir. Aktarım yaparken bu kaynaşmış şekilleri iyi çözümlenmek gerekir.

Örnek	Doğru Aktarım
— Âpçıqâlmäymänmi? (<âlib çıqa âlmäymän mi) (Ahmad, 1996: s. 7)	— <i>Götüremez miyim?</i>
Qayçi âpkelgän edim. (< âlib kelgän edim) (Ahmad, 1996: s. 147)	<i>Makas getirmişim.</i>

6. Yalancı Eşdeğerler Meselesi

Türk lehçelerinden yapılan aktarımlarda sıkça rastlanılan problemlerden biri de *yalancı eşdeğerlik*dir. Yalancı eşdeğerlik iki lehçede köken ve yazılış bakımından aynı olan, ancak anlam bakımından farklı olan kelimelerin aktarım sırasında eşdeğer zannedilerek yanlış aktarılması durumudur (Kara, 2009: s. 1062). Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasında da yalancı eşdeğerliğe sahip birçok kelime bulunmaktadır. Bu çalışmada incelediğimiz metinlerde tespit ettiğimiz yalancı eşdeğerliğe sahip bazı kelimelere yer verdik. Özbek Türkçesindeki yalancı eşdeğerliğe sahip kelimelerin bazen tamamıyla farklı anlamlarda, bazen ilk anlamı Türkiye Türkçesinden farklı, ikinci anlamı aynı olabildiği, bazen de Türkiye Türkçesindeki ağızlarda benzer kullanıma sahip olduğu tespit edilmiştir.

- Özbek Türkçesinde “*alışmâq*” fiili “*değişmek*” anlamında kullanılırken, Türkiye Türkçesinde “*uyum sağlamak, alışmak*” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981a: s. 40; TDK, 2005: s. 75).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
<i>Goyâ sâvuq äyâzimni yâzlaymân</i> <i>Yârim, seni alışmâymân heç kimgä!</i> (Abduazimova 2006: s. 70)	<i>Sanki soğuk ayazımı yayıyorum</i> <i>Yârim, seni <u>alışmam</u> hiç kimseye!</i>	<i>Sanki soğuk ayazımı yayıyorum</i> <i>Yârim, seni <u>değişmem</u> hiç kimseye!</i>

- Özbek Türkçesinde “*ändişä*” kelimesi “*utanç, hayâ*” anlamında kullanılırken, Türkiye Türkçesindeki “*kaygı; kuşku; düşünce*” anlamlarında kullanılmaktadır (Marufov, 1981a: s. 47; TDK, 2005: s. 639).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
— Dädä, üyälmäysizmi, ändişä qılmäysizmi? (Ahmad, 1996: s. 30)	— <i>Baba utanmıyor musun, <u>endise etmiyor</u> musun?</i>	— <i>Baba utanman, arlanman yok mu?</i>

- Özbek Türkçesinde “*ürizä*” kelimesi “*dilekçe*” anlamında kullanılırken, Türkiye Türkçesinde “*arıza, aksaklık, bozulma*” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981a: s. 53; TDK, 2005: s. 118).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Ärizäni poçtadän yubârämiz. (Ahmad, 1996: s. 102)	<i><u>Arızayı</u> posta ile gönderiyoruz.</i>	<i><u>Dilekçeyi</u> posta ile gönderiyoruz.</i>

- Özbek Türkçesinde “*ürtmâq*” fiili “*silme, kurulamak*” anlamında kullanılırken, Türkiye Türkçesinde “*artmak, çoğalmak*” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981a: s. 55; TDK, 2005: s. 126).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
— Qani, yür, – dedi Nizâmçân ärtinib kelâyâtgändä. (Ahmad, 1996: s. 109)	— “Hadi, yürü” dedi Nizamcan arturup gelirken.	— “Hadi, yürü” dedi Nizamcan kurulanıp gelirken.

- Özbek Türkçesinde “*âzmâq*” fiili “*zayıflamak*” anlamında kullanılırken, Türkiye Türkçesinde Eski Türkçe döneminde beri kullanıldığı şekliyle “*taşkınlıkta ileri gitmek; deniz, ırmak vb. kabarmak, taşmak; yoldan çıkmak*” anlamlarında kullanılmaktadır (Marufov, 1981a: s. 524; TDK, 2005: s. 168).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Yaqındä körgän edim, âzib çöp bolib ketibdi. (Ahmad, 1996: s. 55)	<i>Yakın zamanda gördüm, yoldan çıkıp çöp gibi olmuştu.</i>	<i>Yakın zamanda görmüş-tüm, zayıflamış, çöp gibi olmuş.</i>

- Özbek Türkçesinde “*bâbâ*” kelimesi “*dede*” anlamındayken, Türkiye Türkçesinde “*baba*” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981a: s. 125; TDK, 2005: s. 171).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Yâşim âltmiş törtgä yetdi, oğlim-qızim bolmädi... Dârvâqı’ Âtabek mengä oğillik qılmäsmi, xâtini mengä qız bolmäsmi, ulärning bäläläri meni “ bâbâ ” deb, ketimdän yügürmäs-mikinlär? (Qadiri, 2017: s. 70)	<i>Yaşım altmış dört oldu, oğlum – kızım olmadı... Gerçekten Atabek bana oğulluk yapmaz mı, karısı bana kız olmaz mı, onların çocukları bana “baba” diye, arkamdan koşturamazlar mı?</i>	<i>Yaşım altmış dört oldu, oğlum, kızım olmadı... Gerçekten Atabek bana oğulluk yapmaz mı, karısı bana kız olmaz mı, onların çocukları bana “dede” diyerek arkamdan koşturamazlar mı?</i>

- Özbek Türkçesinde “*bâsim*” kelimesi “*basınç, tazyik; aralıksız, durmadan*” anlamlarındayken, Türkiye Türkçesinde “*bası işi, tabaat, basım*” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981a: s. 133; TDK, 2005: s. 204).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Bu âqımgä energiyaning saqläniş qânunini tâtbiq	<i>Bu akışa enerjinin korunumu yasasını tatbik edip,</i>	<i>Bu akışa enerjinin korunumu yasasını tatbik edip</i>

qilib, ideal suyuqlikning âqim tezligi vâ bâsimi ârâsidâgi bâglânişni âniqlâyimiz. (İsmoilov ve diğ., 2000: s. 168)	<i>ideal sıvının akış hızı ve basımı arasındaki bağı açıkliyoruz.</i>	<i>ideal sıvının akış hızı ve basıncı arasındaki bağı açıkliyoruz.</i>
Mârğılândân nâticâsiz, tâmâmân boşkâ qaytib Tâşkând kelgâç, Kümüşni unutkândek bolib üç-tört kün u-bu bilân âvinib yürâr, songrä häftâ, on kündân song yänâ Mârğılân toğrisidâ oylâb başlâr, oylâb oyining te- gigâ yetâ âlmağaç, özini qayâqqa urişini bilmây qâlâr, şundân song hämmâ âlâmini Çuqur qışlâqqa hävâlâ qilib, on - on beş kün bâsim içkânidân song içkûlükdân hâm läzzâtlânmây qâlâr vâ şu- ning yânidâ uning köngli bir nârsâning boyini âlğan- dek sezinar, goyâ Mârğılân bârsâ bir gâp bolâturğan- dek, bârmây qâlsâ ke- yinçâlikdâ özi ökinâtur- ğandek... (Qadiri, 2017: s. 229)	<i>Marğilon'dan sonuçsuz, tamamen eli boş bir şekil- de Taşkent'e gelince Gü- müş'ü unutmuş gibi onunla bununla avunup geziniyor, sonra bir hafta on günden sonra yine Margilon hak- kında düşünmeye başlıyor, düşünüp düşüncesinin so- nuna ulaşamayınca kendi- ni nereye atacağını bilmi- yor, bundan sonra bütün dünyasını Çukur köyüne bağlayıp, on - on beş gün basım içtikten sonra iç- mekten de tat almamaya başlıyor ve bunun yanı sıra gönlü bir şeylerin kokusu- nu alıyormuş gibi hissediy- yor, sanki Margilon'a gitse bir şey olacaktı gibi, gitmese sonrasında pişman olacaktı gibi...</i>	<i>Mergilan'dan sonuçsuz, tamamen eli boş bir şekil- de Taşkent'e gelince Gü- müş'ü unutmuş gibi bir şeylerle avunup geziniyor, bir hafta on gün sonra yine Mergilan hakkında dü- şünmeye başlıyor, düşünre- rek bir netice elde edeme- yince kendini nereye ata- cağını bilmiyor, daha son- ra adeta bütün elemine Çu- kur köyünde bırakıp on on beş gün aralıksız içtikten sonra içmekten de tat al- mamaya başlıyor; bunun yanı sıra gönlü bir şeylerin kokusunu alıyor, sanki Margilon'a gitse bir şey olacak, gitmese sonrasında kendi pişman olacaktı gibi hissediyordu...</i>

- Özbek Türkçesinde “**bâşlıq**” kelimesi “**başkan**” anlamındayken, Türkiye Türkçesinde “**başlık, şapka**” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981a: s. 139; TDK, 2005: s. 219).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Äsrârâ zvenogâ bâşlıq boldi. (Ahmad, 1996: s. 7)	<i>Esrare ekibe başlık oldu.</i>	<i>Esrare ekibe başkan oldu.</i>

- Özbek Türkçesinde “**bây**” kelimesi eski Türkçedeki gibi “**zengin**” anlamındayken, Türkiye Türkçesinde “**bey, erkek**” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981a: s. 126; TDK, 2005: s. 225).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Xocäyinning dädäsi kättä bây edi , mäl-mülkni behäd yıqqan edi. (Oybek, 1957: s. 63)	<i>Patronun babası büyük er-kekti, malı mülkü çok biriktirmişti.</i>	<i>Patronun babası çok zen-gindi, sınırsız mal mülk biriktirmişti.</i>

• Özbek Türkçesinde “**bekâr**” kelimesi “**boş, işsiz**” anlamındayken, Türkiye Türkçesinde “**bekâr, evlenmemiş kimse**” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981a: s. 98; TDK, 2005: s. 233).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Ätäbek keyingi vaqtlärdä sävdägä yürüşni tärk qilib qoygäni üçün Häsänäli işsiz qalgän, uzun kün üydä bekâr zerikkänlikdän, häcigä äytib birmunçä dästmäyä bilän güzärdän baqqälliq dokäni açgän edi. (Qadiri, 2017: s. 293)	<i>Atabek sonraki zamanlarda ticaretle uğraşmayı bıraktığı için Hasanali işsiz kalmış, her gün evinde bekâr canı sıkıntılığundan, Hacı'ya söyleyip birkaç sermaye ile çarşıda bakkal dükkânı açmıştı.</i>	<i>Atabek sonraki zamanlarda ticaretle uğraşmayı bıraktığı için Hasanali işsiz kalmış, her gün evinde işsizlikten canı sıkıldığından, Hacı'ya söyleyip biraz sermaye ile çarşıda bakkal dükkânı açmıştı.</i>

• Özbek Türkçesinde “**berk**” kelimesi “**kapalı, örtülü**” anlamındayken, Türkiye Türkçesinde “**sert, sağlam**” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981a: s. 104; TDK, 2005: s. 247).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Därçäsi berk bolğanidän üy içi qarângirâq edi, heç kim körinmädi. (Oybek, 1957: s. 242)	<i>Kapısı sağlam olduğundan evin içi karanlık idi, hiç kimse görünmüyordu.</i>	<i>Kapısı kapalı olduğundan evin içi karanlık idi, hiç kimse görünmüyordu.</i>

• Özbek Türkçesinde “**burun**” kelimesi “**önce, evvel**” anlamındayken, Türkiye Türkçesinde “**koklama ve solunum organı veya bazı şeylerin ön tarafı**” anlamlarında kullanılmaktadır (Marufov, 1981a: s. 152; TDK, 2005: s. 329).

Örnek	Aktarım
Ertäläb u bekitib qoygän cäydän Tursunbâyning bir yärim äy burun yâzgän xatini älib dälägä çıqib ketdi-dä, säy boyigä tüşib yığläy-yığläy yänä oqib çıqdi. (Ahmad, 1996: s. 67)	<i>Sabahleyin o, gizlediği yerden Tursunbay'ın bir buçuk ay önce yazdığı mektubunu alıp kıra çıktı ve dere boyuna inip ağlaya ağlaya tekrar okudu</i>

- Özbek Türkçesinde “**çäyir**” kelimesi “**sert ağaç; güçlü, kaslı**” anlamlarında kullanılırken, Türkiye Türkçesinde “**üzerinde gür ot biten düz ve nemli yer ve burada biten ot, çayır**” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981b: s. 349; TDK, 2005: s. 404).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Küyäv tãmändä âriq, dârâz, çäyir bir xâtin bel bağlâdi. (Oybek, 1957: s. 106)	<i>Damat tarafından zayıf, kısa boylu, çayır bir kadın azimle işe girişti.</i>	<i>Damat tarafında zayıf, kısa boylu, güçlü bir kadın azimle işe girişti.</i>

- Özbek Türkçesinde “**çözilmâq**” fiili “**uzamak; sürmek; büyüme**” anlamlarında kullanılırken, Türkiye Türkçesinde “**çözölmek, dağılmak**” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981b: s. 384; TDK, 2005: s. 453).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Täntibâyväççä keçägi bâzm vä içkilik käyfini bütün kün çözilgân uyqu bilän tınıqtirib, qorğân eşigidän bağ tâşqarisigä çıqdi. (Oybek, 1957: s. 59-60)	<i>Tentibay geceki ziyafet ve içki keyfini bütün gün dağılan uyku ile durdurup, kale kapısından bahçenin dışına çıktı.</i>	<i>Tentibay geceki ziyafet ve içki âleminde sonra bütün gün süren uyku ile yorgunluğunu atıp, kale kapısından bahçenin dışına çıktı</i>

- Özbek Türkçesinde “**dâmlü**” kelimesi “**öğretmen, hoca**” anlamında kullanılırken, Türkiye Türkçesinde “**yuvarlak biçimde, çok küçük miktarda sıvı; damla biçiminde ilaç**” anlamlarında kullanılmaktadır (Marufov, 1981a: s. 233; TDK, 2005: s. 470).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
— Äbbâ qıztälâq, şäytânning dâmläsi ekân-ä! (Oybek, 1957: s. 162)	<i>— Tüh be lanetli, şeytanın damlası imiş ya!</i>	<i>— Tüh be lanetli, şeytanın hocası imiş ya!</i>

- Özbek Türkçesinde “**dede**” kelimesi “**baba**” anlamındayken, Türkiye Türkçesinde “**dede**” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981a: s. 205; TDK, 2005: s. 481).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
— Dädäm ölgän, ikki yıldän âşdi çämäsi. (Oybek, 1957: s. 8)	<i>— Dedem öldü, yaklaşık iki yıl geçti.</i>	<i>— Babam öldü, yaklaşık iki yıl geçti.</i>

- Özbek Türkçesinde “*deyärli*” kelimesi “*neredeysel*” anlamında kullanılırken, Türkiye Türkçesinde “*değerli, kıymetli*” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981a: s. 222; TDK, 2005: s. 484).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Qoqandän här küni deyärli xabärlär kelib turär edi. (Qadiriy, 2017: s. 60)	<i>Hokand'dan her gün <u>değerli</u> haberler geliyordu.</i>	<i>Hokand'dan neredeysel her gün haberler geliyordu.</i>

- Özbek Türkçesinde “*faqat*” bağlacı “*sadece, yalnızca*” anlamındayken, Türkiye Türkçesinde “*fakat, ancak, lakin*” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981b: s. 298; TDK, 2005: s. 677).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Faqat Cännät xäläning közigä uyqu kelmäydi. (Ahmad, 1996: s. 41)	<i><u>Fakat</u> Cennet teyzenin gözüne uyku girmiyor.</i>	<i>Yalnızca Cennet teyzenin gözüne uyku girmiyor.</i>

- Özbek Türkçesinde “*fuqärä*” kelimesi “*vatandaş*” anlamında kullanılırken, Türkiye Türkçesinde “*fakir*” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981b: s. 309; TDK, 2005: s. 718).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Bunçälik gäyrät körsätkän fuqärälärgä rähmät, dünyä turgunçä tursunlar! (Qodiriy, 2017: s. 104)	<i>Bu kadar gayret gösteren <u>fakirlere</u> teşekkürler, dünyaya var oldukça var olsunlar!</i>	<i>Bu kadar gayret gösteren vatandaşlara teşekkürler, dünya döndükçe var olsunlar!</i>

- Özbek Türkçesinde “*gül*” kelimesi “*çiçek*” anlamındayken, Türkiye Türkçesinde “*gül*” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981a: s. 195; TDK, 2005: s. 804).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Zebixän öz çädirigä kirib rängi kötarilib, gülläri bilinmäy ketgän sätin köyläginini kiyib çıqdi-dä, maşına ğıldirägigä äyâq qoydi. (Ahmad, 1996: s. 208)	<i>Zebihan kendi çadırına girip rengi solunca, <u>gülleri</u> belli olmayan saten gömleğini giyip çıktı ve araba tekerleğine ayağını koydu.</i>	<i>Zebihan kendi çadırına girdi, rengi solduğundan çiçekleri pek belli olmayan saten gömleğini giydi çıktı ve arabanın tekerleğine adımını attı.</i>

- Özbek Türkçesinde “*hüsrät*” kelimesi “*acı, derf*” anlamındayken, Türkiye Türkçesinde “*hasret, özlem*” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981b: s. 690; TDK, 2005: s. 853).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Häsırätini dutâr vâ qoşiq bilân eritişgâ tirişâr edi. (Oybek, 1957: s. 164)	Hasretini <i>dutar ve koşuk ile eritmeye çalışıyordu.</i>	Derdini <i>dutar ve koşuk ile eritmeye çalışıyordu.</i>
Unsin yâlgızginä Yolçini yoqläydi, yürägi uning häsıräti bilân tolä, qollari iş tikärkän, közläridän äqqan qaynâq tâmçilär quyilib, uning gözäl yüzini küydirädi. (Oybek, 1957: s. 287)	Unsin yalnızca Yolçı'yi arıyordu, yüreği onun hasretiyle dolu, elleri dikiş dikerken, gözlerinden akan sıcak damlalar dökülüp, onun güzel yüzünü yakıyordu.	Unsin yalnızca Yolçı'yi arıyordu; yüreği onun derdiyle dolu, elleri dikiş dikerken gözlerinden akan sıcak damlalar dökülüyor, güzel yüzünü yakıyordu.

- Özbek Türkçesinde “**hüyran**” fiili “**şasırmak**” anlamında kullanılırken, Türkiye Türkçesinde “**hayran, beğenme**” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981b: s. 677; TDK, 2005: s. 868).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Uning bu hălätidän İnâyät äqsâqâl hüyran edi. (Ahmad, 1996: s. 13)	Onun bu haline aksakal İnayet hayran kaldı.	Onun bu haline aksakal İnayet şasırmıştı.

- Özbek Türkçesinde “**xälä**” kelimesi “**teyze**” anlamındayken, Türkiye Türkçesinde “**babanın kız kardeşi, hala**” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981b: s. 238-239; TDK, 2005: s. 833).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
— Hâ, Cännät xälä , üydämisiz? (Ahmad, 1996: s. 33)	— Hey, Cennet hala evde misiniz?	— Hey, Cennet teyze evde misiniz?

- Özbek Türkçesinde “**ıfläs**” kelimesi “**pis, kirlı**” anlamında kullanılırken, Türkiye Türkçesinde “**borçlarını ödeyemediği mahkeme kararı ile tespit ve ilan olunan işadaminin durumu, batkı, batkılık; yenilgiye uğrama; işlevini veya görevini yapamama**” anlamlarında kullanılmaktadır (Marufov, 1981a: s. 340; TDK, 2005: s. 938).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Ätxänägä qarşi hüjräning eşigini itärib qaräb, üydä heç kim yoqligini bilib, xâmuş turgâç, ätxänä	Haranın karşısındaki odanın kapısını ittirerek evde hiç kimsenin olmadığını anlayıp sessiz bir şekilde	Haranın karşısındaki odanın kapısını ittirerek evde hiç kimsenin olmadığını anlayıp sessiz bir şekilde

<p>ičidän iflâs küräk vä sü-pürği kötärüb Jorä çıqdı vä Yälçidän on qadäm näridä küräkkä suyalıb, häyrätdän sorräyib qıldı. (Oybek, 1957: s. 326)</p>	<p><i>haranın içinden işlevini yapamayan kürek ve sü-pürgeyi alarak Jora çıktı ve Yolcunun on adım ilerisinde küreğe dayanarak şaşırmuş bir şekilde (ona) sordu.</i></p>	<p><i>haranın içinden kirli kürek ve süpürgeyi alarak Jora çıktı ve Yolcunun on adım ilerisinde küreğe dayanarak şaşırmış bir şekilde (ona) sordu.</i></p>
---	---	---

- Özbek Türkçesinde “**ikkiqat**” kelimesi “**hamile, gebe**” anlamında kullanılırken, Türkiye Türkçesinde “**iki kat, misli**” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981a: s. 230).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
<p>Şarâfâtxân bir zum toxtâb, âtrâfgä qarâdi, song tâvuşini päsäytirib dävâm etdi, - toğri bā'zi xâtinlär ikkıqat bolgändä därmânsız-läşädi, başları ağrıydi... (Oybek, 1957: s. 301)</p>	<p><i>Şerafethan bir an durup etrafa baktı, sonra sesini kısarak devam etti, - doğru bazı kadınlar iki kat olunca halsizleşir, başları ağrır...</i></p>	<p><i>Şerafethan bir an durup etrafa baktı, sonra sesini kısarak devam etti, — Doğru bazı kadınlar hamile olunca halsizleşir, başları ağrır...</i></p>

- Özbek Türkçesinde “**ilinc**” kelimesi “**umut, ümit**” anlamında kullanılırken, Türkiye Türkçesinde (ağızlarda) “**ilinc, ilenç, beddua**” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981a: s. 321-322; TDK, (IV) 2009: s. 2520, 2526).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
<p>— Muhäbbätni bilärmidi? İlinci pul... Puling bolsa, hämmägä yâqaveräsän, ânäsi öpmägän mälikä qızlär sengä quçaq açädi. Bu zämân – pul zämâni. Soräng, dondıqçäning âti nimä ekän? (Oybek, 1957: s. 90)</p>	<p><i>— Aşkı bilir mi? Bedduası para... Paran olsa, herkes aşık olur, annesinin öpmediği melike kızlar sana kucak açar. Bu zaman, para zamanı. Soran güzelin adı ne imiş?</i></p>	<p><i>— Aşkı bilir mi? Ümidi para... Paran olsa, herkes aşık olur, annesinin öpmediği melike kızlar sana kucak açar. Bu zaman, para zamanı. Soran güzelin adı ne imiş?</i></p>

- Özbek Türkçesinde “**iltimâs**” kelimesi “**rica**” anlamında kullanılırken, Türkiye Türkçesinde “**ayrıcılık, kayırma**” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981a: s. 324; TDK, 2005: s. 960).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
<p>— Meni eng ağır iş-gä qoying, iltimâs</p>	<p><i>— Beni en ağır işe verin, ayrıcılık istiyorum.</i></p>	<p><i>— Beni en ağır işe verin, rica ediyorum.</i></p>

qilāmān. (Ahmad, 1996: s. 96)		
-------------------------------	--	--

• Özbek Türkçesinde “*işlāmâq*” fiili “*çalışmak*” anlamında kullanılırken, Türkiye Türkçesinde “*bir şeye emek vererek onu daha elverişli bir duruma getirmek; ince ve süslü şeyler yapmak, nakışlamak*” anlamlarında kullanılmaktadır (Marufov, 1981a: s. 344; TDK, 2005: s. 998).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Rostov şährigä kelib zavodgä kirädi, masterlärning qolidä şägird bolib ışläydi . (Oybek, 1957: s. 325)	<i>Rostov şehrine gelip fabrikaya girdi, ustaların elinde çırak olarak <u>nakış yapıyordu</u>.</i>	<i>Rostov şehrine gelerek fabrikaya girdi, ustaların elinde çırak olarak çalışıyordu.</i>

• Özbek Türkçesinde “*izlāmâq*” fiili “*aramak*” anlamında kullanılırken, Türkiye Türkçesinde “*izlemek, takip etmek*” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981a: s. 317; TDK, 2005: s. 1010).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Ördäklär ötgän yili täşläb ketgän inläri ni älis yurtlärädän izläb kelişgän edi. (Ahmad, 1996: s. 99)	<i>Ördekler geçen yıl bırakıp gittikleri yuvalarını uzak ülkelerden <u>izleyerek</u> gelmişlerdi.</i>	<i>Ördekler geçen yıl bırakıp gittikleri yuvalarını uzak ülkelerden aramaya gelmişlerdi.</i>

• Özbek Türkçesinde “*qapışmâq*” fiili “*yapışmak*” anlamında kullanılırken, Türkiye Türkçesinde “*birlikte bir şeyin üzerine üşüşüp aceleyle almak, kapmak; kavgayı tutuşmak*” anlamlarında kullanılmaktadır (Marufov, 1981b: s. 552; TDK, 2005: s. 1070).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Äväl sändäl üstidä yüzini päncäläri äräsigä älib otirgän İkrämçängä, supä äldidä tik turgän Nizämçängä, devärgä qapışib surätgä tikilib qalgän Cännät xälägä qaräb nimä qılışini bilmäy qaldı. (Ahmad, 1996: s. 66)	<i>Önce sandal üstünde yüzünü avuçlarının arasına alan İkrämcan'a, sofa önünde ayakta dikilen Nizämcan'a, duvara <u>kapışıp</u> resme gözlerini diken Cennet teyzeye bakıp ne yapacağını şaşırıldı.</i>	<i>Önce sandal üstünde yüzünü avuçlarının arasına alan İkrämcan'a, sofa önünde ayakta dikilen Nizämcan'a, duvara yapışıp resme gözlerini diken Cennet teyzeye bakıp ne yapacağını şaşırıldı.</i>

- Özbek Türkçesinde “*käsäbä*” kelimesi “*sendika*” anlamında kullanılırken, Türkiye Türkçesinde “*şehirden küçük, köyden büyük, henüz kırsal özelliklerini yitirmemiş olan yerleşim merkezi, belde, kasaba*” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981a: s. 370; TDK, 2005: s. 1097).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Käsäbä uyuşmäläri xädimlärning ictimâiy-ıqtisâdiy huquqlärini vä mänfäätläri ni ifädä etädilär vä himâyä qılädilär. (Xociyev ve Xakimov, 2011: s. 102)	<i>Kasaba örgütleri memurların sosyoekonomik haklarını ve menfaatlerini savunur ve korurlar.</i>	<i>Sendika örgütleri memurların sosyoekonomik haklarını ve menfaatlerini savunur ve korurlar.</i>

- Özbek Türkçesinde “*keçü*” kelimesi hem “*gece*” hem de “*dün*” anlamlarında kullanılırken, Türkiye Türkçesinde sadece “*gece*” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981a: s. 383; TDK, 2005: s. 734).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Keçä ertäläb şähärni bir äylänib keläyin deb çıqib ketgän vä tüşlik aşkä etib keliş üçün vä'dä häm bergän edi. (Qadiriy, 2017: s. 246)	<i>Gece sabah şehri bir dolaşayım diye çıkıp gitti ve öğle yemeğine yetişmek için söz de vermişti.</i>	<i>Dün sabah şehri bir dolaşayım diye çıkıp gitti ve öğle yemeğine yetişmek için söz de vermişti.</i>

- Özbek Türkçesinde “*qışlâq*” kelimesi “*köy*” anlamında kullanılırken, Türkiye Türkçesinde “*kışlak*” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981b: s. 589; TDK, 2005: s. 1169).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Tüşgä yaqın qışlâqdän toqqıztä ärävä keldi. (Ahmad, 1996: s. 104)	<i>Öğleye yakın kışlaktan dokuz tane araba geldi.</i>	<i>Öğleye yakın köyden dokuz tane araba geldi.</i>

- Özbek Türkçesinde “*qol*” kelimesi “*el*” anlamındayken, Türkiye Türkçesinde “*kol*” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981b: s. 634; TDK, 2005: s. 1197).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Qolidägi qalämi qâgâz üstigä tüşib dumäläb ketdädä, stol qırğâgigä kelib	<i>Kolundaki kalemi kâğıt üzerine düşüp yuvarlandı ve masa kenarına gelip</i>	<i>Elindeki kalemi kâğıt üzerine düşüp yuvarlandı ve masa kenarına gelip dur</i>

toxtädi. (Ahmad, 1996: s. 100)	<i>durdu.</i>	<i>du.</i>
--------------------------------	---------------	------------

- Özbek Türkçesinde “*qoşmaq*” fiili “*birleştirmek, toplamak; katmak*” anlamında kullanılırken, Türkiye Türkçesinde “*adım atışlarını artırarak ileri doğru hızla gitmek, koşmak*” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981b: s. 643; TDK, 2005: s. 1221).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Nizämcan ulär qatârigä qoşilib äyvân läbigä otirdi. (Ahmad, 1996: s. 74)	<i>Nizamcan onların yanına <u>koşup</u> eyvan ağzına oturdu.</i>	<i>Nizamcan onlara <u>katılıp</u> eyvan ağzına oturdu.</i>

- Özbek Türkçesinde “*körpä*” kelimesi “*yorgan*” anlamında kullanılırken, Türkiye Türkçesinde “*körpe, taze, çok genç*” anlamlarında kullanılır (Marufov, 1981a: s. 421; TDK, 2005: s. 1235).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Änä uning üstigä körpä täşläb baş tāmānigä tiz çökkāniçä yürägidä bir dünyā täşviş bilän kiprik qāqmāy tikilib otiräverdi. (Ahmad, 1996: s. 118)	<i>Anne onun üstüne <u>taze</u> örtüp baş tarafına diz çökünce yüreğinde bir sürü kaygı ile gözlerini kırpmadan bakıyordu.</i>	<i>Anne onun üstüne <u>yorgan</u> örtüp baş tarafına diz çökünce yüreğinde bir sürü kaygı ile gözlerini kırpmadan bakıyordu.</i>

- Özbek Türkçesinde “*lävâzim*” kelimesi “*görev, pozisyon*” anlamında kullanılırken, Türkiye Türkçesinde “*gerekli araç ve gereçler*” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981a: s. 423; TDK, 2005: s. 1305-1306).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
1990 yil 24 märtdä Özbekistāndä prezidentlik lävâzim tä’sis etilgāndän keyin häyätning özi icrā etüvçi xākimiyyät maqāmını özgärtişiñi tälāb qıldı. (Abduvaxitov ve Sabirov, 2013: s. 47)	<i>24 Mart 1990’da Özbekistan’da cumhurbaşkanlık <u>gerekli</u> tesis edildikten sonra yaşamı devam ettirici hâkimiyet makamını değiştirmeyi talep etti.</i>	<i>24 Mart 1990’da Özbekistan’da cumhurbaşkanlık <u>görevi</u> tesis edildikten sonra yaşamı devam ettirici hâkimiyet makamını değiştirmeyi talep etti.</i>

- Özbek Türkçesinde “*mâişät*” kelimesi “*zevk, haz*” anlamında kullanılırken, Türkiye Türkçesinde “*geçim, geçinme*” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981a: s. 441; TDK, 2005: s. 1330).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
— Mäyli, ipäk gilämlärdä, mänä şunaqa üylärdä mäiät qilib kördim. (Oybek, 1957: s. 236)	— Peki, ipek kilimlerde, işte böyle evlerde gecinip gördüm.	— Peki, ipek kilimlerde, işte böyle evlerde sefa sürüp gördüm.

• Özbek Türkçesinde “**mähäl**” kelimesi “**zaman, vakit**” anlamında kullanılırken, Türkiye Türkçesinde “**yöre, yer**” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981a: s. 457; TDK, 2005: s. 1325).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Sâqçılär bir-birigä “Ernäzär”, “Ernäzär ekän”, “Ötgän kün tâng mähälidä ätlänib çıqıb ketüvdi” deyişdi. (Karimiy, 2011: s. 53)	Korumalar birbirine “Ernazar”, “Ernazar imiş”, “Geçen gün tan yerinde hazırlanarak çıkıp gitti” dediler.	Korumalar birbirine “Ernazar”, “Ernazar imiş”, “Geçen gün tan vaktinde hazırlanarak çıkıp gitti” dediler.

• Özbek Türkçesinde “**mäsläk**” kelimesi “**fikir, düşünce**” anlamında kullanılırken, Türkiye Türkçesinde “**meslek, uğraş**” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981a: s. 450; TDK, 2005: s. 1377-1378).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Men sizning qılıçingiz ästidä ölimdän qorqıb yâki sizgä xuşamäd üçün sözlämäy hükümät kişilärimiz ärasidä tüşünädırğan bir ädäm bolğanlıngiz väcidän ätämning häm özimning qandäy fikr vä mäsläk kişisi ekänligimizni äytib ötmäkçi bolämän: biz nä qıpçäqlärğa täräfdâr bir kişi vä nä şähärlük äğaynilärğa. (Qadiriy, 2017: s. 95-96)	Ben sizin kılıcınız altında ölümden korkup veya size dalkavukluk için konuşmadan hükümet taraftarı insanlar arasında açıklanan bir insan olduğumuz hususunda babamın da kendimin nasıl fikir ve meslek insanı olduğumuzu söylemek istiyorum: biz ne Kıpçaklara tarafdar bir insanız ve ne şehirli hemşehrilere.	Ben sizin kılıcınız altında ölümden korkup veya size dalkavukluk için konuşmadan hükümet taraftarı insanlar arasında açıklanan bir insan olduğumuz hususunda babamın da kendimin nasıl fikir ve düşünce insanı olduğumuzu söylemek istiyorum: biz ne Kıpçaklara tarafdar bir insanız ve ne şehirli hemşehrilere.

• Özbek Türkçesinde “**mäyin**” kelimesi “**yumuşak**” anlamında kullanılırken, Türkiye Türkçesinde “**mayın**” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981a: s. 442; TDK, 2005: s. 1356).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Çirildâqlärning mäyin musiqasi hämmä yâqni tol-dirgän, goyâ keçäning özi küyläydi. (Oybek, 1957: s. 308)	<i>Circir böceklerinin mayın müziği her tarafı kaplamış, sanki gecenin kendi şarkı söylüyordu.</i>	<i>Circir böceklerinin yumuşak müziği her tarafı kaplamış, sanki gece şarkı söylüyordu.</i>

• Özbek Türkçesinde “**ötmâq**” fiili “**geçmek**” anlamında kullanılırken, Türkiye Türkçesinde “**kuş veya böcekler, değişik tonda ses çıkarmak**” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981b: s. 521; TDK, 2005: s. 1551).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Ertälâb şaşgänidän yâğâç âyâğını kiymäy, qoltıqtâyâğı bilän çıqıb ketgän İkrâmcân çâp tãmânigä zârb bilän taşlâb âriqdän hätlâb ötdi . (Ahmad, 1996: s. 53)	<i>Sabahleyin acele ettiğinden tahta ayağını giymeden, koltuk değneği ile çıkan İkramcan sol tarafına ağırlığını verip arktan atlayarak öttü.</i>	<i>Sabahleyin acele ettiğinden tahta ayağını giymeden koltuk değneği ile çıkan İkramcan, sol tarafına ağırlığını verip arktan atlayarak geçti.</i>

• Özbek Türkçesinde “**sändül**” kelimesi “**evin köşesine kazılan çukurluk, ona koyulan alçak kürsü ve üstüne yayılan yorgandan oluşan yerel ısıtma yapısı**” anlamında kullanılırken, Türkiye Türkçesinde “**kürekle yürütülen deniz teknesi; bir ağaç türü; sandalet**” anlamlarında kullanılmaktadır. Bu kelimenin Türkiye Türkçesindeki tam karşılığı Eski Türkçede yer alan ve Erzurum ağzında da kullanılagelen **tağar** < **tağar** kelimesidir (Marufov, 1981b: s. 18; TDK, 2005: s. 1696; TDK, (V) 2009: s. 3801).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Sändäl çetidä közini açmäy uyğâq yâtgäniçä şu yâqın künlärdä körgän keçirgänlärini unutib, ävvälgidek öz üyimdämän, deb oylâgän edi. (Ahmad, 1996: s. 52)	<i>Sandal kenarında gözünü açmadan uyanık yatarken bu yakın zamanda yaşadığı şeyleri unutup, önceki gibi kendi evimdeyim, diye düşünmüştü.</i>	<i>Tağar kenarında gözünü açmadan uyanık yatarken bu yakın zamanda yaşadığı şeyleri unutup eskisi gibi kendi evimdeyim, diye düşünmüştü.</i>

• Özbek Türkçesinde “**sürü**” kelimesi “**iyi, seçkin, seçilmiş**” anlamındayken, Türkiye Türkçesinde “**epilepsi hastalığı**” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981b: s. 21; TDK, 2005: s. 1702).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Ávqatlärning säräsi ulärgä tärtilädi. (Oybek, 1957: s. 128)	Yiyeceklerin sarası onlara tertilacak.	Yiyeceklerin iyisi onlara tertilacak.

• Özbek Türkçesinde “**sävdä**” kelimesi “**ticaret; hayatta rastlanan keder, endişe ve zorluklar**” anlamında kullanılırken, Türkiye Türkçesinde “**sevda, aşk**” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981b: s. 7; TDK, 2005: s. 1742).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Axır, säqälüm gäzlämä sävdäsi bilän äqardi. (Oybek, 1957: s. 73)	Sonra, sakalım kumaş sev-dası ile äqardi.	Sonra, sakalım kumaş tica-reti ile äqardi.
Ärzu-häväsli cäyni qı-dirmäsän, qızläri bir ki-şigä berib qoyä qälsälär, älbättä, bu sävdälär yoq edi. (Qadiriy, 2017: s. 336)	Hevesli yeri aramadan, kızlarını bir adama verse-ler, elbette, bu sev-dalar olmazdı.	Hevesli yeri aramadan kız-larını bir adama verseler, elbette, bu dertler olmazdı.

• Özbek Türkçesinde “**sävçi**” kelimesi “**dünür, görücü**” anlamında kullanılırken, Türkiye Türkçesinde “**devlet adına ve yararına davalar açan, kamu haklarını ve hukuku yerine getirmek üzere yargıç katında sanıkları kovuşturan görevli, savcı**” anlamında kullanılmaktadır. Bunun dışında Türkiye Türkçesinin Ordu ağzında Özbekçedeki anlamına yakın bir şekilde “**sözcü, mektupçu**” anlamlarında kullanımına da rastlanmaktadır (Marufov, 1981b: s. 64; TDK, 2005: s. 1711; TDK, (V) 2009: s. 3555).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Şu ortädä Äqılcan üyläniş üçün mengä sävçi kirgizdi, däädängä häm ortäqlärini yubardı. (Oybek, 1957: s. 161)	Bu sırada Akılcan evlen-mek için bana savcı gön-derdi, babama da arkadaş-larını yolladı.	Bu sırada Akılcan evlen-mek için bana görücü gönderdi, babama da ar-kadaşlarını yolladı.

• Özbek Türkçesinde “**soräsmäq**” fiili “**selamlaşmak**” anlamındayken, Türkiye Türkçesinde “**sormak, soruşturmak**” anlamında kullanılabilir (Marufov, 1981b: s. 99; TDK, 2005: s. 1795).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Şu ärädä hücrägä bir çäl kirib bul häm mehmanlär bilän soräşib çıqtı. (Qadi-	Bu sırada odaya bir yaşlı girip bu da misafirlere so-rup çıktı.	Bu sırada odaya bir yaşlı girip bu da misafirler ile selamlaşip çıktı.

riy, 2017: s. 32)		
-------------------	--	--

- Özbek Türkçesinde “**şâl**” kelimesi hem “**şal**” hem de “**felç**” anlamlarında kullanılırken, Türkiye Türkçesinde “**kuşak, yün atkı, şal**” anlamlarında kullanılmaktadır (Marufov, 1981b: s. 424; TDK, 2005: s. 1845).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Kämpirim işgä yâramâydi. Şâl bolib qâlgân. Âtâsi hâmşâl bolib ölgân. (Ahmad, 1980: s. 25)	<i>İhtiyar karım işe yaramıyordu. Şal olup kalmış. Babası da şal olup ölmüş.</i>	<i>İhtiyar karım işe yaramıyordu. Felç olmuş. Babası da felç olup ölmüş.</i>

- Özbek Türkçesinde “**şirin**” kelimesi “**tatlı**” anlamındayken, Türkiye Türkçesinde “**sevimli**” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981b: s. 416; TDK, 2005: s. 1869).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
U şu bir neçä minut içidä bälâligini, köngligä muhâbbät oti tüşgân eng şirin dâmlârni körgân edi. (Ahmad, 1996: s. 163)	<i>O bu birkaç dakika içinde çocukluğunu, gönlüne aşk ateşinin düştüğü en sevimli anları görmüştü.</i>	<i>O bu birkaç dakika içinde çocukluğunu, gönlüne aşk ateşinin düştüğü en tatlı anları görmüştü.</i>

- Özbek Türkçesinde “**şâsmâq**” fiili “**acele etmek**” anlamında kullanılırken, Türkiye Türkçesinde “**şaşmak, şaşırmaq**” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981b: s. 427; TDK, 2005: s. 1852).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Yol üstidä şâşib körişiş, bir ikki âğız sorâşışlârdân nâri ötişâlmâdi. (Ahmad, 1996: s. 11)	<i>Yol üstü şasırip görüşmeleri, bir iki laf etmekten ileri gitmiyordu.</i>	<i>Yol üstü alelacele görüşmeleri, bir iki laf etmekten ileri gitmiyordu.</i>

- Özbek Türkçesinde “**tâl**” kelimesi “**söğüt**” anlamındayken, Türkiye Türkçesinde “**dal**” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981b: s. 198; TDK, 2005: s. 463).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Keç qârângîsidä hârib-çârçâb tâl tâgigâ yetib bârib, İkrâmcânni toqaydân çağırtirib keldi.	<i>Gece karanlığında yorgun argın dalın altına varıp, İkrâmcân'ı kamışlıktan çağırttı.</i>	<i>Gece karanlığında yorgun argın söğüdün altına varıp İkrâmcân'ı kamışlıktan çağırttı.</i>

(Ahmad, 1996: s. 103)		
-----------------------	--	--

• Özbek Türkçesinde “*tâzâ*” kelimesi “*temiz*” anlamında kullanılırken, Türkiye Türkçesinde “*taze, dinç, bayatlamamış*” anlamlarında kullanılmaktadır (Marufov, 1981b: s. 196; TDK, 2005: s. 1925).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Kaluga nemis başqınçılâridän tämâmilâ tâzäländi. (Ahmad, 1996: s. 22)	<i>Kaluga Alman işgalcilerden tamamıyla <u>tazelendi.</u></i>	<i>Kaluga Alman işgalcilerden tamamıyla temizlendi.</i>

• Özbek Türkçesinde “*tetik*” kelimesi “*dinç, canlı*” anlamında kullanılırken, Türkiye Türkçesinde “*ateşli silahlarda ateşlemeyi sağlamak için çekilen küçük parça; çevik, dikkatli*” anlamlarında kullanılmaktadır (Marufov, 1981b: s. 168; TDK, 2005: s. 1968-1969).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Song çâl sukutgä bâpti, kiçkinä, lekin, häli tetik kozlärini, mudrâq başgän âdâm kâbi, sekinginä yumdi. (Oybek, 1957: s. 9)	<i>Sonra ihtiyar sessizleşti, küçücük, ancak hala <u>çevik</u> gözlerini, uykusu gelmiş biri gibi sakince yumdu.</i>	<i>Sonra ihtiyar sessizleşti, küçücük, ancak hala canlı gözlerini, uykusu gelmiş biri gibi sakince yumdu.</i>

• Özbek Türkçesinde “*tuzuk*” kelimesi “*iyi, doğru düzgün, sağlıklı*” anlamındayken, Türkiye Türkçesinde “*nizamname, statü*” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981b: s. 220; TDK, 2005: s. 2024).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Bälâ uni tuzukrâq oylâb körışgä qoymâdi. (Ahmad, 1996: s. 132)	<i>Çocuk onun <u>statü</u> düşünmesine fırsat vermedi.</i>	<i>Çocuk onun doğru düzgün düşünmesine fırsat vermedi.</i>

• Özbek Türkçesinde “*tüşünmâq*” fiili “*anlamak*” anlamında kullanılırken, Türkiye Türkçesinde “*düşünmek*” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981b: s. 239; TDK, 2005: s. 592).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Ätä-bälâ ortäsidadä ötâyâtgän gäpning mä'nâsigä tüşünib , u häm otirdi. (Ahmad, 1996: s.	<i>Baba-oğul arasında geçen komuşmanın ne olduğunu <u>düşünüp</u>, o da oturdu.</i>	<i>Baba oğul arasında geçen komuşmanın ne olduğunu anlayıp o da oturdu.</i>

25)		
-----	--	--

- Özbek Türkçesinde “**yâğâç**” kelimesi hem “**ağaç**” hem de “**(kesilmiş) odun, tahta, ahşap**” anlamında kullanılırken, Türkiye Türkçesinde sadece “**ağaç**” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981a: s. 267; TDK, 2005: s. 28-29).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Yâğâç âyâqli İkrâmcân-ning bâşi vâ yelkâlârini ây yâritib turârdi. (Ahmad, 1996: s. 36)	Ağaç ayaklı İkrâmcân'ın bâşi ve omuzlarını ay ay-dınlatıyordu.	Tahta ayaklı İkrâmcân'ın bâşi ve omuzlarını ay ay-dınlatıyordu.

- Özbek Türkçesinde “**yânilgi**” kelimesi “**yakıt**” anlamında kullanılırken, Türkiye Türkçesinde “**hata,**” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981a: s. 258; TDK, 2005: s. 2123).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Düşmânning ikkitâ yânilgi bâzâsini pârtlâtgân. (Qahhor, 1988: s. 27)	Düşmanın iki tane hatalı deposunu patlattı.	Düşmanın iki tane yakıt deposunu patlattı.

- Özbek Türkçesinde “**yâpmâq**” fiili “**kapatmak**” anlamında kullanılırken, Türkiye Türkçesinde “**ortaya koymak, gerçekleştirmek, yapmak**” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981a: s. 260; TDK, 2005: s. 2130).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Vaqt bekâr ötmâsin deb, lây qârib tepâsi yâpilmâgân üy devârini suvâmâqçi boldi. (Ahmad, 1996: s. 180)	Vakit boşa geçmesin diye, çamur karıp üstü yapılmamış ev duvarlarını sıvamak istedi.	Vakit boşa geçmesin diye çamur karıp üstü kapatılmamış evin duvarlarını sıvamak istedi.

- Özbek Türkçesinde “**yâqmâq**” fiili “**beğenmek, hoşuna gitmek**” anlamında kullanılırken, Türkiye Türkçesinde sadece “**yakmak**” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981a: s. 266; TDK, 2005: s. 2113-2114).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Hâsânâlining sorağuçiğa bekning qız yâqdirmâsligini sâbâb körsâtib, şu küngâçâ üylânmay kelgânligini tâfsili bilân hikâyâ qilib verişidân song ul	Hasanali'nin sorusuna beyin kız yakmamasını sebep göstererek bu güne kadar evlenmemesini ayrıntısıyla hikâyâ edip anlatmasından sonra o sabırsızlanmış gibi	Hasanali'nin sorusuna beyin kız beğenmemesini sebep göstererek bu güne kadar evlenmemesini ayrıntısıyla hikâyâ edip anlatmasından sonra o sabır-

tâqatsizlängändek boldi. (Qadiri, 2017: s. 44)	<i>oldu.</i>	<i>sızlanmış gibiydi.</i>
---	--------------	---------------------------

• Özbek Türkçesinde “**yävuz**” kelimesi eski Türkçedeki gibi “**katı yürekli, acımasız**” anlamında kullanılırken, Türkiye Türkçesinde “**iyi, cesur, yiğit**” anlamlarında kullanılmaktadır (Marufov, 1981a: s. 252; TDK, 2005: s. 2149).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Álisdä qanlı uruş barmâqdä, şähärlär yanmâqdä, ädämlär yävuz düşmân bilân cân täläşmâqdä edilär. (Ah- mad, 1996: s. 8)	<i>Uzakta kanlı savaş sür- mekte, şehirler yanmakta, insanlar cesur düşman ile mücadele etmekteydiler.</i>	<i>Uzakta kanlı savaş sür- mekte, şehirler yanmakta, insanlar acımasız düşman ile mücadele etmekteydiler.</i>

• Özbek Türkçesinde “**zirü**” kelimesinin Türkiye Türkçesindeki karşılığı “**çünkü, zira**” bağlacı olarak düşünülse de bu kelime Özbek Türkçesinde “**kimyon**” anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinin Sivrihisar-Eskişehir (zira) ve Tokat (zıra) ağzlarında Özbek Türkçesindeki anlamıyla kullanıldığı görülmektedir (Marufov, 1981a: s. 307; TDK, 2005: s. 2239; TDK, (VI) 2009: s. 4378, 4391). Arapça kökenli (Ar. zîre زير) olan bu kelimeye Eski Uygur Türkçesinde de rastlanmaktadır (Caferoğlu, 1993: s. 200; Çağbayır, V/2007: s. 5489).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
Guruçga şäfrän eritmäsini seping vä zira sepib saçıq bilân orälğan qâpqâq bilân yâping. (Quliyev, 2016: s. 77)	<i>Pirince safran şerbetini serpin ve zira serpip havlu ile sarılmış kapak ile kapa- tın.</i>	<i>Pirince safran şerbetini serpin ve kimyon serpip havlu ile sarılmış kapak ile kapatın.</i>

• Özbek Türkçesinde “**zor**” kelimesi “**güçlü; mükemmel**” anlamlarında kullanılırken, Türkiye Türkçesinde “**sıkıntı, güçlük, rahatsızlık**” anlamında kullanılmaktadır (Marufov, 1981a: s. 311; TDK, 2005: s. 2241).

Örnek	Hatalı Aktarım	Doğru Aktarım
— Bundä zor tuhmät bär, taqsir, - dedi, - ätämni qıp- çâq düşmâni vä meni Mâr- ğilân äğaynilärini isyângä hâzirläş üçün kelgân, deb oyläysizmi? (Qadiri, 2017: s. 95)	— “Bunda zor iftira var, efendim” dedi, “babamı Kıpçak düşmanı ve beni Margilon ağalarını isyana hazırlamak için gelmiş, di- ye mi düşünüyorsunuz?”	— “Bunda güçlü bir iftira var, efendim” dedi, “ba- bamı Kıpçak düşmanı ve beni Margilon ağalarını isyana hazırlamak için gelmiş, diye mi düşünüyor- sunuz?”

B. Çeviri Yazı Sorunu

Özbekistan'daki İran asıllı Taciklerin etkili olduğu şehir ağızlarının temel alınmasıyla 1920'li yılların başında oluşturulan Özbek yazı dili 1930 yılına kadar Arap alfabesiyle, 1930-1940 yıllarında Latin alfabesiyle, 1940-1993 yıllarında Kiril alfabesiyle yazıldı (User, 2006: s. 337-350; Özkan, 2007: s. 106). 1991 yılında Özbekistan bağımsızlığını ilan etti ve parlamento kararıyla 2 Eylül 1993 yılında Latin esaslı alfabesine geçme kararı aldı. 1995 yılında ise Latin alfabesi yeniden şekillendirildi (User, 2006: s. 353).

Lehçeler arası çeviri yazı problemi genel itibariyle lehçelerin alfabelerinde yer alan bazı harflerin karşılıklarının hedef lehçede yer almamasından ya da o harflerin farklı bir kullanıma sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Özbek Türkçesinde yazılmış metinlerin çeviri yazısında sıklıkla problem görülmektedir. Genel olarak çeviri yazıda yapılabilecek hataları şu şekilde sıralayabiliriz.

a. Özbek Türkçesi metinlerinde geçen yabancı kökenli kelimeler çeviri yazı harfleriyle verilmez, Latin alfabesiyle olduğu gibi yazılır.

Örnek	Hatalı Çeviri Yazı	Doğru Çeviri Yazı
Опишиб магазинга олиб кирадилар. (Ahmad, 1996: s. 62)	Ápiçib <u>mägäzingä</u> álib kirárdilär.	Ápiçib <i>magazingä</i> álib kirárdilär.
Битта боласини тийиб ололмаганга бутун бошли бригадани бериб қўйибди. (Ahmad, 1996: s. 113)	Bittä bäläsini tiyib álälmägängä bütün başli <u>brigädäni</u> berib qoyibdi.	Bittä bäläsini tiyib álälmägängä bütün başli <i>brigadani</i> berib qoyibdi.
—Ўртоқлар, мажлисимизни бошлашдан олдин район харбий комиссарлигимизнинг ходими лейтенант ўртоқ Исмоилов фронт аҳволларидан гапириб беришларини сўраймиз. (Ahmad, 1996: s. 56)	—Ortâqlär, mäclisimizni başlaşdän äldin <u>räyân</u> härbiy komissärligimizning xädimi leytenänt ortâq İsmâiläv frânt ähvälläridän gäpirib berişlärini soräyimiz.	—Ortâqlär, mäclisimizni başlaşdän äldin <i>rayon</i> härbiy komissärligimizning xädimi leytenänt ortâq İsmâiläv frânt ähvälläridän gäpirib berişlärini soräyimiz.
Радио қўшиғини бош эгиб тинглаётганларнинг ҳам ичида уникага ўхшаган дард бормикан?	<u>Rädio</u> qoşığıni baş egip tingläyätgänlärning häm içidä unikigä oxşägän	<i>Radio</i> qoşığıni baş egip tingläyätgänlärning häm içidä unikigä oxşägän

(Ahmad, 1996: s. 14)	<i>därd bârmikän?</i>	<i>därd bârmikän?</i>
----------------------	-----------------------	-----------------------

b. Özbek Türkçesi metinlerinde geçen kelimeler çeviri yazı harfleriyle verilirken kalın ve ince ünsüzlere dikkat etmek gerekir. Özbek alfabesindeki “**к, х, ғ**” kalın ünsüzleri yanına gelen ünlüler kalın telaffuz edilir ve çeviri yazıya da bu şekilde geçirilir.

Örnek	Hatalı Çeviri Yazı	Doğru Çeviri Yazı
Ташқарига чиқиб тол шохиға қатор илиб қўйилган фонарлардан бирини олди–да, ўчоқ тагида липиллаб турган ўтга қамиш тутиб ёндирди, фонарни ёқди. (Ahmad, 1996: s. 136)	<i><u>Täşqürigä çiqib</u> täl şaxığä <u>qätär</u> ilib qoyilgän fonärlärdän birini äldi-dä, oçâq tägidä lipilläb turgän otgä <u>qämış</u> tutib yändirdi, fänärni yäqdi.</i>	<i><u>Täşqarigä çiqub</u> täl şaxığä <u>qatär</u> ilib qoyilgän fänärlärdän birini äldi-dä, oçâq tägidä lipilläb turgän otgä <u>qamiş</u> tutib yändirdi, fänärni yäqdi.</i>
— Биз энди шунга мажбурмиз, қизим , — деди Ҳасанали, — қайин отангиз эҳтимол бунинг бирар чорасини топар. (Qadiry, 2017: s. 99)	— <i>Biz endi şungä mäcburmiz, <u>qizim</u>, - dedi Häsänäli, - <u>qäyin</u> ätängiz ehtimäl buning birär çäräsini tär.</i>	— <i>Biz endi şungä mäcburmiz, <u>qizim</u>, - dedi Häsänäli, - <u>qayin</u> ätängiz ehtimäl buning birär çäräsini tär.</i>

c. Özbek Türkçesi metinleri Özbek Latin alfabesine çevrilirken “**и**” harfi yanına “**к, х, з**” kalın ünsüzleri gelse bile yazıya “**ı**” şeklinde geçer.

Örnek	Hatalı Çeviri Yazı	Doğru Çeviri Yazı
Тойчоғимнинг кўрмасини чиқар , дadasи! (Qadiry, 2017: s. 337)	<i><u>Toychog'imning</u> ko'rmasini <u>chugar</u>, dadası!</i>	<i><u>Toychog'imning</u> ko'rmasini <u>chiqar</u>, dadası!</i>
Соқолларда, мўйловларда, кирпикларда қиров . (Oybek, 1957: s. 124)	<i>Soqollarda, Mo'ylovlarda, kirpiklarda <u>qirov</u>.</i>	<i>Soqollarda, Mo'ylovlarda, kirpiklarda <u>qirov</u>.</i>

d. Çeviri yazı esnasında hem standart çeviri yazı harfleri hem de yeni Özbek Latin alfabesi kullanılabilir. Ancak bazen buna uyulmadığı da görülmektedir.

Örnek	Hatalı Çeviri Yazı	Doğru Çeviri Yazı
Ўткан Кунлар	<i><u>Ūtkan kunlar</u></i>	<i>Ötkän Künlär</i>

		<i>O'tkan Kunlar</i>
Неъмат ҳикояни ўқиди.	<u><i>Ne'met hikayeni okıdı.</i></u>	<i>Ne'mät hikâyäni oqıdı.</i>
		<i>Ne'mat hikoyani o'qıdı.</i>
Омон укаси Алишерга ўйинчоқ ясаб берди.	<u><i>Aman ükesi Alişerge oyınçak yasab berdi.</i></u>	<i>Amân ukäsi Ālişergä oyınçâq yäsab berdi. /</i>
		<i>Omon ukasi Alishegga o'yinchoq yasab berdi.</i>

e. Özbek Türkçesinden Türkiye Türkçesine yapılan aktarımlarda bazen kişi veya eser isimleri Türkiye Türkçesindeki karşılığıyla verilmediği görülmektedir.

Örnek	Hatalı Çeviri	Doğru Çeviri
Анов ерда уста Тошпўлат бор, биларсиз. (Oybek, 1957: s. 39)	Burada usta Toşpūlat var, biliyorsunuz.	Burada usta Taşpo- lat var, biliyorsunuz.

Sonuç

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki Orta Asya'da yaygın bir kullanıma sahip olan ve Oğuz, Kıpçak, Karluk lehçelerine ait unsurları bünyesinde birleştiren tek Türk lehçesi olan Özbek Türkçesinden yapılan aktarımlar, Türkiye Türkçesine yakın olan Gagavuz Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinden yapılan aktarımlara göre daha zordur.

Aktarılan eserin doğru anlaşılabilmesi için yazım ve imla kurallarına uygunluk büyük önem arz etmektedir. Bu yüzden aktarım yapan kişi, aktarılan kaynak eserdeki lehçenin yazım ve imla kurallarını değil, aktarım yapılan lehçenin yazım ve imla kurallarını dikkate almalıdır.

Aktarım yapan kişiler genel olarak fiil kiplerinin, sıfat-fiillerin zarf-fiillerin ve yalancı eşdeğerliği olan kelimelerin aktarımı konusunda problem yaşamaktadır. Bu iki lehçe arasında aktarıcının her iki lehçeye de hâkim olması doğru bir aktarım yapmak için çok önemlidir. Ancak bu iki lehçe arası açıklamalı sözlük, atasözü ve deyimler sözlüğü ve yalancı eşdeğerlik sözlüklerinin hazırlanması da bir o kadar önemlidir.

Ortak bir alfabe kullanımına sahip olmayan Türk lehçeleri arasında çeviri yazı büyük bir öneme sahiptir. Bu yüzden eserlerin çeviri yazısının yapılmasında çok dikkatli olmak gerekir. Özbek Türkçesine ait bir eser veya yazının çeviri yazısında ya çeviri yazı harfleri ya da yeni Özbek Latin alfabesini kullanmak gerekir.

Ortak bir tarihe sahip olan bu iki boy arasında kültürel yakınlığı artırmak açısından, bu iki lehçe arasında yapılan aktarımlar büyük bir öneme sahiptir. Bu açıdan bakıldığında aktarımların daha bilinçli ve titizlikle yapılması gerekmektedir.

Kaynakça

- Abduazimova, Umida. (2006). *Tikilib-Tikilib Qaraysan*. Tashkent: O'zbekiston Nashriyot-Matbaa İcodyi Üyi.
- Abduvaxitov, A. A.; Sabirov, A. T. (Ed.). (2013). *O'zbekiston Eng Yangi Tarixi*. Tashkent.
- Ahmad, Said. (1982). *Saylanma I*. Toshkent: G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot Va San'at Nashriyoti.
- Ahmad, Said. (1996). *Ufq - Hicron Kunlari*. Toshkent: «Sharq» Nashriyot– Matbaa Kontserni Bosh Tahririyati.
- Adıgüzel, Sedat. (2012). “Azerbaycan Türkçesi Ve Türkiye Türkçesi Arasında Aktarma Üzerine Bazı Problemler”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. (47). S. 51-56.
- Alkayış, M. Fatih. (2009). “Çağdaş Türk Şiveleri Arasında Aktarım Meseleleri (Yeni Uygur-Türkiye Türkçesi Örneği)”. *Turkish Studies*. 4(3). S. 60-70
- Atak, H. Şule. (2004). *Özbek Türkçesinde Sıfat-Fiil Ve Zarf-Fiiller*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Balıkesir.
- Caferoğlu, Ahmet. (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Coşkun, Volkan. (2000). *Özbek Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çağbayır, Yaşar. (2007). *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötüken Sözlük I-V*. Ankara: Ötüken Yayınları.
- Davronov, Temur; Eduardo, Real. (2005). *O'zbekcha-İnglizcha Lug'at*. Tashkent.
- Dilaçar, Agop. (1957). “Türk Lehçelerinin Meydana Gelişinde Genel Temayüllerin Koyulaşması Ve Körlenmesi”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. 83-93.
- Eckmann, Janos. (2003). *Çağatayca El Kitabı* (Çev: Günay Karaağaç). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet Bican. (1993). “Türk Lehçelerinin Anlaşılmasında Dikkat Edilecek Noktalar”. (S. 179-207). *Türk Dünyası Üzerine Makaleler-İncelemeler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet Bican. (1993). “Lehçeler Arası Aktarma”. (S. 91-100). *Türk Dünyası Üzerine Makaleler-İncelemeler*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Gültekin, Mevlüt. (2006). *Asiyabad'dan Özbek Türkçesi Metinleri (Gramer–Metinler Ve Aktarımlar–Sözlük)*. Niğde: Net–Pa Yayınları.
- Gültekin, Mevlüt. (2010). “Afgan Özbekçesinin Seripul Ağzında –Gan Eki” (Çev: Esra Yavuz). *Turkish Studies*. 5(1). 1437–1451.
- Xociyev, E. T.; Xakimov, Ğ. T. (2011). *Ma'muriy Huquq*. Toshkent.
- İsmoil, Muhammad. (1998). *Tasavvur Chiziqlari*. Toshkent: Sharq Nashriyot–Matbaa Kontserni Bosh Taxririyyati.
- İsmoilov, M.; Habibullayev, P.; Xaliulin, M. (2000). *Fizika Kursi (Mexanika, Elektr, Elektromagnetizm)*. Toshkent: O'zbekiston Nashriyoti.
- Kahhar, Tahir. (2011). “Özbekçe'den Türkçe'ye Edebi Çeviride Karşılaşılabilen Aktarma Sorunları Üzerine”, *I. Türk Lehçeleri Arası Çeviri Sempozyumu Ve Atölyesi, Türk Lehçeleri Arasındaki Aktarma Çalışmalarının Bugünkü Durumu Ve Karşılaşılan Sorunlar Uluslararası Sempozyum Ve Uygulama Atölyesi Tebliğler Ve Aktarım Örnekleri*. 102-107.
- Kara, Mehmet. (2009). “Lehçeler Arası Aktarımlarda Temel Sorunlar”. *Turkish Studies*. 4(4). 1056-1082.
- Karadoğan, Ahmet. (2004). *Türk Lehçeleri Arasında Aktarım Sorunları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kırıkkale.
- Karimiy, G'ulom. (2011). “Narshax Qal'asi (Tarixiy Roman)”. *Sharq Yulduzi*, (3). 25-73.
- Kavaklıçeşme, Hüsna; Aslan, Nursan. (2011). “Azerbaycan Ve Özbek Türkçelerinden Türkiye Türkçesine Aktarımlarda Öğrencilerin Karşılaştıkları Problemler”, Muğla: Iv. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri 22-24 Aralık 2011. 1. 395-406.
- Kirişçioglu, Fatih. (2006). “Türkmen Türkçesinden Türkiye Türkçesine Yapılan Aktarımlarda Karşılaşılan Bazı Problemler”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 10. 21-37.
- Koraş, Hikmet (2007). “Özbek Türkçesinde –Gän / -Kän, -Qän Sıfat-Fiil Eki, Yapım Ekiyle Genişlemiş –Gänlig / -Känlig, -Qänlig Şekli Ve Türkiye Türkçesinde Kullanışlara Karşılık Gelen Şekiller” *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (21), 143-167
- Koraş, Hikmet (2008). “Özbek Türkçesinde E- Ve Bol- Yardımcı Fiillerinin Birbirinin Yerine Kullanılması”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 141-150.
- Koraş, Hikmet (2013). “Türk Lehçelerinde Hal Ekleri Ve İsim Çekim Ekleri İle Teşkil Edilen Zarf-Fiil Şekilleri Ve Türkiye Türkçesinde Karşılıkları ”. *VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri 20-25 Ekim 2008*. C. Iıı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 2865-2910

- Qahhor, Abdulla. (1957). *Tanlangan Asarlar*. Toshkent.
- Qahhor, Abdulla. (1988). *Oltin Yulduz (Qissa)*. Toshkent: G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot Ve San'at Nashriyoti.
- Qodiriy, Abdulla. (1967). *Mehrobdan Chayon*. Toshkent.
- Qodiriy, Abdulla. (2017). *O'tkan Kunlar I*. Toshkent: Info Capital Group.
- Quliyev, Huseyn. (2016). *Ozarbayconning Madaniy Merosi*. Toshkent: Kamalak-Press Nashriyoti.
- Marufov, Z. M. (1981a). *O'zbek Tilining İzohlı Lug'ati I*. Moskva: "Rus Tili" Neshriyoti.
- Marufov, Z. M. (1981b). *O'zbek Tilining İzohlı Lug'ati II*. Moskva: "Rus Tili" Neshriyoti.
- Merhan, Aziz. (2012). "Türkçe Ve Özbekçe Eşsesli Sözcük Karşılaştırması". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (47), 1-16.
- Mirzahmedov, Ulug'bek (2014). "Navro'zim – Sho'x Sozim", *Maktabgacha T'alim*, 2(223). 10-12.
- Mirzahıdova, M. , Abdulqosimova, H., Halmuratova, M. (2018). *O'zbek Tili*. Bishkek: Arkus Nashriyoti.
- Nazarov, Karim (Ed.) (2004). *O'zbek Tilining Kirill Va Lotin Alifbolaridagi Imlo Lug'ati*. Toshkent: "Sharq" Nashriyot-Matbaa Aksiyadorlik Kompaniyasi Bosh Tahririyati.
- Oripov, Abdulla. (2013). *Tanlangan Asarlar 7*. Toshkent: G'afur G'ulom Nomidagi Nashriyot-Matbaa İcodiy Üyi.
- Oybek. (1957). *Tanlangan Asarlar - Qutlug Qon*. İkkinchi Tom. Toshkent: O'zssr Davlat Badiiy Adabiyoti Nashriyoti.
- Özkan, Nevzat. (1997). *Türk Dünyası (Nüfus-Sosyal Yapı-Dil-Edebiyat)*. Kayseri: Geçit Yayınları.
- Özkan, Nevzat. (2007). *Türk Dilinin Yurtları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Öztürk, Rıdvan. (1997). *Uygur Ve Özbek Türkçelerinde Fiil*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Öztürk, Rıdvan. (2007). "Özbek Türkçesi". (S. 291-354). *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet Bican Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Shoabdurahmonov, Sh. Sh. (1976). *O'zbek Tilining Imlo Lug'ati*. Toshkent: O'zbekiston Ssr "Fan" Nashriyoti.
- Shoabdurahmonov, Sh. Sh., Asqarova, M., Hociyev, A., Rasulov, I., Doniyorov, X. (1980). *Hozirgi O'zbek Adabiy Tili*. Toshkent: Oqituvchi Nashriyoti.
- Tekin, Feridun. (2008). "Özbek Türkçesinin Latin Alfabeti Esasındaki İmlası Üzerine", *Turkish Studies*, 3(6), 588-600.

- Tekin, Talat. (1992). "Orta Asya Türk Dilleri", *Dil Dergisi*, (5), 48-54.
- Tekin, Talat. (2003). *Türk Dilleri*. İstanbul: Yıldız Dil Ve Edebiyat 2.
- Tulum, Mehmet Mahur. (1997). *Özbekçede Tasvir Yardımcı Fiilleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul
- Tursun, P. (1959). *Oqituvchi*. Toshkent.
- Tdk (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tdk (2009). *Derleme Sözlüğü I-VI*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tdk (2012). *Yazım Kılavuzu*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uğurlu, Mustafa. (2000). "Türk Lehçeleri Arasında Aktarım Meseleleri Ve 'Abay Yolu' Romanı". *Bilig Dergisi*, (15), 59-80.
- User, Hatice Şirin (2006). *Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri*. Ankara: Akçay Yayınları.
- Usta, Çiğdem. (2008). "Lehçeden Lehçeye Aktarım Sorunlarına Ek: İmla Ve Noktalama Hataları". *Turkish Studies*, 3(6), 668-691.
- Uygur, Ceyhun Vedat. (2008). *Özbekçe (Özbek Türkçesi)*. Isparta: Fakülte Kitapevi.
- Wurm, Stefan. (2001). "Özbekçe" (Çev. Mehmet Akalın), (S.383-447). *Dil Yazıları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yaman, Ertuğrul. (2005). *Özbek Türkçesinde Edatlar (Kaynaklar, Ses Ve Şekil Özellikleri)*. Ankara: Gazi Kitapevi.
- Yavuz, Esra. (2009). *Said Ahmad'ın "Ufq" Romanı Esasında Özbek Türkçesinde Zarf-Fiiller*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü. Niğde.
- Yavuz, Esra. (2010). "Said Ahmad'ın "Ufq" Romanı Esasında Özbek Türkçesinde -Gan Ekiyle Yapılan Zarf-Fiiller". *Turkish Studies*. 5(3). 1971-2001.
- Yoldaşev, İbrahim; Öztürk, Tuncay; Öztürk, Yüksel. (1998). *Özbek-Türk Atasözleri Ve Deyimleri Sözlüğü*. Taşkent: Öz-Sim Özbek-Türk Liseleri.

SÖZLÜ GELENEKTEKİ ÂŞIK TARZI HALK HİKÂYELERİNİN YAPISI
Structure of Minstrel Style Folk Stories in Oral Tradition

(Makale Geliş Tarihi:05. 12. 2018 / Kabul Tarihi: 20. 12. 2018)

Dilaver DÜZGÜN*

Öz

Türk halk hikâyeleri ile ilgili araştırmalar 1892 yılından beri devam etmektedir. Özellikle Pertev Naili Boratav'ın 1946'da yayımladığı Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği adlı eser ile 1960'lı yıllarda Mehmet Kaplan'ın yönettiği doktora tezleri önemli dönüm noktaları olmuştur. Daha sonra yapılan araştırmalarda halk hikâyesi ile ilgili birçok mesele vuzuha kavuşturulmuştur.

Bu araştırmada halk hikâyesi halk hikâyeleri yapı bakımından ele alınacak ve konu ile ilgili tanım ve tasnifler üzerinde durulacaktır. Ayrıca bazı yeni öneriler ortaya konulacaktır.

Anahtar kelimeler: Türk Halk Edebiyatı, Âşıklık Geleneği, Halk Hikâyeleri.

Abstract

Studies on Turkish folk stories have been continuing since 1892. In 1946, Pertev Naili Boratav published Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği. Mehmet Kaplan has directed doctoral theses on folk stories in Atatürk University in 1960s. These studies have made important contributions to folk story research. To date, many problems with the folk story have been solved.

In this research, the structure of folk tales will be investigated. In particular, it will be focused on some definitions and groupings related to the subject. At the same time, some new proposals will be put forward.

Keywords: Turkish Folk Literature, Minstrelsy Tradition, Folk Stories.

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü;
Prof. Dr., Ataturk University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature, duzgun@atauni.edu.tr, ORCID ID:<http://orcid.org/0000-0002-7865-232X>

Giriş

Türk halk hikâyeleri üzerinde 1892 yılında başlayan çalışmalar günümüze kadar devam etmiş, gerek metin neşri gerekse bilimsel araştırma alanında önemli bir mesafe alınmıştır. Bu süreçte kuşkusuz Pertev Naili Boratav'ın 1946'da yayımlanan Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği adlı eseri ile Mehmet Kaplan'ın 1960'lı yıllarda Atatürk Üniversitesinde yönettiği doktora tezleri ve Behçet Mahir'den derlenmesine öncülük ettiği metinler, sözlü gelenekte yaşayan halk hikâyelerinin derinlemesine araştırılması bakımından iki önemli dönüm noktasını oluşturur.

Boratav, her şeyden önce konuyu araştırmak için seçtiği araştırmayı çok iyi belirleyerek Erzurum ve Kars çevresinde yoğunlaştırmıştır. İkinci olarak, geleneği canlı bir biçimde yaşadığı yerde bizzat gözlemleyerek o günün şartlarında iyi sayılabilecek nitelik ve nicelikte metinler derlemiştir. Sonra bu malzemeyi çok ince bir dikkat ve titizlikle, bilimsel yöntemlerle incelemeye tabi tutmuş ve ciddi sonuçlar elde etmiş, günümüzden üç çeyrek asır öncesinin sınırlı imkânlarıyla efradını cami, ağyarını mani bir eser ortaya koymuştur.

Mehmet Kaplan'ın yönettiği doktora tezlerinin ilkinde Muhan Bali, Ercişli Emrah ile Selvihan, ikincisinde ise Fikret Türkmen, Âşık Garip hikâyesini sözlü ve yazılı varyantları karşılaştırmak suretiyle kapsamlı bir biçimde incelemiştir. O dönemde aynı bölümde halk edebiyatı asistanı olan Ensar Aslan ise doktora tezinde Çıldırılı Âşık Şenlik'in üç hikâyesinin metnini vermiş ve bu hikâyeler hakkında genel değerlendirmelerde bulunmuştur. Ayrıca o yıllarda ünlü hikâye anlatıcısı Behçet Mahir'den derlenen Köroğlu Destanı ve birtakım hikâyeler, takip eden yıllarda yayımlanarak araştırmacıların istifadesine sunulmuştur. Daha sonraki yıllarda bu araştırmalara çok sayıda derleme, metin neşri, makale, bildiri ve tez çalışması eklenmiştir. Bütün bu çalışmalar sonucunda konuyla ilgili birçok problem çözülmüş olmasına rağmen hâlâ yapılacak çok iş olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada âşık tarzı hikâyelerin yapı ve şekil özelliklerinin daha anlaşılır bir çerçevesi çizilecek, tanım ve tasnifle ilgili bazı yeni öneriler ortaya konulacaktır. Araştırmada kullanılan veriler başlıca üç ayrı kaynaktan temin edilmiştir:

1. Boratav'ın Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği adlı eseri ile diğer eserlerindeki ilgili bölümler ve onun konuyla ilgili diğer makaleleri başta olmak üzere sözlü gelenekten derlenen âşık tarzı halk hikâyelerini inceleme amacıyla gerçekleştirilen çalışmalar.

2. Erzurum il merkezi ağırlıklı olmak üzere ülkemizin farklı bölgelerindeki icra ortamlarında yaptığımız alan araştırmaları. Uzun yıllar (1988-2013) süren alan araştırmalarında hem âşık tarzı hikâyelerin üretim ve icra süreçleri gözlemlenmiş ve çeşitli metinler derlenmiş hem de icracılarla ve dinleyicilerle yapılan görüşmelerde gelenek hakkında ayrıntılı bilgi edinme fırsatı elde edilmiştir.

3. Elektronik ortama aktarılan âşık tarzı hikâye örnekleri.

I. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Bir tür olarak “halk hikâyesi” üzerinde çalışan ilk araştırmacılar, bununla âşıklık geleneği içinde üretilen ve icra edilen hikâyeleri kast etmişlerdir. Daha sonra halk arasında farklı üretim ve icra yöntem ve tarzlarına sahip tahkiye ürünleri de bazı araştırmacılar tarafından halk hikâyesi kapsamında değerlendirilmiştir. Oysa bunların hepsinin aynı başlık altında toplanması tasnif ve tanımları güçleştirmektedir. Bu nedenle her birinin üretim ve icra ortamları farklı olan bu ürünleri gruplandırma ve ayrı ayrı tanımlar altında inceleme zarureti ortaya çıkmaktadır. Kerem ile Aslı, Davut Oğlu Süleyman, Tayyazade, Hüthüt Kuşu, Hz. Ali Cenklere ve Sefil Baykuş gibi ürünlerin hepsi halk adı verilen grup tarafından üretilip icra edilmiştir. Ancak bunların bir kısmı saz eşliğinde kahvehane başta olmak üzere düğün, panayır ve benzeri umuma açık yerlerde icra edilirken bir kısmı köy ve kasabalarda kış aylarının sıra oturmalarında daha az sayıda kişi arasında anlatılıp dinlenme özelliğine sahiptir. Bazılarında dini bir şahsiyet etrafındaki olaylar aktarılırken bir kısmında masal unsurları ağırlıklı bir yer işgal eder. Bunlar arasında kitaptan okumak suretiyle dinleyiciye aktarılan veya bir meddah tarafından az çok canlandırma öğeleriyle birlikte sunulan metinler de söz konusudur. Ayrıca köyde, kasabada veya şehirde icra edilmeleri gibi özellikleriyle bu ürünler birbirlerinden ayrılırlar.

Türkiye’de bu konuyla ilgili ilk kapsamlı araştırmaların sahibi Pertev Naili Boratav’ın Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği adlı eserinde büyük bir vukuflla incelediği ürünler, âşıklık geleneği içinde üretilen ve icra edilen hikâyelerdir. Boratav, çalışmasının mihrine oturduğu âşık tarzı hikâyeleri diğerlerinden ayırmak amacıyla her bir türü âşık tarzı hikâye ile karşılaştırarak farklı ve benzer yönlerini tespit yoluna gitmiştir. Ele alınan türün özelliklerini ortaya koymak, tanımını ve tasnifini yapabilmek için seçilen bu yöntem fevkalade yerinde olmuştur. Boratav’ın adı geçen eserinde çizdiği çerçeve bütün halk hikâyelerini değil, sadece âşık tarzı ürünleri içine alır. Boratav, aynı eserde söz konusu ettiği şekil ve üslup hakkındaki tanım, tasnif ve değerlendirmelerini de âşık tarzı halk hikâyelerinin sözlü ortamdaki uygulamaları doğrultusunda ortaya koymuş, yer yer yazılı ortamın örnekleriyle karşılaştırma yoluna gitmiştir. Bu hususu bizzat kendisi şöyle açıklar: “Misallerimi zaten bize halk hikâyeleri hakkında tam bir fikir vermekten uzak duran basılmış hikâyelerden çok elimizde bulunan basılmamış metinlerden aldım: Düşüncelerimi ve hükümlerimi bu misaller üzerinde yürüttüm; basılmış metinler ancak halk hikâyelerinin kitap haline geçmeleri meselesinin tetkikinde bahis mevzuu olmağa değer.” (Boratav 1988a: s. 12)

Boratav, çeşitli vesilelerle başka çalışmalarında da “halk hikâyesi” terimi ile neyi kast ettiğini açıklamıştır. Örneğin, 100 Soruda Halk Edebiyatı adlı eserinin ilgili bölümündeki “Halk hikâyesi deyiminin karşıladığı türün nitelikleri nelerdir?” sorusuna cevap verirken şu açıklamayı yapar: “Bu deyimden, somut örnek vermek gere-

kirse Köroğlu, Kerem ile Aslı, Âşık Garip, Tahir ile Zühre vb. hikâyeleri anlıyoruz. Bu anlatı geleneğinin bugün de canlı kaldığı bölgelerde (Kars, Erzurum gibi Kuzey-doğu ve Maraş, Çukurova gibi Güney-doğu Anadolu illerinde) onlara hikâye adı veriliyor.” (Boratav 1988b: s. 51)

Boratav’dan sonra gerçekleştirilen yayınların büyük bir kısmında “halk hikâyesi” başlığı altında yukarıda sözü edilen, farklı niteliklere sahip anlatıların verilmesi, birtakım karışıklıkları beraberinde getirmiştir. Bütün bu karışıklıkların önüne geçebilmek için Boratav’ın sınırlarını çizdiği ve “halk hikâyesi” adını verdiği ürünlerin “âşık tarzı halk hikâyesi”, bu ürünlerin üretim ve icrasını karşılamak üzere kullanıldığı “halk hikâyeciliği”nin “âşık tarzı halk hikâyeciliği”, bu çerçevede oluşan geleneğin ise “âşık tarzı halk hikâyesi geleneği” veya “âşık tarzı hikâye geleneği” biçiminde adlandırılması gerekir.

Üretim, icra ve muhteva özellikleri dikkate alınarak âşık tarzı hikâyeler dışındaki anlatılardan bir kısmının dini-menkabevi halk hikâyeleri, bir kısmının da realist halk hikâyeleri biçiminde adlandırılmaları yaygınlık kazanmıştır. Böylece halk hikâyeleri genel başlığı altında yer alan ürünleri şöylece gruplandırmak gerekir:

1. Âşık tarzı halk hikâyeleri
2. Dini-menkabevi halk hikâyeleri
3. Realist halk hikâyeleri

II. Âşık Tarzı Halk Hikâyesinin İcracıları

Âşık tarzı hikâye anlatan sanatkârları iki grup halinde değerlendirmek gerekir. En yaygın ve bilinen icracılar âşıklardır. Onlar bir hikâyenin anlatımını baştan sona kadar tek başına üstlenirler. Yeri geldiğinde nazım kısımlarını saz eşliğinde ezgili olarak sunarlar. Saz çalmayı bilmeyen, hatta şairlik yeteneği zayıf olan bazı anlatıcılar ise hikâyeyi nesir halinde anlatırlar. Şiirlerini ya bir değneği saz yerine aksesuar olarak kullanıp saz çalma taklidi yaparak bu ihtiyacı giderirler, yahut sadece şiir halinde okurlar. Üçüncü yol da nesir kısmını hikâyecinin anlatması, nazım kısımlarında saz çalabilen bir aşığın devreye girmesi şeklindedir.

Fahrettin Kırzioğlu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Azerbaycan, Gürcistan, İrevan ve Dağıstan bölgelerinde yaptığı araştırmaları neşrettiği bir makalesinde adı geçen coğrafyada âşık tarzı hikâyelerin “türkölü hekât” olarak adlandırıldığını belirterek bu tür hikâyelerin iki ayrı anlatıcısı olduğunu söyler. Bunlardan biri “usta âşıklar”dır. Bunlar klasik hikâyelerin, yakın zamanlarda anlatılan hikâyelerin yanında kendi tasnif ettiği hikâyeleri de anlatırlar. Kendileri hikâye tasnif etmeyen, “usta malı” türkölü hikâyeleri anlatanlar ise “hekâtçı usta” biçiminde adlandırılırlar. Kimi durumlarda ise bir hikâyeyi “usta âşık” ve “hekâtçı usta” birlikte icra ederler. Hekâtçı usta hikâyenin nesir kısımlarını, usta âşık ise nazım kısımlarını sunar. Fahrettin Kırzioğlu, 1967 yılının Ramazan ayında Erzurum’da dört ayrı kahvehanede hikâye anla-

tıldığını belirterek her bir kahvehanedeki hikâyeciye birer âşığın sazıyla eşlik ettiğini açıklar (Kırzioğlu 1968: s. 470).

1960'lı yıllarda Erzurum'da Kavaflar Çarşısındaki ünlü İki Kapılı Kahve'yi işleten Burhanettin Alsaran, bu kahvehanede Nalbant İshak'a bazen Âşık Ummani'nin bazen de Mesci Ziyeddin Usta'nın sazlarıyla eşlik ettiklerini belirtmiştir. Aynı kaynak kişi, Behçet Mahir'e hikâye anlatma sırasında eşlik eden kişinin Âşık Yaşar Reyhani olduğunu söyler. Bu iki hikâyeciye sazıyla eşlik eden bir başka âşık da Mustafa Ruhani idi. (Düzgün 2005: s. 197)

1967 yılında Atatürk Üniversitesinde asistan olarak göreve başlayan Saim Sakaoğlu, aynı yılın ramazan ayında bulunduğu bir kahvehane ortamını yıllar sonra şöyle anlatır: “Bir gece Gürcükapısı'ndaki Taksim Çayevi'ne gitmiş, şimdi ikisi de Hakk'ın rahmetine kavuşan Meddah Nalbant İshak Usta (Kemali) ile Belediyede marangoz olarak çalışan Âşık Ummani'yi dinlemiştim. İshak Kemali hikâye anlatıyor, Ummani de yeri gelince saz çalıyordu. Ertesi sabah, akşamki hikâyeyi Behçet Mahir'e sorduğum zaman biraz sinirlenmiş, biraz da üzülmüştü. Galiba, evvelce Ummani ile birlikte çalışıyormuş. Merhum, Behçet Mahir'den ayrılıp İshak Usta'ya çalmaya başlamış.” (Sakaoğlu 1983: s. 54)

Bu anlatıcılar âşık olmasalar da geleneğin gerektirdiği kurallar içinde üretim ve icra faaliyetlerini sürdürdükleri için yaptıkları işi âşık tarzı hikâye geleneği içinde değerlendirmek gerekir.

III. Sözlü Gelenekteki Âşık Tarzı Halk Hikâyelerinin Yapısı

Pertev Naili Boratav, âşık tarzı hikâye anlatma geleneği alanında bugün dahi aşılammış eseri olan Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği adlı çalışmasında şekil bakımından gelenekteki anlatış halinde bir hikâyenin şemasını verirken bunu “fasıl” ile başlatır. Fasılın divani ile başladığını, sonra tecnis, tekerleme, koşma, semai ve destan örnekleriyle sürdürüldüğünü ve Köroğlu'ndan söylenen bir şiirle bu bölümün sonlandırıldığını ifade eder. Bu tespit ve değerlendirmelerin daha sonraki araştırmacılar tarafından tekrarlandığı ve fasılın, halk hikâyesinin bir bölümü olarak kabul edildiği görülmektedir. Belki burada Boratav, fasıl, halk hikâyesinin bir bölümü olarak düşünmemiştir. Doğrusu da budur. Âşık, bir topluluk huzurunda bugünkü yaygın adıyla bir program sunar. Programın çoğunlukla divani ile başlaması ve koçaklama ile sonlandırılması, yaygın bir uygulamadır. Bu ikisi arasında sunulanlar içinde bazen hikâye de yer alır. Yani böyle durumlarda halk hikâyesi, programın/fasılın içinde bir bölüm olur. Bu nedenle fasıl, halk hikâyesinin bir bölümü değildir. Âşıklar tam bir fasıl icra etmeden sadece hikâye anlatmakla da yetinebilirler. 1960'lı yıllarda Atatürk Üniversitesinde Behçet Mahir'den derlenen hikâyelerin hiçbirinde “fasıl” diye bir başlangıç veya bölüm yoktur. Çünkü bu derlemeler Edebiyat Fakültesindeki odalardan birinde yapılmıştır.

Aslında Boratav, bu konuyu bir başka eserinde daha sarıh bir şekilde izah eder: “Kars bölgesinde asıl hikâyenin konusuna girmeden önce, hikâye ile ilgisiz bir sıra türkü, destan, divanı, tekerleme vb. her biri özel ezgili şiirlerin söylenmesi bir kural olmuştur. Gerek oturumun bu hazırlık döneminde, gerek anlatıya girildikten sonra söylenen türkülerin dokunaklı yerlerinde, coşkuya gelen güzel sesli dinleyiciler arasından konu ile ilgili türküler, maniler, bayatılar, vb. ile âşıkla karşılık verenler, gösteriye katılanlar da olur.” (Boratav 1988b: s. 59) Görüldüğü gibi, burada Boratav başından sonuna kadar bir sanatkarın sunduğu programın/faslın tamamını “oturum” olarak adlandırıyor ve oturumun hazırlık döneminde çeşitli biçim ve türlerde ezgili şiir söylemenin bir kural haline geldiğini belirtiyor. O, olay örgüsünün anlatılmasına geçmeden önce söylenen ezgili şiirleri hikâyenin bir parçası/bölümü olarak düşünmüyor.

Ayrıca Fikret Türkmen de genel olarak bir hikâyenin “döşeme, hikâyenin metni ve dua” olmak üzere üç bölümden meydana geldiğini (Türkmen 1974: XIII) belirtmiştir. Ama her nedense bu iki araştırmacıdan (Boratav ve Türkmen) sonra konuyla ilgili bilgi veren eserlerin çoğunda faslı hikâyenin bir bölümü olarak değerlendirme eğilimi öne çıkmıştır.

Bu konudaki farklı bilgi ve yorumları doğru bir zemine oturtabilmek için âşık tarzı halk hikâyesinin bölümlerinin adlandırılmasıyla ilgili olarak da yeni bir düzenlemeye ihtiyaç vardır. Bu, daha anlaşılabilir bir adlandırma olacaktır. Bu konudaki önerimiz, âşık tarzı halk hikâyesinin üç başlık halinde incelenmesi yolundadır: 1. Giriş 2. Olay örgüsü 3. Bitiş.

1. Giriş

Bir topluluk karşısında bir sanat eserini sunan sanatkarların asıl konuya geçmeden önce giriş mahiyetinde birtakım sözler söylemesi yaygın bir uygulamadır. Dinleyiciyi/seyirciyi anlatıya veya gösteriye hazırlama amacına yönelik olan bu uygulama, karagöz ve ortaoyunu gibi gösterim türlerinin yanı sıra masal ve halk hikâyesi anlatma geleneğinde de kural haline gelmiştir. Masalın girişindeki “Bir varmış bir yokmuş”la başlayan, kimi kez birkaç cümleden oluşan, bazen daha uzun olabilen giriş bölümü de böyle bir ihtiyaçtan doğmuştur.

Sözlü gelenekte âşık tarzı hikâyeleri anlatan âşıklar/hikâyeciler de asıl olay örgüsüne geçmeden önce böyle bir başlangıç yaparlar. Geleneğin canlı bir şekilde ve uzun yıllar yaşatıldığı Kuzeydoğu Anadolu’daki âşıkların bir kısmı bu bölümde ortaya konulan anlatıları “döşeme” olarak adlandırmışlardır. Boratav, bu bölümde mensur bir tekerleme anlatıldığını belirterek hikâyenin asıl metninde pek ehemmiyeti olmayan, maceraların baş tarafını teşkil eden, mesela kahramanın çocukluğu, babasının ve annesinin başından geçenler gibi mukaddeme kısmına da kimi kez mecazi olarak “hikâyenin döşemesi” denildiğini söyler ve hikâye inşadının zaruri unsurlarından biri olan “döşeme”nin sabit hiçbir karakter arz etmediğini, her parçasının değişebildiğini,

hazfedilebildiğini veya buna yeni ilavelerin yapılabildiğini açıklar (Boratav 1988a: s. 49).

Sözlü gelenekten derlenerek yazıya aktarılan en eski örneklerden biri olan Gül ile Alişir hikâyesini anlatan Posoflu Müdâmi, girişte kendisine ait olan ve

“Evvela iptida be-nam-ı Huda

Onunla başlansın bidayetimiz

Salavat Resul-i Al-i Mücteba

Evvel ahir ondan şefaamız”

dörtlüğü ile başlayan altı haneli bir şiir söyledikten sonra sözlerini şöyle sürdürür:

“Ey yaran-ı Memduh-ı safa! Olasınız gam hanesinden cüda! Kesende ola fermanız! Neşrolsun destanımız! Ne kadar aç olsak kuru nan yemeyiz biz. Gullayib-i sükerli helva, kahve-i Yemen, duhan içeriz: bulursak içeriz, bulmazsak geçeriz. On sekiz bin âlem derler bu dünyanın hepsi. Maşrikten Mağrib’e velevasız yer olmaz.

Raviyan-ı ahbar, nakılan-ı asar, muhaddisan-ı ruzigar şöyle rivayet ederler ki:” (Boratav 1988a: s. 183)

Fahrettin Kırzioğlu, 1968 yılında yayımladığı bir makalede Kars yerli halkının âşık tarzı hikâye geleneğinde yer alan döşeme bölümünün birbirini takip eden dört aşamadan oluştuğunu belirterek bunları “yalan, deyişmeli destan, destan, koçaklama” biçiminde adlandırır ve “en ustalardan” derlediğini iddia ettiği bir döşeme örneğini aktarır. Buna göre döşemeye anlatıcı şöyle başlar:

“Ey Ağalar, Beğler, Aziz Komşular! Hepiniz hoş geldiniz derneğimize. Art-sın deminiz, olmasın gamınız; çoğalsın koyununuz, yetmesin kom’unuz (koyunun kışlık ahır). Yucalansın şanıımız, kör olsun düşmanımız. Her dileğimizi versin Yarıdan Süphanımız.

Hekâtımıza başlamadan, biz de ustamıza uyak (uyalım): Bir iki döşeme diyek; gelmiş geçmiş sayak; damağımızda tad duyak. Önce bir yalan söyleyik; ardındanca destan boyliyak.”

Olmayacak şeyleri yani yalanları kendi başından geçmiş gibi anlattıktan sonra şu açıklamayı yapar:

“Ey Ağalar, Beğler, Aziz Komşular! Ustalar, döşeme’yi bir değil, iki demişler. Biz de diyek: Damağımız çağ olsun; gününüz hep ağ olsun; derdiz (derdiniz), gamız (gamınız) yoğ olsun. Tanrı muradı(nı)zı versin. Aşk deryasını boyliyak; meclise hizmet eyliyek; (Karşılı) Âşık Bahri’nin Evli ile Ergen destanını söyleyik. Allah eski ustalara rahmet etsin, bizim de geçmişlerimiz.”

Bu açıklamadan sonra
 “Hey Ağalar bugün bir hikmet gördüm
 Nakleyeyim görün şaş değil midir
 Bir ergen bir evli yiğit dilleşti
 Bakın bu da bir savaş değil midir”

dörtlüğüyle başlayan ve 16 haneden oluşan bir destan söyler. Sonra yine bir açıklama yapar:

“Ey Ağalar, Beğler, Aziz Komşular! Ergenin boş hayalini, Evlinin hoş aklı yendi. Hak-Söz’e akan-su durur; herkez ayarını bulur. Kısa boyu çekip uzatmak olmaz; çirkini giydiren, bezetmek olmaz. Ustalar döşemeyi üç demişler; bal ile kaymak yemişler. Biz de bunu diyek üç; düşmanımız olsun puç. Yaraşıklı söz söyliyek; Kars Destanisi’ni diyek. Bunun ustası Âşık Hasan’a Ulu-Tanrı rahmet etsin, sizin de geçmişlerinize.”

Burada
 “Beğler tarif edem size
 La’l gevherdir taş Karsın
 Benzer Sekizkat-Cennete
 Hem içi hem dışı Karsın”

dörtlüğüyle başlayan ve 9 haneden oluşan bir şiir söyler. Ardından son kez şu açıklamayı yapar:

“Ey Ağalar, Beğler, Aziz Komşular! Ustalar döşemeyi dört demişler; her hali güzel imişler. Biz de bunu diyek dört; düşmanımız olsun khurt. Görmeyin hiçbirini(d) dert; yucalansın şanıımız. Dolu içmiş Bingöl’de; bâc almış Çamlıbel’de; adı gezer her dilde; Koç-Köroğlu Han’ımız. Kırklar almış özünü; öpmüş Kır-At yüzünü; demiş bu son sözünü. Anılsın ad, sanımız. Biz de uyak öğüde; rahmet diyek yığıde. Köroğlu’ndan boylıyak; koçaklama söyliyek.”

Anlatıcı burada son olarak
 “Bizim tekyenin beğleri
 Kolu kolçaklı merd olur
 Alır şikârını vermez
 Ağzı-kanlı boz-kurd olur”

dörtlüğüyle başlayan ve dört haneden oluşan bir şiir söyler ve bu bölümü şöyle tamamlar:

“*Döşeme*’yi tamam ettik; sözün binasına yettik. Aşk deryasını boylıyak; hangi hekâti söyleyik? Ustalar’a olsun rahmet; vermiyelim size zahmet. Bakmıyalım çoğa, aza; yeni düzen verek saza; (mesela) *Kirmanşah’ın Hekâti*’nı; bu gece söyleyik size. (Kırzioğlu 1968: s. 474-480)

Fikret Türkmen’in incelediği Âşık Garip hikâyesine Behçet Mahir şöyle bir giriş yapar:

“Bu hekâyeler dünyanın kuruluşundan bu terefe gelip geden, geçmişde olan bir aşk eseri. O günden bu güne gader, eğer tarihler, eğer dillerde zikr olur. Lakin bizim dedelerimiz, babalarımız, gelen şuaeler. Hekayeye başlamadan evel hekâtin bir peşirusu, selçuğu vardır. Yani hekattan evvel bu cevapları söylemek. Giden adamlar getmiş, gelenler ayıh olsun.

Gönül havalanma çihma havaya
Vurur çarh ganadın gıralar bir gün
Çünkü baki değil bu can gafeste
Megamda damarın yarallar bir gün

Ey adem güvenme gençliğin çağın
Ne evladan güven, ne bahçen bağın
Ölüm yanındadır atma ırağın
Yaahasız hömleğe sarallar bir gün

Evet işte bu cevaplar, uyuyan gafalar ayılsın, hani bizim babalarımız, hani bizim ebayı ecdadımız? Gelmiş getmiş herkes ömrünün nihayetine gader bu dünyada dolandır. Rızık tamam, ömür tamam. Geçer gider. Allah galannara selamet, ölenlere rahmet olsun. Hepimize. Şimdi hekâyemize başlıyorum.” (Türkmen 1974: s. 205)

1992 yılında Erzurum’daki âşık kahvesinde Âşık Nuri Çırağı’dan derlenen hikâyenin giriş kısmı şöyledir:

“Üstadlarımızdan vasf-ı hikâyet, pirimizden himmet, üstadlarımızdan kalan yadigârlar, olsun demi[ni]z, olmasın gamı[ni]z, hayra çıksın sonunuz encamınız. Cenabı Hak yurdumuza, milletimize, devletimize lutf u ihsan eylesin. Yaşamak çok güzel, yaşam çok güzel, insanlık çok güzel. İnsanca yaşamaktan güzel heç bi şey yoktur. Her şey onun içindedir.” (Düzgün 2005: s. 205)

Âşık Mevlüt İhsani’nin 1994 yılında Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümündeki halk edebiyatı dersinde öğrencilere hitaben anlattığı Necip ile Telli hikâyesinin girişi de şöyledir:

“Sorma âşıklara kimin nesidir
Âşıklık Allah’ın hediyesidir
Ruhun arzusudur kalbin sesidir
Ne ölçen hisseder ne tartan anlar

Dünya sürmelenmiş ala gözlü kız
İçi pek karanlık üstü ay yıldız
Önü görülmeyen dalgalı deniz
Ne süren hisseder ne batan anlar

Yeniler yeşerir eskiler solar
Koyunlar çekilir kuzular dolar
Bir yandan gün açar bir yandan doğar
Ne kalkan hisseder ne yatan anlar

Mevlam kâinata dur dediği an
Emr-i İsrâfil’e vur dediği an
Kalk Mevlüt İhsani sur dediği an
Hem kalkan hisseder hem yatan anlar

Evet, aziz, kıymetli dinliyecilerim, buna Kars tarafında, hikâyeden önce söylenen şiire ser-suhana derler. Yani ser, baş manası. Bizim Erzurum bölgesinde de buna hikâyenin önünde döşeme derler. Şimdi ikinci şiiri okuyorum. Dedim ki:

Kimi gaşığınnan kimi tasınnan
Bu dünyayı bir gazandır unutma
Kimi oynunnannan kimi yasınnan
Çarkıfelek bir düzendir unutma
Öyle ya dünyayı kimi gaşığınnan yiyir, kimisi tasınnan yer.
Bahar gelir karlı dağa ulaşır
Çiçek çimen birbirine dolaşır

Mor goyunlar guzusuna meleşir
 Yazın soni bir hezandır unutma
Hezan, soğumak. Yazın soni güzdür. Yani yazın soni bir hezandır unutma.
 Hakk'ın terazisi kurulduğu gün
 Süt sudan ayrılıp durulduğu gün
 İğneden iplige sorulduğu gün
 Ayıracak bir mizandır unutma

Kırılırim amma şişe değilim
 Mevki ayıramam gişe değilim
 Amir memur değil paşa değilim
 Mevlüt İhsan bir ozandır unutma

Evet, bu yakın hikâyesi olarak Necip'le Telli hikâyesini söyleyecem ki bu bir dramlı hikâye ve bir de insanlığa yarayacak, yani bizlerin hepimiz, erkege olsun kadına olsun, herkese yarıyacaktır.

Evet, aziz dinleyicilerim. Ne dedik, aşkı rivayet vesfi hikâyet, pirimizden himmet, üstatlarımızdan bize galan yadigârlar, hediyeler...

Ben bu hikâyeyi Kars'ın Selim nahiyesinde, Selim kazasının Ağyar köyünden Dursun Cevlani'den öğrenmişim. Zamanın o devründe, bundan yüz sene önce, Muhtar Ahmet Paşa'nın dedesinin vahtında meydana gelen bir hikâyedir bu. Gerçeğin kendisidir." (Düzgün 2015: s. 307-308)

Bütün bu örneklerden anlaşılıyor ki bu bölümde anlatıcı, saz eşliğinde veya sazsız olarak icra ortamına uygun bir şiir söyleyebilir, bir tekerleme örneği sunabilir, bir yalanı kendi başından geçmiş gibi anlatabilir, hikâyeyi kimin tasnif ettiği, kendisinin onu kimden dinlediği, olayın nerede geçtiği gibi ön bilgiler aktarabilir.

Girişin vazgeçilmez unsurlarından biri de duadır. Anlatıcı, önceki âşıklar, üstatlar, dinleyiciler ve kendisi için dua eder. Burada Yüce Mevla'dan çeşitli dileklerde bulunulur. Açların doyurulması, çıplakların giydirilmesi, kimsesizlerin korunması vb. hususlar, nazım veya nesir halinde, çoğu kez secili bir nesirle ifade edilir. Özellikle XX. yüzyılın son çeyreğinde yaşayan âşıkların çok defa "olsun deminiz, olmasın gamınız, hayra çıksın sonunuz encaminiz" gibi klişe bir duayı ihmal etmedikleri görülmektedir.

Bu bölümde bazı âşıkların kullandığı “Raviyan-ı ahbar, nakılan-ı asar, muhaddisan-ı ruzigâr şöyle rivayet ederler ki” klişe ifadelerinin yazma ve basma halk hikâyelerinden sözlü ortama geçtiği anlaşılmaktadır.

Giriş bölümünün biçim ve içerik bakımından zenginliği dinleyici ile ilgilidir. Âşık veya hikâyeci, iyi bir dinleyici grubu karşısında ise bütün hünerini göstererek girişi olabildiğince uzatır. Buna karşılık stüdyo tipi derleme ortamlarında karşısında bir dinleyici grubu olmayan hikâyecinin bu bölümü daha yüzeysel geçtiği, yasak savma kabilinden, bir formaliteyi yerine getirme kaygısıyla hareket ettiği gözlemlenmektedir. Örneğin, Behçet Mahir’den bu yöntemle derlenen hikâyelerin birçoğunda giriş kısmının atlandığı ve doğrudan olay örgüsüne geçildiği görülmektedir.

2. Olay Örgüsü

Olay örgüsünün anlatıldığı kısım, nesir ve nazım unsurlarından oluşan bir yapı arz eder. “Vakaların anlatıldığı kısım mensurdur. Konuşmaların çoğu da mensurdur. Yalnız mühim hadiselerde, şiddetli hislerin ifade edilmesi gereken yerlerde kahraman *telle söylemeyi dille söylemeye* tercih eder. Bu yerler ekseriyetle 11 heceli, bazen 8 heceli 3 kıtadan 8-10 kıtaya kadar değişen uzunlukta, bazen tek-kişinin, bazen iki kişinin karşılıklı konuşması şeklinde manzumelerdir.” (Boratav 1988a: s. 51-52) Manzumeler çoğunlukla saz eşliğinde sunulur. Hikâyeci saz çalma yeteneğine sahip değilse yahut herhangi bir nedenle saz çalamayacak durumda ise saz çalabilen bir âşık, hikâyeciye eşlik eder. Bazen de hikâyeci bastonunu saz gibi uzatıp saz çalma taklitleri yaparak manzumeleri belli bir ezgiyle seslendirebilir.

Nesirdeki anlatma serbestliğine karşılık nazım kısımları, değişikliğin yapılmadığı veya çok az yapıldığı yerlerdir. Çok az görülen bu değişikliğin öncelikli nedeni anlatıcının bazı kelime, mısra veya dörtlükleri hatırlayamamasıdır. Bu durumda âşık boşlukları kendi irtical yeteneği ile doldurma yoluna gider. Ayrıca anlatıcı, hikâyenin nazım kısımlarına bir çeşni katma ihtiyacını hissettiğinde dörtlüklerden sonra birer mani ekler. Bunlar çoğu kez cinaslıdır. Boratav, dörtlükler arasına yerleştirilen bu manzumelere *peşrevi* denildiğini belirtir (Boratav 1988a: s. 50).

Âşık/hikâyeci, asıl olayın anlatımı sırasında ihtiyaç duyulduğu yerlerde başka kısa hikâyeler de anlatır. Pertev Naili Boratav, buna karavelli adının verildiğini belirtmektedir. 1988-2013 yılları arasında Erzurum’daki âşık kahvelerinde anlatılan hikâyelerde de bu türden ara hikâyeler, fıkralar, anılar, başka şairlerden alıntılara yer verilmesi sıkça karşılaşılan bir durumdur. Ancak hikâyeciler bu tür anlatıları karavelli veya başka bir terimle adlandırmazlardı.

Pertev Naili Boratav, 1940’larda geleneğin canlı bir şekilde devam ettiği Kuzeydoğu Anadolu’daki âşıkların anlattıkları hikâyenin genellikle bir gecede tamamlanmadığı, kalan kısmının bir sonraki güne kaldığı bilgisini verdikten sonra şu açıklamaları yapar:

“Hikâyeler çok defa bir gecede bitmez. Bir gecelik hikâyede bile âşık münasip yerde bir istirahat verir; kahve, çay, sigara içmek için... Uygun yeri âşık kendisi seçer. Hikâyenin bu *yatılacak yerleri* muayyendir. İstirahatten sonra yeniden hikâyeye başlamanın da bir ananesi vardır.” (Boratav 1988a: s. 50)

Âşık kahvehanelerinin son 30-40 yıllık dönemine bakıldığında bir gecede tamamlanmayan, kalan kısmının sonraki gece anlatıldığı hikâyelere çok az rastlandığı tespit edilmiştir. Evlerde televizyonun bulunması sebebiyle il merkezinde yaşayan insanlar, uzun kış gecelerini kahvehanede geçirme ve âşık/hikayeciyi dinleme ihtiyacını duymamaya başlamışlardır. Âşık kahvehaneleri, önceden ilçe ve köylerden şehir merkezine gelerek geceyi otelde geçiren, bu nedenle akşam saatlerini kahvehanedeki âşığı dinlemeye ayıran müşteriyi de kaybetmiştir. Çünkü ulaşım imkânlarının gelişmesine bağlı olarak bu insanlar sabah saatlerinde köyden, ilçeden ayrılıp kısa bir sürede şehir merkezine ulaşmakta, işlerini tamamladıktan sonra özel araçları veya toplu taşıma araçlarıyla akşam olmadan evlerine dönmektedirler. Bu gelişmeler, her gün kahvehaneye giden, bugün yarım kalan hikâyenin devamını dinlemek için yarımı ipe çeken dinleyici kitlesini ortadan kaldırmıştır. Böylece hikâye anlatıcıları hikâyelerini bir program içinde tamamlama yolunu seçmişlerdir. Hatta hikâyenin bir geceye sığmayacağını anlayan âşık, hikâyenin tamamını anlatmak yerine sadece bir epizotunu anlatmayı yeğlemektedir. Bu epizot, genellikle bir nazım parçasını içine alacak biçimde belirlenir. Dolayısıyla günümüz âşıklarının/hikâyecilerinin icralarında *hikâyenin yatılacak yeri* de kalmamıştır.

Bu yapısal özellikler, âşık tarzı hikâyelerin tümü için geçerlidir. Ancak dil ve üslup anlatıcıdan anlatıcıya, ortamdan ortama değişiklik arz eder. Boratav, bu değişkenliğe işaret eder ve kendisinin verdiği şekil ve üslupla ilgili kuralların dışına çıkanların da bulunduğunu belirterek “Burada benim tesbit ettiklerim, Artvin ve dolaylarının âşıklarının geleneğini yaşatan ve sanatının kaynaklarını, yukarıda adı başka vesilelerle geçmiş bulunan Âşık Üzeyir’e götüren Poshoflu Müdami ile Kars kahvelerinde dinlediğim iki âşıka göre tesbit ettiğim şekil şeması ve üslup hususiyetleridir.” (Boratav 1988a: s. 51)

Hikâyenin üslubunu belirleyen en önemli faktör icra ortamıdır kuşkusuz. Dinleyicilerin sayısı, yaşı, mesleği, âşık tarzı hikâye geleneğini bilip bilmemeleri gibi hususlar, üslubu ve içeriği doğrudan belirler. Farklı icra ortamlarının halk hikâyesi icrasında ortaya çıkardığı değişiklikleri belirlemek üzere İlhan Başgöz’ün yaptığı bir araştırma oldukça ilginç sonuçlar ortaya koymuştur. 1967 yılının Haziran ayında Posoflu Müdami’ye bir akşam Posof ilçe merkezindeki bir kahvehanede bir sonraki akşam ise yine aynı ilçe merkezindeki Öğretmenler Birliği salonunda Öksüz Vezir hikâyesini anlatma imkânı verilmiş, her iki ortamdaki icra incelenmiş ve ikisi arasında önemli farklılıkların olduğu tespit edilmiştir. (Başgöz 1986: s. 49-123)

Âşık tarzı hikâyelerin bir kısmı yazılı ortamda okuyucusuna sunulmuştur. Ancak bu hikâye metinleri sözlü ortamın özelliklerini bütün yönleriyle yansıtmaktan

uzaktır. Sözlü ortamdaki hareket serbestisi, metnin dinleyiciye, zamana ve mekâna göre şekillenmesini sağlar. Her iki ortamın ortak özelliği hikâyenin olay örgüsüdür. Bunun dışındaki unsurlarda, özellikle üslupta iki ortamdan karşılıklı ödünçlemelerin gerçekleştiği görülür. Aynı mukayeseyi elektronik ortamda sunulan hikâyeler için de yapmak mümkündür. Elektronik ortamda da anlatıcı olayın iskeletini korumak kaydıyla şekil ve üslup bakımından farklı bir yol izlemek zorundadır.

3. Bitiş

Olay örgüsü çeşitli unsurlarla beslenerek anlatıldıktan sonra âşık/hikâyeci dua ağırlıklı bir bölümle dinleyicinin huzurundan ayrılır.

Posoflu Müdami, Gül ile Ali Şir hikâyesini şu sözlerle tamamlamıştır: “Hikâyemize erdi hatime, rahmet olsun gelmiş, geçmiş cümle kara toprakta yatana. Gerek Gül’ün, Ali Şir Nevayi’nin ve Hüseyin Baykara’nın ruhuna ve gerek cümle namurad ölmüş âşıkların ruhuna Fatiha. Hepsini Mevla garik-i rahmet eyleye! Amin!” (Boratav 1988a: s. 198)

Behçet Mahir’in anlattığı Kirmanşah hikâyesinin bitiş kısmı şöyledir: “Beyefendi, dünyanın soni ne diyor:

Bu dünya bir degirmandır,
Daima durmaz döner,
Cism-i adem bir fenerdir,
Ağıbet bir gün söner,

Ezel bahar yaz ayları gelende,
Çalganır dereler, sel sesi gelir,
Adem bir buğdadır felek degirman,
Ügüdür gün be gün, per sesi gelir,
Bir yandan doğar, bir yandan ölür.

Bu kevn-i mekân beyle kurulmuş, gelir gider. Geldi, getdi hane, misafirhane, hikâyemiz burda menziline yetdi. Hani Kirmanşah, hani Goca Arap, hani mugadder-hükümdarlar, hni Davutoğlu Süleyman, Gaf’dan Gaf’a hökmeden hani ya. Hani iki cihan serveri, Magrıpdan, maşrığa gudret topuni seslendiren. Hani hayım, hani huyum diyenler.

Evet, geldi, getdi, hekâyemiz de burada menziline yetdi.” (Sakaoğlu vd. 1997: s. 147)

Behçet Mahir'in Ercişli Emrah ile Selvihan hikâyesinin bitiş kısmını ise daha kısa tutmuştur: "Hekayemiz burada menziline yetdi. Allah darda galanlari, mırad üs-dünde olanlari mıradına gavuşdursun."(Bali 1973: s. 187)

Âşık Mevlüt İhsani, 1992 yılında bir âşık kahvehanesinde anlattığı Seyfettin Çavuş ile Filiz Hanım adlı hikâyeyi şöyle tamamlamıştır: "Gelir Hasankale'ye Umut, çihar ve babasının halini o İbrahim Emi'ye anladır, Hasankaleli. İbrahim Emi de bize annatdı. Biz de siz dostlara bunu hikâye etdik. Hepinizin gecesi hayırlı olsun." (Düzgün Arşivi: 27-B)

Örneklerde görüldüğü gibi kıssadan hisse çıkarma, ölmüş kişileri hayırla anma, yaşayanlar için sağlık dileme ve genel olarak çeşitli dileklerin kabulü için dua etme, bitiş bölümünün temel unsurları haline gelmiştir. Dede Korkut Kitabında yer alan boylardan her biri buna yakın bir üslup ve içerikle sonlandırılır. Anlatıcının "Gelimli gidimli dünya/Son ucu ölümlü dünya" biçiminde ders ve öğüt verici özlü sözlerden sonra "dua edeyim hanım" diyerek sıraladığı dualar ile âşık tarzı hikâyelerin bitiş kısımları büyük bir benzerlik arz ederler.

Sonuç

Her gelenekte olduğu gibi âşık tarzı hikâye geleneğinde de uzun yıllar içinde değişen şartlara bağlı olarak birtakım farklılıkların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Elimizde XX. yüzyıldan önceki dönemlerde âşık tarzı hikâyelerin sözlü ortamdaki icra teknikleri ile ilgili yazılı, sesli veya görüntülü kayıtlar bulunmamaktadır. Bu nedenle Türk halk hikâyelerinin sözlü gelenekteki şekil ve üslup özellikleri Pertev Naili Boratav'ın 1940'lı yıllardaki tespitlerinden itibaren daha geniş ve doğru bir biçimde izlenebilmektedir.

Bu araştırmada sözlü gelenekteki âşık tarzı halk hikâyeleri ile ilgili olarak şu görüş ve öneriler geliştirilmiştir:

1. İlk dönem "halk hikâyesi" araştırmacılarının bu terimle âşıklık geleneği içinde üretilen ve icra edilen hikâyeleri kast etmelerine rağmen son zamanlarda alanla ilgili araştırma yapanların büyük bir kısmı kapsamı genişleterek halkın üretip icra ettiği her türden hikâyeyi "halk hikâyesi" başlığı altında inceleme yoluna gitmişlerdir. Ortaya çıkan karışıklığı önlemek için âşık tarzı içinde üretilen ve icra edilen hikâyeleri "âşık tarzı halk hikâyesi" olarak adlandırmak gereklidir.

2. Halk hikâyelerini, üretim ve icra tarzlarını dikkate alarak şu üç başlık altında incelemek gerekir:

- a. Âşık tarzı halk hikâyesi
- b. Dini-menkabevi halk hikâyesi
- c. Realist halk hikâyesi

3. Halk hikâyesini yapı bakımından üç bölüm halinde incelemek gerekir:

a. Giriş

b. Olay örgüsü

c. Bitiş

4. Fasıl, âşık tarzı halk hikâyesinin bir bölümü değildir. Bazen bu hikâyeler, fasıl içinde icra edilirler.

Kaynakça

- Alptekin, Ali Berat. (2009). *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Aslan, Ensar. (2007). *Çıldırli Âşık Şenlik Hayatı-Şiirleri-Karşılaşmaları-Hikâyeleri*. Ankara: Akademi Yayınları.
- Atnur, Gülhan. (2017). *Mısır Valisi Koca Cafer Paşa'nın Acayib Hikâyesi*. Erzurum: Eser Yayınları.
- Bali, Muhan. (1973). *Ercişli Emrah ile Selvihan Hikâyesi Varyantların Tesbiti Ve Halk Hikâyeciliği Bakımından Önemi*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları
- Başgöz, İlhan. (1986). *Folklor Yazıları*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Boratav, Pertev Naili. (1988a). *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Boratav, Pertev Naili. (1988b). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Çetin, Ayşe Yücel. (2016). *Türk Halk Hikâyelerinde Anlatıcı Tipolojisi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Dilaver Düzgün Arşivi. *Âşık Kahvehanesi Kayıtları*. Kaset No: 27-B.
- Duymaz, Ali. (2001). *Kerem ile Ashı Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Düzgün, Dilaver. (2005). *Erzurum'da Kahvehaneler ve Âşık Kahvehanesi Geleneği*. Ankara: Aktif Yayınları.
- Düzgün, Dilaver (Derleyen Ve Yazıya Aktaran). (2015). "Necip ile Telli Hikâyesi", Anlatan: Âşık Mevlüt İhsani, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 54, Haziran, S. 307-323.
- Görkem, İsmail. (2000). *Halk Hikâyeleri Araştırmaları Çukurovalı Âşık Mustafa Köse Ve Hikâye Repertuarı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

- Kırzioğlu, M. Fahrettin. (1968). “Halk Hikâyecilerinde ‘Döşeme’ Söyleme Gelenegi”. *Türk Dili, (Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı)*, Cilt: 19, Sayı: 207, 1 Aralık, S. 474-480.
- Sakaoğlu, Saim. (1983). “Yaşayan Son Meddah Behçet Mahir ile Sohbet”. *Kaynaklar*, Sayı: 1, Güz (Eylül-Ekim-Kasım), S. 54-58.
- Sakaoğlu, Saim Vd. (1997). *Meddah Behçet Mahir’in Bütün Hikâyeleri-I*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Saussey, Edmond. (1952). *Türk Halk Edebiyatı* (Çev: İlhan Başgöz), Ankara.
- Spies, Otto. (1941). *Türk Halk Kitapları* (Çev: Behçet Gönül). İstanbul: Eminönü Halkevi Neşriyatı
- Türkmen, Fikret. (1974). *Âşık Garip Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number **61**, Aralık / December **2018**, 273-285

KÂZIM KARABEKİR'İN VEFATININ TÜRK BASININDAKİ AKİSLERİ
The Echoes of Kazım Karabekir's Death in Turkish Media

(Makale Geliş Tarihi: 10. 12. 2018 / Kabul Tarihi: 20. 12. 2018)

Selçuk URAL*

Nesrin HANGÜL**

Öz

Kazım Karabekir Paşa milli mücadele döneminin önde gelen isimlerinden biridir. Meclis Başkanı olarak görev yaparken geçirdiği kalp krizi nedeniyle 26 Ocak 1948'de hayatını kaybetti. Ülke genelinde yas ilan edilerek resmi dairelerde bayraklar yarıya indirildi. Cenaze töreninde önemli devlet erkânının yanı sıra alanları dolduran binlerce kişi Paşanın naaşını selamlayarak dualarla son yolculuğuna uğurladı.

Anahtar Kelimeler: Kazım Karabekir, Meclis, İsmet İnönü, Cebeci Şehitliği, Cenaze Merasimi.

Abstract

Kazım Karabekir Pasha is one of the leading names of the Turkish War of Independence. He lost his life due to a heart attack that he suffered when he was serving as the Chairperson of the Turkish Parliament on 26 January 1948. A national mourning was declared, and the flag was flown at half-mast in governmental agencies. In the funeral ceremony, thousands of people in addition to high status officials saluted the Pasha's corpse and paid their last respects with prayers.

* Prof. Dr. Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü; Prof. Dr., Kafkas University, Faculty of Letters, Department of History, sural25@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9206-6661>.

** Arş. Gör., Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü; Res. Assist., Kafkas University, Faculty of Letters, Department of History, nesrin_soyer@hotmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6019-3487>.

Keywords: Kazım Karabekir, Assembly, İsmet İnönü, Cemetery-Of Cebeci, Funeral.

Giriş

Kazım Karabekir Paşa, milli mücadele yıllarında Erzurum Kongresinden TBMM'nin açılmasına giden yolda "Milli hâkimiyet" düşüncesinin hâkim kılınmasında hayati hizmetlerde bulundu. Milli Mücadele Hareketi'nin teşkilat ve programının ortaya çıkarılmasının dışında Sovyet Rusya başta olmak üzere Kafkas ülkeleriyle ilişkilerin tesisinde onun görüşleri fevkalade önemli bir rol oynadı.

Karabekir Paşa askeri alanda büyük başarılar imza attı. Askeri faaliyetleriyle Erzurum, Van ve Trabzon'da yeni İzmir facialarına meydan vermediği gibi, kazandığı zaferlerle aziz vatan topraklarını Ermenistan'ın ve Gürcistan'ın parçası olmaktan kurtardı. 40 yıl boyunca bölgede kan ve gözyaşına neden olan Ermeni Mesellesini uluslararası alandan silip attı.

1924'te Türkiye'nin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurarak, kurucu başkanlığını yaptı. Şeyh Sait ayaklanmasını takiben parti kapatılırken, Karabekir Paşa da İzmir suikastıyla ilişkilendirilerek yargılandı. Beraatının ardından siyasi hayattan ayrıldı. On iki yıl boyunca sosyal ve kültürel faaliyetlerin içinde yer aldı.

1.VEFAT HABERİNİN DUYULMASI

Paşanın ölümüne ilişkin ilk haber 26 Ocak 1948 tarihli Her gün gazetesinde "Meclis Başkanı yakalandığı kalp krizini atlattı" başlığıyla veriliyordu:

"General Kazım Karabekir dün akşam bir kalp krizine yakalanmış, yapılan tedaviler sonunda bu krizi atlattıysa da general bu sabah yeni bir kriz geçirmiş ve yapılan bütün tedavilere rağmen saat 10'da vefat etmiştir. Generalin ölümü şehrimizde çok büyük bir teessürle karşılanmıştır. Milli cenaze merasiminin ne zaman yapılacağı bu saatte belli değildir"(Her Gün, 1948:1/76).

Ölümüne ilişkin ayrıntılar ertesi günkü gazetelerde kendini göstermeye başladı. Son Posta gazetesinin haberine göre; Kazım Karabekir dün (26 Ocak) saat 15'de kalbinden rahatsızlığında derhal Büyük Millet Meclisi tabibi Raif Barbaros Kocatepe'deki ikametgâhına çağrıldı. Daha sonra durumdan haberdar edilen Cumhurbaşkanı baştabibi Zeki Hakkı Pamir tedavisine yardımcı olmak üzere getirildi. Karabekir'in rahatsızlığı ilk önce hafif iken sonradan ağırlaşarak ilk kriz saat 17'de geldi. İlk krizden sonra fasılalarla şiddetli krizler baş göstermiş ve Paşa bütün geceyi ıstırap içinde geçirdi. Bütün ihtimam ve tedavilere rağmen 26 Ocak saat 10'da hayata ebediyen gözlerini kapadı. Ölüm haberini alanlar Kocatepe'deki evine uğrayarak başsağlığı dileklerini iletmeye başladı. Gelenler arasında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün eşi, Başbakan ve Başbakan Yardımcısı, İçişleri Bakanı, Bayındırlık, Sağlık ve Sosyal Yardım, Ulaştırma ve Çalışma bakanları ile Büyük Millet Meclisi Başkanvekilleri,

milletvekilleri, Diyanet İşleri Reisi ve Ankara Valisi bulunuyordu. Merhumun cenazesi 28 Ocak Çarşamba günü öğle namazını müteakip ebedi istirahatgahına tevdi olunacaktı¹.

Ulus gazetesinde ise Karabekir Paşa'nın şahsiyeti ve hizmetleri hakkında tarihe not düşen bir yazı yayınlandı. Kazım Karabekir'in vakitsiz ebediyete geçmesiyle Türk Milletinin temiz ve vefakâr bir evladını, Türk ordusunun ise şanlı ve başarılı bir komutanını kaybettiğine vurgu yapılan yazıda Paşanın vazifeye bağlılık, vatanperverlik ve samimilik hisleriyle tanındığı, İkinci Dünya Harbinin sona ermesiyle başlayan çetin intikal devrinde General Kazım Karabekir, yeniden milli bir sembol haline yükseldiği, Sovyet Rusya'nın Türkiye'den toprak taleplerine sert karşılık verdiğini, milli hakları çiğnetmeyeceğimizi ilk onun dile getirdiği belirtiliyordu. Haberin sonuna doğru memleket çok partili demokrasiye geçerken Kazım Karabekir'in, milli birliği her türlü sarsıntı ihtimallerinden ve vatani muhtemel tehlikelerden koruma kararı çerçevesinde siyasete dahil olduğu ve buna göre hareket ettiği vurgulandı.(Ulus, 1948).

Kazım Karabekir Paşa'nın ölümüne karşı ilk hassasiyet gösteren ve çalışmalarını bir süreliğine durdurma kararı alan kurum, başkanlığını yaptığı TBMM idi. 26 Ocak saat 15'de yapılan oturumda Başkan Vekili Raif Karadeniz; Kazım Karabekir'in vefatı haberini vererek hatırası için herkesten beş dakikalık ayakta saygı duruşu rica etmiş, saygı duruşunun ardından "*aramızdan ebediyen ayrılan aziz ölümün hatıralarına hürmeten müsaade buyursanız bugünkü birleşimi Cuma gününe bırakmak istiyoruz*" teklifini getirdi. Genel kurulun "*Doğru, doğru*" sesleri üzerine oturuma Cuma günü toplanılmak üzere son verildi (Son Posta, 1948; Ulus, 1948).

Son Posta, Ulus ve Yeni Sabah gazetelerinde 27 Ocakta Karabekir Paşanın hal tercümeleleri yayınlandı. Yeni Sabah gazetesinde yayınlanan hal tercümesinde Karabekir Paşa'nın harp hatıralarını yazarken Yeni Sabah yazı heyetine yardımcı olduğu bilgisine yer alıyordu. Fakat üç gazetede de Paşanın küskünlük yıllarına (1927-1938) ilişkin herhangi bir şey paylaşılmaması oldukça ilginçti (Yeni Sabah, 1948: 3209).

¹ Gazetede ölüm haberi dışında biri Anadolu Ajansı, diğeri ölüm raporu olmak üzere iki resmi bildiriye yer verildi. Ajansın haberinde şu cümleler yer alıyordu: "*Anadolu Ajansı Türkiye Büyük Millet Meclisi Yüksek Başkanı General Kazım Karabekir'in vefat ettiğini bildirmekle fevkalade müteallimdir. General Kazım Karabekir bugün saat 10 da kalp rahatsızlığından vefat etmiştir. Bütün ömrünü vatan hizmetlerine vakfetmiş olan Sayın Karabekir'in ölümü dolayısıyla Büyük Türk Milletini ve Türkiye Büyük Millet Meclisini taziyet eyleriz. Cenaze merasimi Ankara'da 28.1.1948 Çarşamba günü öğle vakti yapılacaktır.*" Ölüm raporunda ise şunlar yazılıydı: "*Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı General Kazım Karabekir'in 25.1.1948 Pazar günü saat 17'de başlayan ve kısa fasıllarla tekrarlayan Angina Pektoris nöbetleri sonucunda yapılan tedavilere rağmen had kalp zaafı ile 26.1.1948 Pazar saat 10'da vefat etmiş olduğunu bildirir müşterek raporumuzdur. Cumhurbaşkanlığı Baştabibi Prof. Dr. Zeki Hakkı Pamir, TBMM Başkanlığı Baştabibi Prof. Dr. Raif Barbaros*" **Son Posta**, 27 Ocak 1948, No:5637; **Ulus**, 27 Ocak 1948.

Cenaze 26 Ocak günü öğle üzeri Başbakan Yardımcısı Faik Ahmet Barutçu ve bazı bakanların iştirakiyle Numune Hastanesine kaldırıldı. Bu arada tören için Protokol Genel Müdürlüğü tarafından bir program hazırlanacağı ve bunun Cumhurbaşkanları için yapılan tören seviyesinde icra edileceği bilgisine ulaşıldı (Yeni Sabah, 1948: 3209).

Cenaze Numune Hastanesine nakledildikten sonra özel bir yer tahsis edilerek saygı nöbeti için hazır edildi. 26 Ocak saat 10'dan itibaren Büyük Millet Meclisi Muhafız Taburuna mensup subay ve erler tarafından birer saat aralıkla değiştirilmek üzere Karabekir Paşa'nın bayrağa sarılı cenazesi başında saygı nöbeti tutulmaya başlandı. Bu arada Kazım Karabekir'in ölümü dolayısıyla Ankara radyosunun programında değişikliğe gidildi. Bu münasebetle radyoda yalnız klasik müzik çalınırken 19.45'te memleket uğruna yaptığı hizmetleri ve 21'de hayatını konu edinen iki konuşma yapıldı (Ulus, 1948).

Ulus gazetesi 27 Ocak tarihli nüshasında ilk olarak Karabekir Paşa'nın ölümünün hem ailesi, hem de millet nezdinde büyük teessür uyandırdığı ve devlet büyükleri başta olmak üzere sevenlerinden müteşekkil kalabalık grupların sabahtan itibaren evine geldikleri bildirildi. Gazetenin dikkat çektiği ziyaretçi akımı sabahın erken saatlerinde başladı. Sabah yapılan ziyaretlerde Başbakan Hasan Saka, TBMM Başkanvekilleri, TBMM Başkanlık Divanı üyeleri, CHP Meclis Grubu Başkanvekilleri, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı ile Bakanlar, Genelkurmay Birinci ve İkinci Başkanları, CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran, CHP Divan üyeleri, CHP Genel İdare Heyeti üyeleri, Milletvekilleri, Yargıtay, Sayıştay Başkanları, Danıştay Başkanvekili, Diyanet İşleri Başkanı, Ankara Vali ve Belediye Başkanı İzzettin Çağpar ve Ankara Emniyet Müdürü aileye taziyelerini ilettiler. Öğleden sonra saat 15 sularında Cumhurbaşkanı İnönü ve eşi taziye ziyaretinde bulunurken onların ardından saat 17.30'da DP Genel Başkanlığı ve Meclis Grubu adına Enis Akaygen ve DP Genel Kâtibi Basri Aktaş merhumun evine gelerek partilerine adına taziyelerini bildirdi. Gazete ayrıca Karabekir Paşa'ya müdahalede bulunan doktorlardan TBMM Başhekimisi Dr. Raif Barbaros ile yapılan mülakata yer verdi.

Dr. Raif Barbaros, Paşa'nın Özel Kalem Müdürü Necati Taşbaşlı tarafından konuta davet edildiğini, krizin zaman içinde ağırlaştığını ve müdahalelere rağmen kurtarmanın mümkün olmadığını beyanla krizin seyri hakkında kamuoyunu bilgilendirdi².

Üniversite öğrencileri Paşa'nın ölümünden duyulan üzüntüyü dile getiren ilk kesim oldu. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğrenci Derneği Başkan Orhan Eren imzasıyla Türkiye Büyük Millet Meclisine ve merhumun ailesine taziye telgraf-ları gönderildi. Bu fevkalade kadirşinas bir davranıştı. Zira Kazım Karabekir'in öğrenci ve çocukları himaye edişi ve onlara verdiği kıymet herkes tarafından bilinmekteydi. Onun varlığı ve gayretleri olmasaydı milli mücadele yıllarında Kuzeypoğu Anadolu'da Türk gençliği kalmazdı. Onun sayesinde binlerce çocuk Ermeni mezaliminden kurtarılaraq vatana kazandırılmıştı³.

Kazım Karabekir Paşa'nın birkaç silah arkadaşının ortak hatıralara ilişkin mesajları gazetelerde yayınlanmaya başladı. Mesajların içeriğinden arkadaşlıkların bir kısmının askeri okul yıllarında başladığı, bazılarının ise dünya savaşı ve milli mücadele yıllarında başlayıp ölümüne kadar devam ettiği anlaşılıyordu. Bu kapsamda Refet Bele, Cemil Cahit Toydemir, Fahrettin Altay, Eyüp Durukan, Naci Eldeniz mesajları yayınlanan generallerdi. Aynı gün Ulus gazete yayın heyeti "**Ölümü Dolayısıyla-Kazım Karabekir Paşa**" başlıklı bir yazı yayınladı. Paşa'nın dünya ve istiklal savaşı yıllarındaki hizmetlerine yer verilerek yeni devletin kuruluşundaki rolü an-

² "Pazar günü saat 17 ye doğru idi. Başkanın hafif bir kriz geçirdiğinden bahisle evlerine davet edildim. Gittiğimde kendileri hafif bir rahatsızlık geçirdiklerini söylediler ve şimdi gayet rahat olduklarını da ilave ettiler. Bunun üzerine kendilerini muayene edip gereken tedbiri alıp bir süre bekledim. Saat 17'de ikinci bir kriz daha geldi. Tedavisi için gereken tedbiri aldım ve hasta tekrar rahatladığını söyledi. Durumunda henüz bir fevkaladelik görmüyordum saat 18 de de evden ayrıldım. Saat 20 de tekrar eve gittiğim zaman ilk ziyaretimden daha iyiydi ve konuşuyordu. Bu arada bana 'Doktor seni de bu Pazar gününde yordum, şimdi çok daha iyiyim teşekkür ederim' dedi. Saat 23.30 da tekrar çağrıldığım zaman hasta büyük bir kriz geçirdi ve bu defa kendisinin arzusu ile Prof. Dr. Zeki Hakkı Pamir'i de çağırttık. Birlikte yaptığımız muayenede hastada bir kalp zaafı başladığı tespit ettik. Mamamif onu da atlattı. Sabah saat dörde kadar orada kaldık. Prof. Dr. Zeki Hakkı Pamir arkadaşım gitmişti ve bundan sonra hafif bir kriz daha geldi, fakat onu da atlattılar. Asıl büyük kriz saat 8 de geldi ve maa-lesef bu andan sonra da kendisini kurtarmak ümidi kalmadı. Saat 10 da bütün ümitlerimiz kapanmış bulunuyordu..." **Ulus**, 27 Ocak 1948, s.2

³ "Türkiye Büyük Millet Meclisine Yurt ve Milletimiz için yaptığı sayısız hizmetlerle ebedileşen ve bütün Türk gençliğinin, fedakarlık, kahramanlık ve vatanseverliği ile daima kendine örnek tuttuğu ve tutacağı büyük insanın aramızdan ayrılışı kalplerimizde derin bir teessür uyandırmıştır. Onun tarihleşen ve bayraklaşan hatırası gönlümüzü vatan ve millet sevgisiyle her zaman alevli tutacaktır. Biz Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencileri Türk milletinin ve büyük meclisin acılarını paylaşır. Onun aziz ruhu önünde hürmetle eğiliriz".

"Sayın Bayan Karabekir,

Vatan ve millet için yaptığı hizmetleri hiçbir zaman unutmayacağımız büyük vatanperver aile reisinizin ölümü karşısında duyduğumuz elem sonsuzdur. Biz Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğrencileri büyük yasınıza candan iştirak eder, başsağlığı dileriz". **Ulus**, 27 Ocak 1948.

latıldı. Bunu Çorum milletvekili A.R. Erem tarafından kaleme alınan “**Büyük Bir Kayıp; Kazım Karabekir**” başlıklı yazı takip etti (Ulus, 1948).

Her gün gazetesinde ise M. Faruk Gürtunca kaleme aldığı uzun yazısını “... *Büyük kahramanların hakiki hüviyetleri öldükten sonra anlaşılır. Onu bugün dünden daha çok anlıyoruz. Yarın ki tarih tahlilcisi daha çok anlayacak ve müstakbel Türk çocuklarına Türk kahramanları sırasında onu daha çok anlatacaktır. Çanakkale Ke-revizdere fedakârı, Şark Orduları kahramanı da aramızdan ayrıldı. Millete başsağlığı dileriz*” sözleriyle tamamlıyordu (Her Gün, 1948: 1/77).

Konya milletvekili Ali Fuat Cebesoy, Ulus gazetesi muhabirinin sorusu üzerine Kazım Karabekir ile ilgili hatıralarını nakletti. Karabekir Paşa ile arkadaşlığının çocukluk yıllarına kadar uzandığını, Harbiye’deki öğrenciliklerinde bunun derinleştiğini ifade etti. O yıllardan itibaren milli meselelere ilgi gösterdiğini, yalnız mesleğinin mahdut sahası içinde kalmayarak milletin maruz bulunduğu büyük tehlikeden kurtarabilecek bir siyasi ve idari inkişafa mahzar olması için siyasi hayatta da faaliyet göstermekten çekinmediğini anlattı (Ulus, 1948).

Kazım Karabekir’in ölümü Ankara’yı yasa boğsa da Halk Partisi meclis grubunda Karabekir Paşa’dan boşalan Meclis başkanlığı seçimine ilişkin kulislerin başlaması gecikmedi. Her gün gazetesinde “**Meclis Başkanlığına Kim Seçilecek?**” başlıklı haberde CHP Meclis Grubunda oyların dağılacağı tahmin edildiği öngörüsüne yer veriliyordu. Habere göre ekseriyet kazanabilecekler arasında Saraçoğlu, Abdülhalik Renda, Ali Fuat Cebesoy ve Tevfik Fikret Sılay’ın isimleri geçiyordu (Her Gün, 1948: 1/77).

2. HATIRA DEFTERLERİNİN TANZİMİ

Karabekir Paşa’nın vefat haberinin duyulması üzerine TBMM başkanlık makamında iki tane özel defter hazırlandı. Bunlardan birisi milletvekillerine mahsus-tu. Kordiplomatik bugün saat 11’den 12:30’a kadar defteri imzalayabilecekti. Basın tarafından Paşa’nın bir vasiyetnamesinin olup olmadığı yönünde yapılan soruşturma-da kesin bir bilgiye ulaşılamadı. Bununla birlikte yakınlarından büyük komutanın: “*Ben ölürsem Anadolu’da kalsam*” dileğinde bulunduğu öğrenildi (Ulus, 1948).

Mecliste Karabekir Paşa’nın hatırasına hürmeten açılan iki defter gerek milletvekili arkadaşları, gerek Ankara’da bulunan yabancı devletlerin önde gelen siyasi temsilcileri tarafından imzalanmaya başlandı. Kordiplomatiğe mensup kırktan fazla güzide zevat saat 10’dan itibaren meclise gelerek merhum başkanın kendi odasında bulunan defteri imzaladı. İlk ziyareti Romanya’nın Ankara Büyükelçisi yaptı ve bunu diğer diplomatlar takip etti. Üçüncü bir defter de Milli Savunma Bakanlığı’nda generaller ve merhumun silah arkadaşları için açıldı. Defterler tamamlandıktan sonra T.B.M Meclisi idareci üyeleri tarafından merhumun ailesine bir hatıra olmak üzere tevdi edilecekti (Ulus, 1948).

Karabekir Paşa'nın ölümü üzerine ilk taziye ziyaretinde bulunan yabancı ülke misyonu ABD Büyükelçiliği oldu. Amerika büyükelçisi M. Wilson, Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak'ı makamında ziyaret ederek gerek hükümeti, gerekse kendi namına taziyelerinin hükümete iletilmesini rica etti (Son Posta, 1948: 5637). Büyükelçi, görüşme esnasında Amerika Temsilciler Meclisi Başkanı Joseph W. Martin ile Ayan Meclisi Başkan Vekili Arthur V. Vandenberg'in en derin teessür ve taziye dileklerini Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak'a iletti (**BCA**, 030.01.60.369.5.).

3. CENAZE TÖRENİ PROGRAMI

Karabekir Paşa'nın Aydın'da bulunan kayınbiraderi ile İstanbul'da ikamet eden bacanağı eski milletvekillerinden Hamza Osman, 28 Ocak Çarşamba günü icra edilecek törene katılmak üzere Ankara'ya davet edildi (Her Gün, 1948: 1/77; Cumhuriyet 1948: 24/8423).

Kazım Karabekir'in evine taziye ziyaretleri devam ederken Cenaze töreninin ayrıntıları da yavaş yavaş belli olmaya başladı. Naaş öğlen üzeri Numune Hastanesine kaldırıldıktan sonra bakanlar kurulu ve Meclis Başkanlık Divanı üyeleri bir araya gelerek alınması gereken tedbirleri görüştü. Daha sonra İçişleri Bakanı Münir Hüseyin Göle'nin başkanlığında Büyük Millet Meclisi Başkanvekili Cevdet Kerim, Ankara Garnizon Komutanlığı İdare Amirleri, Ankara Vali ve Belediye Başkanı ve Emniyet Müdüründen müteşekkil bir komisyon toplandı. Komisyon cenaze törenine ait programı hazırladı. Alınan karara göre Çarşamba günü büyük bir cenaze töreni yapılacaktı. Tören programı ise şu şekilde belirlendi:

Karabekir Paşa'nın cenaze namazı Çarşamba günü Hacıbayram camisinde kılınacak ve namazdan sonra Anafartalar caddesine kadar getirilecek ve oradan otomobille TBMM önündeki top arabasına nakledilecekti. Burada Meclis Başkanvekillerinden birisi, konuşma yaptıktan sonra tören başlayacaktı. Cenaze Cebeci'deki şehitliğe götürülecek ve bu esnada bir kıta asker tarafından ihtiram duruşu yapılacak, bir general merhumun askeri hayatını anlatacaktı. Ayrıca o gün bütün memlekette resmi daireler bayraklarını yarıya indirecekti (Ulus, 1948).

Akşam gazetesinin 28 Ocak tarihli nüshasında "**Kazım Karabekir'in Cenaze Merasimi**" başlıklı haberinde Cumhurbaşkanı'nın da iştirak edeceği törene ilişkin ayrıntılar paylaşıldı:

"Merhum General Kazım Karabekir'in cenazesi bugün büyük törenle defnedilecektir. Hazırlanan programa göre General Kazım Karabekir'in cenazesi bugün saat 12 de cenaze otomobili ile Numune hastanesinden alınarak hususi bir şekilde Hacı Bayram Camisi musallasına getirilecektir. Cenaze namazı Hacı Bayram camisinde kılınıldıktan sonra cenaze el üstünde olarak Anafartalar Caddesi dört yol ağzına kadar getirilecek ve oradan askeri kıta tarafından alınacak ve Türkiye Büyük Millet Meclisi binası önünde bulundurulacak olan top arabasına nakledilecektir.

“Cenaze merasimine Büyük Millet Meclisi önünde Meclis başkan vekillerinden Feridun Fikri Düşünsel tarafından irade edilecek hitabe ile saat 14 te başlayacaktır. Cenaze törenine iştirak edecek zevat ve bu anatten evvel Büyük Millet Meclisi binasında toplanmış bulunacaktır. (Kıyafet; Siviller için jaketatay, uzun siyah kravat ve silindir şapka, kara, deniz ve hava kuvvetleri mensupları için gündelik kıyafet, uzun pantolon, İstiklal Madalyası). Cenaze alayı Türkiye Büyük Millet Meclisi binası önünden hareketle, İstiklal caddesi ve Atatürk bulvarını takiben yeni opera binası önündeki dört yol ağzında resmen nihayet bulacaktır. Burada kordiplomatik azası alaydan ayrılacaktır. Bu noktada cenaze top arabasından otomobilene nakledilecek ve Şehitliğe götürülecektir. Şehitliğe jandarma subay okulu bölüğü tarafından askeri merasim yapılacaktır. Cenaze defnedildikten ve çelenkler konulduktan sonra ordu namına bir general merhumun askeri hayatı ve başarıları hakkında bir nutuk irade edecektir.” (**BCA**, 490.01.573.2281.1; **BCA**, 490.01.573.2281.2; **BCA**, 490.01.573.2281.3; **Akşam**, 28 Ocak 1948, *Sene*:30, *No*:10518).

Cenaze törenine ilişkin aynı ayrıntılar Cumhuriyet ve Yeni Sabah gazetelelerinde de yer aldı (Cumhuriyet, 1948: 24/8424). Törenle birlikte İçişleri Bakanlığı bütün yurttan matem tutulması ve bayrakların yarıya indirilmesini içeren genelgesini vilayetlere gönderdi. Vilayetler de emirleri ikmal ederek törene hazırlandı (Yeni Sabah, 1948: 3210).

4. CENAZE TÖRENİN İCRASI

Tören sabahı Ankara’da Resmi binaların bayrakları yarıya indirildi. Cenaze alayının geçeceği cadde ve sokaklar günün erken saatlerinden itibaren töreni takip etmek isteyen halkla dolmağa başladı. Değerli vatan evladını ebediyete uğurlarken kadını, erkeği, genci ve ihtiyarıyla Ankaralıları bu hazin törende büyük komutana vedayaya hazırlanıyordu (Ulus 1948; Cumhuriyet, 1948: 24/8425).

Kazım Karabekir’in Kars’ın kurtuluşu sırasında Kars kalesine dikilen bayrağa sarılı tabutu saat 12’de Numune Hastanesinden alınarak Hacı Bayram Camiine getirildi. Merhumun naaşı nakledilmeden önce camiinin önünde büyük bir kalabalık toplanmış bulunuyordu. Başbakan Hasan Saka ile Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Faik Ahmet Barutçu, Bakanlar, Ankara Vali ve Belediye Başkanı, Milletvekilleri, rahmetlinin silah arkadaşları, eski Londra Büyükelçisi Rauf Orbay, merhumun İstanbul ve Denizli’den gelen akrabaları Ekrem Çiftçi, Orhan Çiftçi, Nejat Çiftçi, Hamza Osman Erkan, Hüsnü ve Müfit Karabekir de caminin önünde yerlerini aldı. Bu arada TBMM Başkanvekilleri Feridun Fikri Düşünsel, Cevdet Kerim İncedayı ve Raif Karadeniz ile İdare üyeleri Halit Bayrak, Dr. Zihni Ülgen ve Muttalip Öker de hazır bulundu.

Cenaze namazı A. Hamdi Akseki tarafından kılındı ve namazdan sonra teziyede bulunuldu. Cenaze, Anafartalar caddesine ayrılan Dört Yol ağzına kadar halkın

elleri üzerinde taşınmış, orada askeri kıtaya tevdi edilmiştir. Askerlerin elleri üzerinde taşınan cenaze, Anafartalar caddesinden itibaren yolun iki tarafına dolduran halkın ihtiram duruşu ardından Türkiye Millet Meclisi önüne getirilerek orada bekleyen top arabasına konuldu. Bu sırada top arabasının iki tarafında cenazeye refakat edecek 6 general yerlerini almış halde bekliyorlardı (Ulus, 1948).

Cenaze merasimi meclis önünde başkan vekillerinden Feridun Fikri Düşünsel tarafından irad olunan konuşmayla başladı. Feridun Fikri Düşünsel konuşmasında; Kazım Karabekir'in ölümüyle Türkiye'nin çok değerli bir evladı kaybettiğini tebarüz ettirildikten sonra memlekete yaptığı hizmetleri sıralayarak şerefle dolu askeri hayatını anlattı. Düşünsel, Atatürk'ün ordudan istifa ettiği zaman Karabekir'in bütün kuvvetlerini onun emrine amade kıldığını belirttikten sonra doğuda kazandığı zafere değindi. Kazım Karabekir Paşa kumandasındaki Türk kuvvetlerinin Türk vatanına göz diken Taşnak ordularını mahv ve perişan ederek Kars ve Ardahan'ı kurtardığını ifade eden Düşünsel, Karabekir'in siyasi hayatından da bahsettikten sonra sözlerini şöyle bitirdi: *“Onun hakkındaki sözlerimi milli varlığa ve İstiklal davasına olan son hizmetini tebarüz ettirmekle bitireceğim. Geçen senelerde milli varlığımıza karşı yapılmış başlanan malum tecavüzler karşısında bir gün kürsüye çıktığı ve meşhur ölmez cümlesini söyledi: -Kars ve Ardahan, Türkiye'nin beli, Boğazlar, boğazıdır. Atatürk'e mülaki ol Kazım Karabekir”* (Cumhuriyet, 1948: 24/8425).

Cenaze törenine iştirak edenler meclis binası önünde toplandı. Başta alay sancağı, Harp Okulu taburu, Yedek Subay Okulu, Cumhurbaşkanlığı muhafız kıtası taburu, Cumhurbaşkanlığı bandosu, çelenkler, top arabası, merhumun istiklal madalyasını taşıyan meclis başkanlığı genel kâtibi, Karabekir Paşa'nın ailesi, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve yanında Başbakan, solunda başkan vekilleri ve müteakiben kordiplomatik, Genelkurmay Başkanı, Millet Meclisi üyeleri, Yargıtay, Danıştay, Sayıştay ve Diyanet İşleri Başkanı, Generaller, Siyasi partiler temsilcileri ve halk vardı (Her Gün, 1948: 1/78).

Cenaze Opera binası önündeki dörtyol ağzına geldiği zaman merasim resmen sona erdi. Burada Paşa'nın naaşı top arabasından alınarak cenaze arabasına konuldu. Önde bir motosiklet olduğu halde Başbakan Hasan Saka, Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı Faik Ahmet Barutçu, Bakanlar, Meclis ve Grup Başkan Vekilleri, Milletvekilleri, Genel Kurmay Birinci ve İkinci Başkanları, Generaller, Cumhurbaşkanlığı Umumi Kâtibi, Başyaver ve Hususi Kalem Müdürü, merhumun eski silah arkadaşları ve dostları Atatürk bulvarını takiben Cebeci yönünden şehitliğe hareket ettiler. Kafilenin geçtiği yerlerde bulunan okullar ile Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrenci grupları cenazeyi saygı ile selamladı. Aynı şekilde caddenin iki yanını dolduran binlerce halk, naaşı selamlayarak dualarla görevlerini ifa ettiler (Ulus, 1948).

Şehitlikte Jandarma Subay Okulu bölüğü tarafından askeri merasim icra edildi.. Askeri merasim saat 15.30 itibarıyla sona erdikten sonra Karabekir Paşa'nın

naaşı İstiklal Harbi Şehidi Nazım Bey'in yanındaki ebedi istirahat yerine tevdi edildi (Her Gün, 1948: 1/78). Defin esnasında Başbakan, Başbakan Yardımcısı, Bakanlar, Meclis ve Grup Başkan vekilleri, Cumhurbaşkanlığı Umumi Kâatibi, Başyaver ve Hususi Kalem Müdürü ile merhumun eski silah arkadaşları ve kalabalık bir halk kitlesi ile üniversite gençleri hazır bulundu (Cumhuriyet, 1948: 24/8425; Akşam, 1948: 30/10519).

Cenaze merasimiyle beraber gazetelerde çok sayıda başsağlığı telgrafı yayınlanmaya başladı. Telgraflarda; Kazım Karabekir Paşa'nın vatanseverliği, milletine olan bağlılığı, devlete sadakati, millet yolunda azim ve feragatli çalışkanlığı ve ailesine verdiği kıymet gibi değerler öne çıkarılarak milletin ve Türk ordusunun kahraman ve şerefli bir evladını kaybettiği ifade ediliyordu⁴.

Bir kısım taziye telgrafları ise doğrudan Karabekir Paşa'nın eşine gönderildi. Örneğin; CHP Genel Başkan vekili Hilmi Uran telgrafında Karabekir Paşa'nın ölümünün hiç beklenmedik bir anda geldiğini ve bu acı haber karşısında büyük bir elem duyduğunu belirterek aileye sabır ve uzun ömür dileğinde bulundu⁵.

Cenaze merasiminin ardından bazı tepkilerde dile getirildiği görüldü. Üniversite gençlerinden bir grup Ulus gazetesine gönderdikleri bir mektupta tören programında Ankara Üniversitesi gençlerine yer verilmediğini beyan ederek üzüntülerini dile getirdiler. Aynı mektupta opera binası yanındaki kaldırımında toplanarak merasime iştirak etmek isteyen bir üniversite grubuna izin verilmeyişini de tepkiyle kaydettiler (Ulus, 1948).

Başka bir tepki Adalar Gençlik Kulübü tarafından ortaya koyuldu. Adalar Gençlik Kulübü adına Başkan Ahmet Arif Meriç'in liderliğinde tüccardan Nedim Genç, Mimar Melih Sertesene ve Cemil Tekçe Her Gün gazetesi matbaasına gelerek bütün ada gençleri namına duydukları üzüntüyü dile getirdiler. Kulüp temsilcilerinin tepkisi bazı tanınmış gazetelerin milli kahramanın gerek ölümü ve gerekse cenaze törenine icap eden kıymeti vermemelerinden kaynaklanıyordu. Temsilciler, bu durumu Millet Meclisi'ne kadar taşıyacıklarını beyan ettiler (Her Gün, 1948: 1/78).

⁴Ankara Ticaret Okulu'ndan Yetişenler Derneği adına dernek başkanı İbrahim Üzümlü tarafından merhumun ailesine gönderdiği telgrafta; "*Vatansever büyüğümüz ve asil ailenizin kıymetli Reisi Sayın Karabekir'in ebedi kaybı dolayısıyla duyduğumuz derin acıyı paylaşıyoruz*", Tarım Makineleri Y. Uzmanlık Okulu öğrencileri adına dernek başkanı Abdullah Aksu merhumun ailesine gönderdiği telgrafta; "*Ömrünün sonuna kadar millet ve vatan uğrunda sonsuz azim ve feragatle çalışmış olan aziz büyüğümüz Karabekir'in: ebediyen aramızdan ayrılmasıyla, milletçe duyduğumuz acılarımızın sonsuzluğu içinde hepimize ve değerli ailesine başsağlığı dileriz*", Elazığ Kültür Derneği ise; "*Türk ordusunun kahraman evladı büyük vatansever Sayın General Kazım Karabekir'in derin bir tesir duyan derneğimiz başkanı bulunduğu Türkiye Büyük Millet Meclisine başsağlığı diler, taziye ve tazimlerini sunar*" diyordu. **Ulus**, 29 Ocak 1948.

⁵"*Sayın Bayan Karabekir Hiç beklemediğimiz acı haber sıkleti altında hepimizi ezmiş ve elan onun elemi altındayız. Acımızı samimene paylaşıyor sizlere sabırlar ve uzun ömürler dilerim. CHP Genel Başkanvekili Hilmi Uran*". **BCA**, 490.01.573.2281.1

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 29 Ocak 1948’de kendi imzasıyla “**Kazım Karabekir’in Aziz Hatırası**” başlıklı bir makale yayınladı. Serlevhasından 28 Ocakta kaleme alındığı anlaşılan makalede şöyle yazıyordu:

“Türk Milletinin büyük bir evladını, şükran duygularımızla sararak ebedi karrargâhına yerleştirdik. Derin teessürlerimiz içinde onun kahraman menkibelerini yürekten saygılarımızla anıyoruz. Karabekir son kırk senenin askeri ve siyasi en ehemmiyetli hadiselerinde faaliyetli ve değerli bir yer tutmuştur. Şahsi vasıfları temiz bir ruhun ve cesur bir karakterin bütün faziletlerini göstermiş; fikir ve hükümlerinde daima kendine güvenir ve sebatir olmuştur.

“Kuvvetli bir iradenin muvaffakiyetini hak ettiği gibi, güçlüklerini de hayatının her devrinde metanetle karşılamıştır. Tarihimiz, Karabekir’in Milli Mücadeledeki hizmetlerini vefalı sahifelerinde daima iftiharla yâd edecektir. Şark Cephesi komutanı sıfatıyla milli kurtuluşumuzun tehlikeli bir seferini başından sonuna kadar gerçek bir meharetle idare ederek kati zafere götürmüştür. Tarihimiz içinde büyük Türk komutanlarından biri olarak yüce ihtiram yerinde yaşayacaktır.

“Şark Cephesi komutanının İstiklal savaşındaki siyasi hizmetleri, herhangi bir askeri harekette olandan daha ziyade tesirli idi. Birinci Cihan Harbinin felaketli neticesinin ilk gününden başlayarak hiç sarsılmayan bir imanla meydana atılmış olan pek kıymetli vatanseverlerden biri idi.

“Onun komutasındaki geniş bölgeler bütün dertlerini savaş müddetince susturarak iç ayaklanmalara karşı azim ve huzur örneği olmuşlardır. Kazım Karabekir’in zaferleri garp ve cenup sınırlarımızda ve içeride türlü şekildeki saltanat hareketlerine karşı gerçekten bunalmış olduğumuz bir zamanda yetişmiştir. Orduda ve memlekette hasıl olan şevk ve sevinç bütün kurtuluş hareketlerimize yepyeni bir hamlenin bütün ümit ufuklarını açmış, yüreklerimiz taşkın bir minnetin heyecanı ile dolmuş idi.

“Karabekir adı İstiklal Savaşının büyük abidelerinden biri olarak milletin takdirinde ebedi bir şeref yeri tutacaktır. Karabekir siyasetin bütün tecellilerini görmüştür ve kırk seneyi geçen vazife ve siyaset hayatının her safhasında yüksek vatanseverliğin en ön safında bulunmuştur.

“Büyük Millet Meclisi başkanımız Kazım Karabekir’in vakarlı ve rütbeli varlığı bizim için bir kuvvet kaynağı idi. Onu kaybetmiş olmakla yüreğimizin içinde pek sert bir acı duyuyoruz. Aziz bir emanet olan şerefli ailesi ile beraber büyük milletimize de sabır ve teselli niyaz ederiz. Büyük komutan devlet ve siyaset adamı ve kemal sahibi bir insan olarak yüksek vasıflara ve hiçbir güçlük karşısında yıkılmayan iman ve iradesi hafızamda canlı olarak yaşayacaktır” (Ulus, 1948; Akşam, 1948: 30/10519; Yeni Sabah, 1948: 3211).

Sonuç

Karabekir Paşa, askeri ve siyasi alanda yaptığı hizmetlerle Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda mümtaz bir yere sahip olmuştur. Atatürk döneminde yaşanan siyasi hadiselerden ötürü ülke yönetiminden uzaklaşmış olsa da doğuda yaptığı hizmetlerden ötürü milletin kalbindeki her zaman yerini korumuştur.

Karabekir Paşa, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından onun daveti üzerine 1939'da İstanbul milletvekilliğine, 1946'da ise TBMM başkanlığına seçildi. Meclis başkanı olarak görev yaparken 25 Ocak 1948 gecesi beklenmedik bir kalp krizi geçirdi. Yapılan tedaviler sonunda ilk krizi atlatsa da 26 Ocak sabahı yeni bir kriz geçirmiş ve yapılan müdahaleye rağmen saat 10'da vefat etmiştir. Milli Mücadele kahramanlarından olan Karabekir Paşa'nın ölüm haberi bütün yurttaki büyük bir teessürle karşılandı. Ülkede yas ilan edilerek resmi dairelerde bayraklar yarıya indirildi.

Karabekir Paşa'nın vefat haberinin duyulması üzerine TBMM başkanlık makamında iki tane özel defter hazırlandı. Defterlerden biri milletvekilleri için, diğeri Ankara'da bulunan yabancı devletlerin siyasi temsilcilerinin imzasına açıldı. Yabancı misyon temsilcilerine mensup kırktan fazla zevat saat 10'dan itibaren meclise gelerek merhum başkanın kendi odasında bulunan defteri imzalamaya başladı.

Karabekir Paşa'nın ölümü üzerine ilk taziye ziyaretinde bulunan yabancı ülke misyonu ABD Büyükelçiliği oldu. Amerika büyükelçisi M. Wilson, Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak'ı makamında ziyaret ederek gerek hükümeti, gerekse kendi namına taziyelerinin hükümete iletilmesini rica etti.

Karabekir Paşa'nın cenaze töreni 28 Ocak yapılacağından yakın akrabaları süratle Ankara'ya davet edildi. Naaş öğlen üzeri Numune Hastanesine kaldırıldıktan sonra İçişleri Bakanı Münir Hüseyin Gölle'nin başkanlığında Büyük Millet Meclisi Başkanvekili Cevdet Kerim, Ankara Garnizon Komutanlığı İdare Amirleri, Ankara Vali ve Belediye Başkanı ve Emniyet Müdüründen müteşekkil bir komisyon toplanarak tören programının ayrıntılarını belirledi. Buna göre Karabekir Paşa'nın cenaze namazı Hacıbayram camisinde kılınacak, namazdan sonra Anafartalar caddesine kadar getirilecek ve oradan otomobille TBMM önündeki top arabasına nakledilecekti. Burada Meclis Başkanvekillerinden Feridun Fikri Düşünsel konuşma yaptıktan sonra tören başlayacaktı. Cenaze Cebeci'deki şehitliğe götürülecek ve bu esnada bir kıta asker tarafından ihtiram duruşu yapılacak, bir general merhumun askeri hayatını anlatacaktı. Ayrıca o gün bütün memlekette resmi daireler bayraklarını yarıya indirecekti.

28 Ocak 1948'de Cenaze namazı A. Hamdi Akseki tarafından kıldıktan sonra tören programı aynen planlandığı şekliyle icra edildi. Paşanın Kars'ın kurtuluşunda kaleye çektiği Türk bayrağına sarılı naaşı kalabalık halk ve devlet erkanının eşliğinde Cebeci Şehitliğine getirilerek son yolculuğuna uğurlandı.

Karabekir Paşa'nın silah arkadaşları çeşitli gazetelere onun hakkında beyanatlar verdi. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de 29 Ocak 1948'de kendi imzasıyla "**Kazım Karabekir'in Aziz Hatırası**" başlıklı bir makale yayınlarken onun millet sevgisine ve devlete unutulmaz hizmetler yaptığına dikkat çekti.

Kaynakça

- BCA**, 030.01.60.369.5.
BCA, 490.01.573.2281.1
BCA, 490.01.573.2281.2
BCA, 490.01.573.2281.3
Akşam, 28 Ocak 1948, Sene:30, No:10518.
Akşam, 29 Ocak 1948, Sene:30, No:10519.
Cumhuriyet, 27 Ocak 1948, Yıl:24, Sayı: 8423.
Cumhuriyet, 28 Ocak 1948, Yıl:24, Sayı:8424.
Cumhuriyet, 29 Ocak 1948, Yıl: 24 Sayı:8425.
Her Gün, 26 Ocak 1948, Yıl:1, Sayı: 76.
Her Gün, 27 Ocak 1948, Yıl:1, Sayı: 77.
Her Gün, 28 Ocak 1948, Yıl:1, Sayı:78.
Son Posta, 27 Ocak 1948, No:5637
Ulus, 27 Ocak 1948.
Ulus, 28 Ocak 1948.
Ulus, 29 Ocak 1948
Yeni Sabah, 27 Ocak 1948, No:3209.
Yeni Sabah, 28 Ocak 1948, No:3210.
Yeni Sabah, 29 Ocak 1948, No:3211.

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number **61**, Aralık / December **2018**, 287-309

AMERİKAN BOARD MİSYONERİ ASAHEL GRANT'IN MEMOIR OF ASAHEL GRANT VE THE NESTORIANS OR THE LOST TRIBES ADLI ÇALIŞMALARININ ORTA DOĞU'YU ANLAMA AÇISINDAN KURGUSAL VE İÇERİK ANALİZİ

The Fictional and Content Analysis of The Works of The American Board Missionary Asahel Grant Titled Memoir of Asahel Grant and The Nestorinas or The Lost Tribes to Understand The Middle East

(Makale Geliş Tarihi:30. 10. 2018 / Kabul Tarihi: 20. 12. 2018)

Gülbadi ALAN*

Ayşegül KUŞ**

Öz

1810 yılında Boston'da kurulan Amerikan Board örgütü, çalışma başlattığı yabancı ülkelere birçok misyoner göndermiştir. Bunlardan biri de Urmiye'ye gönderilen ve misyonerliğinin yanında aynı zamanda bir doktor olan Asahel Grant'tır. Grant, bölgede doktorluk mesleği çerçevesinde yürüttüğü misyonerlik çalışmalarında, sık sık görevli olduğu bölgeyi yakından tanımak için geziler yapmış ve bu gezilerin neticesinde elde ettiği bilgileri hem örgütün merkezine rapor olarak göndermiş, hem de daha sonra bölgeye dair gözlem ve izlenimlerini "The Nestorians or the Lost Tribes" (Nasturiler ve Kayıp Kabileler) adıyla 1841 yılında Londra'da yayınlamıştır. Ayrıca bölgede bulunduğu esnada yaşadığı olayları ve çalışmalarını içeren hatıralarını ise "Memoir of Asahel Grant (Asahel Grant'ın Hatıraları)" ismiyle 1847 yılında Londra'da yayınlamıştır. Her iki eser de incelendiğinde, Grant'ın görev yaptığı bölgenin tarihi geçmişi, coğrafyası, nüfus yapısı, bölgedeki nüfus mücadeleleri ve çatışmalar gibi konularda ayrıntılı bilgiler verdiği görülmektedir. Nitekim daha sonraki yıllarda, bu bilgiler sayesinde ilgili ülkeler bölgeye yönelik çalışmalarını ve gelecek politikalarını şekillendirmişlerdir. Bu bakı-

* Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü: *Prof. Dr., Erciyes University Faculty of Letters, Department of History, gulbadi.alan@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9238-4942>*

** Dr. Öğretim Görevlisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi: *Dr. Lecturer, Ondokuz Mayıs University, Faculty of Education, aysegulkus@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8051-600>*

dan tarihi olarak hatıra, gezi notu yahut günce tarzında kaleme alınan eserler geçmişini her açıdan analiz etme noktasında oldukça önemlidir. Bu çerçevede çalışmamızda yukarıda bahsedilen her iki eser; öncelikle verdikleri bilgiler ve bu bilgilerin verilmiş şekilleri dikkate alınarak kurgusal açıdan bir değerlendirilmeye tabi tutulacaktır. Ardından her iki eserin tarihi açıdan kaynak değeri tartışılacaktır. Son olarak da her iki eserde verilen bilgiler karşılaştırılarak tutarlılık noktasında bir değerlendirilmeye tabi tutulacaktır. Çalışma, doğrudan bu iki eserin incelenmesi sonucunda kurgu, metot, içerik açısından bir değerlendirmeyi kapsamamasından dolayı yararlanılacak kaynaklar noktasında geniş bir eser yelpazesi yoktur. Bu nedenle, bildiride ağırlıklı olarak Asahel Grant tarafından kaleme alınan iki eser ele alınarak değerlendirilmeye tabi tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Asahel Grant, Amerikan Board, Misyonerlik, Nasturi, Hatırat, Gezi Notları.

Abstract

As a The American Board, founded in Boston in 1810, sent many missionaries to the countries where it started to carry out its activities. Asahel Grant who is a doctor as well as his missionary and is sent to Urmiye is one of them. During his missionary activities carried out as a doctor, he often made travels to the districts where he was sent in order to analyse the region more closely. He sent the information he had obtained to the American Board as reports and also published his travelogues titled as The Nestorians or the Lost Tribes in London in 1841. Moreover, he published his memories related to the his own experiences and the his activities titled as Memoir of Asahel Grant when he was in the region in London 1847. When both of these works are examined, it is seen that Grant gives detailed information about the historical background, geography, population structure, struggles of the region and conflicts in the region. Therefore, in the following years, some countries shaped and determined their future policies towards the region according to this information. From this point of view, historically the works written in the form of memoir, travelogue or diary are important to analyze the history from every aspect. Therefore, the two works mentioned above will be evaluated from the fictional perspective by taking into account the information they give and the way the information is given. In this context, in our study, both of the above mentioned works. Then the source value of both works will be discussed from the historical point of view. Lastly, the information given in both works will be evaluated in terms of their consistency. As the proceeding directly focuses on the examination of both works in terms of fiction, method and the content, there has not been a wide range of works. Therefore, mainly the works of Asahel Grant will be dealt with and evaluated.

Keywords: Asahel Grant, American Board, Missionary, Nestorians, Memoir, Travelogues.

1. Giriş

Bilindiği üzere bu çalışmaya konu olan iki eser gibi seyyahlar, devletlerce özel olarak görevlendirilmiş uzmanlar, görevliler, misyonerler gibi şahıslar tarafından kaleme alınan ve yayınlanan veya onların kaydettikleri bilgilerin kaynak olarak kullanılması sonucu oluşturulan çalışmalar -dikkatli bir analiz süzgecinden geçirilmek kaydıyla- özellikle sosyal tarih çalışmaları için oldukça önemli bir veri kaynağı teşkil ederler. Bu tür çalışmalar, her ne kadar bazı konularda insanı gerçeklikler konusunda yanıltıcı bilgiler içermesine rağmen, toplumların gündelik yaşantıları, devletlerin siyasi anlayışları ve uyguladıkları politikalar, bölge ile ilgili coğrafı, siyasi, sosyal bilgiler gibi farklı konularda çok önemli bilgiler içerirler.

Bu çalışmamızda ele alacağımız ve Amerikan Board'a bağlı bir misyoner olarak Nasturi Misyonu (Twenty-Fifth Annual Report of the American Board, 1834: s. 59-63; Anderson, 1872: s. 164-223, Vol. II: s. 107-149; Tamur, 2012: s. 56-64) içerisinde Urmiye bölgesine bir doktor misyoner olarak gönderilen Dr. Asahel Grant tarafından kaleme alınan *The Nestorians or the Lost Tribes* (Grant, 1843; Grant, 1847: s. 111-112) isimli eser ile ölümünden sonra aile bireylerine ve arkadaşlarına göndermiş olduğu mektupların, dostlarının talepleri üzerine annesinin isteği ve çabaları sonucunda daha önce böyle bir deneyimi olmayan Rev. A. C. Lathrop tarafından derlenmesi sonucu oluşan *Memoir of Asahel Grant* (Grant, 1847) adlı çalışma, bu çerçevede değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Hatıratı kaleme alan Rev. A. C. Lathrop, çalışmanın giriş kısmında tarihe mal olmuş insanların geride bıraktıkları ile ilgili bir değerlendirme yaparken, bu insanları iyi ve kötü olarak ikiye ayırmaktadır. Her iki grubu da teşkil eden insanların geride bıraktıkları hatıralarla ilgili olarak yazar; hırslı, acımasız ve kanlı kahramanların isimlerinin ve yaptıklarının kendileriyle birlikte bittiğini belirtirken, Allah'ın dünyadayken küçümsenen, acı çeken azizlerinin, onlardan sonra gelenlerin hatıralarında, yüreklerinde ve hayatlarında yaşadığını belirtmekte ve çalışmanın konusu olan Dr. Asahel Grant'ı iyi insanlar sınıfında değerlendirmektedir. Bu çerçevede onu, çok iyi bilinen, çok sevilen ve hala ilgiyle hatırlanan bir kimse olarak belirtmektedir (Grant, 1847: s. 7-8).

2. Amerikan Board ve Dr. Asahel Grant

Aşağıda Dr. Asahel Grant'ın hayatı ve Amerikan Board örgütü ile olan bağlantısı hakkındaki bilgiler, çalışmamızın konusunu teşkil eden *Memoir of Asahel Grant* isimli çalışmada verilen bilgilerden derlenmiştir. Bu eser dikkatli bir şekilde incelendiğinde hem bu çalışmayı derleyen Rev. Lathrop'un verdiği tamamlayıcı bilgiler hem de Dr. Grant'ın yazmış olduğu mektuplar içerisine serpilmiş şekilde Dr. Asahel Grant'ın dünyaya geldiği andan itibaren ailevi yaşantısı, eğitimi, mesleki deneyimleri, çocukları ve Amerikan Board adına Nasturi Misyonu içerisinde yürüttüğü faaliyetler hakkında ayrıntılı bilgiler bulmak mümkündür.

Bu çerçevede Dr. Asahel Grant hakkında şu bilgileri verebiliriz. 19 Ağustos 1809 yılında William ve Rachel Grant'ın sekiz çocuklu ailesinin ikinci çocuğu olarak New York'ta, şimdiki ismi Marshall olan Paris'te dünyaya gelmiştir. Anne ve babası Litchfield'da doğup büyümüşlerdir. Mr. William Grant hayatta iken sekiz çocuğundan dördünün ölüm acısını yaşamıştır. Annesi Mrs. Rachel Grant ise Dr. Grant'ın da yer aldığı altı çocuğunun ölüm acısını yaşamıştır.

Dr. Grant ilk eğitimini bir kasaba okulunda aldıktan sonra bir akademide iki ya da üç dönem eğitim görmüş, ardından bir dönem kolejde kimya eğitimi almıştır. 16 yaşında iken bir kasaba okulunda öğretmen olarak çalışmaya başlamıştır. Ancak daha sonra akademik çalışmalarına yeniden başlamış ve Fairfield ve Pittsfield Tıp Kolejinde derslere devam etmiştir. Bu arada yaklaşık bir yılını Utica kentinde seçkin bir cerrah olan Dr. Douglass ile geçirmiş, 21 yaşında eğitimini tamamladıktan sonra doktor olarak Braintrim'de (Pennsylvania) çalışmaya başlamıştır.

Dr. Grant'ın tıp eğitimi almasının önünü açan gelişme, daha gençlik yaşlarında ormanda elinde balta ile çalışırken, kaza sonucu ayağından kendisinin yaralanması ve bir çiftçi olarak hayatını devam ettirmesinin doğru bir karar olmadığına karar vermesidir. Neticede tıp eğitimine olan ilgisini açıkça dile getirmeye başlamış ve ebeveynleri seçtiği mesleğe girebilmesine onay vermiştir. Geçirdiği kaza neticesinde babası da çiftçiliğin onun için uygun bir meslek olmadığını kabul etmiş ve tıp eğitimi almasını desteklemiştir.

20 yaşına geldiğinde Torrington'dan Mrs. Electa S. Loomis ile evlenmiştir. Ancak evliliklerinden dört yıl sonra Mrs. Electa Grant, küçüğü henüz beş aylık olan iki erkek çocuk bırakarak tifüs hastalığından hayatını kaybetmiştir. Eşinin ölümünden olumsuz etkilenen ve büyük bir bunalım yaşayan Dr. Grant, büyüğü Hastings küçüğü Edwin isminde iki çocuğuyla birlikte ailesinin yanına dönmüştür. Birkaç hafta ailesiyle birlikte kaldıktan sonra Utica şehrinde deneyimli bir doktor ile yeniden mesleğini icra etmeye başlamıştır.

Eşinin ölümünden sonra Utica'da ikamet etmeden önce iki oğlunu Mr. Smith isimli bir arkadaşına bırakmıştır. Mr. Smith ilerleyen dönemlerde Galesburgh'a yerleşmiş, kısa bir süre sonra da hayatını kaybetmiştir. Çok iyi bir insan olduğu belirtilen Mr. Smith'in ölümüyle birlikte, Dr. Grant'ın oğulları annelerinden sonra bu sefer de koruyucularını ve dostlarını kaybetmiştir (Grant, 1847: s. 50).

1834 yılında Amerikan Board örgütünün yıllık toplantısını, 1829 yılından itibaren Dr. Grant'ın doktorluk yaptığı Utica şehrinde yapması (Twenty-Fifth Annual Report of the American Board, 1920: s. 97), Grant'ın misyoner bir doktor olarak çalışmaya başlamasının önünü açmıştır. Bu toplantıda, geniş bir araziye yayılmış olan Nasturi Misyonu'nda misyoner olarak görevlendirmek için doktor arayışı gündeme getirilmiştir. Dr. Grant, konuyu öğrendikten sonra bu göreve talip olabileceği konusunda örgüte müracaatını yapmıştır.

Aslında bölgede görev yapmak için özellikle bir doktor misyoner aranmasının nedeni, 20 Ocak 1835 tarihinde Nasturi Misyonu kurucusu Perkins'in Tebriz'de dünyaya gelen kızı Charlotte'un yakalandığı bir ateşli hastalık sonucu üç gün içinde hayatını kaybetmesidir. Bu olay Amerikan Board'un bölgeye bir doktor gönderme kararını kuvvetlendirmiştir. Bölgede görev yapan Amerikan Board misyonerleri, ihtiyaç duymaları durumunda ancak Tebriz'de bulunan İngiliz Büyükelçiliğinde görevli doktordan sağlık hizmetleri alabilirlerdi. Burası da onlara oldukça uzaktı. Bu arada İran'da bir de kolera salgını başlamıştı. Ayrıca hiç kimsenin kolay kolay ulaşamayaacağı alanlara bir doktor aracılığı ile daha rahat ulaşılabilceği düşünülmekte idi. Bu sebeplerden dolayı bölgeye gönderilecek bir doktor arayışına Amerikan Board zaten başlamıştı (Dalyan, 2012: s. 43-46).

Uzun süre müzakere ettikten sonra Dr. Grant Amerikan Board yetkililerine, Nasturi Misyonu'na bir doktor misyoner olarak gitme görevini üstlenmeyi teklif etmiştir. Bu teklifi memnuniyetle karşılanmış ve takip eden kış aylarında yolculuk hazırlıklarına başlamıştır. Bu arada gittiği görev için en uygun olduğu düşünülen New York, Cherry Valley'den Dr. William Campbell'in kızı olan Bayan Judith S. Campbell (Judith S. Grant, 1844; Grant, 1847: s. 28) ile 6 Nisan 1835 tarihinde evlenmiştir.

Etrafındaki arkadaşlarından birçoğu, Dr. Grant'ın kendisini misyonerlik çalışmalarına adayacağını duyduklarında onu bu fikrinden vazgeçirmek için çabalamışlardır. Yakın ve sevdiği arkadaşlarıyla sosyal ilişki kurmaktan zevk alan Dr. Grant, onlara tüm iyi dilekleri ve kaygılarından dolayı minnettar olduğunu belirterek kararından ve yolundan dönmemiştir. Verdiği karar noktasında üzüldüğü tek şey, çok düşkün olduğu iki küçük oğlundan ayrılmaktır.

Bu evlilikten sonra Dr. Grant yeni eşi ile birlikte, çok düşkün olduğu iki oğlunu Mr. Smith'e emanet edip arkada bırakarak 11 Mayıs 1835'te Boston'dan İzmir limanına doğru *Angola* isimli gemiyle yola çıkmıştır. Bu yolculuğu esnasında Dr. ve Mrs. Grant'a eşlik eden başka misyonerler de vardır. Uzun süren yolculukları esnasında Grant ailesi İbrance çalışmaları yürütmüşlerdir. 28 Haziran günü Boston'dan yola çıktıkları andan itibaren 48 gün süren yolculuklarının ardından İzmir'e gelmişlerdir.

2 Temmuz günü de İzmir'den Avusturya bandıralı *Maria Dorothea* isimli bir gemiyle İstanbul'a doğru yola çıkmışlar, iki günlük bir yolculuktan sonra 4 Temmuz'da şehre ulaşmışlardır. Burada bir Amerikan Board misyoneri olan William Goodell onları karşılamış ve evinde misafir etmiştir. İstanbul'da yaklaşık 6 hafta kaldıktan sonra, 18 Ağustos 1835 tarihinde iki direkli *Şah* isimli bir İngiliz yelkenlisiyle yola çıkıp 30 Ağustos'ta Trabzon'a, buradan da karayoluyla Urmiye'ye doğru yola çıkmışlardır. Yolculukları esnasında Eylül ayının başlarında Erzurum'a ulaşmış, 15 Ekim 1835 tarihinde Tebriz'e ve nihayet 20 Kasım'da Urmiye'ye eşiyile birlikte varmıştır (Dalyan, 2012: s. 43-46).

Dr. Asahel Grant'ın Urmiye'de görev yaptığı sırada biri erkek ve diğeri ikiz kız olmak üzere üç çocuğu dünyaya gelmiştir. Bunlardan birincisi 3 Haziran 1836'da dünyaya gelen oğlu Henry Martin'dir. Bu çocuğu ile ilgili eserde pek fazla bilgi yoktur. Dünyaya gelmesi ve annesinin ölümünden sonra babasıyla birlikte Amerika'ya yaptıkları yolculuk hakkında bilgiler yer almıştır. Bu yolculuktan sonra nasıl bir hayatı olduğu, üvey abileri gibi herhangi bir bakıcıya bırakılıp bırakılmadığı noktasında bir bilgi yer almamaktadır.

Asahel Grant'ın misyonerliğinin yanında aynı zamanda doktor olması, insanlara rahatça ulaşabilmesi imkânını sağlamıştır. Çünkü Amerikan Board, Nasturiler arasında misyoner olarak göndereceği kişileri toplum içerisinde rahatça hareket edebilmesi ve herkes tarafından rahat bir şekilde kabul edilebilmesi için doktorlardan seçmeye önem vermiştir. Dr. Grant bu çerçevede tercih edilen ve bölgeye gönderilen bir doktordur.

Dr. Grant Urmiye şehrini kendisine merkez tutarak bölgeye geldiği andan itibaren doktor olarak yürüttüğü çalışmaları esnasında bölgede birçok seyahatler gerçekleştirmiş ve bu gezileri esnasında bölge ile ilgili elde ettiği çok ilginç bilgileri tuttuğu günlüklerinde kaleme almıştır. İlerleyen dönemlerde bu günlükleri kitaplaştırmış ve alanında uzman oryantalist akademisyenlerden birine ciddi bir şekilde incelettirdikten sonra Londra'da *The Nestorians or the Lost Tribes (Nasturiler ya da Kayıp Kabileler)* adıyla yayınlamıştır. Nasturi Misyonu'na dönüş yolculuğunda Dr. Grant altı ay Londra'da kalmış ve bu süre içinde kitap basılmış ve ilk baskısı oldukça ilgi görmüştür.

Bölgede yaptığı araştırmalarda amacı, Yahudilerin *on kayıp kabilesinin* izlerini bu bölgede bulmaktı ve Nasturileri bu kabilelerden biri olarak değerlendirmekte idi. Bu yüzden Nasturileri kendi mezhebine çekmek için çok çalışmasına rağmen istediği başarıyı sağlayamamıştır. Ancak bölgede doktor olarak yaptığı çalışmaları ile kendisinden sonra gelecek olanlara öncülük etmiştir.

Bölgede yürüttüğü başarılı çalışmalarının ardından yakalandığı tifüs hastalığından dolayı 24 Nisan 1844 tarihinde bir Osmanlı şehri olan Musul'da hayatını kaybetmiştir.

İran topraklarında yaşayan Nasturiler arasında yürütülen misyonerlik çalışmalarının yanı sıra Osmanlı ülkesindeki Nasturilere yönelik de bir çalışma başlatılması öngörülmüş ve öncelikle bir araştırma yapılması kararlaştırılmıştır. Bu karar üzerine Dr. Grant'ın, Hakkâri bölgesinde yaşayan halka yönelik bir araştırma gezisine çıkması gündeme gelmiş ve bu çerçevede Dr. Grant bölgeye 5 ayrı gezi yapmıştır. Gezilerin ilkinin 1837 yılında yapan Dr. Grant, bu bölgeye giren ilk misyoner olma özelliğini taşımaktadır. Bu tarihe kadar bölgeye hiçbir misyoner girmemiş ve bölge Nasturileri ile ilişkiye geçmemiştir. Dolayısıyla 1837 yılındaki gezi ilk olması açısından önemlidir (Dalyan, 2012).

Bu dönemde Amerikan Board Dr. Grant'ın, bir süre ülkesine dönmesi için izin vermiş ve eşi ile ikiz kızlarının ölümünün ardından oğlu Henry Martin'i de yanına alarak 1840 yılının baharında Amerika'ya doğru yola çıkmıştır. Önce Urmiye'den tehlikeli bir kara yolculuğunun ardından Trabzon'a, buradan gemiyle İzmir'e ve Boston'a 70 günlük tehlikeli bir yolculuğun ardından ülkesine ulaşmıştır. Ülkesinde tatilini tamamladıktan sonra Londra üzerinden Nasturi Misyonu'na geri dönmüştür. Dönüş yolculuğu esnasında 6 ay boyunca Londra'da kalmıştır.

3. The Nestorians or the Lost Tribes (Nasturiler ve Kayıp kabileler)

Bazı araştırmacılara göre, anı, gezi yazısı, günlük ve otobiyografi kaynağını yazarın yaşamından alan türlerdir. Birey merkezli bu türlerin hepsi de, başlangıçta aynı merkezden çıkmakta, ancak konularına ve kullanılan anlatım tekniklerine göre farklılık göstermektedirler (Eryılmaz, 2011: s. 10-11). Aytaç, gezilerin, yeni yaşantılara kaynaklık ettiğini ve yazmayı bir çeşit tutku edinen kişilerin, çıktıkları gezilerde gördüklerini, yaşadıklarını not ettiklerini yazar. Ona göre, gezi notları, bu notları kaleme alan yazarın söz konusu izlenimleri edindiği zamana ilişkindir. Bu nedenle, okuyucuya o yerler hakkında her zaman için geçerli somut, kesin, doğru, her zaman için geçerli bilgi sunmaz. Zira burada asıl önemli olan yazarın gezdiği, gördüğü ülkeleri, o ülkelerde tanıdığı insanları nasıl değerlendirdiği, ne gibi izlenimler edindiğidir. Gezi notları yakın zamana ait olsa bile, kuru bilgi veren turist kılavuzlarından farklıdır. Çünkü bunlar bir yazarın, bir yaratıcı kişinin sanatçı ruhundan geçerek canlanmış bilgilerdir. Ayrıca öznellik, gezi notlarının önemli ayırt edici bir özelliğidir (Aytaç, 1994: s. 7). Bu bilgilerden yola çıkarak, gezi yazılarının, yazarlarının gerçekleştirdikleri geziler sırasında tuttıkları notların ve söz konusu mekânla ilgili izlenimlerin aktarıldığı, kişisel değerlendirmeler içeren yazı türü olduğu söylenebilir.

Gezi yazılarını anılardan ayıran en önemli nokta ise, merkezin, kişinin dışındaki çevre olmasıdır. Bulunulan yer merkez alınarak, yazar başından geçenleri, tanık olduğu olayları ve kendi tutumunu aktarır. Anılarda ise dış çevre ile ilgili bilgiler, sadece anlatılmasının gerekli olduğu durumlarda aktarılır ve kısaca geçilir. Merkez yazarın çevresinde gelişen olaylardır (Eryılmaz, 2011: s. 12). Yine anı ile karıştırılma olasılığı olan ve anı yazımında kaynak olarak kullanılabilen bir diğer tür ise gündüktür. Edebiyat terminolojisinde, 'günlük' ve 'günce' adıyla yer alan düzyazı türü, yazarın yaşamakta olduğu olayları, deneyimlerini, duygularını, düşüncelerini belli aralıklarla (çoğu kez her gün) ve kendi görüş açısından kaleme alarak saptamasıyla, sonra bunları tarih sırasına göre düzenlemesiyle oluşur (Aytaç, 1994: s. 14). Buradan hareketle, günlüklerin genellikle yazarının içten duygularını, düşüncelerini ve maceralarını yazıya aktarması ile oluştuğunu söyleyebiliriz. Düzenli bir şekilde, genellikle de günlük yaşam ritmi içerisinde yazılan günlüklerde tarih atılması söz konusudur. Böylece kişinin yaşamının önemli anları, üzerinden çok zaman geçmeden ve unutulmasına imkân verilmeden kaydedilmiş olur.

Anı türü ile günlüğü birbirinden ayıran en önemli nokta, anıların olayın üzerinden uzun zaman geçtikten sonra bellekte kalan şekliyle yazılmasıdır. Ayrıca anılar yayımlanarak başkaları tarafından okunmak üzere kaleme alınırken, günlükler genel olarak kişiseldir ve başkasının okuması planlanmadığından çevredeki insanlar ya da olaylar hakkındaki düşünceler daha samimi bir şekilde aktarılır. Bununla birlikte, günlüklerde konular dağınık, fakat anlatım yapmacıksızdır. Anılar ise belli bir plan dâhilinde yazılır. Anılar kaleme alınırken yazarın daha önceden yazmış olduğu günlüklere başvurulması anının güvenilirliğini arttıran bir unsur olduğu söylenebilir (Eryılmaz, 2011: s. 15). Bu bağlamda misyoner Dr. Grant'ın adı geçen yapıtı her ne kadar gezi notları olarak yayımlansa da eser yakından incelendiğinde, bazı bölümlerde verdiği bilgilerin tarih atılarak tutulduğu anlaşılan güncelerden hem de gittiği yerlerdeki gözlem ve izlenimlerini kayıt altına aldığı gezi notlarından oluştuğu dikkat çekmektedir. Nitekim Grant eserinin önsözünde, yapıtının, hem bölgede yaptığı zorlu misyonerlik çalışmalarının bir kısmını içerdiğini hem de eve dönüş yolcuğu esnasında izlenimlerinin kaydedilmesinden oluştuğunu söylemektedir. Bununla birlikte, gezdiği ve gördüğü yerlerdeki önemli olayları her bir detayının atlanmadan kendisi tarafından anında dikkatli bir şekilde kayıt altına alındığının altını çizmektedir (Grant, 1841. iii). Grant'ın yapıtı iki kısımdan oluşmaktadır. Bu bağlamda, misyoner Grant eserinin birinci kısmında yer alan 4.bölümde, 8 Ekim 1839 tarihini düşerek bölgeye dair yapmış olduğu bazı gözlem ve izlenimleri hakkında bilgi vermektedir. Yine 5.,6.,7., ve 9.bölümlerde de bizzat tarih ve gün vererek bölgeye ilişkin dikkatini çeken bazı konulara ilişkin bilgiler aktarmaktadır. Ancak misyoner Grant'ın, özellikle yapıtının ikinci kısmında yer alan 10., 11., 12., 13. ve 14. bölümlerinde herhangi bir gün ve tarih vermeden bilgiler verdiği dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, adı geçen yapıt incelendiğinde, Grant'ın Nasturilerin yaşadığı bölgelere yaptığı geziler ve bu geziler esnasında yaşadığı olaylara ve yaptığı gözlem ve incelemelere dair bilgiler eserin ilk kısmında yer almaktadır. Yaptın ikinci kısmında ise, Grant'ın, bölgede yaşayan Nasturilerin etnik olarak İsrail kökenli olduklarını öne sürdüğü ve bunu kanıtlamaya çalıştığı görülmektedir. Ancak bu çalışmada, Grant'ın Nasturileri tanımak için yürüttüğü faaliyetler üzerinde durulacaktır (Parlatır, v.dğr, 2007: s. xvıı).

Dr. Asahel Grant, birinci kısmın ilk bölümünde belirttiğine göre, 48 gün süren güzel bir gemi yolculuğundan sonra ilk olarak İzmir'e ayak basmış, buradan yine bir gemi ile İstanbul'a ve oradan da yine bir buharlı gemi ile Trabzon limanına ulaşır. Asıl amacı Urmiye'ye ulaşmak olan misyoner, Trabzon'dan kara yolunu kullanarak at sırtında yoluna devam etmiştir. O, 18 Ekim 1835 tarihinde İran'ın önemli ticaret merkezlerinden biri olan Tebriz'e gelmiş ve kentte çok az sayıda yaşayan İngilizler tarafından sıcak bir şekilde karşılanır. Grant Tebriz'de birkaç gün dinlendikten sonra, Nasturilerin yaşadığı bölgede bir misyonerlik istasyonu açmak için gerekli olan bazı hazırlıkları yapmak amacıyla Urmiye'ye geçer. Misyoner akabinde Urmiye'nin iklimi, konumu ve fiziki coğrafyasına dair bazı bilgiler aktarır. Aktardığına göre, Urmiye'nin iklim koşullarına bağlı olarak Malarya gibi ateşli hastalıklar oldukça sık görülmekte ve bu iklime alışkın olmayan yabancılar bundan mustarip olmaktadır. Hatta

Grant'ın eşi ve ikiz kız çocukları da bu hastalığa yakalanarak 12 Ocak 1839 yılında hayatlarını kaybetmişlerdir. Grant, eşini ve çocuklarını kaybettiği 1839 yılının Ocak ayında Amerikan Board tarafından Mezopotamya'da dağlık alanlarda yaşayan Nasturilere bir istasyon açmak için bazı çalışmalar yapmak üzere kendisine bir talimat gönderildiğini ve bu nedenle Mezopotamya'ya doğru bir seyahate çıkmak zorunda kaldığını söyler (Grant, 1841: s. 3-13).

Seyyahın verdiği bilgilere paralel olarak, ABCFM'nin Nasturileri bir misyon alanı olarak saptadığı 1830'larda Nasturiler, Kuzeybatı İran ve Güneydoğu Türkiye arasında iki ayrı grup halinde yaşıyorlardı. Bunlardan birincisi Urmiye Gölü, Urmiye kenti ve civar ova köylerinde yaşayan Nasturilerdi. Misyonerler tarafından *Ova Nasturileri* olarak da adlandırılan bu grup reaya statüsündeydi. Urmiye Ovası'nda genellikle Müslüman toprak sahiplerinin topraklarını işletiyorlar, melik adı verilen aşiret reisleriyle ruhbanları tarafından yönetiliyorlardı. İkinci gurubu ise, Hakkâri ve Cilo Dağlarında yaşayan *Dağ Nasturileri* oluşturmaktaydı. Cilo ve Sat Dğlarının yayıldığı Hakkâri'den, Habur, Dahok, Süleymaniye gibi güneydeki bölgelere doğru inildikçe Kürt aşiretlerinin egemenliği altındaki topraklara gelinmekteydi, ancak Ciloların efendileri Nasturilerdi. Bu grup ki Bağımsız Nasturiler ya da Dağ Nasturileri olarak adlandırılmaktaydılar ve yine melik adı verilen aşiret reisleri ve patrikleri tarafından yönetilmekte ve bağımsız veya yarı bağımsız bir şekilde aşiretler halinde yaşıyorlardı. Ayrıca sembolik olarak bölgelerinde yaşadıkları emirlere (o dönemde Nurullah Bey'e) bağlı görünüyorlardı (Tamur, 201: s. 57).

Grant ikinci bölümde, Urmiye'deki Nasturi patriği ile bir Kürt liderinin ona özellikle doktor kimliğinin Dağ Nasturilerine ulaşmak için kendisine güvenli bir pasaport sağlayacağını söylediklerinin altını çizer. O ilk olarak İstanbul'a gider ve buradaki istasyonda görev yapan Bay Homes'un buradan kendisi ile birlikte ayrılmayacağını öğrenince, tek başına Diyarbakır ve civarında bir süre kalır ve Bay Homes'un kendisine katılmasını beklemek için tekrar yola çıkar. Akabinde 10 Temmuz'da İstanbul'dan gelen Bay Homes ona katılır ve yarısını Diyarbakır Valisi'nin sağladığı otuz kadar at ile Mardin'e doğru hareket ederler. Ona göre, Mardin'e gitmelerinin başlıca iki sebebi vardır: Bunlardan biri, Diyarbakır'ın oldukça sıcak ve sağlıklı olan ikliminden kaçmaktır. Diğer neden ise, Süryaniler arasında bazı incelemeler yaparak onlar hakkında daha ayrıntılı bilgiler elde etmektir. Ancak Mardin'de kaldıkları süre zarfında hayatlarının güvende olmadığı düşüncesi ile valinin kendilerine kaldıkları evden dışarı çıkmamalarını ve kendilerine bir koruma vermeyi önerdiğini, ancak bunu kabul etmediklerini söyler. Fakat 6 Eylül günü, Mardinli Kürtlerin ayaklandıklarını ve hükümet konağının avlusunda kentin valisini öldürdüklerini ve akabinde ellerinde silahları ile onları öldürmek için Bay Homes ile kaldıkları eve geldiklerini yazar. Fakat şans eseri o esnada şehirde olmadıkları ve dönüşte de şehrin kapılarının güvenlik gerekçesi ile kapatılmasından ötürü ölmekten kıl payı kurtulduklarının altını çizer. Dr. Grant Diyarbakır'da kırk gün, Mardin'de ise Bay Holmes ile birlikte iki ay kaldıklarını belirtir (Grant, 1841: s. 14-23).

3. bölümde, Mardin'den nasıl ayrıldıkları, Mezopotamya Ovası, güzergâhları üzerinde bulunan Musul, Ninova harabeleri ve şeytana taptıkları söylenen Yezidilere dair bazı bilgiler aktarır. O, Yezidilerin, Hristiyanlığı yaymaya çalışanlara karşı dostane bir tavır sergilediklerini yazar. Yezidiler aslında Hristiyanlık dinine oldukça saygı duymakta ancak bu dinin tahrif edilmiş biçimine inanmaktadırlar. Örneğin, vaftiz, haç işaretini yapma yahut kiliseye girdiklerinde ayakkabılarını çıkartmak ve eşığı öpmek gibi bazı ritüelleri yapmaktadırlar. Ayrıca şarabı İsa'nın kanı olarak gördükleri söylenmektedir. Bununla birlikte, eski, ateşe tapanların (Mecusilerin) dinlerinden kalma bazı ritüelleri de yapmaktadırlar. Söz gelimi doğan güneşin önünde saygı ile eğilmekte yahut güneşin ilk ışıkları duvara vurduğunda onu öpmektedirler. Bununla birlikte, kutsal gördükleri için asla bir mumu söndürmezler ve ateşe tükürmezler (Grant, 1841: s. 24-36). Misyoner 4. bölümde, İskender'in İran kralı Daryus ile yaptığı meydan muharebesi, Akra'nın genel görünümü ile bir Kürt şefi tarafından nasıl ağırlandıklarını ve akabinde Amadiye'ye seyahatleri hakkında bilgiler verir. Grant bu bölümde özellikle bölgede yaşayan Nasturilerin Katolik misyonerler tarafından dinlerini değiştirmeye zorlandıklarının altını çizer. Ancak Nasturiler cesur bir şekilde buna direnmekte ve Roma'dan gönderilen Katolik misyonerleri topraklarına sokmamaktadırlar. Zira Grant, Nasturilerin, bu Katolik misyonerleri "koyun postu içinde kurtlar" olarak gördüklerine vurgu yapar (Grant, 1841: s. 37-48).

Misyoner 5. bölümde, daha önce sözü edilen Bağımsız Nasturilerin yaşadığı bölgeyi ziyaret eder ve burada Nasturi piskoposu ile görüşür. Grant ayrıca bölgenin genel manzarası ve bölge halkının kendisini karşılaması sırasında sergilediği tutuma dair de ayrıntılı bilgiler aktarır. Örneğin, bir Kürt liderin kontrolü altında bulunan zengin demir madenlerinin Nasturiler tarafından işlendiğini ve Nasturilerin yaşadığı bu bölgenin ötesinde bulunan yerlerin ise, kurşun madenleri bakımından oldukça zengin olduğundan söz eder (Grant, 1841: s. 49-59). 6. bölümde, Grant'ın Nasturilerin ibadet ettikleri kiliseler, ibadet biçimleri, Şabat'ı nasıl kutladıkları, Kutsal Kitabı nasıl korudukları, Kürtlerle olan anlaşmazlıkları, sahip oldukları yer altı ve yer üstü kaynakları ile karakterleri ve Nasturi kadınlarına yönelik olarak oldukça ayrıntılı bilgiler verdiği görülmektedir. Grant'ın da belirttiği gibi, Cilo ve Sat Dağlarıyla Hakkâri bölgesi, hem zaman zaman birbiri ile çatışan farklı Kürt beylerinin egemenlik alanındaydı hem de irili ufaklı iktidar odaklarına bölünmüştü. Ancak bu genel Kürt egemenliği altındaki coğrafyada özellikle sarp ve ulaşılmaz bölgelerde Nasturi aşiretlerinin ya da Dağ Nasturilerinin egemenlik alanları başlamaktaydı. Kürt ve Nasturi aşiretleri arasında çatışma yahut geçici ittifaklar, otlak anlaşmazlıkları gibi sorunlar, bölgenin sıradan yaşamının bir parçasını teşkil etmekteydi (Tamur 2012: s. 57-58). Devam eden bölümde, Dağ Nasturileri arasında gözlem ve incelemelerini anlatan Grant, Nasturi Kilisesinin ruhani lideri olan 38 yaşındaki patriği ziyaret eder. Misyoner Grant patriğin evinde beş hafta misafir kalır ve bu süre zarfında dağ köylerinin her tarafından gelen en akıllı ve nüfuz sahibi olan Nasturileri görme fırsatını yakalar. Hatta kendi ifadesine göre, bu ona Nasturileri tanımak için arayıp da bulamayacağı şekilde oldukça güzel bir fırsat tanımıştır. Bu ziyareti esnasında aynı zamanda mis-

yonerlik faaliyetlerinde kullanmak üzere Nasturilere dair bazı önemli istatistiki ve diğer bazı bilgileri de elde etme şansı yakalar. Ayrıca bu bölgenin hemen yakın çevresinde bulunan kimi köyleri de ziyaret eder (Grant, 1841: s. 76-86). 8. bölümde patriğin evinden ayrılışı ve dağlardaki yolculuğu, bir Kürt liderini ziyaret edişi, tekrar Urmiye'ye dönüşü ve 7 Mayıs 1840 tarihinde yine Hakkâri'de bulunan Gülârmak'a yahut Gulmar'a (Julamerk) gidişi hakkında bilgiler aktarır. O, bu bölümde özellikle ziyaret ettiği Kürt liderinin hastalığını nasıl tedavi ettiğini ve bu kişinin patriğin evinde misafir kalırken onun hastaları iyi etme konusundaki ününü duyduğunu kendisine söylediğini belirtir. Zira misyoner Grant patriğin evinde misafir olarak kaldığı esnada, bir Kürt kadının gözündeki kataraktı ameliyatla almıştır (Grant, 1841: s. 87-95). Urmiye'deki misyoner evinin şöhreti, kısa bir sürede civar yerlere yayılmıştı. Bu şöhrette Asahel Grant'ın hekimliğinin de önemli bir payı olduğunu belirtmek gerekir. "Tıp" ile "büyünün" birbiriyle harmanlandığı Doğu dünyasında, elbette Asahel Grant çaldığı her kapıda yeni dostlar bulacak, sadece Nasturiler arasında değil, bütün bölge Kürtleri arasında saygıyla karşılanacak ve kendisine adeta bir kutsallık atfedilecektir. Bu durum Dr. Grant'ın, yaptığı basit katarakt ameliyatlarıyla görmeyenleri gördüren, yatalakları iyileştiren, mucize sahibi bir kişi olarak görülmesine ve her geçen gün bu noktada ününün artmasına sebep olacaktır. Urmiye'deki misyonerler, gözlerini sert mizaçlı Dağ Nasturilerinin yaşadığı Hakkâri'ye yani Mezopotamya'nın hemen yanı başında bulunan ve "Hıristiyanlık adacığınâ" diktiklerinde, hekimlik mesleği nedeni ile Kürtler, Türkler, Yezidiler, Nasturiler arasında pek çok dost kazanmış olan Asahel Grant, doğal olarak bölgeye gidecek ilk misyoner olarak seçilmiştir (Tamur, 2012: s. 59).

Misyonerlerin gittikleri yerlerdeki etkin olarak kullandıkları alanlardan birisi de sağlık hizmetleri olmuştur. Bu bağlamda, Amerikalı misyonerler, ülkelerinde özel olarak eğitilmişler ve gelişmemiş ülkelerdeki sağlık hizmetlerinin geri ve yetersiz olduğu bilindiği için, bazı sağlık dersleri de almışlardır. Hatta bu sağlık derslerinde onlara dışçılık konusunda bile bilgiler verilmiştir. Aldıkları sağlık eğitimi onlara hem kendi sağlıklarını koruma imkanı sağlamış hem de Dr. Grant örneğinde olduğu gibi, gittikleri misyon bölgelerinde tıbbi faaliyet yapma fırsatı sunmuştur (Açıkses, 2003: s. 171-172). Bu faaliyet ile de, halk üzerinde olumlu etki bırakmışlardır. Zira misyonerlere göre, "insanın olduğu yerde acılar da vardır. Acıların olduğu yerde doktorluğa ihtiyaç vardır. Doktorluğa ihtiyaç olan yerde de misyonerlik için uygun bir fırsat vardır (Halidi & Ferruh, 1968: s. 68)." Böylece sağlık misyonunu yapacakları diğer faaliyetleri için gittikleri yerlerdeki insanlara yaklaşmanın ve onları etkilemenin önemli bir propaganda aracı olarak görmüşlerdir (Açıkses, 2003: s. 172).

Dr. Grant yapıtının 9.bölümünde, bölge insanların kendisine karşı göstermiş oldukları misafirperverlikten söz eder. Buna ek olarak Van üzerinden yapmış olduğu dönüş yolculuğu ile güzergâhı üzerinde bulunan bazı Kürt köyelerine yaptığı gezileri ve bu insanların pastoral yaşam biçimlerini aktarır. Öte yandan Hakkâri'deki Kürtlerin şefi olan kişiyle olan görüşmesine dair bilgiler de aktarır. Grant, Van'da on gün

kalır ve bu süre zarfında eski arkadaşı olduğunu söylediği Kürtlerin şefi Nurullah Bey'le sıkça bir araya gelir. O, daha önce Başkale'deki evinde adı geçen kişiyi tedavi ettiğini de belirtir. Ayrıca dağlarda yaşayan vahşi ve tehlikeli olan Kürtlerin onu şeflerinin doktoru olarak bildiklerinin altını çizer. Hatta Grant "Ne zaman yabancı bir kişi ile tanışsam, hemen bana 'Şefimizin doktoru olan mı?' diye sorar", diyerek bölge insanları arasında hekim olarak kazandığı üne işaret eder (Grant, 1841: s. 96-106).

Görüldüğü üzere, Grant yapıtının ilk 9 bölümünde, Urmiye'ye gelişi ve oradan özellikle Dağ Nasturilerinin yaşadığı bölgeye yapmış olduğu ziyaretler hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Onun bu ziyaretleri esnasında hekimlik mesleğinden de istifade ederek Nurullah Bey gibi bölgedeki nüfuzlu bazı kişilerle iletişime geçerek dostlar edindiği ve böylece Nasturilerin yaşam biçimleri, dini ritüelleri, karakterleri, Kürtlerle olan ilişkileri, Nasturi patrikliği gibi pek çok konu hakkında önemli bilgiler topladığı anlaşılmaktadır. Böylece Koçanis'te bir ay patriğin misafiri olan Grant, patriğin bölgedeki Katolik propagandasından nasıl rahatsız olduğuna bizzat şahit olduğunu aktarmaktadır. Nasturilerin, Amerikan misyonerlerinden Hakkâri bölgesinde kendileri için okullar açmalarını istediklerini gören misyoner Grant'ın, bunu aslında Protestan misyonerlerin bölgeye davet edilmesi olarak algıladığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, Grant'ın günce ve gezi notlarının bir karışımı olan yapıtı, American Board'un 1830'lu yıllarda Urmiye ve çevresinde Nasturilere yönelik olarak yaptığı misyonerlik faaliyetlerinin doğasını anlamak ve değerlendirmek için oldukça önemli ve dikkat çekici bilgiler içermektedir.

4. Memoir of Asahel Grant (Grant'ın Hatıraları)

Asahel Grant'ın, annesi Mrs. Rachel Grant'ın isteği üzerine Rev. A. C. Lathrop tarafından kaleme alınan hatıraları iki sayfalık bir *Önsöz* kısmından sonra, Dr. Asahel Grant'ın hayatı, ailesi ve dini gelişimi hakkında bir değerlendirmeye devam etmektedir. Bu kısmın ardından takip eden bölüm, genelde kaleme alındığı tarihe sırasına göre düzenlenmiş toplam elli sekiz mektuptan meydana gelmektedir. Mektuplardan sonra eserde bir de *Sonuç* kısmı yer almaktadır. Bu kısımdan sonra sanki esere bir ek olarak konmuş izlenimi veren ve Dr. Grant tarafından özel bir istek üzerine kaleme alınan *An Appeal to Pious Physicians* isimli çalışma, daha önce yayınlanmış olmasına rağmen, önceki baskısının bitmiş olmasından ve ele aldığı konunun öneminden dolayı bu çalışmanın içerisinde yeniden yer almıştır.

Çalışmanın nasıl oluşturulması gerektiği noktasında ana hatlar, Mrs. Rachel Grant tarafından belirlenmiş, Rev. Lathrop ise onun tavsiyesi ve onayı ile -özellikle sağlık şartlarının elverişsiz durumu ve kendi işlerinin yoğunluğundan dolayı- oldukça zor şartlar altında detaylarını teşkil etmiştir. Dr. Asahel Grant tarafından birçok mektup kaleme alınmış olmasına rağmen, bütün mektupların esere konması durumunda hacminin önerilen sınırlardan çok fazla olacağı düşüncesinden dolayı bu mektuplardan seçmeler çalışmada yer almıştır.

Çalışmada yer alan mektuplar her ne kadar tarih sırasına göre verilmiş ise de bu kuralı bozan sadece bir mektup tespit edilmiştir. O da çalışmanın ilk mektubudur ve Dr. S. C. Aikin tarafından 30 Ekim 1846 tarihinde kitabın yazarı Rev. A. C. Lathrop'a hitaben kaleme alınmıştır. Mektubun yazıldığı tarih Ekim 1846, kitabın yayınlandığı tarih ise 1847'dir. Dr. Grant'ın ölümünden sonra, muhtemelen kitabın yazarının kitaba katkı mahiyetinde özel isteği üzerine kaleme alınmıştır. Dr. Grant'ın hem mesleki, hem dini kişiliği hakkında fikir edinilmesini sağlayacak derleyici bir mektuptur. Bu yüzden de kaleme alış sırası bozularak kitabın ilk mektubu olarak yayınlanmış olması ihtimal dâhilindedir.

Çalışmanın ilk mektubu (Grant, 1847: s.17-20) Utica şehrinin Presbiterian kilisesinin eski papazı olan Rev. Dr. Aikin tarafından 30 Ekim 1846 tarihinde Cleveland'dan yazılmıştır. Mektubun konusu Dr. Grant'ın burada doktorluk yaptığı dönemde dini alandaki yaşantısı ve çabalarıdır. Mektup, kitabın yazarı Rev. A. C. Lathrop'a yazılmıştır. Mektupta Dr. Aikin, Dr. Grant'la tanışıklığının 1829 yılında onun şehre geldiği ve doktorluk mesleğine başlaması ile olduğunu, kendisinin papazı olduğu kilisenin toplantılarına düzenli olarak katıldığını ve mesleğinde de fakirlere küçük bedellerle hizmet verdiğini vurgulamaktadır. Ayrıca yazının içinde hastalara doktor olarak nasıl hizmet ettiği, kilisedeki faaliyetlere katkıları anlatılmıştır.

İncelediğimiz bu eseri oluşturan mektuplar iki kıstas çerçevesinde sınıflandırılmıştır;

- a.Yazan kişiye göre
- b.Kimlere yazıldığına göre

Mektupları kaleme alan şahıslar dikkate alındığında 58 mektuptan 5 tanesi Dr. Asahel Grant tarafından kaleme alınmamıştır. Bunlardan birincisi yukarıda hakkında bilgi verdiğimiz ve Dr. Aikin tarafından kaleme alınan mektuptur. Bunun haricinde 58 mektup içerisinde Dr. Grant tarafından kaleme alınmayan ikinci mektup, 10 Mart 1835 tarihlidir ve ikinci eşi Judith S. Campbell tarafından, ülkesinden ayrılıp Nasturi Misyonu'na gitmeden önce erkek kardeşine yazılan mektuptur (Grant, 1847: 29-30). Dr. Asahel Grant'ın ikinci eşi Mrs. Judith S. Campbell Grant tarafından erkek kardeşine yazdığı sayısız mektuptan biri olan mektupta, Mrs. Grant'ın misyoner olarak İran'a gitme kararı anlatılmaktadır. Mrs. Grant mektubunda Dr. Grant ile birlikte 6 Nisan Pazartesi günü evleneceğini ve onunla birlikte Nasturi Misyonu için Urmiye yolculuklarının başlayacağını yazmaktadır. Ayrıca Dr. Grant ile tanışma imkânı olmasını ümit ettiğini, tanıştığında onu seveceğini de belirtmektedir.

Eserin Dr. Grant tarafından yazılmayan üçüncü ve oldukça kısa olan mektubu (Grant, 1847: s. 32.) Mrs. Grant'ın erkek kardeşi tarafından kız kardeşine, misyoner olarak uzaklara gitme kararlarından sonra son defa veda etmek için yazılmıştır.

Dördüncü mektup 29 Nisan 1844 tarihinde Musul'dan Dr. Azariah Smith tarafından, Dr. Asahel Grant'ın ölümünü haber vermek amacıyla erkek kardeşi Mr. Ira

Grant'a yazılan mektuptur (Grant, 1847: s. 177-183). Mektupta, Dr. Grant'ın dünyada yüz yüze kaldığı zorlukların, bir insanın tahammül edemeyeceği kadar çok fazla olmasından dolayı çok erken yaşta bu dünyadan gittiğini, Dr. Grant'ın tifüse yakalandıktan sonra hasta yatağında geçirdiği 18 günlük hastalık döneminde her geçen gün ölüme nasıl yaklaştığını, bu esnada hemşireliğini Mrs. Hinsdale'in yaptığını anlatmaktadır. Hatta hasta olduğu dönemde ailesinden gelen mektupları dahi okuyamadığını ve onları kendisine okuttuğunu yazmaktadır. Ölümünden bir gün sonra cenaze hizmetlerinin kendisi ve Mr. Laurie tarafından yürütüldüğünü, kilisedeki cenaze merasimine şehirdeki bütün yabancı erkeklerin katıldığını, ayrıca Yakubi Piskoposlar ile papazların ve Nasturi Patriğin katıldığını yazmaktadır. Mezarı Mr. Hinsdale ile Mrs. Laurie ile aynı yerdedir.

Dr. Azariah Smith mektupta oldukça ilginç bir konudan da bahsetmektedir. Dr. Grant'ın Amerika tatili sonucunda Nasturi Misyonu'nda yürüttüğü faaliyetler ile ilgili günlükler tuttuğunu, bu günlükleri kitaplaştırma çalışmalarına başladığını, hatta bu kitap için bir de harita çizmeye başladığını, ancak haritanın oldukça eksik olduğunu, aynı zamanda bu çalışmanın da eksikleri olduğunu yazmaktadır.

Beşinci mektup ise 30 Ekim 1845 tarihinde Beyrut'tan Rev. Mr. Laurie'nin Amerikan Board Yönetim Kurulu'na Dr. Asahel Grant'ın ölümü hakkında bilgi veren mektubudur (Grant, 1847: s. 183-196). Verilen bilgiler Dr. Smith tarafından yazılanlar ile paralellik arz etmektedir. İlk başlarda hastalandığının ciddiye alınmamasından dolayı Mrs. Hinsdale ile birlikte Amerika'ya gitmesi için hazırlıkların acele şekilde başlatıldığını yazmaktadır.

Dr. Asahel Grant tarafından kaleme alınan mektupların yazıldığı kişiler açısından tasnif edilmesi durumunda karşımıza şöyle bir manzara çıkmaktadır. Bu beş mektup haricinde eseri oluşturan diğer 54 mektubun tamamı Dr. Grant tarafından annesi Mrs. Rachel Grant, babası William Grant, erkek kardeşleri Ira Grant, W. M. Grant, kız kardeşi Mary, çocukları Hastings ve Edwin ile yine *kardeşim* dediği ve Amerika'da bıraktığı ilk eşinden dünyaya gelen iki oğlunu Mr. Smith'in ölümünden sonra emanet ettiği Mr. Gridley ve eşi Mrs. Gridley'e yazılmıştır.

Bu mektuplar içerisinde babası William Grant'a yazmış olduğu iki mektubun (Grant, 1847: s. 33-34) ikisi de daha Dr. Grant ülkesinden ayrılmadan yani Nasturi Misyonu'na gitmek için yola çıkmadan önce yazılmıştır. Babasına yazdığı ilk mektupta (Grant, 1847: s. 33), eşiyle birlikte görev yerlerine yapacakları yolculuk için 6-7 Mayıs günü Boston'dan yola çıkacaklarını haber vermektedir. İkinci mektup (Grant, 1847: s. 33-34), Utica'dan Boston'a yola çıkmak için gittikleri dönemde kaleme alınmıştır. Belirlenen tarihte gemileri hareket edememiş, bir süre şehirde kalmışlardır. Hazırlık çalışmalarına yoğunlaştıkları için mektup yazmaya fırsatı olmasına rağmen, babasına kısa bir mektup yazmış ve *Angola* isimli gemiyle yola çıkmak üzere olduklarını haber vermiştir.

Eserde Dr. Grant'ın annesine yazdığı 16 mektup vardır. Ancak bu mektuplardan birini annesi ile birlikte kız kardeşi Mary'ye (Grant, 1847: s. 53-55.) yazmıştır. Bu mektupta babasının ölümü üzerine duyduğu kederi anlatmaktadır. Ayrıca bölgede yürütülen misyonerlik çalışmalarının bir değerlendirmesini de yapmaktadır.

Diğerini (Grant, 1847: s. 74-77) de annesi ile erkek kardeşine hitaben yazmıştır. Bu mektupta hayatında yaşadığı kayıplar hakkında hissettiği duyguları dile getirmektedir. Babası, kardeşi ve nihayet iki oğlunu emanet ettiği Mr. Smith'in ölümü... Ardından daha önceden akrabalarından kaybettiklerinin kendisine verdiği acıyı dile getirmektedir. Bunlar bebekken ve çocukken kaybettiği 1 erkek ve 1 kız kardeş, daha sonra iki kız kardeş ve ardından babası... Ayrıca mektupta eşinin sağlık durumunun iyi olduğunu ve günde 4 saat Nasturi kızlarının eğitimi ile ilgilendiğini yazmaktadır. Bu arada kendisi tarafından yürütülen kimi faaliyetler hakkında da bilgi vermektedir.

Eser içerisinde annesi Mrs. Rachel Grant'a yazdığı ilk mektupta (Grant, 1847: s. 21-24.), Dr. Grant Amerikan Board bünyesinde bir misyoner doktor olarak çalışmaya başlama niyetini, onu böyle bir karar almaya iten nedenleri anlattıktan sonra annesine Amerikan Board'ın bir yıldan beri İran'a göndermek için bir doktor aradığını, kendisinin gitmek için niyetli olduğunu, kendisini engellemeyeceğini ya da cesaretini kırmayacağını ümit ettiğini yazmaktadır.

Annesine yazdığı ikinci mektup (Grant, 1847: s. 41-45), İstanbul'dan Tebriz'e yaptığı maceralı yolculuğun ayrıntılarını içermektedir. Mektupta, İran hükümetinden yolculukları esnasında kendilerine koruma sağlama noktasında yardımcı olacak olan İngiltere'nin İran büyükelçisi Sir Henry Ellias ile birlikte "Şah" isimli bir İngiliz yelkenli gemisiyle Trabzon'a yolculuk yaptıklarını, buradan da atlarla Erzurum'a doğru yola çıktıklarını ve ayın 11'inde Trabzon'dan ayrılıp, 26'sında Erzurum'a geldiklerini kaydetmektedir. Erzurum'da, planlamalara göre Tebriz'de buluşacakları, Mr. Perkins ile tanışmışlardır. Mr. Perkins, yolculukları esnasında onları içine düşecekleri sıkıntı ve endişeden kurtarmak için buraya gelmiştir. Bu mektubunda İran topraklarına girmeye az kaldığını, ancak bölgede kolera olduğunu haber aldıklarını yazmaktadır. Ancak koleradan endişe duymadıklarını çünkü bu ana kadar onları koruyan gücün kendilerini koleradan da koruyacağına inandığını söyler.

Annesine, babasının ölümünün ardından geçen bir yılın ardından yazdığı mektupta (Grant, 1847: s. 59-61.) hissettiği şeyleri anlatarak içini dökmeye çalışır. Burada başta kendisinin yakalandığı kolera hastalığını ve kendisiyle birlikte misyonerlik görevi yapan Mr. Perkins ile birlikte onun oğlunun yakalandığı bir göz hastalığı (göz iltihabı) ile nasıl başa çıktıklarından söz etmektedir.

Annesine arka arkaya yazdığı iki mektupta (Grant, 1847: s. 84-85) 24 Ağustos'ta dünyaya gelen ikiz kızlarının doğumu hakkında bilgi vermekte ve sağlıklarının iyi olduğundan bahsetmektedir. O, çocuklardan birine eşinin adını (Judith Sabrina),

diğerine de hayatta yaşayan tek kız kardeşi olan Mary ile Amerika'daki çocuklarının kaybettiği annelerinin adını birleştirerek Mary Electa adını verir. Eşinin de doğumdan sonra hala sağlığına kavuşamadığını yazar. Ayrıca küçük oğlunun rahatsız olduğundan kendisinin de mide rahatsızlığından ızdırıp çektiğini anlatır. Devamındaki kısa mektupta da bölgede kaç kişi görev yaptıklarından bahsederek eşi Judith'in selamıyla mektubunu tamamlar.

Annesine yazdığı bir başka mektupta (Grant, 1847: s. 90-93) eşi Judith'in ölümüyle ilgili üzüntülerini dile getirerek annesine, eşinin hastalığı, ölüm döşeğindeki durumu ve ölümü hakkında bazı bilgiler verir. Oğlu Henry Martin'in ise bölgede görev yapan misyoner kadınların bakımı altında olduğunu belirtir. Annesine bundan sonra yazacağı mektupta da güzel haber vermeyecektir. Zira kaleme aldığı mektupta (Grant, 1847: s. 103-106.) oldukça dokunaklı ifadelerle ona ikiz kızlarının ölüm haberini verir. Mektupta bu acıyı, hayatında yaşadığı diğer ölümlerle değerlendirir ve babasının, 3 kız kardeşinin, 2 erkek kardeşi ile ikiz kızlarının ölümünün onu derinden etkilediğinin altını çizer.

Dr. Grant, çalışmamızın ikinci kitabı olan *Nasturiler ya da Kayıp Kabileler* isimli çalışmayı kaleme aldıktan sonra alanında uzman oryantalist akademisyenlerden birine ciddi şekilde gözden geçirttikten sonra, ülkesinde geçirdiği iznin arkasından İran'a dönüş yolculuğunda Londra'da bir süre kalarak kitabı yayımlatmıştır. Dr. Grant bu dönemde altı ay Londra'da kalmış ve bu süre içinde kitap basıldı. Kitabın ilk baskısı oldukça ilgi gördü. Burada bulunduğu dönemde annesine bir mektup yazdı. Bu mektubunda (Grant, 1847: s. 111-112.) annesinden ayrılışının belki de son olduğunu yazar. Ayrıca Londra'da sağlığının iyi olduğunu, Londra'yı veya gördüklerini ve duyduklarını anlatmasının çok uzun zaman alacağını, ancak sağlığının iyi olduğunu, rahat bir yolculuk yaptığını söylemektedir. Annesine yazdığı bir başka mektupta (Grant, 1847: s. 128-129.) ona duyduğu özlemi anlatır. Bir daha görüşüp görüşmeyeceklerini sorgular ve ona *Nasturiler ya da Kayıp Kabileler* adı ile yayımlanan kitabını okuyup okumadığını sorar.

Art arda yazdığı iki mektupta (Grant, 1847: s. 143-144) annesinin Connecticut'a yaptığı ziyaret çerçevesinde onun ülkesindeki yaşamı hakkındaki hislerini dile getirir. Ayrıca bir daha ülkesine gitmesi durumunda geriye dönmek için acele etmeyeceğini belirtmesine rağmen, dağlık bölgede yaşayan Nasturiler arasında bu dönemde çok önemli çalışmalar yürüttüğünü, Kürtlerin lideri, Patrik ve genel olarak halk ile kurduğu iyi ilişkiler vasıtasıyla, başkalarının asla gitmeye cesaret edemeyeceği yerlere kendisinin nasıl güven içinde ziyaretler yaptığından söz eder. Ayrıca mektubunda dağlık bölgeye yaptığı dördüncü ziyareti hakkında da ayrıntılı bilgiler aktarır. Devamında yer alan çok kısa mektupta ise annesinden, çocukları hakkında haber veren aldığı son mektuptan duyduğu mutluluğu dile getirir.

1844 yılının Ocak ayında yazdığı iki mektupta (Grant, 1847: s. 166-167.) hem annesine çocuklarını ziyaretinden dolayı duyduğu mutluluğu, çocuklarıyla ilgi-

lenmesinden dolayı duyduğu memnuniyeti dile getirir hem de bölgedeki gelişmeler hakkında ona bazı bilgiler verir. Çalışmada tarih itibariyle bakıldığında ilk ve son mektupları annesine yazdığı görülmektedir. Annesine yazdığı son mektupta (Grant, 1847: s. 173-175) ülkesine büyük özlem duyduğunu ve yakında döneceğini belirtmektedir. Ancak Dr. Grant'ın bu umudu hiçbir zaman gerçekleşmeyecektir. Bir daha ne annesini, ne çocuklarını ne de doğduğu ülkeyi göremeden son mektubunu yazdığı günlerden sadece bir ay sonra hayatını Musul'da kaybedecektir.

Çalışmada Dr. Grant'ın kaleme aldığı mektuplardan bir kısmı (12 tanesi) erkek kardeşleri William ve Ira Grant'a yazdıklarından oluşmaktadır. Bu çerçevede ilk mektubu (Grant, 1847: s. 50-53) kardeşi William'a yazmıştır. Bu mektupta ülkesinde bıraktığı arkadaşları için hissettiği duyguları anlatmaktadır. Özellikle burada iki oğlunu emanet ettiği Mr. Smith'ten oğulları Hastings ve Edwin hakkında bilgi veren mektuplar aldığından bahsetmektedir. Ayrıca zamanının çok az olduğunu, genelde bütün zamanını günde 40 ile 50 arasında hastaya bakarak, öğrencilere ders vererek, misyonun çalışmalarını denetleyerek geçirdiğini ve öğrenmeye çalıştığı iki dil için çok az zamanı kaldığını belirtmektedir. Ayrıca yaşadığı Urmiye'nin nüfusu ve iklimi gibi bazı konularda bilgi vermektedir.

İkinci mektubunu erkek kardeşlerinden William'a yazmıştır (Grant, 1847: s. 61-64). Bu mektupta kardeşine dini duygularından ve onun neler yapması gerektiğinden bahsediyor. Ancak mektubunda ona güzel bir evlilik yapması temennisinde bulunmasına rağmen, kardeşi hiç evlenmeden, bu mektubu gönderdikten kısa bir süre sonra hayatını kaybedecektir. Bu olaydan sonra bütün mektuplar hayatta kalan erkek kardeşi Ira Grant'a hitaben yazılacaktır. Sadece bir tanesini eşi Judith'in erkek kardeşine yazmıştır (Grant, 1847: s. 85-89). Eşinin erkek kardeşine yazdığı bu mektupta hastalık ve ölüm hakkında çarpıcı ifadeler kullanarak, eşi Judith'in hastalığı ve ölümünü erkek kardeşine haber vermektedir.

Erkek kardeşi Ira Grant'a peş peşe yazdığı iki mektupta (Grant, 1847: s. 73) dini duygulardan ve bölgede yürütülen çalışmalardan fazla ayrıntıya girmeden bilgi vermektedir. Ayrıca yine eşinin ölümüyle ilgili bilgi verdiği mektuplardan birini (Grant, 1847: s. 93-96) erkek kardeşi Ira Grant'a yazmıştır. Bu mektupta Amerika'daki iki oğlunun bakımıyla ilgili konulara da değinmiştir. Bu mektubun hemen arkasında yer alan diğer mektup (Grant, 1847: s. 97-100) da kardeşi Ira'ya yazılmıştır. Mektupta Mr. Homes ile birlikte Musul, Mardin gibi şehirleri içine alan bir gezi yaptıkları esnada hayatlarının nasıl tehlikeye girdiğini anlamaktadır. Özellikle Musul'da kaldıkları 17 gün zarfında yaşadığı güzel günlerden bahsetmektedir. Ayrıca bu mektupta doktorluk mesleğinin kendisine Kürt beyleriyle arasındaki ilişkileri nasıl iyileştirdiğinden söz etmekte ve Amerika'ya bir ziyaret yapması için kendisine Amerikan Board tarafından izin verildiğini belirtmektedir.

Erkek kardeşine yazdığı bir sonraki mektup, Amerika'da iznini kullandıktan sonra yazılmıştır (Grant, 1847: s. 113-116). Mektupta, bölgede Nasturiler üzerine

yaptığı geziler ile ilgili bilgiler vermektedir. Bu bilgiler, adeta bir günlük tutar gibi mektupta yer almıştır. Bir sonraki mektupta (Grant, 1847: s. 126-127) ise misyon bölgesinde görev yapan misyonerlerin hastalıklarla mücadelesi dile getirilirken Rev. Colby C. Mitchell'in ölümü anlatılmaktadır. Devamındaki kısa mektupta (Grant, 1847: s. 127) ise Nasturilerin topraklarının Kürtler ve Türkler tarafından işgal edildiği belirtilmektedir.

Erkek kardeşi Mr. Ira Grant'a yazdığı takip eden mektupta (Grant, 1847: s. 153-155) dini duyguları ve bu konudaki görüşleri hakkında çok ayrıntılı bilgiler verdikten sonra, Nasturilerin yaşadığı dağlara yaptığı son ziyaretten sonra sağlık durumunun daha da kötüleştiğini, ancak yakın bir zamanda yeniden dağlara döneceğini belirtmektedir. Mr. Ira Grant'a yazdığı son mektubunda (Grant, 1847: s. 172-173), Dr. Anderson'un tavsiyesi üzerine ülkesine dönme ve misyonerliği bırakma planlarını ve umutlarını anlatır. Ancak bölgedeki gelişmeler onun bu umutlarını hayata geçirme şansı vermeyecektir.

Eserde, dünyada yaşayan tek kız kardeşi olan Mary'ye yazılmış 5 mektup mevcuttur. Ancak bu mektuplardan bir tanesini annesi ve kız kardeşine ortak yazmıştır (Grant, 1847: s. 53-55). Kız kardeşine yazdığı ilk ve üçüncü mektubunda (Grant, 1847: s. 25-28) da bir misyoner olarak Amerikan Board bünyesinde görev alması noktasında dini duygularını sorgulamakta ve bu göreve neden gitmesi gerektiği hakkında bilgi vermektedir. Bir noktada misyoner çalışmalarına girmesiyle ilgili kendine özgü koşulları ve sorumlulukları anlatmaktadır.

Kız kardeşi Mary'e yazdığı ikinci mektup (Grant, 1847: s. 36-41), yaptığı yolculuk ve İstanbul hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca Grant, İran'da Müslümanlar arasındaki misyonerlik faaliyetine atanan Rev. Mr. Merrick'in de İstanbul'da olduğunu ve Mr. Perkins ile buluşacakları Tebriz'e yapacakları yolculukta onunla birlikte olacaklarını yazmaktadır.

Kız kardeşine üçüncü mektubunda (Grant, 1847: s. 55-58) oğlu Henry Martin'in doğumunu müjdelemekte ve onun mektubu kaleme aldığı günden 12 gün önce dünyaya geldiğini belirtmektedir. Grant mektubunda çocuğun sağlık durumunun iyi olduğundan, ancak eşi Judith'in sağlık sorunları yaşadığından söz etmektedir.

Kız kardeşine yazdığı son mektupta (Grant, 1847: s. 64-67) babasının ölümünden bahsetmekte ve Hristiyanlara dikkate almaları gereken çok önemli tavsiyelerde bulunmaktadır. Bu arada Mr. Perkins'in hastalığı nedeniyle (kendisi de hasta bu arada) artan işleri nasıl idare ettiğini anlatmakta ve ondan ülkesinde bıraktığı iki oğlunu görmesini ve onlara dini eğitim noktasında yol gösterici olmasını istemektedir.

Çalışmanın 46-50. sayfaları arasında, misyoner kfilesi Urmiye'ye ulaştıktan sonra Mr. Perkins'in, şehirde Dr. Grant'ın mesleğini icra ederek Nasturiler arasında nasıl samimi arkadaşlar edindiğini anlattığı notlarından bir alıntı verilmiştir. Burada 3 Aralık 1835'te Geog Tapa valisi Melek, bir düğün için Mr. Perkins ve Mr. Grant'ı

eşleriyle birlikte köyüne davet etmiştir. Yazıda ayrıntılı bir şekilde davetten sonra misyonerlerin köye gidişi ve bu düşünün ayrıntıları verilmektedir.

Eserde ayrıca Dr. Grant tarafından Amerika'daki iki oğluna yazılmış 6 mektup yer almaktadır. Bu mektupların ilk ikisinden (Grant, 1847: s. 80-81) birincisini oğlu Hastings'e, ikincisini de Edwin'e yazmıştır. Hastings'e yazmış olduğu mektupta oğlunun okuma yazma öğrendiğini, ancak kendisine sık sık mektup yazmamasından şikâyetçi olduğunu ve bundan dolayı oğlunun kendisini sevmediği duygusuna kapıldığından bahseder. Ayrıca onlardan küçük kardeşleri Henry Martin'i, babalarını, annelerini aynı zamanda İsa'yı da sevmelerini istiyor. Ayrıca mektupta oğluna bazı öğütler vererek küçük kardeşi Edwin'e nasıl davranması gerektiği konusunda uyarılarda bulunur. Edwin'e yazdığı ikinci mektupta oğluna kendisini hatırlayıp hatırlamadığını sorar ve okuma yazma öğrenmesinden duyduğu mutluluğu dile getirir. Bununla birlikte, kardeşi Henry Martin'den bahsederek onun hastalandığını, onu kaybetme korkusu taşıdıklarını yazar.

Büyük oğlu Hastings'e yazdığı 20 Aralık 1839 tarihli mektupta (Grant, 1847: 101-103) babalık duyguları ile ilgili bilgiler var. Çocuklarının yanında bulunamayışının kendisinde yarattığı üzüntüyü anlatır. Ardından ondan kendisine düzenli olarak mektup yazmasını beklediğini dile getirerek, ona yeni doğan iki küçük kız kardeşlerinden bahseder. Takip eden mektubu oğullarının her ikisine hitaben yazar. (Grant, 1847: s. 106-108) Mektupta Dr. Grant oğullarına ikiz kızlardan Mary'nin 13 Ocak'ta gripten, Judith'in ise 27 Ocak'ta kızamıktan öldükleri bilgisini verir.

Eserde yer alan ve oğullarına yazdığı son mektuplar ise küçük oğlu Edwin'dir. Kısa kısa kaleme aldığı bu mektuplarda (Grant, 1847: s. 151-152) oğluna bazı öğütler vermektedir. Ondan kendisini geliştirmesini, kendisiyle ilgilenenlerle iyi geçinmesini, İncil'i okumayı ihmal etmemesini, bir dahaki mektuplarda ona okuduğu kitaplar hakkında bilgi vermesini ister. Ardından da kendisinin bölgedeki durumu hakkında bilgi verir. Dicle Nehri'ni geçmek için bölgede kullanılan şişme derilerle yüzen botlardan bahseder. Ayrıca bölgede Fransızlar tarafından eski Babil'de yapılan kazıları ve buluntuları anlatarak bunlardan ona da gönderebileceğini söyler. Ayrıca Bağdat'a yakın Kербela'da Osmanlı tarafından yapılan bir katliamdan da söz eder. Buna bağlı olarak Osmanlı topraklarında bir din savaşı olduğu bilgisini verir. Bunların yanı sıra, Mrs. Gridley'e sevgilerini göndererek oğluna olan ilgilerinden dolayı ona en içten teşekkürlerini sunar. Oğluna da onu memnun etmeye çalışmasını ve böylece daha mutlu olacağı yönünde kimi öğütler verir.

Eserde aile bireylerinin haricinde, Dr. Grant tarafından, Amerika'da bıraktığı küçük oğlu Edwin'in bakımını üstlenen Rev. Wayne Gridley'e ve eşine yazdığı 13 tane mektup da yer almaktadır. Bu mektuplardan birincisi (Grant, 1847: s. 116-125) öncü bir ulusun ortasında öncü misyonerlerin maceralarını heyecan verici bir şekilde anlatır. Özellikle Doğu Anadolu bölgesinde doğanın hayatı kısıtlayıcı şartları altında Erzurum'dan Van'a ve Aras Nehri'nin diğer tarafına yaptığı yolculuk hakkında ay-

rıntılı bilgiler verir. Bu bağlamda, bölgede Türk-Rus mücadelesinin ortaya çıkardığı olumsuz şartlara iki yıldan beri devam eden kıtlığın eklenmesiyle bölge halkının içine düştüğü zor durum anlatılırken Kürtlerin birçoğunun bölgeden ayrılmak zorunda kaldığı gibi önemli bir bilgi de verilmektedir.

Yapıtta art arda yazılmış dört mektuptan üçü Mr. Gridley'e, biri Mrs. Gridley'dir. Bu mektuplarda (Grant, 1847: s. 139-141) öncelikle Mr. Gridley'e, kendisinden gelecek haberleri sabırsızlıkla beklediğini, çalıştığı bölgede kaybettiği arkadaşlarının kendi ruh dünyasında nasıl derin izler bıraktığını anlatmaktadır. Bunun ardından Mrs. Gridley'e yazdığı diğer mektupta, Amerika'dan ayrılırken neden acele davranıp onlarla görüşemediğini yazar. Mr. Gridley'e yazılan bir sonraki mektupta bölge ve burada yürütülen faaliyetler ile ilgili bilgiler verilmektedir.

Mr. Gridley'e yazdığı bir diğer mektubunda (Grant, 1847: s. 139-141), bölgeye yaptığı gezilerden dördüncüsünü gerçekleştirdiğini ve bu yüzden yeniden dağlarda vakit geçirmeye başladığını, yaptığı incelemeler sonucunda bir istasyon açmaya karar verdiğini belirtmektedir. Asheta'da ilk misyoner evinin taşını koyduğunu, ayrıca küçük çaplı bir okul açma çalışmalarına da başladığını belirtmektedir. Ama bütün bu çalışmalarda yardıma ihtiyacı olduğunu da sözlerine eklemektedir. Bu arada kaleme aldığı kitaba dair görüşlerini aktaran ve bazı konularda eleştiriler yapan Mr. Robinson'a bir cevap yazması gerektiğini, ancak bunun için zaman bulmakta bazı sıkıntıları olduğunu yazmaktadır.

Çalışmada Mr. Gridley'e yazılan dört kısa mektuptan birincisinde (Grant, 1847: s. 144-145) bölgede görev yapan misyonerlerin yer değişiklikleri ile ilgili bilgi verilmektedir. Devamında yer alan mektuplarda (Grant, 1847: s. 145-147) da benzer konulardan bahsedildikten sonra *Kayıp Kabileler* kitabı hakkında Mr. Robinson'un hatalı bilgiler, kronoloji ve tarih konuları üzerine yoğunlaşan eleştirilerine devam ettiğini, konuyla ilgili sessiz kalmak veya cevap verme konusunda tereddütte kaldığını belirtmektedir. Bunun ardından kaleme aldığı diğer mektubunda (Grant, 1847: s. 147-148) Mr. Gridley'e, bir kış boyunca kendisine eşlik eden Mr. Abel K. Hinsdale'in (Grant, 1847: s. 149) ölümünü haber vermekte ve yeniden Mr. Lauri ile birlikte dağlara döneceğini belirtmektedir. Ayrıca sağlık durumunun iyi olmadığından bahsederken bölgede görev yapan diğer misyonerlerden Mr. Lauri'nin baş ağrısı çektiğini, Mrs. Lauri'nin, Mrs. Hansdale'in ve küçük oğullarının ise sağlık durumlarının iyi olduğunu yazmaktadır.

Takip eden mektupta (Grant, 1847: s. 156-161) iki konu üzerinde durmaktadır. Bunlardan birincisi bölgede Nasturiler ve Kürtler çerçevesinde cereyan eden gelişmeler ile İslam'ın bölgedeki hâkimiyeti, ikincisi de Dr. Robinson'un kendi kitabı hakkında eleştirilerine cevap verme kararıdır. Bu mektupta ayrıca Mr. Perkins tarafından yazılan kitap hakkında da bilgi verir. Ancak kitabın künyesi ile ilgili herhangi bir bilgi yoktur (Grant, 1847: s. 161-165). Buna ilave olarak, yine Rev. Gridley'e yazılan mektupta (Grant, 1847: s. 167-169) bölgede Kürtler tarafından Nasturilere

yapılan haksızlıklardan bahsedilirken, Amerikan Board tarafından kendisine verilen görevi, hayatını neden bu kadar çok tehlikeye soktuğunu sorgular. Bu mektubun arkasından Rev. Gridley, Rev. Anderson ve Dr. Hawes ile birlikte doğuya bir gezi yapar. Dr. Grant mektubunda (Grant, 1847: s. 167-169) bu gezi ile birlikte Rev. Gridley'in bölgeye bakışının nasıl değiştiği hakkında bazı değerlendirmeler yapmaktadır. Ayrıca ülkesine gitmek için yeni bir izin kullanıp kullanmama konusunu Dr. Anderson'a yazdığını ve ondan tavsiyeler aldığını da yazar. Rev. Gridley'e yazdığı son mektubunda (Grant, 1847: s. 169-171) da Dr. Anderson'un kendisine verdiği bir tavsiyeden bahseder. Sözü edilen kişi, ona çocukların bir süreliğine de olsa fiziki olarak babalarına ihtiyaç duyduklarını ve çalışma alanından bir süreliğine uzaklaşarak çocuklarına zaman ayırmasını salık verir. Ayrıca mektupta, dağlarda ortaya çıkan tifüs salgınından da söz edilir.

5. Sonuç

Bütün bu bilgiler ışığında değerlendirildiğinde, 24 Nisan 1844 tarihinde Musul'da neticelenen otuz dört yıl, sekiz ay ve beş günlük yaşantısının yaklaşık üçte birini Nasturi Misyonu adına kendi isteği ile bölgede doktor misyoner olarak geçiren Dr. Asahel Grant'ın, bölge hakkında verdiği bilgiler günümüze iki ayrı kaynaktan ulaşmıştır. Bunlardan birincisi bölgede yürüttüğü faaliyetler hakkında 1840 yılına kadar tuttuğu ve daha sonra *The Nestorians or the Lost Tribes* adıyla kitaplaştırdığı günlükleri, ikincisi de bölgede kaldığı süre içinde büyük özlem duyduğu ülkesinde bıraktığı akrabaları ve arkadaşlarına yazdığı, annesinin isteği üzerine ölümünden sonra Rev. A. C. Lathrop tarafından derleme şeklinde kitap halinde *Memoir of Asahel Grant* adıyla yayımlanan mektupları.

Dr. Grant'ın bölge ile ilgili derlediği ve günümüze bıraktığı bilgiler sadece bu iki çalışma ile sınırlı değildir. 1840 yılında ülkesinde geçirdiği iznin ardından bölgeye bir yıl sonra dönüşü ile birlikte yeniden burada yaptığı çalışmalar hakkında bilgilerini günlüklerinde toplamış, bunları kitaplaştırma hazırlıklarına başladığı dönemde hastalanarak hayatını kaybetmiş ve bu çalışması yarım kalmıştır. Ortada olmayan bu çalışmanın varlığından, ölümü esnasında yanında yer alan ve kendisi de bölgede doktor misyoner olarak görev yapan Dr. Azariah Simith'in, Dr. Grant ölümünün ardından erkek kardeşi Ira Grant'a yazdığı mektuplar sayesinde haberdar olmaktadır.

Çalışmamızın konusunu teşkil eden ilk eserde Dr. Grant, Urmiye merkezli olmak üzere Hakkâri ve çevresinde yaşayan Nasturileri daha yakından tanımak amaçlı olarak yapılan çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bu doğrultuda Dr. Grant'ın bölgeye yaptığı geziler ve bu geziler esnasında kaleme aldığı gözlem ve incelemeleri, bölgenin demografik yapısını oluşturan etnik unsurlar ve onların dikkat çekici özellikleri ile bölgenin tarihi coğrafyası, tarihi geçmişi gibi konularda da oldukça detaylı bilgiler sunmaktadır. Ayrıca kitabın başlığından da anlaşılacağı gibi Grant'ın Nasturilere misyon çalışmasının ötesinde özel bir önem gösterdiği ve onları etnik bakımdan İsrailoğullarından kayıp bir kabile olarak göstermeye çalıştığı,

hatta eserinin ikinci kısmında bunu kanıtlamak için ayrıntılı bilgiler verdiği dikkat çekmektedir. Maceracı bir ruhla bir hayalin peşinden bölgeye geldiği anlaşılan Dr. Grant'ın "Nasturians and the Lost Tribes" adlı yapıtı ve bölgeden yazdığı mektupların yer aldığı "Memoir of Asahel Grant" adlı eserindeki bilgiler dikkate alındığında, gerek ilk eşinin kaybı, gerekse aile çevresinde ve arkadaş çevresinde yaşadığı kayıpların onun ruhunda derin yaralar açtığı anlaşılmaktadır. Ayrıca onun dini düşüncelerinin etkisiyle bu ve öbür dünya arasında kaldığı ve yapmış olduğu görevden dolayı sıra ve gurbet arasında sıkışıp kalmış bir ruhu onulmaz yollardan tedavi etmeye çalıştığı söylenebilir.

Sonuç olarak, her iki yapıt da Amerikan Board tarafından yürütülen faaliyetlerde özellikle Board bünyesinde görev yapanlardan beklentilerin neler olduğu yönündeki esasların tespit edilmesi, bölge halkının öncelikle kendi içlerindeki ilişki ağının ve diğer halklarla kurdukları ilişkilerin boyutu ve egemenlikleri altında yaşadıkları devletlere karşı sadakatlerinin hangi esaslar üzerine oturtulduğunun anlaşılması açısından oldukça dikkate değer ve aydınlatıcı bilgiler vermektedir.

Kaynakça

- Açıkses, E. (2003). *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Anderson, R. (1872). *History of the Missions of the American Board of Commissioners for Foreign Mission to the Oriental Churches*, Boston: Vol. I-II.
- The One Hundred and Tenth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions*, (1920). Boston.
- Twenty-Fifth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions*, (1834). Boston.
- Aytaç, G. (1994). *Gezi Notları Seçkisi*, Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Dalyan, M. G. (2012). *XIX. Yüzyılda Amerikalı Misyonerlerin Hakkâri Günlüğü 1830-1870*. Ankara: Öncü Kitap.
- Eryılmaz, D. (2011). *Ermeni, Fransız ve Türk Literatürlerinde Anı Türü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara.
- Grant, A. (1841). *The Nestorians and The Lost Tribes*, London: John Murray.
- Grant, A. (1847). *Memoir of Asahel Grant*, New York: Compiled by Rev. A. C. Lathrop.
- Grant, J. S. C. (1844). *A Memoir of Mrs. Judith S. Grant, Late Missionary to Persia*, New York.

- Parlatır, İ. v. dğr. (Haz.). (2007). *Güzel Yazılar - Gezi-Hatıra*, (Haz.) Ankara: 1. Baskı. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Haildi, M. & Ö. Feruh. (1968). *İslam Ülkelerindeki Misyonerlik ve Emperyalizm*, İstanbul: (çev.) O. Şekerci.
- Tamur, E. D. (2012) “Asahel Grant ve Nasturi Misyonu”, *Toplumsal Tarih*, S. 226, ss. 56-64.

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number 61, Aralık / December 2018, 311-335

**ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE MANZUM VE KISA MANZUM
HİKÂYELER, DÂSİTAN-I HZ. İSA (CİMCİME SULTAN) VE
DİL ÖZELLİKLERİ**

**Poems and Short Narrative Poems in Old Ottoman Turkish. Jesus Christ Epic
(Cimcime Sultan) and Language Characteristics**

(Makale Geliş Tarihi: 15. 11. 2018 / Kabul Tarihi: 12. 12. 2018)

Kâzım KÖKTEKİN*

Öz

Nazım şeklinde yazılan hikâye türüne manzum hikâye denir. Bu hikâyeler Türk edebiyatında Uygur Türkçesi döneminde gelişme göstermeye başlamış İslamiyet’le birlikte Karahanlı döneminde farklı bir şekil ve muhteva kazanmıştır. Bu türün en zengin örnekleri ise Eski Anadolu Türkçesi döneminde verilmiştir. Özellikle 14. ve 15. yüzyıllarda manzum hikâyeler hem sayı bakımından hem de muhteva açısından büyük bir zenginlik göstermiş, bu türün yanı sıra küçük manzum hikâyeler de kaleme alınmıştır. Bunlardan biri de Dâsitan-ı Hz. İsa (Cimcime Sultan) Hikâyesidir. Hikâye, Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmıştır. Hikâyenin müellifi belli değildir. 113 beyitlik bir manzumedir. Aruzun fâilâtün fâilâtün fâilün kalıbıyla yazılmıştır. Eserin yazması, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Seyfettin Özege Bölümünde (ASL) 60 numarada kayıtlıdır. Dâsitan-ı Hz. İsa bu numarada kayıtlı yazmanın 60^b-73^a varakları arasında bulunmaktadır. Bu yazmada ayrıca Hatun Destanı ve Kız Destanı adlı iki destan daha bulunmaktadır. Varakların her sayfasında 9 satır bulunmaktadır.

Bildiride Hz. İsa Destanı’nın çevriyazısı yapılacak ve eserin dil özellikleri üzerinde durulacaktır. Destanda geçen dil özelliklerinden hareketle EAT’nin bazı yazılış ve şekil özelliklerine dikkat çekilecektir.

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü;
Prof. Dr. Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature, koktekin@atauni.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8769-0013>

Anahtar Kelimeler: Manzum Hikâye, Mesnevi, Dâsitan-ı Hz. İsa.

Abstract

A story written in the form of a poem is called a narrative poem. These poems started to develop during the Old Uyghur period and together with the advent of Islam during the Karahanid period it gained different form and content. Most of the examples of this kind were registered during the Old Ottoman period. Particularly in the 14th and 15th centuries narrative poems were found to be rich both in its amount and content. At the same time short narrative poems were written as well. One of these narrative poems is “Jesus Christ epic” (Cimcime Sultan). This poem is written in Old Ottoman Turkish. The author of the poem is unknown. It consists of 113 couplets. Aruzun fâilâtün is written in the form of the fâilâtün fâil. Its’ manuscript is registered under the number 60 in the library of Atatürk University at the Seyfettin Ozege Department . Jesus Christ epic can be found between the pages 60b-73a . There is also found the other two epics like: “Hatun Destan” and “Kız Destan”. Each page of which contains 9 lines.

In this study a transcription of the “Jesus Christ epic” is done and it also focuses on its’ language characteristics as well. In the process of analyzing language characteristics much attention is drawn to spelling and form features of Old Ottoman Turkish.

Keywords: Narrative story, Mesnevi, Jesus Christ epic.

Manzum Hikâyeler

Edebî türler içerisinde hikâye, şiirle birlikte, her dönemde popülerliğini korumuş bir tür olarak dikkat çekmektedir. Tarih boyunca toplumlar, duygu ve düşüncelerini, ibret alınması gereken birtakım olayları gelecek nesillere aktarmak amacıyla hikâyeler ortaya koymuşlardır. Bu hikâyelerden bazıları ağızdan ağıza bazıları ise yazılı dönemle birlikte kâğıttan kâğıda aktarılarak söylenegelmiş ve toplumların kültür belleğini meydana getirmiştir. Bunların yanı sıra, destanların, mitolojilerin ve kutusal kitapların da hikâye türünün gelişmesine çok büyük katkıları olmuştur. “Başlangıçta Yunan destanlarının, daha sonra Tevrat ve İncil’deki kıssaların Batı hikâyeciliğine kaynaklık etmesi gibi, Doğu hikâye geleneğinde de Hint ve Cahiliye devri Arap hikâyelerinin, nihayet Kur’an-ı Kerim’deki kıssaların tesiri görülmektedir.” (Yazıcı 1998: s. 480)

Türk edebiyatında hikâye türü, Uygur Türkçesi dönemiyle birlikte gelişme göstermiştir. Bu dönemde Budizm ve Maniheizm’in etkisi altında gelişen Türk edebiyatı, *Edgü Ögü Tigin-Anyığ Ögü Tigin* ve *Altun Yaruk* gibi eserler vermiştir. Bu eserlerde tahkiye türü yoğun olarak kullanılmıştır.

Hikâye türünün Türk edebiyatındaki gelişimi, İslami dönemle birlikte büyük bir şekil ve muhteva değişikliğine uğramıştır. Uygur Türkçesi döneminde görülen

mensur hikâye örneklerinin yerini, Karahanlı Türkçesiyle birlikte manzum hikâyeler almıştır. İçerisindeki tahkiye unsurlarıyla *Kutadgu Bilig*, bu manzum hikâyelerin ilk örneğidir. Karahanlı Türkçesini takip eden dönemlerde de manzum hikâye geleneğinin artarak devam ettiği görülmektedir. Bu gelenekte “*Kur’an’daki kıssalar, dervişler arasında yayılmaya başlayan enbiya ve evliya menkabeleri, din ulularının efsanelleştirilmiş kişilikleri çevresinde beliren söylentiler*” (Levend 2008a: s. 122) büyük önem arz etmektedir.

Eski edebiyatın genel temayülü olarak nesir, yüzyıllar boyunca ikinci planda kalmış, hatta nazımın karşısında hakir bir tür olarak görülmüştür. Bu yaklaşımın tesiriyle de manzum hikâyeler mensur hikâyelere galebe çalmıştır. (Kavruk 1998: s. 7) Manzum eserlerin mensur eserlerden üstün sayılması, halk hikâyelerinde de görülür. Bünyesinde manzum parçalar barındırmayan halk hikâyelerine *kara hikâye, tandır başı masalları, koca nine masalları* gibi olumsuz adlar takılmıştır. (Horata 2002/3: s. 35) *Kâbusname*’de nesir *raiyyet*, nazım ise *padişah* olarak nitelendirilmiştir. (Horata 2002/3: s. 35) İşte bu yaklaşımların da tesiriyle manzum hikâye, Eski Türk edebiyatının vazgeçilmez bir türü olmuştur.

Manzum hikâyelerin mensur hikâyelere tercih edilmesinin en büyük sebebi, şiirin şaire tanıdığı olanaklardır. Bir kere şiir, duygu aktarımındaki en etkili araçtır. Bunun yanında, “*şiirde mecazlar, imgeler, çağrışımlar, göndermeler, hayaller, açık-kapalı anlatımlar, çok anlamlılık, yüksek duygu ve ses değeri...*” (Çıkla 2009: s. 65) mevcut olduğundan manzum hikâye yazmak, şairlere daha cazip gelmiştir. Şairler, manzum hikâyelerini oluştururken çoğunlukla mesnevi nazım şekline yararlanmışlardır. Mesnevi nazım şeklinde şair, “*kaside ve gazelde olduğu gibi tek kafiyeyle bağlı kalmayacağı için, düşüncelerine ve duygularına serbestçe yol vererek kalemini dilettiği gibi kullanabilir.*” (Levend 2008a: s. 103) Öykülemenin zorunlu bir sonucu olarak, bir mesnevide hemen hemen bütün anlatım tekniklerini bulmak mümkündür (Ece 2004: s. 17).

Eski Anadolu Türkçesinde Manzum Hikâyeler

Manzum hikâyeler, en zengin kullanımını Eski Anadolu Türkçesi döneminde yaşamıştır. Bu dönemde eser vermiş olan müelliflerin neredeyse tümü, mesnevi nazım şeklini kullanarak hikâyeler kaleme almışlardır. Bu manzum hikâyelerin tarihî geçmişi 13. yüzyıla kadar götürülebilir (Çelebioğlu 1999: s. 33). 13. yüzyıldan günümüze kadar gelebilen mesnevi sayısı Eski Anadolu Türkçesinin diğer yüzyıllarına göre (14 ve 15) azdır. 13 yüzyılın mesnevileri arasında Ahmed Fakih’in *Kitabu Evsaf-ı Mesacidi’ş-Şerife’si* hem telif bir eser hem de Anadolu sahasının ilk ve aynı zamanda ilk müstakil mesnevi tarzı eseridir. Eser 347 beyitten oluşmuş kısa, aruz ve hece vezninin uygulandığı bir mesnevidir. Sultan Veled’in Farsça mesnevileri olan *İbtidânâme* ve *Rebabnâme* içinde küçük Türkçe mesneviler bulunmaktadır. *İbtidânâme*’nin içinde 76 beyitlik Türkçe bir parça yer almaktadır. *Rebabnâme*’de ise 162 beyitlik Türkçe bir kısım yer alır. Bu yüzyılda Şeyyad Hamza’nın aruzun ‘fa-

ilâtün fâilâtün fâilün' vezniyle yazılmış 1529 beyitten oluşan *Yûsuf u Zeliha*'sı ile yine aynı aruz vezniyle yazılmış 79 beyitlik *Dâstân-ı Sultan Mahmud* adlı küçük bir mesnevisi daha vardır. 13. yüzyılın kısa mesnevilerinden Şeyyad Hamza tarafından aruzun 'failâtün fâilâtün fâilün' vezniyle yazılmış olan 343 beyit tutarındaki *Ahval-i Kıyamet* ve 545 beyitlik *Miracnâme*'sidir. Varlığını Gülşehrî'nin *Mantku't-Tayr*'ından öğrendiğimiz *Şeyh Abdürrezzak Destanı* da bu yüzyıl mesnevileri arasında yer alır. Ancak bu eser ele geçmiş değildir (Çelebioğlu 1999: 34-39).

14. yüzyıl Eski Anadolu Türkçesi döneminin mesnevi türünde en zengin yüzyıldır. Amil Çelebioğlu'nun verdiği bilgilere göre bu yüzyılda yazılmış 58 adet mesnevi eldedir. Atilla Şentürk'e göre bu sayı 79'dur (Kartal 2013: 265).

Bu yüzyılın mesnevileri arasında 562 beyitlik Yunus Emre'nin *Risâletü'n-Nüshiye'si*, Ahmedî'nin 497 beyitlik *Tahkik-i Mirac-ı Resul'ü*, Aksaraylı İsa'nın 341 beyitten oluşan *Mirac-nâme'si*, Ahmedî'nin 9000 beyitlik *Siyerü'n-nebi'si*, Kastamonulu Şâzî'nin 3313 beyitlik *Dâsîtan-ı Maktel-i Hüseyin'i*, tarafımızdan üzerine doktora çalışması yapılmış olan Süle Fakih'in *Yusuf ve Zeliha'sı*, Pir Mahmud bin Pir Ali adlı biri tarafından yazılmış 2795 beyitlik *Bahtiyar-nâme*, Tursun Fakı'nın 1473 beyitlik *Cumhur-nâme'si* ile 673 beyitlik *Gazavât-ı Resulullah Kıssa-i Mukaffa* adlı eseri, İslamî adında bir şair tarafından yazılmış ve adı zikredilmeyen 3574 beyitlik eser, Hoca Mesud'un *Süheyl ü Nev-bahar'ı* (5669 beyit) ve 7595 beyitlik (bazı kaynaklarda 1073 beyit Türkçe+4184 Farsça) *Ferhang-nâme-i Sadi Tercümesi* ile 4068 beyitlik *Kelile ve Dimne* tercümesi, müellifi bilinmeyen biri tarafından yazılmış *Dâsîtan-ı Ahmed Haramî*, Kemaloğlu İsmail'in yazdığı *Ferah-nâme*, Gülşehrî tarafından tercüme edilmiş *Kudûri Tercümesi* ile yine Gülşehrî'ye ait olan *Felek-nâme* ile 4338 beyit tutarındaki *Gülşen-nâme (Mantku't-Tayr)*'si, Âşık Paşa'nın meşhur 10312 ya da 10592 beyit tutarındaki *Garib-nâme* adlı eseri, Muhyî adlı biri tarafından tercüme edilmiş Sultan Veled'in *İbtida-nâme Tercümesi*, Yûsuf-ı Meddah'ın 1743 beyitlik *Varka ve Gülşah'ı* (Köktekin 2007a), Kadı Darir'in 2124 beyit tutarındaki *Yusuf u Züleyha'sı*, diğer adıyla *Kıssa-i Yusuf'u*, Ümmi İsa'nın 800 beyitlik *Mihr ü Vefa'sı*, Garîb adlı bir şairin *Yusuf u Züleyha'sı*, Ahmedî'nin *Cemşid ü Hurşid'i*, Fahrî'nin *Hüsrev ü Şîrin* adlı mesnevisi, Mehmed adlı bir şair tarafından kaleme alınmış *Işk-nâme* veya *Tuhfe-nâme*, Şeyhoğlu Mustafa'nın *Hurşid-nâme* veya *Hurşid ü Ferahşâd*, Âşık Paşa'nın oğlu olan Elvân Çelebi'nin *Menâkibe'l-Kudsiyye fi Menâsibi'l-Ünsiyye* adlı eseri, Tutmacı adında biri tarafından yazılmış *Gül ü Hüsrev*, Ahmedî'nin *İskender-nâme'si*, bu dönemde yazılan manzum hikâyelerdendir. Ayrıca müellifi bilinmeyen *Gazavât-ı Bahr-i Umman* ve *Sanduk* (1060 beyit), *Hikâyet-i Temîm-i Dârî* (1127 beyit) bu yüzyılın mesnevileri arasında zikredilebilir. Bu hikâyelerde "konu ne olursa olsun, hikâyelerin başlıca karakteri, görülüp işitilmemiş olayların bir masal havası içinde sıralanmış olmasıdır." (Levend 1967b :74) Hikâyelerde görülen büyü, tılsım, düş, abartma gibi unsurlar masaldan başka bir şey değildir. Bu hikâyelerde başlıca karakterler padişahlar, şehzadeler ve padişah kızlarıdır. Padişahlar Cemşid gibi zengin, cesaretli ve adaletlidirler. Bazen zalim, korkak

ve hain de olabilirler (Levend 1967b: s. 75.) Aşk teması ise, neredeyse bütün hikâyelerde ön plandadır. Bazı hikâyelerde olaylar tamamen aşk ekseninde dönmektedir (Levend 1967b: 78).

Eski Anadolu Türkçesi içinde kabul ettiğimiz 15. yüzyıl mesnevi açısından hemen hemen 14. yüzyıl kadar zengindir. Bu yüzyıl mesnevilerinde din, tasavvuf, ahlak, aşk, tarih, bazı menkıbeler, mizah, şehir-engiz, ilim ve kültür konuları ele alınmıştır.

Bu yüzyılın mesnevileri arasında, Süleyman Çelebi'nin 480 beyitlik *Mevlid (Vesiletü'n-Necat)*'ini ve diğer mevlidleri, Yazıcıoğlu Mehmed'in *Muhammediyesi'ni*, Molla Veli'nin *Siyer-i Nebi'sini*, Cefâyî'nin *Dekâyıku'l-hakâyık'ını*, Abdül-Vasi Çelebi'nin *Halil-nâme'sini*, Ârif'in *Vefâtü'n-nebi'sini* ve 2042 beyitlik *Mürşidü'l-Ubbad'ını*, Şeyh Eşref b. Ahmed'in *Şevâhidü'n-Nübüvve'sini*, Ahmed-i Dâî ve Musa Abdî'nin *Camasb-nâme'lerini*, Kemal Ümmî'nin *Kırk Armağân'ını*, Hatiboğlu'nun *Ferâh-nâme* ve *Letâyif-nâme'sini*, Elvan-ı Şirâzî'nin *Gülşen-i Râz'ını*, Pir Mehmed'in *Tarikat-nâme'sini*, Abdurrahim-i Karahisârî'nin *Vahdet-nâme'sini*, Dede Ömer Ruşenî'nin *Miskin-nâme*, *Ney-nâme* ve *Kalem-nâme'sini*, İbrahim Tennûrî'nin *Gülzâr-ı Ma'nevî'sini*, Muhyiddin Çelebi'nin *Hızır-nâme'sini*, Bursalı Yahya bin el-Hac Mustafa'nın *Envâru'l-kulûb'unu*, Hatiboğlu'nun *Bahru'l-hakâyık'ını*, Kaygusuz Abdal'ın *Gevher-nâme'sini*, Şeyh Eşref b. Ahmed'in *Fütüvvet-nâme'sini*, Hisârî adlı bir şair tarafından kaleme alınmış *Tuhfetü'l-mü'min'i*, Cemâlî'nin *Miftâhü'l-ferec'ini*, Âşık Ahmed'in *Câmiü'l-ahbâr'ını*, Refîî'nin *Genc-nâme* ve *Beşaret-nâme'sini*, Müridî'nin *Pend-i Rical'ini*, Ahmed-i Rıdvan'ın *Mahzenü'l-esrâr'ını*, Ma'nevî'nin *Mahzenü'l-ebâr'ını*, Ahmed Hayâlî'nin *Ravzatü'l-envar'ını*, Tebrizli Ahmedî'nin *Esrâr-nâme'sini*, Mu'înî'nin *Mesnevi-yi Muradiye'sini*, Şeyh Baba Yûsuf-ı Sivrihisârî'nin *Mevhûb-ı Mahbûb'unu*, Yusuf Hakîkî Baba'nın *Mahabbet-nâme'sini*, Ahmed-i Dâî'nin *Çeng-nâme'sini*, Hamdullah Hamdî, Tebrizli Ahmed, Abdülvahhâb, Kutbuddin Ahmed Câm, Hatâyî-i Tebrizî ve Çâkerî'nin *Yusuf ve Züleyhâ'larını*, Şeyhî ve Ahmed-i Rıdvan'ın *Hüsrev ü Şirin'lerini*, Edirneli Şâhidî, Bihiştî ve Hamdullah Hamdî'nin *Leyla ve Mecnun'larını*, Cemâlî'nin *Hümâ ve Hümâyûn'unu*, Hamdullah Hamdî'nin *Tuhfetü'l-uşşâk'ını*, Hassan'ın *Mîhr ü Müşterî'sini*, Hümâmî'nin *Sî-nâme'sini*, Ahmed Rıdvan ve Behiştî'nin *Heft Peyker'lerini*, Ahmedî'nin ve Ahmed-i Rıdvan'ın *İskender-nâme'lerini*, Kâtip Kemal'in *Ashâb-ı Kehf'ini*, Enverî'nin *Düstûr-nâme'sini*, Gelibolulu Zaîfî'nin *Gazavât-ı Sultan Murad'ını*, Kıvâmî'nin *Fetih-nâme-i Sultan Mehmed'ini*, Firdevs-i Rûmî'nin *Kutb-nâme'sini*, Ahmed-i Bîcân'ın *Cevâhir-nâme'sini*, Antepli İbrâhim Bâlî'nin *Hikmet-nâme'sini*, Bedr-i Dilşâd'ın *Murad-nâme'sini* sayabiliriz (Kartal 2013: s. 265-376).

Eski Anadolu Türkçesinde örneklerine çok rastlanan ve yukarıda karakterine değindiğimiz manzum hikâyeler, genellikle binin üzerinde beyitten meydana getirilmiş, hacimli eserlerdir. Bu eserlerin yanında, bu dönemde bin beyti bazen yüz beyti

aşmayan “küçük manzum hikâyeler” de kaleme alınmıştır. Bu manzum hikâyelerin karakteri, uzun manzum hikâyelerden farklılık arz etmektedir. “*Bunların konuları diğerlerine göre farklı bir gerçekçilik anlayışına sahiptir. Bir kişinin başından geçen ya da iki üç kişi arasında cereyan eden, zaman ve mekânı belli olan bu tür hikâyelerde olaylar İstanbul, Bursa, Kastamonu, Konya, İskenderiye, Kahire vb. yerlerde ve çoğunlukla tarihi belli bir zaman diliminde gerçekleşir. Türk toplum hayatının belli bir cephesini göstermesi bakımından konu birliğine sahip bu tür hikâyelerin her biri aynı zamanda bir tarihî vesika değeri taşımaktadır.*” (Kavruk ve Pala 1998: s. 493) Konuları Türk toplum hayatından alınmış bu hikâyelere, Eski Anadolu Türkçesinin son dönemini yansıtabilecek Taşlıcalı Yahya’nın *Usul-name*’sini, Atâi’nin *Heft-han*’ını ve Cinanî’nin *Ravzatu’l-Cinan* adlı eserindeki hikâyeleri örnek olarak gösterebiliriz (Levend 1967b: s. 72). Ümmî İsa’nın *Mihr ü Vefa* adlı aşk mesnevisini de bu gruba dâhil edebiliriz.

Eski Anadolu Türkçesinde kaleme alınmış küçük manzum hikâyelerin birçoğu da din olgusu üzerine inşa edilmiştir. Şeyyad Hamza’nın 79 beyitlik *Dasitan-ı Sultan Mahmud*’u dinî nitelikli küçük manzum hikâyelerin en eskilerindendir. Şeyyad Hamza’nın bir başka kısa hikâyesi ise 344 beyit tutarındaki *Ahvâl-i Kıyamet*’tir. Âşık Paşa’nın 59 beyitten oluşan *Hikâye* ile 161 (bazı kaynaklarda 201) beyitlik *Fakr-nâme*, 39 beyitlik *Vaşf-ı Hâl* ve Âşık Paşa’ya ait olduğu şüpheli olan 98 beyit tutarındaki *Kimya Risâlesi*, Gülşehri’nin 167 beyitlik *Kerâmât-ı Ahî Evrân*’ı, Yûsuf-ı Meddah’ın *Hikâyet-i Kız ve Cehud* ve 120 beyit hacmindeki *Mucizât-ı Hazret-i Resul-i Ekrem*, 200 beyitlik *Dâsitân-ı İblîs-i Aleyhi’l-la’ne*, 402 beyitlik *Der-Beyân-ı Sehevât-ı İmam-ı Ali*, 324 beyitlik *Dâstân-ı der-Cihân-ı Fânûs der-Hikâyet-i Takyanûs*’u ve 639 beyit tutarında *Gazavât-ı İmam-ı Alî (Hikâyet-i Yemâme)* adlı eseri; Niyazi-i Kadim’in 549 beyitlik *Mansurnâme*’si; müellifi bilinmeyen *Dâsitân-ı İbrahim Edhem* (282 beyit), Süleyman adlı bir şair tarafından muhtemelen 14. yüzyılda yazılmış baş kısmı eksik geri kalan kısmı ise 203 beyit tutarındaki *Nasihât-nâme* adlı mesnevisi; İzzetoğlu’nun 60 beyitlik *Tavus Mucizesi*, Sadreddin’in 32 beyitlik *Mucize-i Muhammed* ve aynı müellif tarafından yazılmış 95 beyitlik *Dâstân-ı Geyik*, Kirdecî Ali’ye ait olduğu düşünülen 364 beyitlik *Hikâye-i Delletü’l-Muhtel*, Ömeroğlu’nun 125 beyitlik *Şefâat-nâme*’si, Kayserili İsa adında biri tarafından yazılan 150 beyitlik *Dâstân-ı Vefât-ı İbrahim*, müellifleri bilinmeyen 51 beyitlik *Dâsitân-ı Deve* ve 419 beyitlik *Mahşer-nâme*, Tursun Fakih’in 269 beyit tutarındaki *Hz. Peygamber Ebu Cehil ile Güreş Tuttuğudur* adlı mesnevi, yine aynı kişiye ait 510 beyit olan *Muhammed Hanefî Cengi* adlı eser, Nakıboğlu’na ait *Dâsitân-ı Adn der-Hikâyet-i Hasan ve Hüseyin* (383 beyit) adlı mesnevi, Ahmedî’nin *Şeyh-i San’an Hikâyesi* (254 beyit), İbrahim adında biri tarafından kaleme alınmış 420 beyitlik *Dâstân-ı Yiğit*, anonim eserler arasında yer alan 101 beyitlik *Hikâye-i Câbir*, 189 beyitlik *Aremrem bin Musallat Cengi*, 587 beyitlik *Kıssa-i Kahkaha*; beyit sayıları 46’dan 270’e kadar değişen ve İbrahim Bey tarafından yazılmış 17 manzume, müellifi bilinmeyen 142 beyitlik *Dâsitân-ı Musa*, Ârif adlı bir şair tarafından kaleme alınmış olan 368 beyitlik *Nüsha-i Âlem ve Şerhü’l-âdem* mesnevisi, Eşrefoğlu Rûmî’nin 25 beyitlik *Makâlât*’ı,

Mihri Hatun'un *Tazarru'-nâme'si*, Kirdeci Ali'ye ait olduğu bilinen *Dâsitân-ı Ejderha*, 52 beyitlik *Dâsitân-ı Hamâme* ve 150 beyitlik *Kesikbaş Destanı*, *Güvercin Destanı* ve *Çoban Destanı* adlı mesnevileri, 139 beyit tutarında ve müellifi bilinmeyen *Hatun Destanı* (Köktekin 1999b: s. 1-30), müellifi bilinmeyen 538 beyitlik *Nâme-i Mahşer*, anonim mesnevilerden *Tabiatnâme* (373 beyit), *Vefât-ı Hazreti Fatıma*, *Veysel Karani Destanı* mesnevileri Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazılmış, dinî nitelikli küçük manzum hikâyelerdendir.¹ Yine bu dönemde *Hikâyet-i Eyyûb*, *Dâsitân-ı Oğlan*, *Hikâye-i Derviş*, *Dâsitân-ı Fâtumatü'z-Zehra*, *Hikâyet-i Ziyâfet-i Hz. Osman* ve *Hz. Ali* adlı manzum eserler de yazılmıştır. Bu manzum hikâyelerin çoğu 200 beyti aşmayan hikâyelerdir.

Dâsitân-ı Hz. İsa (Cimcime Sultan) ve Dil Özellikleri

Bu kısa hikâyelerden biri de müellifi bilinmeyen *Dâsitân-ı Hazret-i İsa*, diğer adıyla *Cimcime Sultan* hikâyesidir. Hikâye destânî, dinî ve didaktik mahiyettedir. Halk tipi, dil ve tasvir olarak da basit bir mesnevidir.

Hikâyenin müellifi belli değildir. 113 beyitlik bir manzumudur. Aruzun *fâilâtün fâilâtün fâilün* kalıbıyla yazılmıştır. Eserin yazması, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Seyfettin Özege Bölümünde (ASL) 60 numarada kayıtlıdır. *Dâsitân-ı Hz. İsa* bu numarada kayıtlı yazmanın 60^b-73^a varakları arasında bulunmaktadır. Bu yazmada ayrıca *Hatun Destanı* ve *Kız Destanı* adlı iki destan daha bulunmaktadır. Varakların her sayfasında 9 satır bulunmaktadır.

Hikâyenin Özeti

Allah'ı seven, malı mülkü terk eder. Dünyayı seven sonunda pişman olur. Dünya kimseye baki değildir. (ilk 10 beyit)

Hz. İsa Allah'ı zikreder. Tur yolunda giderken yerde içi toprakla dolu bir insan kafasıyla karşılaşır. Kuru başın hâlini söylemesi için Allah'a niyazda bulunur. Hz. İsa'nın duası kabul olur ve kafatası geçmişini anlatmaya başlar: "Dünyada büyük bir sultandım. Cömert ve iyi huyluydum. Binlerce kölem vardı. Dünyada baki kalacağımı sanırdım. Yedi iklim benimdi. Günde bin aç doyururdum. Adım Cimcime Sultan idi.

Bir gün hamama gitmiştim. Dellaklar beni yıkadı. Sudan çıkınca başım ağrıdı. Hekimlerin hiçbiri derdime çare bulamadı. Git gide gözlerim görmez oldu. Azrail canımı aldı. Kullarım beni hasret içinde defnettiler.

¹ Bu hikâyelerin çoğu hakkında bkz. Şenol Korkmaz, *Eski Anadolu Türkçesine Ait Bir Manzum Hikâye Mecmuası (İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin ve Tıpkıbasım)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012.

Amelimle kalmıştım. Meleklerden biri “Rabbin kim?” dedi. Korkudan “Sensin” dedim. Cehenneme attılar. Epey bir yıldan sonra Allah emretti, çıkardılar, yol üstüne bıraktılar. Bin yıldır işte bu yolda yatmaktayım.”

Hız. İsa kuru kafaya dünyada iken neye taptığını sorar. O da puta taptığını söyler. Ondandır şefaattir. Dünyaya tekrar gelirse onun ümmetinden olacağına söz verir. Hız. İsa'nın duasıyla kuru kafa, bir yiğit olarak canlanır ve iman eder.

Eser, selavat ve Cenab-ı Allah'tan rahmet dileğiyle sona erer (Çelebioğlu 1999: s. 105-106).

Bildiride Hız. İsa Destanı'nın çevriyazısı yapılacak ve eserin dil özellikleri üzerinde durulacaktır. Destanda geçen dil özelliklerinden hareketle EAT'nin bazı yazılış ve şekil özelliklerine dikkat çekilecektir.

Hız. İsa Destanı'nın Başlıca Dil Özellikleri

İmla

Destanda ses ve imla özellikleri genel olarak dönemin özelliklerini yansıtmakla birlikte karışık bir durum arz etmektedir. Hız. İsa Destanı'nın ağız özelliği yansıtması ve ağız özelliklerinin yani konuşma dilinin yazıya yansıtılmasını, ayrıca Arap yazısının Türkçenin ses özelliklerini tam olarak karşılayamamasını bu karışıklığa sebep olarak gösterebiliriz.

Burada bütün imla özelliklerini tek tek sıralamaktansa sadece imlası yanlış olan Arapça ve Farsça kelimeleri sıralamak daha uygun olacaktır. Başlıkta geçen hazret kelimesi dat yerine zı ile (hazret/hazret), dünyâ kelimesi vav kullanılarak dünyâ biçiminde (3, 4, 5, 25, 60, 103, 111), **murâd** kelimesi (y kullanılarak) **mirâd** (4) şeklinde, kible kelimesi he olmadan (14), lafız kelimesindeki zı yerine, zel ile (29), harac kelimesi ha ile (33), zârı zârı ikilemesi ye'siz (102) yazılmıştır. Yazılışlar orjinale uygun değil dolayısıyla yanlışdır.

A- Ses Özellikleri

1. Yuvarlak ünlülerin korunması

EAT'nin en belirgin özelliklerinden bir kelime ve eklerdeki yuvarlaklaşmadır. Kelimelerde ve eklerle birlikte kelimelerde yuvarlaklaşma tespit ettiğimiz kelimeler şunlardır:

Kelimeler ve yapım eklerinde: çamusı 7, 27, kendü 12, 16, 23, 43, eyü 25, kalun, çapucu, argun 28, altun, karşı 38, kemük 59, getir- 62, 70, çamu 62

Eklerde: Tañırnuñ 1, terk eylesün, perk eylesün 2, Tañırdu 8, bilürsin 9, yatur 12, Eydür 21, sultân idüm, cömerd idüm 25, bentüm, işüm 26, virtüridi, alurdu 33, sözlertüm 33, şanur idüm 35, yeyüp içüp 35, dir idüm, 38, girürdi, bilmez idüm

39, eydür 42, virdüğüni 45, içüm 52, benim 56, deprenür 58, dağlanur 58, bildüm 61, birađuñ 62, elüm 64, sefer itdüm 67, āh idüben 68, yaturdılar 70

Uymayanlar: anñ 10, eydir 11, 12, 15, yalvarır 14, yaratdıñ 15, söylesin, hikāyet eylesin 16, yigit midir, er midir ‘avret midir 17, ‘İsānñ 18, hālñ, aḥvālñ 22, nedir 22, hālimi, aḥvālimi 24, qaravaşım 26, benim 36, doyururdım, dutardım 37, virürdüm 38, aşıma, başıma 39, hālimi, aḥvālimi 40, benim, adım, dādım 41, hālñi aḥvālñi 42, hālñden 43, başıñdan, hālñ 44, yıldır 48, hālīm 48, bilmedim, gelmedim 51, sarāyıma 51, çıkdım 52, başım, tışım 52, ḥazñnemiñ 53, istedig[in]ce 54, benim derdime 54, derdimiñ 55, derdime 56, hālīm, dilim 57, dişlerim 58, yüregim, çigerim 58, gözümüñ 59, kemüklerim 59, kulağıma 61, katıma, yatıma 63, ağzım, nefesim 64, cānımı, tenimi 66, benim cānımı 67, dñyānñ 69

2. Düz-dar ünlülüler: Bazı kelime ve eklerin de sadece düz-dar ünlülü olmaları da EAT'nin belirgin özelliklerinden biridir.

Eklerde: bunu 12, çürümüş 13, 21, yüzün 14, gögi 15, sözi, gözi 20, doldı 20, olurdu 30, dutmuşdı 41, gördüğüni 46, döndi 52, gögi 65, gördiler 68, yoldılar 69, yaturdılar 70

Uymayanlar: urdular 68, yarağunu 70

1- Ünlü Türemesi:

Rūm>Urūm 30

2- Ünlü düşmesi:

eyit->eyt 6

3- Ünlü değişmesi:

Murād>mırād 4, yer>yir 8, nece>nice 17, zihñ>zehñ 42,

4- Ünsüz türemesi:

yöre>yören 91

5- Ünsüz düşmesi:

yarım>yarı[n] 1, giydür->gidür- 90

6- Ünsüz değişmesi:

yoksa>yohsa 17, neçe>nice 17, yoğsul>yohsul 38, ağşam>aḥşama 51

7- Ünsüz ikizleşmesi:

şeker>şek[k]er 33, ısı> ıssı 49, ılı>ıllı 52

B- Şekil Özellikleri**1- Çokluk eki**

Bilindiği üzere EAT'de isim çokluk eki +lar ve +ler'dir. kapucuları 28, kıllar 32, açları 37, muhtâcları 37, dellekler 49, hekimlerin 53, çäreler 56...

2- İsim çekim ekleri**a) Yalın hâl**

Herhangi bir eki olmayan hâlidir. EAT'de bu hâl için bir ek kullanılmamıştır.

b) İlgi hâli

Dönem Türkçesinde ismin ilgi hâlinin ünlüsü yuvarlaktır. Bu metinde ekin ünlüsünün bir yerde yuvarlak olduğu görülmektedir. Örneği şudur: Tañırnuñ 1.

Ekin ünlüsünün diğer örneklerde düz-dar şekli görülmüştür: Ğsānıñ 18, hazīnemiñ 53, derdimiñ 55, gözümüñ 59, dünyānıñ 69

Ben ve biz şahıs zamirlerinin üzerine ek iki yerde +üm, 4 yerde de +im şeklinde geçmiştir: benüm 26, 56, benim 36, 41, 54, 67

c) Yükleme hâli

EAT'de yükleme hâli eki genel itibariyle düz-dar (+1, +i), bazen eksiz (ø)'dir. Genelin dışında bir durumla karşılaşılmamıştır: dīzārını1, qamusın ø 1, gögi 8, bunı 12, sözümi, yüzümi 34, hâlim[i] 48, 50, başım[i] 49

ç) Yönelme hâli

Dönem Türkçesinde yönelme hâli günümüz Standart Türkiye Türkçesinden farksız olarak +A, +(y)A ve +n+A biçimindedir. Metnimizde durum aynıdır: Tañrıya 1, cānına 2, başa 16, baña 21, saña 50, aḡşama 51, derdime 54, gūr-ḡāneye 70, içine 97...

d) Bulunma hâli

Mekanda ve zamanda bulunma ifade eden bu hâlin EAT'de +da, +de; +n+da ve +n+de biçimleri kullanılmış, +ta, +te biçimlerine yer verilmemiştir. Metnimizde de durum aynıdır: dünyāda, 4, anda 72, qarşımda 74, yolda 101, yerde 12, öñümde 32, işretde 35, yöreninde 91, eteginde 92...

e) Ayrılma hâli

Genellikle çıkma, ayrılma ve sebep ifade eden bu hâlin EAT'de +dan, +den ve +n+dan, +n+den biçimleri kullanılmış, +tan ve +ten biçimine yer verilmemiştir. Hz. İsa Destanı'nda da durum aynıdır: dünyādan 6, başıñdan 44, ırmağdan 95, yıldan 99,

andan 100, Çalabdan 109, hâlinde 16, 23, şek[k]erden 33, hâliñden 43, sözlerden 81, depemden 80...

f) Vasıta hâli

EAT'de kullanılan +la, +le, +ıla, +ile, +(y)la, +(y)le, +(y)ıla, +(y)ile, +ın, +in vasıta hâli eklerinden metnimizde sadece +ıla ve +le biçimleri kullanılmıştır: 'umüdüla 83, 'amelle 72.

g) Eşitlik hâli

EAT'de ismin eşitlik hâli eki +ca ve +ce'dir. ç'li biçimler bulunmaz. Değerlendirmeye çalıştığımız bu metinde ek üç yerde kalıplaşmış olarak kullanılmıştır: nice 98, 99, 101

3- İyelik ekleri

Sahiplik, aidiyet bildiren eklerdir. EAT'de bazı şahıs ekleri genellikle dar-yuvarlak (+Um, +Un, +UmUz, +Unuz), bazı şahıslar ise genellikle düz-dar (+ı, +i, +sı, +si) ünlülüdür. Hz. İsa Destanı'nda geçen iyelik eklerinde bir tutarlılık yoktur. Bu durumu gösteren örnekler aşağıda verilmiştir:

1. Teklik şahıs iyelik: hâlimi 24, karavaşım 26, yedegim 31, boynuma 76, kefinüme 75, cānıma 75, 'aqlım 81, belüm 89, tenüm 89, anamdım 85
2. Teklik şahıs iyelik: öldüğünü 43, hâliñden 43, başıñdan 44, gördüğün 45, canıñı 103, kuluña 113
3. Teklik şahıs iyelik: sözün 102, üstüne 100, kâmusın 2, kâmusı 27
1. Çokluk şahıs iyelik: Metinde örneği yok.
2. Çokluk şahıs iyelik: Metinde örneği yok.
3. Çokluk şahıs iyelik: göğüsleri 68

4- Zamirler

a) Şahıs zamirleri ve işletimi:

1. Teklik şahıs zamiri: ben 40, 51, 65, 72, 85, beni 5, 64, 93, 95, 97, benim 36, 54, 67, 107, benüm 26, 56, baña 21, 22, 38, 42, 76, 81, 86
2. Teklik şahıs zamiri: sen 5, 15, seni 5, 80, 106, saña 24, 40, 48, 50, 81
3. Teklik şahıs zamiri: ol 1, 7, aña 3, 110, anıñ 10
1. Çokluk şahıs zamiri: biz 113, bize 44
2. Çokluk şahıs zamiri: Örneği yok.

3. Çokluk şahıs zamiri: anlar 27, 76

b) **Belirsizlik zamirleri:** her kim 1, kimse 4, hiç kimse 55, kamu 60, 91, kamusu 6, 27, 60, kamusun 2

c) **Dönürlük zamirleri:** kendü 16, 23, 43, kendüye 12

d) **İşaret zamirleri:** anda 65, 72, 75, 85, 98, anı 76, andan 100, aña 92, bu 103, bunu 12

5- Fiil İşletimi

a) Basit zamanlar

Anlatılan geçmiş zaman: yatmışım, yutmuşım 101, çürümüş 13, 21

Görülen geçmiş zaman: geldi, gitdi 6, yarattı 8, nazar kıldı 10, gördi 12, diğkkat itdi 13, yarattıñ 15, hizmet itdiler 50, bilmedim, gelmedim 51, çıktım 52, okudum 53, bulmadı, bilmedi 55, hayrân ol[dılar] 56, bildüm 61, gördiler, urdular 68, yoldılar, bildiler 69, getürdiler, yaturdılar 70, qodılar 71, eytdim 75, gitdiler, n'itdiler 76, itdiñ 78, geldi şundi [vü] dutdı 79, şordılar, urdılar 80, söyledim 82, dökdüm 84, döküldi 85, getürdiler, yetürdiler 87, gi[y]dürdiler 90, getürdü 91, gördüm, vardım 92, çıkardılar 95, şaldılar 97, diñledi, iñledi 102, getürdi 112

Geniş zaman: diler 1, eydir 6, 11, 12, 15, 96, 104, eydür 21, 42, bilürsin 9, yüzün urur 14, yalvarır 14, deprenür 58, dağlanur 58, gelir 77 (2), ezilür 83, geçer 84, kılar 86, olurım, olurum, ezilür 94, oluram, görürem 98

Şimdiki zaman: yatur 12

Gelecek zaman: kılmayısar 4, almayısar 4, ölisar, bulısar 7, gelisar 40

İstek: ire 1, göre 1, peşmân ola 3, düşmân ola3, götüre 11, eydeyim 24, ölmeyem baki kılam 35, eydem 40, 48, yuya 49, alalar, dermân kıllalar 54, eydem 63, n'idem 81, bulasın 78, dileyasin, dileyasin 105, bilem, gelem 106, girem 107, tã'at eyleyem 108, bel bağlayım 108

Emir: terk eylesün 3, perk eylesün 3, söylesin, hikâyet eylesin 16, şakın 5, aldamasın 5, işitgil 5, vir şalavât 9, şâzı kıll 9, işit, eyit 42, söylegil, hikâyet eylegil 43, tutuñ getürüñ 62, birađuñ 62, görüñüz, biliñüz 72, ilediñ 96, 'ibret alsun 96, emr kıll[ğıl] 106, vir şalavât 112, rahmet eyle 113

b) Birleşik zamanlar

Anlatılan geçmiş zamanın hikayesi: varmışıdım 49, dutmuşdı 41, varmış[ı]dım 49

Geniş zamanın hikâyesi: tapardıñ 103, tapardım 104, öper[i]dim 104, giderdi10, hacîl olurdu 30, oynar idi 32, virüridi, alurdu 33, şanur idüm 35, girerdi 36, gelirler idi, derler idi 78, doyururdım 37, hoş dutardım 37, virürdim, dir idüm 38, bilmez idüm 39, oturdum 51, tapardıñ 103, yakdıñ 103, tapardım 104, öper[i]dim 104,

Geniş zamanın şartı: iderise 7, dilerseñ 9, kılursa kabül 107

İsteğin hikâyesi: göreydi 34, ah eyleyedüm, ditrededüm 65

6- Bildirme

a) **Geniş zaman:** budur 5, Tañırdur 8, nedir 22(2), yıldır 48, sensin 19, 40, 82, birdir 106

b) **Hikâye:** sultân idüm 25, cömerd idüm 25, var idi 26, 31, işret idi 26, er idi 27, cengcileridi, kapucılardı 28, kimyadı 29, benim idi 36, sultân idi 41, neydi 44, var idi 91

c) **Rivayet:** Örneği yok.

d) **Şart:** yoğsa 17

7- Fiilimsiler

a) İsim-fiiller:

-meklik: gelmeklige 111

b) Sıfat-fiiller:

-dük: öldüğüñ[i] 43, gördüğüñ, virdüğüñi 45, gördüğüñi 46

-en: yeden 31

c) Zarf-fiiller:

-ban/-ben/-uban/-üben: dolaban 76, diben 80, , ah kıluban 102, şusayuban 92, ah idüben 68, gelüben 74, işidüben 96.

-p/-up/-üp: yup 50, alup 87, çıkarup 100, el götürüp 18, yeyüp, içüp 38, götürüp 93, getirüp 97

Metinde ağız özelliği taşıyan bazı sözcükler de vardır: geçdi>geşdi 44, ciğer>çiger 58, tirne 78, damla damla>damna damna 85

- 60b** Hāzā Destān-ı Hāzret-i ‘İsā ‘Aleyhi’s-selām
Her kim ol diler ki Tañrıya ire
Tañrınuñ dīzārını yarı[n] göre
- 61a** Mālı mülki kıamusın terk eylesün
Tañrı ‘aşkın cānına perk eylesün

Dünyāyı seven kişi peşmān ola
‘Ākıbet dünyā aña düşmān ola

Dünyāda kimse bākī kıalmayısar
Dünyāda kimse mırād almayısar
- 5** Key şakın aldamasın dünyā seni
Ögüdüm budur işitgil sen beni
- 61b** Her ki² geldi dünyādan gitdi revān
Tañrı eydir *küllü men ‘aleyhā fān*³

Anadan doğan kıamusı öliser
Her ne kim iderise ol bulısar

Bākī Tañrıdur yaratdı ādemi
Yir ile gögi yaratdı ‘ālemi

Ger dilerseñ bilürsin bir haberi
Vir şalavāt şāzı kıl peygamberi
- 10** ‘İsā peygamber giderdi Tūr yolına
Tañrı nażar kıldı anıñ hem hālını
- 62a** Eydir ey Hāyyu’l-kādīm ü zü’l-celāl
Ey Kerīm ü Hāķ Raķīm ü Bī-zevāl

Gördi yerde bir kıru ādem baş⁴ yatur

² ki: kim³ “(Yer) üzerinde bulunan her şey yok olacaktır.” (Kuran-ı Kerim, Rahman, 55/26.)

Kendüye eydir bunu yerden götüre

Diğkat itdi ol başı yavlağ ulu
Çürümiş içi tışı toprak tolu

Kıbleye virdi 'İsā yüzün urur
Diledi hâcet Çalabdan yalvarır

15 Eydir ey Hallāk-ı 'ālem Müste'ān
62b Sen yaratdñ yeri göği ins ü cān

Emr kıl⁵ bu kuru başa söylesin
Kendü hālinden hikāyet eylesin

Ey 'aceb yigit midir yoğsa koca
Er midir 'avret midir hālî nice

El götürüp 'İsā eyledi du'ā
Hağ du'āsın 'İsānñ kıldı revā

Diledi geldi ol kuru baş söyledi
Sensin ol 'İsā[-yı] rüh'ullāh didi

63a 20 'İsā peygamber işitdi bu sözi
Kıanlı yaş doldı ol-dem iki gözi

Eydür ey yerde çürümiş kuru baş
Söylegil baña hālîñ eylegil fāş

Ne kişisin söylegil hālîñ nedir
Eydivirgil baña aḥvālîñ nedir

Dile geldi ol [kuru] baş söyledi

⁴ baş: başı vezin gereği.

⁵ kıl: kılğıl

- Kendü hālinden hikâyet eyledi
- 63b Didi yâ ‘İsâ işitgil hālimi⁶
Eydeyim bir bir saña aḥvālimi⁷
- 25 Dünyāda sultān idüm yavlaḡ ulu
Hem-daḡı cömerd idüm eyü ḡūlu⁸
- Var idi on biñ [benüm] ḡaravaşım
‘İşret [idi] dūni ḡün benüm işüm
- On iki biñ daḡı ḡulum var idi
Behey anlar ḡamusı key er idi
- Biñ ḡaravaş cengcileridi ḡalun
Biñ daḡı ḡapucılardı biñ argun
- 64a Biñ daḡı aydan arı Moḡıl kıızı
Aḡzı şeker daḡı kimyādı lafzı
- 30 Biñ Urüm kıızı [vü hem] biñ[i] ḡıḡāy
Zöhre işitse⁹ ḡacıl olurdu hāy
- Daḡı beş on yedegim var idi
Anı yeden ḡamu ḡullar var idi
- Biñ otuz biñ ḡoyun iki sebük at
Oynar idi her ḡün öñümde hem at
- 64b Zülfi ‘anber zülfe virüridi tāc
Sözlerüm şek[k]erden alurdu ḡarac
- ḡangı kişi ki işide sözümi
ḡasret idi kim göreydi yüzümi

⁶ hālimi: benim hālimi

⁷ aḥvālimi: hem aḥvālimi

⁸ ḡūlu: ḡūylu

⁹ Zöhre işitse: zehir işide

- 35 Şanur idüm ölmeyem bâkî kalam
Yeyüp içüp devr-i ʿişretde kalam
- Yedi iklīm benim idi dükeli
Ḥazīneme girerdi cümle mâlı
- Doyururdım günde ben biñ açları
Ḥoş dutardım hemişe muhtâcları
- 65a Günde biñ altun virürdim yohsula
Dir idüm bir gün baña karşı gele
- Günde biñ mad tor girürdi aşıma
Bilmez idüm ne geliser başıma
- 40 Saña eydem yâ ʿİsâ ben hālimi
İşde sensin¹⁰ bilici-de aḥvālimi
- Cimcime sulṭān idi benim adım
ʿĀlemi dutmışdı ʿadl ü dādım
- 65b ʿİsâ eydür Cimcime sulṭān işit
Zehī baña hālīñi aḥvālīñi eyit
- Ne-zamāndan öldüğün[i] söylegil
Kendü hālīñden hikāyet eylegil
- Her ne-geşdi başıñdan söyle bize
Vaşf-ı hālīñ¹¹ neydi¹² de bir bir bize

¹⁰ sensin: sen sensin

¹¹ vaşf-ı hālīñ: vaşfıñ hālīñ

¹² neydi: ne idi

- 45 Cān alıcı gördüğüñ heybetini
İlki gice şor hisāb virdüğüñi
- 66a Baña bu demde hikāyet eylegil
Dağı¹³ gördüğüñi bir-dem¹⁴ söylegil
- Āh kıldı ol kuru baş söyledi
‘İsā dağı cevābımı añladı
- Didi on biñ yıldır öleli baña
Yā ‘İsā diñle hālim eydem¹⁵ saña
- Varmış[ı]dım bir gün ıışşı ben¹⁶ şuya
Geldi dellekler ki¹⁷ başım[ı] yuya
- 50 Arkamı yup¹⁸ hizmet itdiler baña
Yā ‘İsā diñle hālim diyem saña (mükerrer)
- 66b Çok oturdum aşlını ben bilmedim
Ağşama dek sarāyıma gelmedim
- Çıkıldım ıllı şudan ağırdı başım
Kana döndi kamu içüm [ü] tışım
- Şehr hekimlerin oğudum¹⁹ dükeli
‘Arz-ı hazīnemiñ kamu mālı
- Herbiri istediğ[in]ce alalar
Kim benim derdime dermān kıllalar

¹³ dağı: hem dağı

¹⁴ bir-dem: baña bir-dem

¹⁵ eydem: eydeyim

¹⁶ ıışşı ben: ben ıışşı

¹⁷ ki: key

¹⁸ yup: yuvup

¹⁹ oğudum: ben oğudum

- 55 Hîç kimse bir çāre bulmadı
67a Derdimiñ dermānını hîç bilmedi
- Hayrān ol[dılar] hekīm bī-çāreler
Bulmadı²⁰ derdime benüm²¹ çāreler
- Ol gice yavlaḡ zaʿīf oldu hālim
Ḳana boyandı ikinci gün dilim
- Dişlerim birbirine deprenür
Yüregim yanar çigerim daḡlanur
- Görmez oldu iki gözümüñ nūrı
Daḡı sızladı kemüklerim varı
- 67b 60 Māl u milk ü²² tāc u taḡt dünyā ḡamu
Ḳamusı çıḡdı gözümnden ey ʿamū
- Çünkü bildüm geldi irdi ölüm ḡatı
Geldi āvāz²³ ḡulaḡıma key ḡatı
- Tīz tutuñ getirüñ ḡamuya ḡoyu
Tīz biraḡuñ ḡamuya yüziḡoyu
- Geldi ol-dem cān alıcı ḡatıma
Ḳomadı ki sözüme eydem yatıma
- 68a İki ferişte²⁴ beni gör n'itdiler
Elüm aḡzım hem nefesim tıtdılar
- 65 Eger anda bir kez āh eyleyedüm²⁵

²⁰ bulmadı: bulmadılar

²¹ derdime benüm: benüm derdime

²² māl u milk ü: mālı milki

²³ āvāz: bir āvāz

²⁴ ferişte: ferişte bile

²⁵ eyleyedüm: eyleyedüm

Yeri göği şanki ben ditrededüm²⁶

Yâ rûhu'llâh şöyle aldı cânımı
Hürda hâş itdi dükeli tenimi

Aldı benim cânımı heybet ile
Sefer itdüm dünyâda hasret ile

Kullarım çünki bu hâli gördiler
Âh idüben göğüsleri urdular

68b Karavaşlar saçlarını yoldılar
Dünyânın bu kadar vefâsın bildiler

70 Yarağunı kıldılar getürdiler
Aldılar gür-hâneye yaturdılar

Şardılar kaç pâre bez [ü] kefenim
Aldılar toprağa kodılar benim

Döndiler kavm anda hâlim görüñüz
Ben emelle kaldım anda biliñüz

69a Şol sâat Cebbâr-ı âlem buyurur
Emr ider cân gine gevde me gelür

Gördüm uş iki ferişte geldiler
Gelüben karşımda şöyle durdılar

75 Nekim eytdim yazdılar kefinüme
Düşdi bir heybet anda cânıma

Boynuma dolaban anı gitdiler
Yâ İsâ [gör] baña anlar n'itdiler

İki ferişte bile ol-dem gelür

²⁶ ditrededüm: ditredeydüm

- Yüzi ara beñz aru göz gök²⁷ gelir
- 69b** Birbirine tirne gelürler idi
Nekim itdiñ bulasın derler idi
- Biri geldi ındı [vü] dutdı elim
Birisi bir yañadan dutdı dilim
- 80** Seni kim yaratdı diben²⁸ ordılar
‘Umüdıla²⁹ depemden urdılar
- Çünkü ordılar bu sözlerden baña
‘Aqlum azdı yā ‘İsā n’idem saña
- 70a** Gine geldi bir kez ‘aqlum söyledim
orudan [hem] sensin ol Tañrım didüm
- Ol biri ‘umüdıla öyle urur
anasın tenim ezilür kül olur
- öyle bir ıkdı kemüğim birbirine geçer v*??
Yere döküdüm süd[i] virdi anam [meger]
- 85** Damna damna anda döküldi ³⁰ yere
Ben anamdım emdiğim südler bile
- Gine ol-dem iki ferişte gelir
İşit imdi gör baña neler kıılır
- 70b** Elim alup tamuya getürdiler
Tamı melek³¹ atına yetürdiler

²⁷ beñz aru göz gök: beñzi aru gözi gök

²⁸ diben: deyüben

²⁹ aslı ‘amüd

³⁰ anda döküldi: döküldi anda

³¹ melek: melegi

- Bir kuşak getürdiler pāre pāre
Bağladılar belime şara şara
- Bağladılar kuşağa³² çünkim belüm
Oda yatdı şanasın küllī tenüm
- 90 Oda vardılar bir t̄ac getürdiler
Anı daḥı başıma gi[y]dürdiler
- 71a ‘Aḳreb [ü] yılan getürdü bir zāḡ ḳamu
Yöreninde var idi yidi ṭamu
- Daḡ eteginde bir ırmaḡ gördüm
Şusayuban aña ḳarşu vardım
- Ol zebānīler beni gör n’itdiler
Getürüp bir zaḡ içinde atdılar
- Elli yıl ırmaḡ içinde olurım
Ezilür tenüm etim kül olurum
- 95 Gine ırmaḡdan beni çıkardılar
Ṭamu mālīki ḳatına vardılar
- 71b Mālīk eydir tez ilediñ ṭamuya
İşidüben ‘ibret alsun ṭamuya
- Beni ol-dem ṭamu içinde aldılar
Getürüp ṭamu içine şaldılar
- Biñ yıl ṭamu içine oluram
Nice cevr miḥnetler anda görürem
- Nice yıldan şoñra emr itdi Çalab
Ol Kerīm ü ol Raḥīm ol Ferd ü Rab

³² kuşağa: ol kuşağa

100 Çıkarup andan beni gör n'itdiler
72a Aldılar yol üstüne bırağdılar

Biñ yıl oldu işbu yolda yatmışım
Nice ağular ve kanlar yutmışım

Çünkü 'İsā kamu³³ sözün diñledi
Ah kıluban zārı zārı iñledi

Didi kim neye tapardıñ dünyāda
Kim bu deñlü canıñı yağdıñ oda

Eydir yā 'İsā buğa tapardım
Dün ü gün ayağını öper[i]dim

72b 105 Pādişāhdan ger beni dileyessin
Yā rūhu'llāh luṭuf dileyessin

Emr kıl[ğıl] gine dünyāya gelem
Tañrı birdir seni peygamber³⁴ bilem

Ger benim kılursa hācetim³⁵ kabül
Dīniñe girem yā 'İsā resül

'Ömrüm oldukça tār'at eyleyem
Dün ü gün kullığa bel bağlayım

73a Ol-dem 'İsā³⁶ Hağ Çalabdan diledi
Yā ilāhī gine cānım vir didi

110 Destür oldu çün du'ā kıldı aña

³³ kamu: tamu

³⁴ seni peygamber: seni de hağ peygamber

³⁵ kılursa hācetim: hācetim kılursa

³⁶ ol-dem 'İsā: 'İsā ol-dem

Bir yigit oldı gören³⁷ kaldı taña

Dünyāya gelmeklige kıldı taleb
Tā yakın şüreti virdi Hâk Çalab

Parmağın kaldırdı getürdi İmān
Vir şalavāt bul cehennemden emān

113 Ol resülün hürmeti-çün yā emīn
Raḥmet eyle biz kuluña yā Raḥīm

Sonuç

Sonuç olarak, dil tarihimiz içinde önemli bir yer tutan ve Standart Türkiye Türkçesinin gelişiminde yer alan 13, 14 ve 15. yüzyılları kapsayan Eski Anadolu Türkçesi diye adlandırdığımız dönemde, bir kısmı oldukça kısa ve hacmi çok az olan, bir kısmı da hacimli sayılabilecek çok sayıda mesnevi yazılmıştır. Özellikle kısa mesnevilerde dönemin dil özelliklerinin tam olarak yansıtılmadığı ve dönemin bilinen karakteristik özelliklerinin dışında çok sayıda farklılığın olduğu görülmektedir. Aynı durum, ele alıp değerlendirmeye çalıştığımız **Hz. İsa Destanı'nda** da mevcuttur. Özellikle kısa manzum hikâyelerde sanat endişe yoktur. Yukarıda yer alan metinden de anlaşılacağı üzere dil oldukça sadedir. Halk ağzından da bazı unsurlarla karşılaşmak mümkündür. Ele alınan konular şaire kısa hikâye oluşturmada kolaylıklar sağlamaktadır. Bununla birlikte, bu tip metinlerin de araştırılıp incelenmesi, dil tarihimiz içinde bazı konuların aydınlatılmasına yardımcı olabilecektir.

Kaynakça

- Çelebioğlu, Amil. (1999). *Türk Edebiyatında Mesnevi (XV. Yy. 'a Kadar)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Çıkla, Selçuk. (2009). “Şiir ve Hikâye Çevresinde Oluşan İki Tür: Manzum Hikâye ve Öykü-Şiir”. *TÜBAR*, 25 (Bahar), s. 51-85.
- Ece, Selami. (2004). “Mesnevilerde Öyküleme Özellikleri ve Üslup”. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 24, s. 11-21.
- Horata, Osman. (2003). “Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ndeki Manzum Kısımlar”. *Türkbilig*, S.3, s. 34-44.
- Kartal, Ahmet. (2013). *Doğu'nun Uzun Hikâyesi Türk Edebiyatında Mesnevi*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.

³⁷ gören: görenler

- Kavruk, Hasan. (1998). *Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikâyeler*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kavruk, Hasan, Pala, İskender. (1998). “Hikâye: Türk Edebiyatı, B) Divan Edebiyatı”. TDV İslam Ansiklopedisi. C:17, 491-493, İstanbul.
- Korkmaz, Şenol. (2012). *Eski Anadolu Türkçesine Ait Bir Manzum Hikâye Mecmuası (İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin Ve Tıpkıbasım)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Levend, Agâh Sırrı. (2008a). *Türk Edebiyatı Tarihi I (5.bs.)* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Levend, Agâh Sırrı. (1968). “Divan Edebiyatında Hikâye I”. *TDAY Belleten*. 1967b, s. 71-117.
- Yazıcı, Hüseyin. (1998). “Hikâye”, TDV İslam Ansiklopedisi. C: 17, 479-485, İstanbul.

ÖZBEK TÜRKÇESİNDE YER ALAN “NAFAQAT” YAPISININ TÜRKİYE
TÜRKÇESİNE AKTARIMI

Transfer of The Structure “Nafaqat” in The Uzbek Turkish to Turkish

(Makale Geliş Tarihi: 14. 07. 2018 / Kabul Tarihi: 12. 12. 2018)

Nursan ILDIRI*

Öz

Türk Lehçelerinden Güney-Doğu grubunun bir üyesi olarak bilinen Özbek Türkçesinde sıklıkla kullanılan “nafaqat” edatı Özbekçe sözlüklerde Türkçe karşılık olarak “yalnızca, sadece” gibi bir anlamı karşılamaktadır. Ancak söz konusu yapının geçtiği cümleler incelendiğinde bu yapının karşıt-lama işlevinde kullanıldığı, olumsuzluk edatı “değil” ifadesinin ve ikinci cümlede “aynı zamanda” gibi cümle başı edatının da anlam bütünlüğünü sağ-lamak açısından kullanılması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Özbek Türkçesi gramerlerinde oluşturduğu unsurlar arasında “yuklama (son çekim edatı)” olarak ifade edilen bu yapı, Türkiye’de yapılan Özbek Türkçesi gramerlerin-de yer almamaktadır. Oysa taşıdığı anlam itibarıyla dil bilimsel bir görev üst-lendiği açıktır. Bu makalede “nafaqat” edatının yapısını oluşturan unsurların ait oldukları dilde kullanımları, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde geçen şe-killeri, ulaşılan örneklerden yola çıkılarak bu yapının geçtiği ifadelerin akta-rımları verilmiş ve söz konusu yapının karşıtlama işleviyle kullanılan birleşik bir edat olduğu dikkatlere sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Özbek Türkçesi, Nafaqat Yapısı, Edat, Yuklama.

Abstract

“Nafaqat”, which is frequently used in the Uzbek Turkish language known as a member of the South-East group of Turkish dialects, means "only, just" in Turkish in various Uzbek dictionaries. However, when exami-

* Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü; *Assist. Prof. Dr. Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Contemporary Turkish Dialects and Literature, nursan.aslan@atauni.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0689-4557>*

ning the sentences of this construction, it turns out that this structure is used in the function of the opposition, the expression "not" and in the second sentence, headings such as the "even, at the same time" must also be used in order to ensure the integrity of the meaning. This structure expressed in Uzbek Turkish grammar as "yuklama" is included in the Uzbek Turkish grammar in Turkey. However, it is obvious that it undertakes a grammatical task in the meaning it has. In this article, the use of "nafaqat" prepositions on the basis of their constituent elements, their uses in historical and contemporary Turkish dialects, from the examples reached, the transfers of the expressions passed by this structure are given and that this structure is a unified preposition which is used with the function of opposition is presented to the attention.

Keywords: Uzbek Turkish, Nafaqat Structure, Prepositions, Yuklama.

Giriş

Osmanlı Özbek Türkçesinde sıklıkla karşılaşılan “nafaqat” yapısı, Farsça “ne” inkâr edatı ile Arapça “fakat” bağlama edatının bir araya getirilişiyle oluşturulmuştur. Batı Türkçesinin Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde kuvvetlendirme ve bağlama edatı olarak karşımıza çıkan “fakat” edatı, Doğu Türkçesinin Çağatay Türkçesi ve Özbek Türkçesi dönemlerinde de aynı kullanım fonksiyonuyla varlığını devam ettirmektedir.

Edatlar, kalıplaşmış, donmuş veya anlamca aşınmış sözler oldukları için anlam elemanı olarak değil görev elemanı olarak kullanılırlar (Efendioğlu, 2006: s. 194). “fakat” edatının “ille de, daha çok, sadece” manalarında kuvvetlendirme edatı olarak kullanımı mevcuttur (Hacıeminoğlu, 1992: s. 147, 148). Zıtlık bildiren cümle bağlayıcıları olarak da kullanılan “fakat” edatı, cümlelerden birinin gösterdiği yargıyı ötekine karşı çıkarma, karşıtlama işleviyle de ortaya çıkmaktadır (Korkmaz, 2003: s. 1132). Efendioğlu tarafından yapılan “Edatların Sınıflandırılması” adlı çalışmada edatlar, üç başlık altında incelenmiş ve “fakat” edatı bağlama edatları içerisinde cümle başı bağlaçları alt başlığında değerlendirilmiştir. Cümle başı bağlaçlarının açıklama, sonuç, üsteleme, sebep, zıtlık vs. anlamlarıyla cümleleri birbirine bağladığı ifade edilmiştir (Efendioğlu, 2007: s. 2).

Özbekçede kullanılan “nafaqat” yapısının da cümlenin ifade ettiği yargıyı karşıtlama işleviyle kullanıldığı, aktarım yapılan örneklerle tanıklanmıştır. Özbekçe gramer kitaplarında ve Türkiye’de Özbek Türkçesi üzerine yapılan gramer çalışmalarında “yuklama” (edatlar) terimiyle ifade edilen “faqat” sınırlandırma edatı (ayiruv-chegaralov yuklamasi); “na” inkar edatı (inkor yuklamasi)’ndan ayrı ayrı söz edilirken “nafaqat” yapısından bahsedilmemektedir. Oysa bu yapıda, iki unsurun bir araya gelerek apayrı, dil bilgisel bir kullanım fonksiyonuna sahip olduğu açıktır. Özbek Türkçesinde “yuklama” ifadesinin Türkçe dil bilgisinde terimsel karşılığı; “Sona Gelen Edatlar” şeklinde geçmektedir. “Yuklama”lar, eklendikleri cümlelere soru, pekiş-

tirme, onaylama, sınırlandırma, şüphe, belirsizlik gibi anlamlar kazandırır (Yıldırım, 2012: s. 253).

Özbek dilciliğinde bu terimin fonksiyonları çeşitli araştırmacılar tarafından aşağıdaki şekillerde izah edilmektedir: “Yuklama”lar kelimeleri ve cümleleri birbirine bağlamaya hizmet eder. Ancak bu görev bağlayıcılar ve yardımcıları için değişmez, sabit sayılır. “Yuklama”ların kendine has özellikleri şudur ki; kelimelere veya cümlelere soru, onaylama, pekiştirme, sınırlandırma, benzetme gibi anlamlar katar ve işlevsel “bağlayıcı” özelliğine nispeten değişken bir özellik arz eder. Yani bağlama işlevinin olması da olmaması da mümkün. Örneğin; “na... na...” yapısı denkleştirme bağlaçlarının bir türü olan olumsuzluk bağlaçları içerisinde sayılır. Abdurrahmanov ise onu olumsuzluk bağlacı olarak adlandırmanın yanı sıra; onun “yuklamalık” işlevine de sahip olduğunu ortaya koyar. Gerçekten de bu yardımcı unsur hem bağlayıcı hem edat görevini yerine getirir (İnt. 1). “Özbekçe Gramer Terimlerinin Açıklamalı Sözlüğü” adlı eserde “yuklama” terimi şu şekilde izah edilmiştir: “Sözcüklere ya da cümlelere soru, onaylama, sınırlandırma, şüphe, benzetme, inkâr gibi anlamlar yükleyen sözcük türleridir. “Yuklama”lar iki gruba ayrılır: **1.** Sözcük Şeklinde Olanlar, **2.** Ek Şeklinde Olanlar

Bir diğer Özbekçe gramer kitabında “yuklamalar” ifadeye kattıkları anlamsal işlevlerine göre şu şekilde tasnif edilmiştir: **1.** soru-şaşkınlık edatları (so’roq va taajjub yuklamalari), **2.** pekiştirme-onaylama edatları (kuchaytiruv-ta’kid yuklamalari), **3.** ayırma ve sınırlandırma edatları (ayiruv-chegaralov yuklamalari), **4.** benzetme-kıyaslama edatları (o’xshatish-qiyoslash yuklamalari), **5.** belirsizlik edatı (gumon yuklamasi), **6.** inkâr edatı (inkor yuklamasi) (Mahkamov, Ermatov, 2013: s.132).

Özbek Türkçesinde “yuklama” terimi, modal sözlere benzerliği dolayısıyla yardımcı sözcük türü olarak da geçmektedir (Jalilov, 2012: s. 47). “Yuklamalar”i modal sözlerden ayıran en önemli özellik “yuklamalar”ın çoğunlukla tek başlarına kullanılmamasıdır (Ne’matov, Sayfullayeva vd., 2008: s. 445).

Özbek Türkçesinde “nafaqat” yapısının geçtiği örneklerde anlam bütünlüğünü sağlamak açısından ikinci cümlede genellikle “balki, balkim, biroq” gibi cümle başı bağlaçlarının kullanıldığı ve bu ifadelerin Türkiye Türkçesine aktarılırken “aynı zamanda” ifadesinin anlamını karşıladığı görülmektedir. Bazı yapılarda “balki, biroq, balkim” gibi cümle başı bağlaçları kullanılmadığı halde ikinci cümlenin aktarımı yapılırken “aynı zamanda” ifadesini anlam bütünlüğünü sağlamak açısından kullanmanın gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Ancak manzum örneklerde ahenk, ölçü, kafiye gibi bağlayıcı unsurlar da dikkate alınması gerektiği için bu tür aktarmalarda “sadece ... değil, aynı zamanda ...” kalıbının kullanılması, manzumenin yapısı açısından her zaman mümkün olmayabilir. Bu durumlarda “nafaqat” ifadesi, nazım biriminin anlamına bağlı kalınmak şartıyla farklı kalıp veya yapılarla da aktarılabilir. Bu durumda cümleye üsteleme anlamı katan “da, de” bağlaçlarının kullanımı daha uygun olabilir.

Özbekçe “balki” ifadesi bağlaçlar (bog’lovchi) içerisinde değerlendirilir. Karşıt anlamlı sözcükleri, sözcük öbeklerini birbirine bağlamak ve karşılaştırma yapmak için kullanılır (Medveliyev, Mahkemov vd. 2006/1: s. 149). Sözlüklerde genellikle Türkçe karşılık olarak “belki, muhtemelen, fakat, halbuki, aksine” gibi anlamlar verilirken, aktardığımız cümlelerde “aynı zamanda” ifadesinin tam karşılığı olmaktadır. “Balki” ifadesi ile aynı anlamda kullanılan “balkim” bağlacı da aynı anlamı taşımasına rağmen aktardığımız örneklerde üsteleme işleviyle karşımıza çıkmakta ve “hatta” gibi bir anlamın karşılığı olmaktadır. “*Qalbi poq ishq ahlining vijdoni, balkim jonidir* (Kalbi temiz aşk ehlinin vicdanı, hatta canıdır)” (Medveliyev, Mahkemov vd. 2006/1: s. 149).

“biroq” ifadesi Özbekçede zıtlık bağlacı (zidlovchi bog’lovchi) olarak gösterilir. Aynı anlamlı ve görevli sözcük öbeklerini ya da cümleleri karşıtlama yolu ile birbirine bağlar, aynı zamanda anlam olarak öncekine karşıt bir fikrin başlangıcını ortaya koyar. (Medveliyev, Mahkemov vd. 2006/1: s. 279.)

Özbek Türkçesinde “nafaqat” yapısının dışında “-gina, -kina, -qina, faqat” yapıları ayırıcı ve sınırlandırıcı son çekim edatları olarak kullanılır. Bu tür edatlar çeşitli sözcük türleri ile bir araya gelerek onları sınırlandırmak ve anlam yönünden ayırmak için kullanılır (Abdullayeva, 2014: s. 69).

Örn: “Sen, bolam, bufetchi xotinga emas, boshqa hech kimga ham emas, **faqat** shobasoyliklar oldiga borib gunohingni o’tinishing kerak.

“*Sen, çocuğum, kantinci kadına değil, başka hiç kimseye de değil, sadece Şabesaylıların huzuruna giderek af dilemen gerek.*”

“Nafaqat” yapısı, “*O’zbek Tilining Izohli Lug’oti*” adlı çalışmada “pekiştirme anlamını kuvvetlendirmektedir; ...den dışarı; sadece değil gibi anlamlara gelmektedir.” şeklinde geçmektedir. (*Ta’kid ma’nosini kuchaytiradi; ...dan tashqari, ...gina emas kabi ma’noni bildiradi.*) Adı geçen eserde bu yapıya sözcük türü olarak “**yuklama**” denmektedir.

Örn: Bu haqda u **nafaqat** mamlakat, jahon arxeologlari e’tiborini jalb etgan kitob yaratdi.” S. Karomatov, So’nggi Barxan.

“*Bu konuda sadece ülkenin değil, (aynı zamanda) dünya arkeologlarının ilgisini çeken bir kitap oluşturdu.*” S. Karomatov

Örn: Non **nafaqat** moddiy boylik, **balki** u ma’naviy boylik hamdir. Gazetadan

“*Ekmek sadece maddi bir zenginlik değil, aynı zamanda manevî bir zenginliktir.* (Medveliyev, vd, 2006/3: s. 25).

Özbek Türkçesinde kullanılan “nafaqat” yapısını oluşturan unsurların ait oldukları dilde ve Türk dilinin tarihî ve çağdaş lehçelerinde kullanımları şu şekilde değerlendirilmiştir: Arapça dilbilgisi kitaplarında “fakat” (فقط) kelimesi “**yeter**” biçiminde izah edilmektedir. Bu edatın “yalnız, sadece” anlamında kullanıldığı örnekler de mevcuttur (Akdağ, 1981: s. 95).

Eski Türkçe, Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde kullanımı olmayan “**fa-kat**” edatı Batı Türkçesinin Osmanlı Türkçesi dönemlerinde; Doğu Türkçesinin ise Çağatay Türkçesi döneminde bağlama edatı, kuvvetlendirme edatı olarak kullanılmaktadır.

Çağatay Türkçesinde cümle başı bağlacı olarak kullanılan “fakat” mana itibariyle birbirine zıt iki cümleyi bağlama fonksiyonunda kullanılır. Kullanımı çok yaygın değildir.

“**Yok** fıkıh **fakat** hadîs ü tefsîr

Her kıyda ki dahl kıldı bir bir”

“**Değil sadece** fıkıh, (**hatta**) hadis ve tefsire de nüfuz etti.” (Atay, 2014: s. 98).

Yukarıdaki örnekte geçen “yok ... fakat” ifadesi anlamsal olarak “nafaqat” yapısının tam karşılığıdır.

Fakat bağlacının “sadece, yalnız” anlamlarında Osmanlı Türkçesi döneminde kullanımına aşağıdaki cümleyi örnek olarak gösterebiliriz:

“Mütelevvin değil **fakat** me’yûs” “Kararsız değil sadece üzgün” (Tevfik Fikret, Rubâb-ı Şikeste: s. 64).

Bu edatın Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Yeni Uygur Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde varlığını görmek mümkündür.

Azerbaycan Türkçesinde karşılaştırma bağlacı olarak ifade edilen “**feqet**” edatı iki zıt fikri birbirine bağlama fonksiyonunda kullanılmaktadır (Əhmedzadə, 2010: s. 265).

“**faqat**” edatı, Yeni Uygur Türkçesinde “**peqet**” şeklinde geçmektedir. Cümle başı bağlaçları içerisinde değerlendirilmiş ve bu kullanım için aşağıdaki örnek verilmiştir (Doğan, 2016: s. 159). Bu edat, Yeni Uygur Türkçesinde, Özbek Türkçesindeki karşıtlık bildiren işleviyle kullanılmamaktadır.

Örn: **Peqet** bezilemiñ şivirlaşliri añlinip turatti. (Fakat bazılarının fısıltıları işitiliyordu.)

“faqat” aynı zamanda Özbek Türkçesinde cümle başı edatı olarak “Teng Bog’lovchilar (Denkleştirme Bağlaçları)” ana başlığında “Zidlovchi Bog’lovchilar

(Karşıtlama Bağlaçları)” ara başlığı altında verilmiş ve bu bağlama edatları için; böylece bağlayıcıların, basit ve bağlı birleşik cümlelerde kullanılıp, iş, hadise ve hareket yönünden birbirine zıt olan cümleler arasındaki karşıtlık münasebetini ortaya koyduğu ifade edilmiştir (Shoabdurahmonov, 1980: s. 436).

Özbekçede **nafaqat** yapısındaki “**na**” Farsça “**ne**” edatı olarak; cümleye hayır, yok, değil; yok mu?, değil mi? gibi anlamlar katabilir (Değirmençay: 2017: s. 530).

Değişmeli bir olumsuzluk bağlacı olarak da ifade edilen “ne”, iki veya ikiden fazla tekrarlanarak hem Türkçe hem Farsça bir kelime olarak ifade edilir (Deny, 2012: 603). Deny kitabında “ne” edatının kökenine dair şu açıklamayı yapmaktadır: “Türkçe ve Farsçada “ne” ve Çağatay Türkçesinde “ni” olarak görülen bu edat ister Türkçe ister Farsça bir asıldan gelsin, esasında olumsuzluk anlamına konulduğu anlaşılıyor. Türkçede olumsuzluk eki olan me, bu ne’nin bir çeşidi olabilir: $n > m$ değişimli.” (Deny, 2012: s. 604).

Özbek Türkçesinde “na” sözcüğüyle oluşturulmuş “nahotki” birleşik yapısı mevcuttur. Volkan Coşkun, Özbek Türkçesi Grameri adlı çalışmasında, Cümle Baş Bağlaçlar (Gap Boshidaki Bog’lovchilar) bölümünde “na” zamiriyle oluşturulan **na+hot+ki** “**ne tuhafdir ki, ne garip ki**” yapısını sonuç ve açıklama ifade edenler içerisinde değerlendirir (Coşkun, 2014: s.184). Ancak bu yapıda geçen “na” olumsuzluk edatı değildir. Bu yapıda kullanılan “na” zamir olarak karşımıza çıkmaktadır.

Örn: Keyin qancha uchrashuvlar...va’dalar... **Nahotki** hammasi uchdi, ketdi!.. “Sonra türlü buluşmalar, sözler... Ne gariptir ki, hepsi uçtu gitti! (Coşkun, 2014: s.184.)

Nafaqat Yapısının Geçtiği Örnekler ve Türkiye Türkçesine Aktarımları

1. Rossiya telekanallaridan biri orqali namoyish etiladigan “Ekstrasenslar Jangi” teleshousi ishtirokchisi Piliya Xegayning aytishicha, yalpiz **nafaqat** tibbiyotda kuchli ta’sirga ega shifobaxsh o’simlik sifatida qadrlanadi, **balki** uning bir qator ruxiy madad, omad hadya etuvchi xususiyatlari ham bor ekan (İnt. 2).

“Rusya televizyon kanallarından biri aracılığıyla gösterilen “İllüzyonistler Savaşı” televizyon programı katılımcısı Piliya Xegay’in söylediğine göre; **nane ساده** tibbiyatta güçlü bir etkiye sahip şifalı bir bitki olarak değerlendirilmez **aynu zamanda** onun bir sürü psikolojik sıkıntıya derman olma özellikleri de varmış.”

2. O’tmishga, xalqimizning buyuq namoyandalariga, chunonchi, ustozga bo’lgan samimiy xurmatni biz Shavkat Mirziyoyevdan o’rganishimiz kerak. Nazarimda, yig’ilishga qatnashgan har bir kishi bu haqiqatda yana bir bor iymon keltirdi. U kishining o’z ustozini Islom Karimovga ko’rsatayotgan bunday yuksak extiromini **nafaqat** xalqimiz, **balki** butun dunyo jamoatchiligi e’tirof etmoqda (İnt. 3).

“Geçmişe, milletimizin büyük temsilcilerine, örneğin üstatlara olan samimi hürmeti bizim Şevket Mirziyoyev’den öğrenmemiz gerek. Nazarımda, toplantıya katılan her bir kişi bu gerçeğe yine bir kez daha inandı. O kişinin kendi hocası İslam Kerimov’a gösterdiği böyle büyük bir saygıyı **sadece** halkımız **değil, aynı zamanda** bütün dünya halkları itiraf etmektedir.”

3. Maqola yakunida aytilganidek, Shavkat Mirziyoyevning Dushanbega tashrifi **nafaqat** mintaqada, **balki** dunyoda katta umid uyg’otmaqda (İnt. 4).

“Makalenin sonunda söylenildiği gibi, Şevket Mirziyoyev’in Duşanbe’ye gelişi **sadece** bölgede **değil, aynı zamanda** dünyada büyük bir ilgi uyandırmakta.

4. O’zbekistonlik internet foydalanuvchilari mamlakatda **nafaqat** Internetga to’siq qo’yilgani, **biroq** O’zbekiston tanqid qilingan maqola yoki veb-sahifalarga qarshi ruxdagi sharh qoldirish faol ekanini aytadilar (İnt. 5).

“Özbekistan’daki internet kullanıcıları, ülkede **sadece** Internet’in engellenmediğini, aynı zamanda Özbekistan’ın eleştirildiği makaleler ya da web sitelerine qarshi savunma mekanizmalarının da etkili olduğunu söylüyorlar.

5. O’zbekiston **nafaqat** siyosiy, **balki** iqtisodiy tomondan ham ochila boshladi (İnt. 6).

“Özbekistan **sadece** siyasi açıdan **değil, aynı zamanda** ekonomik yönden de gelişmektedir..”

6. “Darhaqiqat, bugungi kunda vatanimizni **nafaqat** Sharq, **balki** umumjahon tsivilizatsiya beshigi sifatida tan olinganligi hammamizga ayondir (Boboyorov, 2014: s. 342).

“Gerçek şu ki, günümüzde ülkemizin **sadece** Doğunun **değil, aynı zamanda** bütün dünya medeniyetlerinin beşiği sıfatıyla tanındığı hepimizce malumdur.”

7. “Muzeý **nafaqat** madaniy, **balki** ilmiy markazlardan biriga aylanadi” (Boboyorov, 2014: s. 343).

“Müze **sadece** medeni **değil, aynı zamanda** ilmî merkezlerden biri haline getiriliyor.”

8. “Biz shahrimizga, Muzeýimizga tashrif buyuroyotgan mehmonlarni, muxlislarni **nafaqat** shahar muzeýlarimizga **balkim** tumanlardagi muzeýlarimizga tashrif buyurishlarini tashkillashtirish ishlarini amalga oshirish chora-tadbirlari ustida ishlamoqdamiz (Boboyorov, 2014: s. 345).

“Biz shahrimizga, müzemize teşrif eden misafirlarin, müzeseverlerin **sadece** şehir müzelerimize **değil, aynı zamanda** ilçelerimizdeki müzelere teşriflerini sağlamak için çeşitli imkânlar üzerinde çalışmaktayız.”

9. “Zero, inson hayoti va salomatligi **nafaqat** oila va jamiyat farovonligi, **balki** mamlakat barqarorligining mühim shartidir (İnt. 7).

“Zira, insan hayati ve refahi sadece aile ve toplum refahi değil, aynı zamanda ülke istikrarının en önemli şartıdır.”

10. Poroshenko: “Biz **nafaqat** harbiy kemalarimizni, **balki** Qrimni ham qaytarib olamiz” (İnt. 8).

“Biz sadece savaş gemilerimizi değil, aynı zamanda Kırım’ı da alacağız.”

11. Shavkat Mirziyoyev: “Islom Karimovni e`zozlash – **nafaqat** vazifamiz **balki** muqaddas insoniy burchimizdir.” (İnt. 9).

“Şevket Mirziyoyev: “İslam Kerimov’u anmak, sadece vazifemiz değil, aynı zamanda kutsal bir insanlık görevimizdir.”

12. Tohir Qahhor ajoyib topilma shoirgina emas, ayni chog’da yetuk publitsist, mohir tarjimon hamdir. Uning milliy tariximiz, madaiyatimiz, millatimiz taqdiri haqidagi, adabiyotimiz va merosimiz haqidagi chuqur ilmiy tafakkur bilan yozilgan o`nlab maqolalari nafaqat publitsistika janrini, balki adabiyotshunosligimizning ham yutug’i desa bo`ladi (Mirvaliyev, 1993: s. 150)

“Tahir Kahhar sadece büyük bir şair değil, aynı zamanda iyi bir köşe yazarı, yetenekli bir tercümandır. Onun milli tarihimiz, medeniyetimiz, milletimizin değeri, edebiyatımız ve mirasımız hakkındaki derin ilmî araştırmalar ile yazılan onlarca makalesi sadece değil köşe yazarlığının değil, aynı zamanda edebiyatçılığımızın da başarısıdır denilebilir.”

13. Ichdilar me’yorsiz mast bo’ldilar

Tubanlikka ketib, past bo’ldilar

Nafaqat iymonga obro’ sha’niga

Taniga joniga qasd bo’ldilar (Bo’ronov, 2014: 22)

“İçtiler sınırsızca sarhoş oldular,

Aşağılanıp yerle bir oldular,

Değil sadece imana, itibara

Vücuda, cana da kastettiler.”

14. Osmon to’la yulduzdir, mening yulduzim qani?

Olam nurdan jilvagar, mening kunduzim qani?
 G'am botqog'i ko'zimga tiqilmishdir bearmon,
Nafaqat ko'rar ko'zim, avvalgi o'zim qani? (Bo'ronov, 2014: s. 66).

*“Gökyüzü yıldız dolu, benim yıldızım hani?
 Âlem ışıqla oynaşır, benim gündüzüm hani?
 Gam bataklığı gözüme saplanmıştır çulğunca,
 Gören gözüm **bir yana**, eski benliğim hani?”*

15. Suv molekulası (H_2O) da bu bo'sh o'rinlar to'ldirilgan. Shuningdek, **nafaqat** kislorod, **balki** vodorod (H) ham valentlikka ega bo'lib, uning bo'sh o'rni bittadir (Nazarova, 2014: s. 11).

*“Su molekülü (H_2O)'nde bu boşluklar doldurulmuştur. Buna ek olarak, **sadece** oksijen **değil**, **aynı zamanda** hidrojen (H) de bağ kurabilmektedir ve onun boşluğu bir tanedir.”*

16. Boshqacha aytganda, biriktiruvchi leksema birikishi lozim bo'lgan leksemani **nafaqat** ma'no jihatdan, **balki** uning ma'lum bir grammatik shaklda bo'lishini ham talab etadi (Nazarova, 2014: s. 12).

*“Başka bir deyişle, birleştirici kelime grubu, gerekli sözcüğün **sadece** anlamını **değil**, **aynı zamanda** kendine özgü bir dil bilgisel biçimini de talep eder.*

17. Biz lug'aviy valentlikni ot va fe'l turkumlaridan olingan namunalalar asosida dalillashga harakat qildik. Lekin lisoniy-lug'aviy valentlik **nafaqat** ot yoki fe'lga, **balki** boshqa so'z turkumlariga ham xosdir (Nazarova, 2014: s. 13).

*“Biz kelime gruplarını isim ve fiillerden örnekler temelinde kanıtlamaya çalıştık. Ancak dilsel-anlamsal kelime grupları **sadece** isim veya fiillerle **değil**, **aynı zamanda** diğer kelime çeşitleriyle de yapılabilir.”*

Sonuç

Özbekçe gramerlerde unsurları “yuklama” olarak qarşılık bulan “nafaqat” birleşik yapısı “na” inkâr edatı ve “faqat” sınırlandırma edatının bir araya getirilişiyile oluşturulmuş vazifeli bir dil bilgisel unsur olarak qarşımıza çıkmaktadır. Eklendikleri cümlelere sınırlama, qarşıtlama, üsteleme vb. işlevler katan “yuklamalar” Türkiye Türkçesinde “Son Çekim Edatları” olarak terimsel bir qarşılık bulmaktadır. Özbek Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarım yapılan örneklerde “nafaqat” yapısının

“sadece değil” anlamında kullanıldığı ve bu yapının kullanıldığı cümleyi takip eden başka bir cümlenin anlamsal bütünlüğünü sağlamak açısından kullanılması gerektiği ve bu ikinci cümlede mutlaka “aynı zamanda” gibi cümle başı bağlaçlarının veya “da, de” gibi bağlaçların da kullanımının gerekli olduğu ortaya çıkmaktadır. Özbek Türkçesinde bu birleşik yapının geçtiği örneklerde anlamı bütünlemek amacıyla kullanılan ikinci cümlenin “balki, balkim, biroq” gibi bağlaçlarla başladığı görülmektedir. Ancak bazen ikinci cümlede bu tarz cümle başı bağlaçları kullanılmamasına rağmen anlam bütünlüğünü sağlamak için aktarım yaparken “aynı zamanda” ifadesinin vb. ifadelerin kullanılmasının gerekliliği söz konusudur. Bu yapı gramer vazifeli bir unsur olarak ayrı bir başlık altında değerlendirilmelidir.

Kaynakça

- Abdullayeva, Oqila Xolmo‘minovna. (2014). *Yordamchi So‘zlarning Substansial-Pragmatik Xususiyati*. Toshkent: Mirzo Ulug‘bek Nomidagi O‘zbekiston Milliy Universiteti.
- Akdağ, Hasan. (1981). *Arap Dilinde Edatlar*. Konya: Tekin Kitabevi.
- Atay, Ayten. (2014). *Çağatay Türkçesinde Edatlar*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Boboyorov, M. (2014). “Historical Developments of Museums in Uzbekistan (Özbekistan’da Müzelerin Tarihsel Gelişimi)”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, S. 2 (Temmuz–Aralık), s. 341-348.
- Bo‘ronov, To‘rabek. (2014). *Dunyoning Ishlari Turli va Qiziq (To‘rtliklar)*, Urganch: Xorazm Nashriyoti.
- Değirmençay, Veyis. (2017). *Farsça Edatlar ve Bağlaçlar Sözlüğü*. İstanbul: Kurtuba Kitab.
- Deny, Jean. (2012). *Türk Dil Bilgisi*. Ali Ulvi Elöve (Çev.), Ahmet Tezer (Haz.). İstanbul: Kabcacı.
- Doğan, Levent. (2016). *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*. İstanbul: Paradigma Akademi.
- Efendioğlu, Süleyman. (2006). Cümle Menşeli Edatlar. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı:31, s. 193-207.
- Efendioğlu, Süleyman. (2007). Edatların Sınıflandırılması. *Erciyes Dergisi*, Yıl: 30, Sayı: 353, s. 27-29.
- Əhmədzadə, Ə. (vd.). (2010). *Azərbaycan Dili*. Bakı: Abituriyent.
- Jalilov, S. (2012). *O‘zbek Tilining Tarixiy Grammatikasi Fani Bo‘yicha O‘quv Metodik Majmua*. Nukus: O‘zbekiston Respublikasi Xalq Ta‘limi Vazirligi Ajiniyoz Nomidagi Nukus Davlat Pedagogika Instituti, Filologiya Fakulteti.
- Mahkamov, Ne‘mat, Ermatov, Ihtiyar. (2013). *Tilshunoslik Terminlarining Izohli Lug‘ati*. Toshkent: Fan Nashriyoti.

Medveliyev, A., Mahkemov, N., vd. (2006). *O'zbek Tilining Izohli Lug'ati (5 Jild). Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Ali Sher Navoiy Nomidagi Til va Adabiyot Instituti.*

Mirvaliyev, Sobir. (1993). *O'zbek Adiblari.* Toshkent: Fan Nashriyoti.

Nazarova, S. (2014). «Hozirgi O'zbek Adabiy Tili (Sintaksis)» Fanidan Ma'ruza Matnlari. Buxoro: O'zbekiston Respublikasi Oliy va O'rta Maxsus Ta'lim Vazirligi Buxoro Davlat Universiteti.

Ne'matov, H.F., Sayfullayeva, R., vd. (2008). *Zamonaviy O'zbek Tili: Morfologiya.* Toshkent: Mumto'x So'z.

Shobdurahmonov, SH, Asqarova, M., Hojiyev, A., Rasulov, I. (1980). *Hozirgi O'zbek Adabiy Tili, I. Qism.* Toshkent: O'qituvchi.

Yaman, Ertuğrul. (2005). *Özbek Türkçesinde Edatlar (Kaynakları, Ses ve Şekil Özellikleri).* Ankara: Gazi Kitabevi.

Yıldırım, Hüseyin. (2012). *Özbek Türkçesi Grameri.* Ankara: Gazi Kitabevi.

İnt. 1: <http://hozir.org/ozbekiston-respublikasi-oliy-va-orta-maxsus-talimvazirligi-mi-v2.html?page=5> (Erişim tarihi: 01.05.2018)

İnt. 2: <http://hordiq.uz/2018/03/03/yalpiz-nafaqat-shifobaxsh-balki-omad-boylik-baxt-keltiruvchi-joduli-usimlik-ekan/> (13.03.2018)

İnt. 3: <https://kun.uz/news/2018/01/17/savkat-mirzиеev-islom-karimovni-ezozlas-nafakat-vazifamiz-balki-mukaddas-insonij-burcimizdir> (13.03.2017)

İnt. 4: <http://www.uzlidep.uz/news-of-uzbekistan/1183> (13.03.2017)

İnt. 5: http://www.bbc.com/uzbek/uzbekistan/2011/03/110318_uzbek_internet (13.03.2017)

İnt. 6: <https://sputniknews-uz.com/analytics/20180215/7516552.html> (13.03.2017)

İnt.7:<http://parliament.gov.uz/upload/iblock/663/hcitiwqqxlan%20kemslyyjmdjvktalxqlestxbqo-rozsbkwnchmbrz.pdf> (13.03.2017).

İnt. 8: <http://www.trt.net.tr/uzbek/dunyo> (2018/03/01/)

İnt. 9: [https://kun.uz/uz/news\(2018/01/17\)](https://kun.uz/uz/news(2018/01/17))

ÇEVİRİLER

ŞAHNÂME'DE AKLIN ELEŞTİRİSİ*
Criticism Of Wisdom in Shahnameh
Feride VECDÂNÎ**

(Makale Geliş Tarihi: 14. 05. 2018 / Kabul Tarihi: 12. 06. 2018)

Çeviren: Serpil YILDIRIM***

Öz

Bu makale açıklama- inceleme metodundan istifade ederek, öne çıkan en önemli özelliği akılcılık olan İran medeniyetinin altın çağına damgasını vuran Firdevsî'ye ilişkin olup, onun varisi olduğu eski İran kültüründe aklın zirve yapmış olmasının ya da seçtiği şii mezhebinde akla verilen önemin, akılcılığı ve bilgeliği şahsi yeteneğine bağlı olan bu Tuslu bilgeyi, aklın sevilme menfi yönlerine dikkat çekmekten alıkoymadığını gözler önüne sermektedir. Bu yüzden genel kanının aksine, *Şahnâme*'de sadece aklın övgüsü yer almayıp aklın yerilen yönlerine ve aklın afetlerine de yer verilmiştir.

Bu makalenin bulguları, ازو شادمانی و زوست غمیست و زویت فزونی و هم کمیست Şahnâme'nin mukaddime beyti olan bu beytin anlam ve okunuşundaki ibhamı kaldırıp, Firdevsî perspektifinden aklın afetlerini tanıma hususunda ilgililerin dikkatini çekecektir.

Yazar, Şahnâmecilerin araştırmalarındaki bulgulara göz attıktan sonra zikri geçen beyit için bu makalenin önermiş olduğu anlam, okunuş ve aynı zamanda "*Şahnâme*'de aklın eleştirisi" gibi konuların daha önce hiç çalışılmamış olduğuna vurgu yapmaktadır.

Anahtar kelimeler: Firdevsî, *Şahnâme*, aklın eleştirisi, mutlak akıl, sınırlı akıl, kötü bilgelik.

* *Pejuheş-i Zebân u Edebiyyât-i Fârsî*, No. 24 Bahar 1391 hş., s. 41-53.

** Dr. Öğr. Üyesi, Zencan Üniversitesi Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, (e-posta: Vejdani@znu.ac.ir)

*** Arş. Gör. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü; *Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Human and Social Sciences, Department of Eastern Languages and Literatures, ldrmserpil44@gmail.com*, ORCID ID: <https://0000-0002-9566-7232>

Anahtar Kelimeler: Firdevsî, Şahnâme, Aklın Eleştirisi, Mutlak Akıl, Sınırlı Akıl, Kötü Bilgelik.

Abstract

Ferdowsi was a wise man from Tus and his reason and wisdom was based on his personal skills and he left his mark on the golden age of the Iranian civilization, the most important feature of which was rationalism. By using the explanation-analysis method, this article demonstrates that Ferdowsi did not hesitate to reveal the negative aspects of wisdom, notwithstanding the advent of wisdom in the ancient Iranian civilization to which he was a heir or the importance given to wisdom in Shiism. Despite the prevalent view, the ills and negative aspects of wisdom are also included in Shahnameh rather than a mere praise of wisdom.

The findings of this article will draw attention to the ills of wisdom from the perspective of Ferdowsi by clearing the ambiguity in the reading and meaning of the following lines:

ازو شادمانی و زوست غمیست و زویت فزونی و هم زو کمیست

By reviewing the findings of other Shahnameh researchers, the author stresses that the reading and meaning proposed herein for the above lines and criticism of wisdom in Shahnameh are topics that have not hitherto been studied.

Keywords: Ferdowsi, Shahnameh, Criticism of Wisdom, Absolute Wisdom, Bound Wisdom, Dosh Kheradi.

Giriş

İnsanları diğer varlıklardan ayıran en önemli özelliği, sahip olduğu akıl ve hikmettir. Akıl, ezelden beridir beşerin düşünce düzeninde özel bir yere sahip olup bütün kavim ve milletlerin nezdinde kutsanmıştır. Düşünürler, karanlık insanlığın en parlak hazinesi olan bu akı, insanoğlunun gerçek hayatın kaynağına ulaşması, maddi ve manevi kemale erişmesi için önemli bir etken olarak görmüşlerdir.

Akıl, sürekli tanıma ve öne geçme özellikleriyle birlikte, bir taraftan hayır ile şer arasında ayırma sebep olmuş, diğer taraftan ise insanı iyiliğe karşı itaatsizlikten alıkoymuştur. İnsanın selameti ve mutluluğu için gerekli altyapıyı hazırlamıştır. Düşünebilme yeteneği, sadece bir bireyin değil bütün bir toplumun gelişiminde gerekli zemini hazırlayıp toplumsal ilişkilerin normal seviyede ilerlemesini sağlamıştır. Demek ki dünyadaki âlimlerin nezdinde aklın bu denli üstün tutulması sebepsiz değildir.

İran’ın fikirselleşme ve kültürel gelişiminin uç noktalarda olduğu aynı zamanda medeniyetin altın çağı olarak adlandırılan, Şahnâme’nin yazıldığı dönemlerde akıl

özel bir yere sahipti. Akıl ve bilgeliğin gelişimi için gerekli ortamı sağlayan başlıca nedenlerden biri, Samani hükümdarlığının varlığı idi.

Samani hükümdarlarının ilme ve felsefeye olan hoşgörülerini, kültürlerin anlaşılmasına, farklı fikirlerin yayılmasına ve özgür düşünmeye zemin hazırlamıştır. İlme ve felsefeye gösterilen bu hoşgörü, Samani hükümdarlarının sarayını, seçkin insanların, farklı mezhep liderlerinin ve diğer fikri ekollerin uğrak yeri yapmıştır. Mekdisi'nin bir raporuna göre şöyle bir Samani geleneği vardır: Bilginleri, el etek öpmeye zorlanmaksızın kendi âlim ve fakihlerinin cenazelerinde namaz kılıyorlardı. Bu davranış, fazilet sahiplerinin bu hanedanın yanındaki önemini göstermektedir (Naci, 1386: s. 238). Samanilerin ilim ve kültürden istifadelerinin yanı sıra kendi nefsi kurtuluşları için de önemli bir etken olan bu hürmet gösterme durumu, âlimlerin gölgesinde özgürce araştırma yaparak, telif, tercüme ve ilmi kaidelerin beyanı ve bahsinde taassuptan uzak bir ortam hazırladı. Akli ve nakli ilimler eşi benzeri görülmemiş bir olgunluğa ulaştı ve bütün bunlar, Farabi, Razi, İbn-i Sina ve Ebuheyyan Tevhidi vb. gibi düşünce derinliği ve fikrî güç açısından dünya kültür tarihi boyunca eşsizliklerini koruyan müstesna şahsiyetlerin ortaya çıkmasıyla son buldu.

Firdevsî, bu dönemin bilgelerindedir. Bu toprakların eski kültürünü yaşatmak için değerli ömrünün otuz yılını bu uğurda harcayan biri olarak dönemde cereyan eden fikrî ve kültürel hareketlere karşı duyarsız kalmadı. Bu yüzden Firdevsî'nin insanî düşüncesinin ve ahlaki olgunluğunun mihenk taşı olan akılcılığı, dördüncü asırda İran'a hâkim olan akılcılığı da etkilemiştir. Bilge kimseler, *Şahnâme*'nin mukaddimesinde İslam peygamberinin övgüsü yerine aklın övgüsüne yer verdiği için Firdevsî'yi tenkit etmek yerine onun döneminde yaşayan Şii âlim ve fakihler, *usul-u kâfi* kitabının tevhit bölümünde, akıl ve ilim babına yer vermişlerdir.

Şahnâme'de yer alan akılcılığın sadece Firdevsî'nin şahsî temayülü ya da o dönemin sosyal normlarından dolayı olduğu söylenemez; zira eski metinlerde akılcılık konusu aynı zamanda Mazdei dininde de göze çarpmaktadır. Büyük olasılıkla o zamandan günümüze ulaşan öğüt kitapları ve risalelerin birçoğu Firdevsî'nin döneminde de mevcuttu ve Firdevsî'nin bu kaynaklardan haberdar olmaması, onlardan istifade etmemesi mümkün değildi. Firdevsî *Şahnâme*'sinin temelini oluşturan eski ve Pehlevî kaynaklar, akılcılığın hâkimiyet sahası idi. Bu yüzden *Şahnâme*'nin sayfaları aynı zamanda Mazdei dininde akıl derecelerinin tecelli aynasıdır.

Şahnâme'nin akla verdiği önem, anlatılanlarla birlikte Hekim Tusi'nin mezhebinden de kaynaklanmaktadır. İslam dininin başlangıcından beri akılcılık, marifet ilmi kazanma yollarından biri olarak bahis konusu edilmiştir. Kur'an-ı Kerim, her zaman kendi aklını kullanmayan ve onun yolundan gitmeyenleri eleştirmiştir. Vahiy kelamın dışında peygamber ve Şii imamlarının rivayetlerinde akıldan çokça söz edilmiştir. Örneğin; akıl, Allah'ın sırrına ve insanoglunun varoluş sütununa delildir (Kelîni, 1372: s. 51, 69).

Bir taraftan *Şahnâme*’nin şekillendiği dönemin bilimsel ve kültürel devinimi ve *Şahnâme*’nin kaynağı, diğer taraftan da Firdevsî’nin mezhep ve düşünce tarzı, şairin nezdinde aklın ışığını arttırsa da “rıza gözü bütün kusurlara karşı gece gibidir (görmez)” mısrasından hareketle, iddia edildiği gibi Firdevsî’nin aklı, mutlak ve kayıtsız şartsız olarak mı övdüğüne (Metînî, 1383: s. 43) yoksa övdüğü aklın, kayda bağlı bir akıl mı olduğuna bakmak gerekir.

Mutlak akıl / sınırlı akıl

Şahnâme’de övülen aklın çıkış yerinin belirlenmesinde İhvan-ı Safa, İsmailiyye ve Mutezile gibi dönemin tüm akılcı hareketlerinin yanında aklın yerinin ve öneminin incelenmesi imkân dâhilinde değildir. Zira bu, çok geniş bir konu olacağı için bizi makalenin asıl amacından çok uzaklaştıracaktır. Bu yüzden *Şahnâme*’de aklın yaratılmasında önemli etkileri olan diğer iki faktöre yani Mazdei dini ve Firdevsî’nin mezhebine dönelim. Onun kaynağında övülen aklın özelliklerini saydıktan sonra *Şahnâme*’de övülen akıl ile zikredilen kaynağı arasındaki benzerliğin ne ölçüde olduğuna açıklık getirelim. Böylece Firdevsî’nin mutlak aklı mı yoksa sınırlı aklı mı övdüğü sorusunun cevabını bulacağız.

1-Mazdai dinine göre akıl

Mazdai dinine göre akıl çok değerlidir. Hürmüzd, kendi fitratından insanlara akıl bağışlayan bilge bir liderdir: “Ey Mazda, evrenin ilk başlangıcında bizim için din yarattın ve bize kendi aklından bahşettin” (Purdavud, 1384: s. 464) ve onları en üstün akılla yarattın: “Hürmüzd, Âdem ile Havva¹’ya “Sizi en üstün akılla yarattım.” dedi. İşleri, akıllı selim yapınız.” (Dadegi, Farnbag, 1385: s. 81). Bu münasebetle, aklın kaynağı, membaı temiz ya da kirli olan insanlardır.

Aklın özünün, iyilik ve güzellikle olan birlikteliği Mazdei metinlerinde aklın birbirinden ayrılmaz unsurlarından kabul edilir. Öyle ki kötü akıl, iyi akıl olarak telakki edilemez: “Zatında iyilik ve güzelliği barındırmayan akıl, akıl değildir” (Tefez-zulî, 1385: s. 33). Mazdayasna öğretilerinde akıl, iyilik kategorisindedir². Akıldan istifade edilerek insana iyi ve yaraşır işler yapılır³. İş, iyi başlar ve kötülük def edilir⁴ ve insan kötü amelden, günahattan ve ruhsal kirlilikten uzaklaşıp doğruya, sevaba yönelir⁵.

¹ Ölünce Keyumers’in zürriyetinden bir nutfe çıktı ve güneş ışığıyla arındırılıp toprak altında muhafaza edildi. Kırk yıl sonra o nutfeden birbirine bitişik iki kök şeklinde yerden bir ot yeşerdi. Bitki şeklini aldıktan sonra boy ve çehrede birbirine benzeyen iki insana dönüştüler. Biri Âdem diğeri de Havva olarak adlandırılmakta (danişnâme-i mazdeisna, meşye ve meşyane başlığı altında).

² Akıl, insana verilen en iyi şeydir (minov-i hred: 18).

³ Tüm iyi işler ve iyi eylemler akıl gücüyle yapılabilir (minov-i hred:19).

⁴ Bütün iyi işler aklın temelinde dayanır. Tüm insanlardan ve akıldan kötülüğü kovmak (pehlevi metinleri: 86).

⁵ Allah vergisi akılla kötü davranıştan uzak durabilecek kadar güçlüdür. Allah vergisi akılla günahkar insanı iyi amelli insan olurlar. Ruhları kirlilikten arındırırlar (ketab-i sevvom dinker: 137).

Aklın üstlendiği görev şu şekilde tarif edilir: “İyiye kötünden ayırt etmek, daha iyi olanı yapmak ve kötüyü terk etmek” (Bozorgmehr, 1361: s. 484). Dini bilgeliktir hem en seçkin dini önderler⁶ ve ruhani liderler gibi farzları yapmada hem de kendi gücüyle insana cenneti hazırlamada⁷. Ondan en fazla istifade eden cennetin en büyük semeresini elde eder⁸.

Mazdei dininde, akıl sürekli iyilik ve güzellikle yan yana zikredilse de bazen iyilik, birtakım faktörlerin etkisi altında kalarak güzellikle olan birlikteliğinden uzaklaşır. Bu durumda, kötü ya da çirkin akıl olarak adlandırılan aklın diğer tarafına yönelir.

Kötü ya da Çirkin Bilgelik

Avesta’da *dusxratav* (Bartolome, 1961: s. 752) şeklinde, pehlevicede ise *dus.xrad* (MacKenzie, 1383: s. 233, 243) olarak kullanılan kötü bilgelik, iyi bilgeliğin karşısında yer almaktadır. Yani akıl iyilik ve güzellikle arasına mesafe koyarak kendi gücünü yanlış hedeflere varmak için kullanır. Akıl kirliliğine ve aklın değerinin düşmesine sebep olan şey, kötülüğe ve hoş olmayan işlere gösterilen temayül ya da güzellik ve doğru davranışlardan kaçma çabasıdır (Purdavud, 1384: s. 122). Kötü bilgeliğe yönelen canın sonu karanlıktan başka bir şey değildir. Savaş, günah, yalan, zulüm, ihtiras, kindarlık vb... kötü bilgeliğin, insanlara karşı galibiyetinin tezahürleridir.

Bugün kullanımı olmayan kötü bilgelik kelimesi geçmişte kullanılmaktaydı. *Direht-i Asurik* adlı manzumede keçi ile hurma ağacı, yararlılıklarına dair birbiriyle sohbet ederler. Keçi ağaca şu şekilde kötü sözler sarfeder:

Ey işe yaramaz ağaç, bedbaht ve kötü düşüncelisin (Uryan, 1382: s.122).

2- Şii mezhebinde akıl

Şii mezhebinin öğretileri de Mazdayasna öğretileri gibi akla büyük önem vermektedir. Allah, akli, yarattıklarının en üstünü olarak kabul etmekte (Muhammedî Rey Şehrî, 1378: s. 34) İslam peygamberi akli, yaratıcının en güzel hediyesi ve onun bir nuru olarak zikretmektedir (aynı eser, 31 ve 51). Şii imamları, akli, yaratıcıya ibadet etmek, ahiret azığını hazırlamak ve de cenneti kazanmak için bir vesile olarak görmektedirler (Kelînî, 1372: s. 34). Yüce Allah’tan korkan iyi amelli kişi, en akıllı insan olarak tanımlanmaktadır (Âmedî, 1380: s. 146) ve sağduyulu aklın asıl görevi, insanın iyi ahlaklı olmasında ve doğru davranış sergilemesinde yani tek cümlede insanın olgunluğa ulaşmasında ona kılavuzluk etmektir (Muhammedî Rey Şehrî: s. 31-

⁶ Sadece o akıl güçlüdür ki dini görevlerin yapılmasında seni, ruhani liderlerin ve dini önderlerin makamına ulaştırır (aynı eser: 82).

⁷ Cennet de akıl gücüyle elde edilebilir (minovi-yi hired: 19).

⁸ Kendilerine daha fazla akıl verildiği için cennet semeresi daha fazla olan diğer kimseler (aynı eser: 66).

60). Bu ve bunlar gibi birçok örnek, Şii mezhebinde aklın iyilik ve güzellikle olan yakınlığını yerinde bir iş olarak göstermektedir.

Mazdei dininde kötü bilgelik olarak adlandırılan şeye, Şii mezhep liderlerinin öğretilerinde de rastlamaktayız. Günah, kibir, öfke, hırs ve dünya aşkı gibi (Muhammedî Rey Şehrî, 1378: s. 213-233) akla ve rasyonelliğe galebe çalan hasletler, hileli işlerde insanın tedbir almasını engellemektedir. Bu durumda akıl, insanı uygun olmayan işlere çağıran sembolik bir bilince dönüşür. Şii imamlarının sözlerinde, bu yetenek, hiçbir önemi haiz olmayan “uyanıklık ve şeytanlık” olarak geçmektedir (Kelînî, 1372: s. 34) çünkü akla benzeyen bir bilinçtir; fakat gerçekte semeresiz akıldır ve batıl yolda ilerlemektedir.

Şii imamlarının sözlerinin bulunduğu mecmua şöyle bir ibareye yer vermektedir: Şii mezhebinde övülen akıl, nefsin iplerinden kurtulmuş akıldır ve onun arzu edilen bu rasyonelliği çok değerli bir rasyonelliktir. Menfaatçi bir rasyonellik değildir.

Olası ihtimalle akıl konusunda Firdevsî’nin düşüncelerini kabul eden kaynaklardaki aklın özelliklerine göz attıktan sonra bu kaynaklarda övülen akıl ile Firdevsî’nin övdüğü aklın ne derece uygun olduklarını görmek için yeniden *Şahnâme*’ye dönelim.

Şahnâme’de İyi ve Kötü Akıl

Eğer *Şahnâme*’yi İran kavminin değerlerinin tecelli ettiği bir ayna olarak kabul edersek akıl ve bilgelik bu değerler arasında ilk sırada yer alır. Aklı ve canı yaratan Allah’ın adıyla başlayan ve “Allah’ı övdükten sonra ilk beyitleri akıl ve hikmet hakkında olan” (Masse, 1350: s. 296) bu ebedî hamase, aklın değerini anlatmak için yeterlidir. *Şahnâme*’de aklın varlığına duyulan saygı, öyle bir raddededir ki bilge şairi görünüşte mantık dışı kabul edilen efsane ve mitolojiler için sembolik anlamın kapılarını aralıyor ve bu yaptığını da makul bir iş olarak addediyor.

Firdevsî şairlerinin asıl nüvesini aklın övgüsü oluşturmaktadır. O akılı, Allah’ın yarattığı en üstün şey olarak görmektedir. Zira akıl, insanoğluna kılavuzluk etmek gibi önemli bir görevi üstlenmektedir:

Akıl, Allah’ın yarattığı her şeyin en iyisidir. Akılı övmek adaletin gereğidir.

Akıl, rehberdir, akıl gönlü ferahlatandır. Akıl, her iki dünyada da elden tutandır.

(1/ 4/ 17/ 18)

Şahnâme’de övülen akıl da Mazdei dininde ve Şii mezhebindeki gibi iyilik ve güzellikle yakın bir akıldır:

Kötülük hiçbir şekilde iyi olmaz.

Eğer akıllıysan iyilikle yola getir.

(7/ 212 /1489)

Akıl, Mazdei dininde, iyilik kategorisinde bilindiği gibi *Şahnâme*'de de bu kategoride yer almaktadır ve birçok iyi hasletin mastarı⁹ olmaktadır:

Sanma ki akıldan daha üstün bir şey var. Akıl, bütün iyiliklerin üstündedir.

(7/ 405 /1762)

Bizim için, mürüvvet, akıl ve hayâ verdi Yiğitlik, görüş ve yumuşak ses (verdi).

(6 /281/ 5)

Firdevsî'nin hamasesinde akıl, iyilik ve güzellikle yakınlık kurduğu gibi kötü ve yanlış davranışlardan da imtina etmektedir¹⁰:

Akıldan dolayı mutlu olan dünya için kötü davranışta bulunmadı

Yaşadıkça, kötü olandan korkmaktı ilk şiarı aklın

(6 /558 /1895,1897)

Şahnâme'deki akıl, iyilik ve güzellikle o kadar yakındır ki, akıldan uzaklaşıp kötülüğe meyleden biri bizzat kendi kötü eyleminin etkilerinden dolayı dert ve kederle düşmektedir:

Akıl yolundan sapan, sonunda kötü eyleme meyleder.

(3 /366 /829)

Şahnâme, insanın mutluluğunu aklın aydınlatıcılığına bağlamaktadır. Sürekli insanı erdemli olmaya çağıran akıl, onu pespayelikten ve hamlıktan uzak tutar.

Şahnâme'de –mazdei metinlerinde olduğu gibi- övülen aklın özelliklerinden biri de onun dinî oluşudur. Dinî akıl, kendine sadece maddi dünyadan nasipdar olmayı amaç edinen laik akıldan, özü hasebiyle farklıdır. Yaratıcının varlığını kabul etmesi ve tek yaratıcı konusunda insana rehberlik etmesi bu dinî aklın en önemli özelliklerindedir:

O kimseye itiraf et ki vardır ve birdir. Akıl ve ruhun bundan başka yolu yoktur

(3 /287/ 4)

⁹ İyi hasletler bu beyitlerde zikredilen örneklerle sınırlanmaz. İyi dilekli olma, zararsızlık, adalet, iyi huyluluk, iyi adlılık... gibi daha birçok sıfatları içeriyor. Bkz: 2/71/136; 2/202/15; 3/3/9; 5/82/63; 6/234/598; 6/236/631; 6/244/38; 6/257/34; 7/220/1586; 8/24/284.

¹⁰ Ayrıca bakınız: 1/255/141; 5/329/451;6/232/566;6/599/1901;7/292/2503-2504;7/294/2533.

Güneşi ve ayı yaratan Allah’ın adıyla Akıl, Allah’ın adıyla gönle yol verdi
(3 /105 / 1)

Şahnâme, din ile aklın yolunu bir tutmaktadır. Bu yüzden akıldan yüz çevirmek dinden yüz çevirmek gibidir ve ilahi cezaya sebep olmaktadır. Karşılığında, akla yönelmek insanı iki dünyaya da hazırlamaktadır:

Aklın ve dinin başka bir yolu vardır. Güzel sözler sınırlıdır.
(2 /103/ 6)

Akıl yolundan sapınca ilahi cezayı gördüler.
(4 /78 / 1131)

Akıldan uzak kalanın eli kolu bağlıdır. Her iki dünyada onunla¹¹ değerlisin.
(1/ 4 / 24)

Hekim Tus akla hürmet gösterirken gücünün korunması için gerekli ve uygun ortamların sağlanması noktasında duyarsız kalamıyor. Hastalıklar, insanın bedeninden sağlığını alırken aklın afeti, insanı eylemden alıkoymakta ve bu yüzden şöyle ifade etmektedir:

Zamanının kötü geçmesini istemiyorsan, Bedene ve o akla dikkat et.
(7/ 187 557)

Firdevsî, kaba davranış, öfke, kibir, ihtiras, kin, heves ve zulüm gibi hasletleri akıl ve rasyonelliğin ayak bağı olarak görmekte ve aklın zararlarını, aklın uyuması, aklın sapması, aklın ölmesi, aklın gevşemesi, aklın göz dikmesi, aklın kaybolması ve aldanması gibi birtakım ibarelerle açıklamaktadır. Akla zarar veren hasletler, bir başlık altında toplanacak olursa ona “nefis arzusu” denilebilir. Firdevsî de dinlerin genel öğretilerinde insanın en büyük düşmanı olarak kabul edilen bu akla zarar hasletlerin kudret ve tesirini göz önünde bulundurarak bunların pençesinden kurtuluşun mümkün olmadığını şu sözleriyle ifade etmektedir:

Heves akla galip gelirse kimse hevesin pençesinden kurtulamaz.
(5 / 90/ 33)

İsmi geçen akla zarar hasletlerin, nefse karşı kazandığı galibiyetle, aklın yoluna set çekilmekte ve böylece aklın asıl görevinin ifası engellenmektedir. Bu durumda akıl artık insanın tasarrufunda değildir. Zira aklın kendisi mağluptur ve hevese tabidir. Sadece kötülükten imtina etmemekle kalmaz üstelik kötülere de yönelir. Böyle bir durumda övgü ve liyakatten uzak olan aklın kötü yönleri ortaya çıkar. İyi-

¹¹ “o” zamirinin referansı akıldır.

lik ve güzellikten uzaklaşır, emirlerine kulak veren insanı yanlışlıklara sürükler. Can için hazin ve karanlık bir akıbet kaçınılmaz olur.

Firdevsi –büyük olasılıkla kendi dönemine kadar terk edilmiş olan- kötü ya da çirkin akıl kelimesini bahsi geçen mefhumları ifade etmek için kullanmamakta, aksine “بد اندیشه”, “بد اندیش” ya da “بد گمان” kelimesini tercih etmektedir. Bu kullanıma örnek beyit vermeden önce “گمان” kelimesinin anlamı hakkında muhtasar bir açıklama zarurieti bulunmaktadır. Pehlevîcede guman şeklinde kullanılan bu kelime, aynı zamanda “اندیشه” anlamına da gelmektedir (burhan-ı kat’: gomane başlığı altında). Şahnâme’de de “اندیشه” manasında goman kelimesinin kullanıldığını ispatlayan birtakım beyitler bulunmaktadır. Örnek olarak Rüstem ile Sohrab hikâyesi verilebilir: Rüstem, Kavus’a öfkelenince sarayı terk eder. Guderz, savaşçılar, Rüstem korktuğu için Sohrab ile karşı karşıya gelmiyor düşüncesine varırlar diye onu tekrar döndürür:

Halk ve ordudaki savaşçılar, bu zamanda şüpheye kapılarak pehlivan (Rüstem) bu Türk’ten korktu diye gizli gizli konuşurlar.

(2/ 150/ 396-397)

Siyaveş hikâyesinde de yaratıcının zatını idrak etme noktasında insanların düşünmedeki yetersizliklerini anlatan şöyle bir ibare yer almaktadır:

Zaman ve mekândan üstündürç Kulların düşüncesi ona nasıl ulaşır?

(2/ 278/ 1159)

İşaret edildiği gibi Firdevsî’nin, kötü akıl kelimesine bir açıklaması yoktur. O, aklın kötülüğünü, akıldan doğan düşünce ve fikrin kötülüğü olarak açıklamaktadır. Bu yüzden genel kanıya rağmen “بد اندیش” Şahnâme’de sürekli düşman (dostun zıddı) anlamında kullanılmamış aksine “kötü ve çirkin düşüncesi olan kimse anlamında da kullanılmıştır ve böyle bir kişinin gerekmedikçe düşman olarak adlandırılmayacağı açıktır. Zira insan sevgisine sahip olması yeterlidir.

Şimdi örneklere göz atalım. Sivaveş hikâyelerinin bir kısmında Gersivez, Sivaveş ile Ferengis hakkında çıkan dedikodularla birlikte o ikisine olan düşmanlığını ispat etmiştir. Bu yaptığı, onun düşmanlığının ve onları Efrasiyab’a teslim edecek kadar kötüleşen kirli düşüncelerinin sembolü olan kötü düşünce ve kötü zan ibareleriyle açıklanmaktadır:

Kötü düşünceli ve kötü zanlı Gersivez, zaman zaman şaha gitti.

Her çeşit hileyi ortaya atıp Turan şahının kalbine vesvese düşürdü.

(2/322/192-193)

Şahnâme’de Keyhusrev’in de çok sevilen bir siması vardır. Savaş ve düşmanlık sözlerini ağzına almadığı iktidar yıllarının son dönemlerinde düşüncesinin

kötülüğe meyiletmesinden korktuğu için bu anlamı “بد اندیشی” kelimesiyle dile getirmiştir:

Ruhum, mağruriyet, kötü düşünce ve şeytanlık sergilememeli.

(4/327/2444)

Firdevsî, kendi saltanatını korumak için oğlunu Sistan’daki kurban kesim yerine bırakan Goştasb’ı da kötü düşünceli olarak zikretmektedir:

Devranın dönmesi ve kötü düşünce, kötülükte ona rehber oldu.

(5/ 297 / 75)

Firdevsî’nin *Şahnâme*’sinde yer alan iki beytin mukayesesinden elde edilen sonuç, “بداندیش” ve “بد گمان” kelimelerinin bu makalede iddia edilen anlamlarında kullanımına başka bir açıklamanın olduğudur. Bu beyitlerde kötü düşünce ve kötü zan kelimeleri akıllı kelimesinin karşısında yer almaktadır ve akıllıca düşüncelerin hep iyilik ve güzelliğe yakın olduğunu, birlikte anıldıklarını bilmekteyiz:

Akıllı kişi Allah’a daha yakındır, kötü düşüncelinin günü daha karanlıktır

(6 / 546 / 1737)

İster akıllı olsun ister kötü düşünceli, hiç kimse kaderden haber veremez.

Kötü düşünceli anlamında kullanılan “بداندیش” kelimesi, kafasında iyi düşünce olan kimse anlamına gelen “نیک گمان” kelimesinin karşısında yer alan beyitlere göz atalım:

Rüstem ona dedi: “İster kötü düşünceli ister iyi düşünceli ol kaderle boy ölçüşemezsin.”

(5 / 424 / 1517)

Şimdiye kadar söylenen şeyler, makalenin başındaki soruya cevap niteliğindedir. Aynı zamanda Firdevsî’nin körü körüne akla tapmayıp onu eleştirdiğini ve onun afetlerini dile getirdiğini göstermektedir. *Şahnâme*’de övülen akıl, mutlak akıl olmayıp aksine şeriatin şartlarıyla çevrelenmiş, iyilik ve güzellik mefhumlarıyla bağlanmış bir akıldır. Firdevsî tarafından övülen rasyonellik, değerlere ya da makul olana matuf bir rasyonelliktir. İran kavminde akıl temsilcisinin penceresinden, insanı yönlendirebilen kötü aklın zararlarına dikkatli bakıldığında Firdevsî’nin hekimane düşüncelerinin ortaya çıkmasında, hem İran’ın eski kültürünün hem de onun sahip olduğu mezhebin dini öğretilerinin etkili olduğu görülecektir.

Şahnâme Beyitlerinde Tefekkür

Bu makalenin bulguları, “Aklın övgüsü hakkında” başlığıyla *Şahnâme*’nin mukaddimesinde yer alan beytin açıklamasında da kullanılabilir ve Firdevsî tarafından yapılan aklın eleştirisi o beyitte yer alabilir. Beyit şöyledir:

Sana mutluluk ondandır¹² gam da Eksikliğin de ondandır fazlalığın da
(1/ 4 / 19)

İlk mısranın okunuşundaki zorluk, akla iki zıt emri nispet eden birinci ve ikinci mısranın anlamında ibhama sebep olmanın yanı sıra bu beyti *Şahnâme*'nin tartışmalı beyitlerinden yapmıştır. Beytin anlamını kavramak için Firdevsî'nin ele aldığı aklın sevilen ve yerilen her iki yönüne bakılmalıdır. O, aklın hem insanı gerçek manada mutlu ettiğine hem de ona ciddi anlamda zarar verdiğiğine dikkat çekmektedir. Aynı şekilde insanın canında artış ve azalışa sebep olabileceğini ifade etmektedir. İyi akıldan faydalanmak insanın geçek mutluluğuna ve canın ferahlığına zemin hazırlamakta fakat aynı şekilde nasibine kötü akıl da düşebilir böylece ruhunda azalma ve eksiklik hâsıl olabilir, sıkıntılı bir vaziyetle karşılaşabilir. Gerçekten insanın kötü düşünceye düşer olmasından daha ağır bir üzüntü var mıdır?

Birinci mısranın okunuşundaki ibhamı kaldıracak olan manayı kavramak için "sen mutlusun" anlamına gelen şadoman kelimesinin sonundaki "ی", fâil muttasıl (şahıs) zamiri ya da ek olarak bilinen "ی"; gam kelimesinin sonundaki "ی" ise büyüme manasına gelen¹³ kötü akıl tarafından insana yöneltilen gamın ağır anlamını kaldırmak için nekre "ی"sı olarak şair tarafından kullanılmıştır.

Sonuç

Firdevsî'nin *Şahnâme*'sinde aklın övgüsü ve saygınlığına dair şüpheye mahal verecek bir söz yoktur. Bu mecmuaya anlam katma noktasında aklın çok önemli rolü vardır. Yaşanan olaylar, büyüklerin sözleri, yiğitlerin açıklamaları ve şairin tavsiyeleri hepsi ekseninde dönmektedir.

Şairin bilge olmasındaki birçok etken, seçmiş olduğu mezhep, döneminin kültürel olayları ve İran'ın eski kültürü, *Şahnâme*'deki akli öne çıkaran sebeplerdir. Ama tüm bunlar, Firdevsî'nin basiretini bağlayıp, onu Mazdei metinlerinde "kötü akıl" Şii din liderlerinin öğretilerinde ise "iğrenç" olarak geçen aklın seilmeyen yönlerine meyletmesini engelleyecek güçte değildir. Bu yüzden sorgusuz sualsiz akli övmemektedir. Aksine onun tarafından övülen akıl, iyilik ve güzelliğe bağlı olup dinin gözetimi altında bulunmaktadır. Eğer bu şartlarda gevşeklik gösterirse övgüye layık olmayacaktır. Firdevsî, akli övmekten ziyade onu tenkit etmektedir. O, cımbızla iyi akli kötüsünden ayırt eden münekkittir. Övülen akli zirveye oturup, kötü akli def etmektedir.

İran'ın ünlü kitabındaki aklın övülen ve yerilen taraflarından haberdar olmak, makale metninde, hakkında tefsilatlı bilgiler verdiğimiz mukaddime beytindeki anlam ve okumadaki düşümlerin çözülmesinde bize yardımcı olacaktır.

¹² "o" zamirinin referansı akıldır.

¹³ Nekre "ی" sının anlamını incelemek için (cins, marife ve nekre isme bakınız:26-27).

Kaynakça

- Âzer Farnbag peser-i Ferruhzad u Âzer Bad peser-i Ommid (1381) kitab-i sevvom Dinkerd, tercüme-i Feridun Fazilet, Tahran, ferhang-i Dehhoda.
- Amedî, Ali bin Muhammed (1380) Ğereru'l Hikem u Dereru'l-Kelam, şerh u tercüme-i Haşim Resulî Mehlatî, cild-i devvom, çap-i çeharrom, Tahran, defteri neşr-i ferhang-i İslamî.
- Uşîderî, Cihangîr (1371) Danişnâme-i Mezdîsna, Tahran, merkez.
- Burhan, Muhammedhüseyin b. Halef (1362) Burhan-i Kati, be ihtimam-i Muhammed Mu'in, çap-i pencom, Tahran, emir-i kebir.
- Bozorgmehr, Mahindokht (1361) Tercüme-i kitab-i şeşom Dinkerd, payan name-i doktora danişkede-i edebiyat danişgah-i tahran.
- Purdavud, İbrahim (1384) Gatha, çap-i devvom, Tahran, esatir.
- Tezeffuli, Ahmed (1385) Minovi-yi hired, be kuşes-i Jale Amuzgar, çap-i çehorrom, Tahran, tus.
- Camasb çe destur-i Menuçehr çe Camasb asana (1382) Metunha-yi pehlevi, pejuheş-i Se'id-i Uryan, Tahran, sazman-i miras-i ferhang-i kişver.
- Dadegî, Farnbag (1385) Bundahiş, çap-i devvom, Tahran, tus.
- Firdevsî, Ebu'l Kasım (1386) Şahname-i Firdevsî, be kuşes-i Celal-i Halikî-yi mutlak u digeran, cild-i heşt, Tahran, merkez-i dairetu'l-mearif-i bozorg-i İslami.
- Kelînî, Muhammed b. Yakub (1372) Usul-i Kafî, tercüme u şerh-i Muhammed Bakır, cild-i yekom, çap-i devvom, bi ca, usve
- Masse, Henrie (1350) Firdevsi u hamase-i milli, tercüme-i Mehdi Ruşen Zamir, Tebriz, danişgah-i Tebriz.
- Metînî, Celâl (1383) "Zeval- hired gerayi" hesti, dovre-i devvom, sal-i pencom, şomare-i hicdeh, s. 38-58.
- Muhammed, Muhammedî Rey Şehrî, (1378) Hiredgerayi der kur'an u hedîs, tercüme-i Mehdi Mehrizi, Kum, daru'l-hedis.
- MacKenzie, David Neil (1383) Ferhang-i kuçek-i zaban-i pehlevi, tercüme-i Mehşid Mir Fehrayi, çap-i sevvom, Tahran, pejuheşgah-i ulum-i insani u mutâle'ât-i ferhangi.
- Naci, Muhammed Rıza (1386) Ferhang u Temeddun-i İslami der Kalemrov-i Samaniyan, Tahran, emir-i kemir.

I. Dergi İlkeleri

1. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, bilimsel ölçütlerde hazırlanan Sosyal Bilimler ile ilgili çalışma ve araştırmaları yayımlar. Edebiyat Fakültesi Dergisi'nde yer alan yayınlar, kuramsal ve yönetsel açıdan Sosyal Bilimlere katkı sağlayacak ve araştırmaların uluslararası düzeye erişmesine ortam hazırlayacaktır. Bu süreçte dergimiz, Sosyal Bilimlere yönelik araştırmalara yeni bakış açıları ve yaklaşımlar kazandırmayı hedeflemektedir.

2. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanır. Makaleler tam metin hâlinde DergiPark web sayfasından (<http://dergipark.gov.tr/atauniefd>) ücretsiz okunabilir.

3. Dergiye gönderilen yazılarda daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olma şartı aranır. Yayımlanmak üzere gönderilen yazı daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiri ise bu durumdan dergi editörlüğü haberdar edilmelidir. Bu ve buna benzer yazılar, yayın kurulunun vereceği karar doğrultusunda işlem görür. Her sayıda derleme, çeviri ve kitap tanıtımına da yer verilebilir.

4. Derginin yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak, Latin harfleriyle yazılmak kaydıyla öteki Türk lehçelerinde ve dünyaca yaygınlığı kabul edilen diğer dillerde de yazı yayımlanabilir.

5. Gönderilen yazılar önce yayın kurulunca dergi yayın ilkelerine uygunluk açısından incelenir ve uygun bulunanlar, alanında eser ve çalışmalarıyla kabul görmüş iki hakeme gönderilir, Hakem raporlarından birinin olumlu diğerinin olumsuz olması halinde üçüncü hakeme gönderilir. Hakemlere yazar adı gönderilmez, yazarlara hakem adı açıklanmaz. Hakem raporları beş yıl süreyle saklanır. Yazarlar hakemlerin görüş ve önerileri doğrultusunda düzeltmeleri yaparlar. Yazılar, edebiyatfakultesidergisi@atauni.edu.tr adresine e.posta yoluyla gönderilmeli veya derginin web sayfası üzerinden elektronik başvuru kaydı oluşturulmalıdır. (Elektronik başvuru için bk. <http://dergipark.gov.tr/atauniefd>).

6. Yayımlanmasına karar verilen yazılar sıraya konulur, ancak editörlük, güncellik ve gereklilik gibi dergiciliğe bağlı nedenlerle sıralamada bazı değişiklikler yapabilir.

7. Yazıların bilim ve dil sorumluluğu yazarlara aittir. Yazar, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin yayın organı olan Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi'nde yayımlanmış yazısının telif hakkını Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne devretmiş olduğunu kabul eder.

8. Dergide yayımlanan yazıların tamamı veya bir kısmı yayıncının yazılı izni olmadan herhangi bir yolla çoğaltılamaz; bilgiler kaynak gösterilmek suretiyle alıntılanabilir.

II. Makale Yazım Kuralları

1. Makale MS Word dosyası olarak hazırlanmalıdır. Makale metninde yazılar 10.000 kelimeyi geçmemelidir. Metin, Times New Roman yazı tipiyle 11 punto yazılmalı, satır aralığı 1 pt (tek) bırakılmalıdır. Kenar boşlukları (üst 5 cm, alt 5 cm, sol 4 cm, sağ 4 cm, cilt payı 0 cm) şeklinde ayarlanmalıdır. Başlıklar 11 punto (bold) verilmelidir. Açıklama dipnotları 9 punto ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Paragraf girintileri ve aralıklar ise aşağıdaki şekilde oluşturulmalıdır:

Hizalama: İki Yana Yasla

Anahat Düzeyi: Gövde Metni

Girinti: Sol ve Sağ “0 cm”

Özel: İlk Satır “1.25 cm”

Aralık: Önce ve Sonra “6 nk”

Satır Aralığı: Tek “1 pt”

2. Makalenin başına birisi makalenin yazıldığı dilde, diğeri İngilizce olmak üzere en fazla 150 sözcüklük özet eklenmelidir. Özetler 11 punto ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır.

3. Makalenin konusuyla ilgili olarak gerek yazıldığı dilde, gerekse İngilizce olarak 3-5 arasında anahtar sözcük saptanmalıdır.

4. Makale, giriş bölümü ile başlamalı, bu bölüm yazının hipotezi, kapsamı ve amacı üzerinde durulmalı, ara ve alt başlıklarla desteklenebilecek gelişme bölümü veri, gözlem, görüş, yorum ve tartışmalarla desteklenmeli, sonuç bölümünde ise çalışmada varılan sonuçlar, önerilerle desteklenerek açıklanmalıdır.

5. Makale İçi Başlıklar: Makalede, konunun işlenişine göre rakam-harf sistemi esas alınarak ana ve alt başlıklar oluşturulmalıdır.

6. Fotoğraf, harita ve tablolar: Metnin içinde kullanılan fotoğraf, plan ve tabloların sayfa yapısının dışına çıkılmaması hususunda dikkat edilmelidir. Bu tür belgeler baskı tekniğine uygun çözünürlükte olmalı ve birden fazla ise numaralandırılmalıdır.

7. Alıntı ve Göndermeler: Alıntılar tırnak içinde ve eğik (italik) yazılmalıdır. Alıntılarının yanına APA tekniğiyle gönderme yapılmalıdır.

8. Kaynak göstermede dipnot tekniği değil, APA tekniği kullanılmalıdır. Alıntı ve göndermeler, metin içinde uygun yere parantez açılarak yazarın soyadı, alıntı ya da gönderme yapılan eserin yayın tarihi ve alıntının sayfa numarası belirtilmelidir (bk. III. Dipnot ve Kaynakça Kuralları). Dipnot kullanımı ise sadece sınırlı sayıdaki açıklamalar için olmalı ve numaralandırılmalıdır.

9. Zorunlu hâller dışında makalelerin yazımında mutlaka Türk Dil Kurumunun güncel Yazım Kılavuzu esas alınmalıdır.

III. Dipnot ve Kaynakça Kuralları

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi'nde kullanılan kaynakça, künye düzeni, gönderme ve alıntı ile ilgili kurallar, APA (American Psychological Association-“Amerikan Psikoloji Derneği”) kuralları ve üniversitemizin “Bilimsel Yayınlar Kaynaklar Gösterme İlkeleri” temel alınarak hazırlanmıştır. Bu belgede yer almayan durumlarla ilgili olarak APA'nın Publication Manual of the American Psychological Association başlıklı yayının beşinci basımı veya APA'nın web sitesi (<http://www.apastyle.org>) kullanılabilir.

a) Genel Kurallar

- Yazar sayısı altıdan fazlaysa, ilk altı yazarın adları künyede verilir, altıncı yazardan sonra (vd.) “ve diğerleri” ifadesi kullanılır. Yazarların ad ve soyadları açıkça belirtilir, kısaltma kullanılmaz. Çok yazarlı yayınlarda her bir yazarın ad ve soyadından sonra noktalı virgül (;) getirilerek yazarlar birbirinden ayrılır. (bk. Kaynakça Gösterimi 1.2.).
- Yayına hazırlayan kişinin adından sonra hazırlayan(lar) yerine (Haz.), editör(ler) yerine ise (Ed.) kısaltması kullanılır.
- Dergi ve kitap adları kısaltılmadan eğik (italik) olarak yazılır.
- Bildiri kitapları kitap gibi, bildiri kitabından alınan bir bildiri de kitap bölümü gibi belirtilir.
- Danışma kaynaklarının (ansiklopedi, sözlük, biyografi vb.) belli bir kısımdan yararlanılan bilgi, kitap içinde bir bölüm gibi aktarılır.
- Danışma kaynaklarında maddelerin yazarı belli değilse, madde adından giriş yapılır.
- Tezlere tezin adından sonra *yüksek lisans tezi*, *doktora tezi* ya da *sanatta yeterlilik tezi* ifadeleri kullanılır. Derecenin verildiği üniversitenin adı ve yeri yazılır. Tezin basılıp basılmadığı belirtilir.
- Yasa ve yönetmeliklerde künye girişi yasanın adından yapılır. Yasanın adından sonra araç içinde yasanın kabul tarihi (sadece yıl olarak), künye

sonunda ise yasanın yayınlandığı derginin tarihi (gün, ay, yıl olarak) belirtilir.

- Elektronik kaynaklarda temel bilgilerin yanı sıra erişim tarihi ve erişim adresi bilgileri de verilir.
- E-kaynaklarda son güncelleme tarihi yayın tarihi olarak alınır.
- Mektup, e-ileti, telefon görüşmesi gibi kişisel görüşmelerin kaynakçaya eklenmesi gerekmez, görüşmelere metin içinde gönderme yapılır.

b) Dipnot ve Kaynakça Gösterimi

1. Kitapta Gösterim

1.1. Kitap – Tek Yazarlı ise

Kaynakça Gösterimi:

Yazarın Soyadı, Adı. (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. Yayın Yeri: Yayınevi.

Örnek:

Caferoğlu, Ahmet. (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Enderun Kitabevi Yayınları.

Dipnot Gösterimi:

(Caferoğlu, 1993: s. 50)

Uyarı: Aynı yazarın aynı tarihli birden fazla yayını var ise kaynakça ve dipnot gösterimi aşağıdaki şekilde olmalıdır:

Kaynakça Gösterimi:

Caferoğlu, Ahmet. (1995/1). *Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Caferoğlu, Ahmet. (1995/2). *Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Dipnot Gösterimi:

(Caferoğlu, 1995/1: s. 56), (Caferoğlu, 1995/2: s. 68)

1.2. Kitap- Çok Yazarlı ise

Kaynakça Gösterimi:

Yazar, A.; Yazar, B.; Yazar, C.; Yazar, D.; Yazar, E.; Yazar, F. vd. (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. Yayın Yeri: Yayınevi.

Örnek:

İsen, Mustafa; Horata, Osman; Macit, Muhsin; Kılıç, Filiz; Aksoyak, İsmail Hakkı. (2005). *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayıncılık.

Dipnot Gösterimi:

İlk gönderme: (İsen, Horata, Macit, Kılıç ve Aksoyak, 2005: s. 57)

İkinci ve sonraki göndermeler: (İsen vd., 2005: s. 60)

1.3. Kitap Tüzelkişi Yazarlığı ise**Kaynakça Gösterimi:**

Tüzelkişi. (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. Yayın Yeri: Yayınevi.

Örnek:

Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe Sözlük* (10. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Dipnot Gösterimi:

(Türk Dil Kurumu, 2005: s. 55)

1.4. Kitap Yazarı Yok ise**Kaynakça Gösterimi:**

Kitap Adı. (Yayın Yılı). Yayın Yeri: Yayınevi.

Örnek:

Kütüphaneciliğimiz Üzerine Görüşler. (1987). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Dipnot Gösterimi:

(Kütüphaneciliğimiz Üzerine Görüşler, 1987: s. 20)

1.5. Kitap Çeviri ise**Kaynakça Gösterimi:**

Yazar Soyadı, Adı. (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. Adı Soyadı (Çev.). Yayın Yeri: Yayınevi. (Kaynak yapının yayın yılı).

Örnek:

Gabain, Annemarie Von. (1988). *Eski Anadolu Türkçesi Grameri*. Mehmet Akalın (Çev.). Ankara: TDK Yayınları (Orijinali 1941'de yayımlanmıştır).

Dipnot Gösterimi:

(Gabain, 1941/1988: s. 70)

1.6. Kitap İçinde Yayın (Bölüm ya da Makale) ise

Kaynakça Gösterimi:

Yazar Soyadı, Adı. (Yayın Yılı). “Yayın Adı”. Adı Soyadı (Haz./Ed.). *Kitap Adı*. (Yayının sayfa numaraları). Yayın Yeri: Yayınevi.

Örnek:

Özkan, Nevzat. (2007). “Gagavuz Türkçesi”. Ahmet Bican Ercilasun (Ed.). *Türk Lehçeleri Grameri*. (s. 81-170). Ankara: Akçağ Yayınları.

Dipnot Gösterimi:

(Özkan, 2007: s. 85)

2. Makale

2.1. Bilimsel Dergi Makalesi Tek Yazarlı ise

Kaynakça Gösterimi:

Yazar Soyadı, Adı. (Yayın Yılı). “Makale Adı”. *Dergi Adı*, Cilt (Sayı), sayfa numaraları.

Örnek:

Daşdemir, Muharrem. (2013). “Türkçede Miktar ve Sayı Sistemi”. *Turkish Studies*, Sayı: 8/13, s. 309-336.

Dipnot Gösterimi:

(Daşdemir, 2013: s. 320)

2.2. Bilimsel Dergi Makalesi Çok Yazarlı ise

Kaynakça Gösterimi:

Yazar, A.; Yazar, B.; Yazar, C.; Yazar, D.; Yazar, E.; Yazar, F., vd. (Yayın Yılı). “Makale Adı”. *Dergi Adı*, Cilt (Sayı), sayfa numaraları.

Örnek:

Kurnaz, Cemal; Tatçı, Mustafa. (1997). “Ahmed Yesevî Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi”. *Bilig*, (4), s. 253-263.

Dipnot Gösterimi:

İlk gönderme: (Kurnaz, Tatçı, 1997: s. 258)

İkinci ve sonraki göndermeler: (Kurnaz vd., 1997: s. 258)

2.3. Magazin Makalesi Yazarı Belli ise

Kaynakça Gösterimi:

Yazar Soyadı, Adı. (Ay-Yıl). “Makale Adı”. *Dergi Adı*, Cilt (Sayı), sayfa numaraları.

Güllü, Canan. (Mart 2017). “Güçlü Ekonomi güçlü Toplumun Çimentosudur”. *Popüler Yönetim*, Sayı: 2, s. 6.

Dipnot Gösterimi:

(Güllü, 2017: s. 6)

2.4. Magazin Makalesi Yazarı Yok ise

Kaynakça Gösterimi:

“Makale Adı”. (Ay-Yıl). *Dergi Adı*, Cilt (Sayı), sayfa numaraları.

Örnek:

“Yerel Bilginin Küreselleştirilmesi”. (Nisan 2006). *Focus*, Sayı: 12, s. 14-17.

Dipnot Gösterimi:

(Yerel Bilginin Küreselleştirilmesi, 2006: s. 14)

2.5. Gazete Makalesi

Kaynakça Gösterimi:

Yazar soyadı, Adı. (Gün-Ay-Yıl). “Makale Adı”. *Gazete Adı*, sayfa numaraları.

Örnek:

Akyol, Taha. (28.02.2005). “Sosyal Bilim Ödülleri”. *Milliyet*, s. 21.

Dipnot Gösterimi:

(Akyol, 2005: s. 21)

3. Bildiri

3.1. Bildiri Yayınlanmış ise

Kaynakça Gösterimi:

Yazar Soyadı, Adı. (Yayın Yılı). “Bildiri Adı”. Editör (Ed.). *Kitap Adı*. (sayfa numaraları). Yayın Yeri: Yayınevi.

Örnek:

Börekçi, Muhsine. (2004). “Türkçe Öğretimi Bakımından Çatı Kavramı”. V. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I 20-26 Eylül 2004*. (s. 487-500). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Dipnot Gösterimi:

(Börekçi, 2004: s. 489)

3.2. Bildiri Yayınlanmamış ise

Kaynakça Gösterimi:

Konuşmacı Soyadı, Adı. (Ay-yıl). “Bildiri Adı”. *Toplantı Adı*, Toplantı Yeri

Örnek:

Aydemir, Yaşar. (26-27 Mayıs 2000). “Bursalı İsmail Hakkı'nın Eserlerinden Hareketle Şiir Görüşü”, *I. Uluslararası İsmail Hakkı Bersavî Sempozyumu*, Bursa.

Dipnot Gösterimi:

(Aydemir, 2000)

4. Danışma Kaynakları Rapor ve Tez

4.1. Danışma Kaynakları Sözlük ise

Kaynakça Gösterimi:

Yazar Soyadı, Adı. (Yayın Yılı). *Yapıt Adı*. Yayın Yeri: Yayınevi.

Örnek:

Pala, İskender. (2009). *Ansiklopedik Divan Şiiri*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Dipnot Gösterimi:

(Pala, 2009: s. 26)

4.2. Danışma Kaynakları – Ansiklopedi Maddesi ise

Kaynakça Gösterimi:

Yazar Soyadı, Adı. (Yayın Yılı). “Madde Adı”. *Yapıt Adı*, Cilt (Sayı), sayfa numaraları. Yayın Yeri: Yayınevi.

Örnek:

Kutluer, İlhan. (1999). “İbn Tufeyl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 20, s. 142-148. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Dipnot Gösterimi:

(Kutluer, 1999: s. 142-148)

4.3. Rapor ise

Kaynakça Gösterimi:

Yazar Soyadı, Adı. (Yayın Yılı). *Rapor Adı* (Rapor No:). Yayın Yeri: Yayımlayan/Hazırlayan Kuruluş.

Örnek:

Gencil Bek, Mine. (1989). *Mediscape Turkey 2000* (Rapor No: 2). Ankara: BAYAUM

Dipnot Gösterimi:

(Gencil Bek, 1989)

4.4. Tez ise

Kaynakça Gösterimi:

Yazar Soyadı, Adı. (Yayın Yılı). *Tez Adı*. Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlilik Tezi, Üniversite Adı, Yer.

Örnek:

Kotan, Hüsnâ. (2015). *Yunus Emre Divanı'nın Söz Dizimi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Dipnot Gösterimi:

(Kotan, 2015: s. 98)

5. Elektronik Kaynaklar

5.1. Elektronik Kaynak Makale ise

Kaynakça Gösterimi:

Yazar Soyadı, Adı. (Yayın Yılı). Makale Başlığı. *Dergi Adı*, Cilt, Sayı, sayfa numaraları. Erişim tarihi. Erişim adresi.

Örnek:

Akalın, Şükrü Haluk. (1998). "İnternetteki Türkoloji Dünyası", Türk Dili, Sayı: 556, s. 52-69. (ET:01.04.2005). <www.tdk.org.tr/hal1.html>.

Dipnot Gösterimi:

(Akalın, 1998: s. 57)

5.2. Elektronik Kaynak Rapor ise

Kaynakça Gösterimi:

Yazar Soyadı, Adı. (Ay-Yıl). *Rapor Adı* (Rapor no). (Gün-Ay-Yıl) tarihinde <http://ağ> adresinden erişildi.

Örnek:

Devlet Planlama Teşkilatı. (Temmuz 2004). *e-Dönüşüm Türkiye Projesi Kısa Dönem Eylem Planı: Değerlendirme Raporu* (Rapor No: 2). 02 Nisan 2006 tarihinde <http://212.175.33.22/kdep/raporKDEPHaziran2004.pdf>. adresinden erişildi.

Dipnot Gösterimi:

(Devlet Planlama Teşkilatı, 2004)

5.3. Elektronik Kaynak Anonim Ağ Sayfası ise

Kaynakça Gösterimi:

Kaynağın Adı. Gün-Ay-Yıl tarihinde <http://ağ> adresinden erişildi.

Örnek:

Bilim Etiği ve Bilimde Sahtekârlık. 04 Nisan 2006 tarihinde <http://www.aek.yildiz.edu.tr/bilim.htm> adresinden erişildi.

Dipnot Gösterimi:

(Bilim Etiği ve Bilimde Sahtekârlık, 2006)